onisifor ghibu

pe baricadele vieții

anii mei de învățătură

dacia
dacia

Scanned with OKEN Scanner

Onisifor Ghibu în biroul din Sibiu, 1968 (foto Gh. Adoc)

Scanned with OKEN Scanner

ONISIFOR GHIBU

pe baricadele vieții

ANII MEI DE ÎNVĂȚĂTURĂ

Ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de
NADIA NICOLESCU

Postfață de
MIRCEA ZACIU

EDITURA DACIA
CLUJ-NAPOCA 1981

Scanned with OKEN Scanner

SUMAR

Prefață — Nadia Nicolescu/7
Notă asupra ediției — N.N./45

PE BARICADELE VIEȚII

(ANII MEI DE ÎNVĂȚĂTURĂ)

Cuvînt înainte/49

I. Primii pași din viața mea. Satul meu natal/53
II. În străini, la învățătură/67
A. În școala primară „catolică" din Sibiu/67
B. În liceul unguresc de stat din Sibiu/72
III. Din nou în școala românească, la Brașov/94
IV. La seminarul din Sibiu/98
V. Între Scylla și Charybda marilor crize sufletești/104
VI. La răspîntie/118
VII. La București, la Universitate/120
VIII. Din nou contact cu filozofia/123
IX. Părăsesc Bucureștiul îndreptîndu-mă spre Germania/130
X. Un popas neprevăzut, la Budapesta/132
XI. Pentru întîia oară față în față cu moartea/158
XII. Părăsesc Budapesta/164
XIII. La o nouă răspîntie a vieții/167
XIV. La Strasbourg/169
XV. Scurte popasuri la Heidelberg, Baden-Baden, München și Viena/181
XVI. Popasuri în țară: Sălișteț, Sibiu, București, mănăstirea Pasărea /192
XVII. Marea piatră de încercare: Jena/220
XVIII. Jena, nu numai piatră de încercare, ci și arsenal pedagogic /243
XIX. A doua etapă de formație de la Jena. Preocupări pe linia unei „Pedagogii românești"/267

Scanned with OKEN Scanner

XX. A treia etapă de formație de la Jena: inițiere mai adîncă în politica școlară ardeleană-românească/285
O altă particularitate a Jenei: metropolă a fizicii experimentale aplicate și a marilor reforme sociale moderne/297
XXI. Un pandant al Jenei: Weimarul/301
XXII. Din nou acasă, în Transilvania de sub stăpînirea ungurească/312
XXIII. „Capul de pod" de la Arad/315
XXIV. Mă așteaptă temnițele cu porțile larg deschise/325
XXV. Eppur si muove!/333

Note și comentarii/342
Postfață de Mircea Zaciu/371
Indice de nume/376

Scanned with OKEN Scanner

PREFAȚĂ

Realizarea unității naționale, transformarea României într-o țară modernă cu o cultură pe măsură, constituie idealul de viață, „punctele cardinale“ ale activității și faptelor lui *Onisifor Ghibu*, acest om care, fără a fi politician în sensul uzual al aderenței la partide politice, și-a pus pregătirea, cultura, specialitatea, funcțiile publice, relațiile, viața personală și de familie, forța neobișnuită a personalității sale în slujba acestor țeluri, eminamente politice. De pe poziții de publicist, de ziarist, de istoric, de om de cultură și de școală, de pedagog, și-a orchestrat argumentele și mijloacele pentru apărarea ființei naționale a poporului său — în a cărui înzestrare și drept istoric credea cu ardoare —, pentru menținerea conștiinței vii a unității de limbă, de cultură, de tradiții și viață, de trecut și aspirații ale românilor, peste granițele vremelnice pe care timpuri neprielnice le-au aruncat între ei.

Primii și neclintiții săi dascăli de idealuri i-au fost *Gh. Lazăr* și *Andrei Șaguna*. A ucenicit iubirea de neam și dreptate la *Virgil Onițiu* și *Nicolae Iorga;* de timpuriu și-a exersat, aproape zi de zi, condeiul, contagiind spiritele prin presa timpului, din Transilvania și de peste munți. A fost prieten și intim cu *O. Goga, I. Lupaș,* cu *V. Pârvan, G. Coșbuc, Șt. O. Iosif* și *E. Gârleanu.* Deși foarte tînăr, nu s-a sfiit să-și declare dezacordul cu personalități ca *T. Maiorescu, V. Goldiș* și alții, și, cînd a fost cazul, cu prieteni ca *O. Goga* și chiar cu *N. Iorga,* care-l susținuse încă de pe băncile studenției și de a cărui personalitate uriașă se va simți totdeauna legat.

A fost temut pînă și de administrația atotputernică și asupritoare, care a încercat să-l neutralizeze cu toate formulele posibile, de la ademenitoare oferte materiale, la condamnarea la moarte. Imediat după Unire, a muncit ca un posedat pentru reorganizarea învățămîntului din Transilvania pe temeiurile lui naționale firești și, împreună cu *Valeriu Branițte* și *Sextil Pușcariu,* într-o colaborare ideală, pentru înființarea Uni-

Scanned with OKEN Scanner

versității românești din Cluj, care s-a născut — cum se știe — aptă să rivalizeze cu oricare bătrînă instituție similară din lume. A cheltuit o nesecată energie, dacă a fost nevoie zbătîndu-se de unul singur, pentru demascarea „revizioniștilor" din interior și din afară, care încercau, cu cele mai abile și subtile procedee să repună în discuție unitatea noastră națională.În această problemă n-a fost, din păcate, auzit și înțeles la timp de către oficialități, dar a fost confirmat în timp, cu cruzimea cuțitului care a tăiat trupul țării prin Dictatul de la Viena. Și tot această intensă preocupare i-a atras nedreapta judecată și pripita apreciere. În plină epocă antonesciană a tipărit o lucrare de demascare a felului nefast în care se reflecta politica momentului în manualele și politica școlară, lucrare interzisă atunci și difuzată abia după Eliberare, sub titlul „Dictatură și anarhie".

Dușmanii săi personali au profitat de vîltoarea evenimentelor de după Eliberare ca să-l scoată din viața publică, și au reușit. La vîrsta de 62 de ani, *O. Ghibu* își începe o viață retrasă, de patriarh, în Sibiul său drag. Retrasă? E un fel de a spune, pentru că în cel mai perfect anonimat public, a continuat să-și afirme ideile, să acționeze cu mijloacele accesibile, nu pentru îndulcirea situației personale ci, dimpotrivă, punîndu-și-o și pe aceasta în joc, pentru o mai bună înțelegere și rezolvare a unor probleme de interes general-cultural și istoric. Cu titlu de exemplificare, amintim doar una din numeroasele sale intervenții: studiul elaborat și trimis forurilor de resort la apariția noii ediții a operelor lui *Bălcescu*, ale cărei greșeli le scotea în lumină prin punerea în paralel a textului cu vechea și pe nedrept întrerupta ediție *Zane*.

În acest fel a trăit și lucrat aproape 30 de ani, într-o deplină intimitate și în acord cu conștiința, concepția, arhiva și lucrările sale, cărora le-a rămas credincios, dăruindu-le și ultima lui respirație.

Dar noi? Ce am știut noi, pînă mai ieri, despre *Onisifor Ghibu?* Cui îi vine să creadă că i-am fost „contemporani"? N-am beneficiat de contactul direct cu el și nici cu lucrările sale. N-am avut prilejul nici măcar să ne confruntăm pe față cu unele din ideile lui, ca în cazul altor personalități la fel de prodigioase. Fiindcă într-adevăr școala pe care am făcut-o noi a păstrat o tăcere inexplicabilă asupra lui. Și cît de educativ e să ai la cine te raporta, cu cine te măsura, să știi de la ce punct să pornești!

Scanned with OKEN Scanner

Generația noastră a trăit în mersul revoluției, și după ce și-a dat obolul la repararea nedreptății din 1940, s-a angajat aproape total în miezul ei social, simțindu-se în stare să realizeze o lume cu totul nouă, pentru care era gata să-și dea tot sufletul. Și într-adevăr am contribuit și noi la obținerea unor realizări extraordinare, într-un timp neverosimil de scurt. Cu timpul însă, viața și retrospecția critică, nevoia de mai bine și mai deplin, te ajută să observi și restanțele. După ce s-au rezolvat „urgențele", vine întotdeuna rîndul celor ce păreau că pot „să mai aștepte". Astfel, am început și noi să ne descoperim lacunele.

Revoluția socială și națională, antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944, ca orice mare revoluție, a răsturnat literalmente stările de lucruri din țara noastră. Valul revoluționar a curățat „terenul" de toate putreziciunile trecutului, dar odată cu ele a antrenat și o parte a trecutului însuși, scoțînd în schimb la suprafață neclarități și spume efemere. Multe fire ale trecutului nostru social, și chiar național în unele privințe, au fost atunci bine descurcate și înnodate la locul lor. În vălmășagul evenimentelor însă, altele ne-au scăpat din mîini. Nu sensul istoriei, ci acei care au lucrat în numele lui și nu au făcut treabă temeinică sînt responsabili de aceste „scăpări". Nu-i acuzăm neapărat de rea-credință, dar nu le putem trece cu vederea graba cu care au folosit momentul de totală înnoire ca pretext pentru a pune istoria sub un semn a cărui noutate ne-o dovedeau doar prin opoziția netă față de ce se scrisese și știa pînă atunci în acest domeniu. Ei s-au încumetat să însăileze rapid o altă viziune asupra istoriei noastre culturale, sociale, naționale, și au reușit, numai că aceasta era uneori unilaterală. Fără a poposi îndeajuns asupra documentelor existente, nici nu era posibil altminteri. Dacă la acest soi de „elaborare" pripită, s-au adăugat și sentimente personale mai tulburi, s-a ajuns ușor la „exmatriculări" și categorisiri „irevocabile". După o astfel de „istorie" a învățat la vremea sa generația noastră și așa se explică de ce n-am cunoscut la timpul potrivit multe din fețetele trecutului nostru real, de ce ne-am refăcut atît de greu continuitatea cu generația imediat anterioară nouă.

Înfeudați, așadar, ignoranței în privința anumitor valori pe care școala n-a putut sau n-a știut cum să ni le transmită, sub zodia fericită a ultimului deceniu încercăm să complinim ceea ce ne lipsește și o facem, firește, într-un stil care nu putea fi decît al nostru, uimindu-ne poate uneori mai mult

Scanned with OKEN Scanner

decît ar fi cazul în fața unor „descoperiri" care sînt numai ale noastre, „temperînd" fapte, idei, evenimente pe care epoca le-a înregistrat la vremea ei la altă temperatură.

Reconstituim, prin urmare, pentru uzul propriu, cu migală de data aceasta, ceea ce în alte condiții și la alte generații ar fi putut să îmbrace altă formă. Evident, faptele și evenimentele rămîn fapte și evenimente. Pe ele mai ales n-avem voie să le eludăm. Dar istoria trăită înseamnă totdeauna și ceva în plus, măcinare de nervi și pasiuni, de sentimente și atitudini, încrucișări de voințe și încordări de forțe, pe care istoria scrisă, rece și obiectivă, nu le mai reține.

Este gîndul care-l va încerca pe oricine va citi această carte de amintiri, care ne ajută să reconstituim mai bine o epocă de două decenii (1889—1909), dar și să-l cunoaștem pe *Onisifor Ghibu*, cu frămîntările sale de fiecare zi topite în cronica acestor ani. ,

Nu îmi propun, deși pare a fi momentul, să creionez întreaga biografie și activitate a acestui strălucit luptător ardelean și nici toate dimensiunile personalității sale. Mi-ar lipsi și puterile, și spațiul. Doresc să mă rezum la deslușirea unora din sensurile textului din acest prim volum al *Amintirilor* sale, intitulate — în stilul vieții și scrisului său — *Pe baricadele vieții*, dedicat „anilor săi de învățătură".

Poate că intenția mea declarată, de „a deslușI", să-i pară nepoliticoasă cititorului. Îmi asum riscul, dacă el va face, în schimb, efortul de a ține seama de postura pe care o adopt pentru a-mi permite această perspectivă. Mă simt egală generației mele, la fel de împovărată de atributele ei, la fel de responsabilă de ceea ce numeam „restanțele" ei și de aceea resimt ca pe o obligație interioară nevoia de a mă clarifica pe mine, și dacă se poate și pe alții. Fiindcă în momentul în care numele lui *Onisifor Ghibu* a început să circule, am început și eu, ca și alții din generația mea sau mai tineri, să întreb, în dreapta și-n stînga, cine a fost. Primele răspunsuri pe care le-am primit au fost dezarmante. Se afirma, și eu nu dispuneam de informații care să mă determine să mă îndoiesc, că el ar fi fost un „naționalist" de o coloratură aflată în dezacord cu ideologia noastră. În curînd însă i-a apărut o carte de evocări, apoi fundamentala sa lucrare *Din istoria literaturii didactice românești* și apoi o culegere de texte pedagogice — *Pentru o pedagogie românească*. În procesul editării ultimelor două, nu numai că am resimțit nevoia să recitesc *Amintiri despre*

Scanned with OKEN Scanner

oameni pe care i-am cunoscut — recent apărută atunci —, dar să revin și iarăși să revin asupra textelor cărora urma să le dau, cu răspundere, girul publicării. Mărturisesc că începusem să mă îndoiesc de puterea mea de percepție „profesională". Nu pusesem la îndoială categorisirea pe care o primisem de-a gata de la alții, dar în afara unor asperități ale limbajului său corosiv, textele nu-mi furnizau nici o singură „dovadă" că s-ar putea ca aceasta să fie adevărată. După studierea și restudierea textului, mi-am dat deodată seama că acest limbaj nu era rezervat numai adversarilor săi de alte naționalități, ci tuturor adversarilor, inclusiv și, aș zice mai ales, conaționalilor săi. Cititorul mă poate verifica urmărind acest aspect și în prezenta carte, în care, de exemplu, amenințarea nu tocmai măgulitoare „Vai de poporul care" este de mai puține ori adresată altora decît propriului popor; trădătorii, defetiștii și oportuniștii din propriile rînduri sînt mai stigmatizați și copleșiți cu apelative tari decît toate stăpînirile străine la un loc; „lepădătură" e numit, în 1907, contele *Apponyi*, și, cu candoare, fără prejudecată, tot „lepădătură" și propriul popor (dacă nu se ridică în masă împotriva legii votate de parlamentul maghiar în 1907); într-un loc se pronunță în termeni ireverențioși despre cultura maghiară, dar după aceea afirmă senin că „o mai puțin credincioasă clasă cultă ca cea a poporului nostru nu cred să se găsească la alt popor"; în toată cartea, dealtfel, aduce elogii în stil retoric luptătorilor pentru dreptatea neamului și a omenirii, dar aceasta nu-l împiedecă să se războiască cu „mulțimea de nemernici ridicați din proprile noastre rînduri" (p. 315).

Pasul următor l-am făcut, în lămurirea mea, cînd am descoperit pagina scrisă de el, în 1915, în lucrarea *Din istoria literaturii didactice românești*, despre „minunata literatură maghiară", despre admirabila ei poezie, în frunte cu *Petőfi*, pe care ar fi dorit-o prezentă în manualele românești; cînd l-am aflat, după Unire, în procese-verbale de inspecție, făcînd în calitatea sa oficială de pe atunci recomandarea ca nu cumva să facem greșeala de a uita istoria și de a ne purta și noi așa cum se purtase regimul asupritor austro-ungar cu școlile românești. Îi puteți simți și dumneavoastră același puls în prezenta carte atunci cînd scoate în evidență „respectul pentru străini" al concetățenilor săi sălișteni, pe care îl nutrea și el, copil fiind, la prima venire în contact cu mizeriile asupriii naționale la Sibiu, sau cînd își relevă preferințele pentru *Petőfi, Arany, Tompa, Vö-*

Scanned with OKEN Scanner

rösmarty, punîndu-l pe *Liszt* alături de *Goethe* și de *Schiller*. Mai putem noi oare să nu ne debarasăm de etichetările citate? Să lăsăm deoparte excrescențele, adică limbajul care ținea în parte de stilul și personalitatea sa, dar și de stilul jurnalistic și pamfletar al epocii, și să ne punem deschis întrebarea: unde se află dezacordul său cu ideologia noastră? Pentru că, bineînțeles, niște dezacorduri, cum vom vedea, există, dar nu în această problemă, care ne-a fost prezentată drept capitală.

Parcă presimțind zbuciumul nedumeririi noastre, în „Cuvîntul înainte" al acestei cărți, scris în 1966, deci cu cinci ani mai tîrziu decît cartea însăși, *O. Ghibu* preciza: „N-am fost niciodată nici antimaghiar, nici antigerman, nici antirus, nici antisemit. Am avut și am și astăzi buni și credincioși prieteni în rîndurile tuturor popoarelor vecine, la fel de buni patrioți ai neamului lor, pe cît de bun patriot român sînt eu. Ne înțelegem bine, ne respectăm și ne bucurăm sincer de cîte ori ne întîlnim. Dar am fost și voi rămîne tot restul vieții mele un adversar al șovinismului și șoviniștilor de oriunde ar veni ei, și un înfocat susținător al eforturilor depuse de toți oamenii de bine, care urmăresc întronarea unei adevărate bune înțelegeri între popoare, *bazate pe respectarea drepturilor naturale ale fiecărui popor*" (s.n.).

Desigur, într-o problemă atît de gingașă ca aceasta, nu putem pretinde că am epuizat argumentele în favoarea scoaterii lui *Onisifor Ghibu* de sub atingerea oricărei aripi de elan care să-l facă să uite măsura. Și totuși, tot mintea lui limpede pînă la cei 78 de ani la care a scris aceste A m i n t i r i ne ajută să facem un distinguo cu totul lămuritor între „naționalism" (singurul termen cu care putea fi denumit „patriotismul" adevărat, în Ardealul în care „patria" era cea vitregă și nefirească) și șovinism: el arată că luptele duse de el au fost întotdeauna *de apărare*, atît a entității noastre ca neam, cît și a civilizației, și *nu de atac*, că la ele a fost *forțat* de împrejurări să ajungă și *nu* pentru *„a căuta să dominăm noi alte popoare"*. Cheia însăși a problemei aici se află, și lucrul acesta a sosit timpul să-l înțelegem pentru totdeauna. Nu orice critică, nici orice diatribă la adresa cuiva ce aparține altui popor, înseamnă șovinism și naționalism. A te împotrivi, chiar cu vehemență, unor atacuri sau manevre ce vizează dominarea poporului tău, a te lupta pentru a zădărnici orice tentativă de subjugare a lui ca națiune, înseamnă încă și azi, la orice popor,

Scanned with OKEN Scanner

cel mai curat și îndreptățit patriotism. Reversul acestuia presupune întotdeauna tendința de dominare a altor națiuni, de defăimare sau lezare morală sau de alt ordin, în scopul supunerii acestora. Concepția materialist-istorică nu numai că nu contrazice o asemenea demarcare, ci dimpotrivă, o presupune.

Mi s-ar putea obiecta accentul prea mare pus pe evaluarea și definirea întîrziată, de către *Onisifor Ghibu*, a propriei sale concepții de ansamblu: aceste afirmații le face abia în 1961 și 1966. Cine a aflat cîte ceva despre verticalitatea lui, despre inflexibilitatea convingerilor și atitudinilor sale dintotdeauna, mergînd pînă la sfidarea riscurilor celor mai mari cu putință, va înțelege că a fost și a rămas întreaga viață total inapt pentru orice oportunitate susceptibilă de vreun avantaj personal. Dealtfel, tot în acest volum, își reafirmă și idei de o viață care între timp și-au pierdut orice actualitate pentru noi — ca, de exemplu, în problema religioasă —, ceea ce ne poate convinge că nici în 1966 *Ghibu* nu și-a ales problemele, nici cuvintele după alte considerente decît propria lui conștiință și convingere.

Abia acum, în fine, ne simțim în stare să pătrundem în fondul unora din problemele acestei cărți, din care vom încerca să desprindem mai întîi felul cum s-a format caracterul, personalitatea lui *O. Ghibu*, etapele acestei formări, pentru ca apoi să-i cercetăm unele din contribuțiile pe care le-a avut, precum și concepția lui, firește, rămînînd în perimetrul primilor săi 27 de ani de viață, cei mai elocvenți în multe privințe, dar poate nu și cei mai productivi în altele.

Despre felul cum s-a format *caracterul* lui *Ghibu* s-ar putea scrie pagini întregi. El însuși ne mărturisește chiar în paginile de față, lucruri cu atît mai interesante, cu cît era specialist în problemele atît de gingașe ale educației. Mai întîi faptul că atmosfera din satul său natal, Sălișteă, veche și vestită vatră românească, din familia sa de oameni aprigi iubitori de muncă și doritori de carte, seriozitatea școlii primare românești, printre cele mai bine organizate din Transilvania, au fost hotărîtoare pentru formația sa: „Tot ce a urmat după aceea, n-a fost decît dezvoltare și completare a ceea ce aduceam cu mine din moștenirea, experiența și agoniseala primilor zece ani“ (p. 66).

Într-adevăr, viața acestui sat cu populație compact românească, gata să răspundă solidar la toate actele de împilare națională ale autorității, și-a pus în primul rînd pecetea pe formația sa. Despre conștiința națională și socială a sălișteni-

Scanned with OKEN Scanner

lor ne facem o idee fie și numai din faptul că 414 dintre ei, între care și membrii familiei Ghibu, au trimis la Cluj petiție de solidarizare cu autorii celebrului „Memorand", și apoi vreo 40-50 dintre ei încărcați în căruțe, au mers la proces, deși drumul pînă la Cluj și înapoi le-a luat preț de-o săptămînă, două. Atașamentul lui *Ghibu* la idealurile comune ale românilor, sensibilitatea sa la jigniri și nedreptăți naționale, sinceritatea și francheța atitudinilor sale, intransigența sa față de orice abdicări și ocolișuri, față de defetism și oportunism, aici își au probabil izvorul.

Contactul timpuriu în familie cu gazetele românești ale epocii, care se citeau cu glas tare într-o atmosferă de pioșenie, i-a deschis ochii asupra statutului special al populației românești din Transilvania, asupra nedreptăților, care i se fac în ciuda faptului că reprezenta cea mai legitimă prezență pe aceste meleaguri.

Dar toate acestea ar fi rămas, poate, pentru el doar simple achiziții psihologice abstracte, dacă n-ar fi părăsit niciodată satul său natal, dacă viața dincolo de granițele lui nu i le-ar fi pus în față în toată concreteța și cruzimea lor. În acest sens, petrecerea a șapte ani în școlile Sibiului — unul pentru repetarea clasei a IV-a la școala germano-maghiară, și ceilalți la liceul maghiar — au reprezentat pentru el impactul cu o realitate în fața căreia articolele de ziar păleau. Toate micile „detalii" i-au amintit de marile adevăruri aflate la Sălișteː numele copiilor de altă naționalitate decît cea maghiară erau înscrise în registre sub formă maghiarizată, folosirea limbii materne era socotită aproape un delict, portul său național îi mirosea rău profesorului-diriginte, dragostea care în mod normal leagă pe dascăli de elevii lor — lipsea cu desăvîrșire. Să te simți clipă de clipă tolerat acolo unde te-ai născut și ai crescut, unde ai tăi trăiesc dintotdeauna, să resimți, atît de mic fiind, urgia de a te vedea într-o competiție inegală din premise, să te simți urmărit, suspicionat, privit de sus, insultat, jignit, toate acestea fără îndoială lasă urme adînci.

El, care deprinsese la Sălișteː „respectul pentru străini", atît de specific mentalității și ospitalității românești, aci, în strînsoarea acestor restricții și mizerii, și-a surprins încolțindu-i dureros în suflet ceea ce nu simțise niciodată înainte: „repulsia pentru o patrie care ne sluțește sufletul... care vrea să ne răpească limba și naționalitatea". Resentimentele acestea nu s-au ivit din neant, n-au fost nici moștenite, nici cul-

Scanned with OKEN Scanner

tivate la el acasă, obîrşia lor certă se află în situaţia de fapt creată populaţiei româneşti.

Tot acum a întîlnit şi i s-a conturat ca hidoasă comportarea renegaţilor, români, saşi, slovaci sau evrei, care se pretau la adevărate josnicii, ca să-şi dovedească credinţa faţă de politica de maghiarizare.

În fine, în aceeaşi etapă a formării sale, un eveniment mai special, care a avut un extraordinar ecou, avea să-i slujească de model, să-i cîştige entuziasmul: la o ieşire şovin-huliganică a unuia din profesori, *O. Goga* şi *I. Lupaş*, amîndoi străluciţi elevi ai şcolii, cu doi ani mai în vîrstă decît *Ghibu*, dar prieteni buni ai săi, au ripostat cu mîndrie şi intransigenţă, retragîndu-se de la această şcoală şi transferîndu-se demonstrativ la liceul românesc din Braşov. Împrejurarea, urmată de o corespondenţă în care cei doi îi descriau viaţa liceului braşovean, relaţia caldă a profesorilor cu elevii, l-a determinat să se transfere el însuşi la această admirabilă şcoală, considerată chiar de autorităţi ca a doua pe ţară.

La liceul din Sibiu, *Ghibu* făcuse numai „carte", şi atît. La Braşov, ne mărturiseşte el, „nu în «cartea» care se învăţa... rezida adevărata superioritate..., ci în spiritul înalt care anima acea «carte»". Acest lucru, cu valoare principală în concepţia sa, l-a învăţat prin urmare în copilărie teoreticianul de mai tîrziu, care avea să susţină în permanenţă orientarea formativă a învăţămîntului, în termeni cum nimeni n-o făcuse pînă la el. Fiindcă, fără îndoială şi alţi pedagogi, străini şi români, au susţinut că şcoala trebuie nu pur şi simplu să transmită cunoştinţe, ci să pună accent pe formarea personalităţii, a caracterului şi conduitei copilului. Mulţi şi-au pus problema cum trebuie să fie această personalitate şi, în funcţie de şcoli şi curente, în esenţă au demonstrat că trebuie să fie esenţialmente fie morală, fie multilaterală, fie creativă sau creatoare. Spre deosebire de toţi aceştia, *Ghibu* demonstra că nu avem nevoie de o personalitate în sine şi un caracter abstract conceput, fie ele şi multilaterale, ci de o personalitate a neamului său, un caracter ferm pus în slujba idealurilor acestuia, aşadar un om împodobit cu calităţile general-umane dar în expresia pe care le-o conferă însuşirile specifice ale poporului din mijlocul căruia s-a ivit şi conforme idealurilor lui. Se află aici o nuanţă de mare însemnătate pentru înţelegerea concepţiei lui pedagogice. Fiindcă ea motivează, stă la baza afirmaţiei lui, care a derutat şi supărat pe mulţi, că nu de o pedagogie sistematică, de catedră, ştiinţistă şi

Scanned with OKEN Scanner

„preluată“ avem nevoie, ci de o *pedagogie românească*. Tot de aici decurge și nevoia ca pedagogia românească în formare să ceară spirijinul etnopedagogiei și etnopsihologiei, chemate să cerceteze care sînt trăsăturile specifice ale poporului nostru, pe care să le promovăm, să le cultivăm la tînăra generație.

În același sens, susținerea lui, din raportul prezentat Academiei Române în 1937, că *V. Onițiu* — strălucitul director al liceului din Brașov — este pentru noi un pedagog mai mare și mai important decît orice fel de autori ai unor modele străine experimentate la noi, ar trebui să nu mai pară nimănui o exagerare. Pentru că *V. Onițiu* a fost „un educator mereu preocupat de îndrumarea morală și națională a tineretului și a națiunii întregi, un fiu conștient al neamului și al școlii, un cercetător al psihologiei poporului și al trecutului social și cultural... un animator, un om al datoriei, un exemplu de muncitor metodic și cu tact, un realizator și mai presus de toate un deschizător de suflete și un ziditor de idealuri“ — cum spunea *Ghibu*. Cei ce s-au grăbit să extragă de aci încă o dovadă o intoleranței lui *Ghibu* față de ceea ce chipurile nu era românesc, au făcut-o fără să înțeleagă cu adevărat miezul concepției sale pedagogice.

Această nouă etapă a formației sale — anii petrecuți în liceul din Brașov — avea să însemne pentru el „reîntoarcerea la matcă“, cum singur se exprimă, prin atmosfera destinsă, caldă, apropiată a profesorilor față de elevi, prin viața școlară și extrașcolară acordată firesc cu viața și spiritul poporului său, cu tradițiile și idealurile acestuia.

Au urmat trei ani de studii la Seminarul teologic ortodox din Sibiu. Două aspecte trebuie reținute ca avînd însemnătate pentru înțelegerea personalității lui, așa cum a fost. Mai întîi, aprecierea fără menajamente a învățămîntului care se făcea aici, obiectivitatea cu care a consemnat calitatea și nivelul studiilor din toate instituțiile școlare parcurse. Apoi, atitudinea sa critică deschisă, acidă, exprimată cu francheță, încă din această vreme a studiilor, la adresa conducătorilor naționali și a stărilor de fapt din Transilvania. Articolele și studiile pe care a început să le publice acum sînt toate „de atitudine“ și toate îndreptate împotriva conaționalilor săi. Așadar, stilul critic, mușcător, pamfletar, felul său bătăios de a se manifesta în public, întemeiat fără îndoială pe capacitatea lui de a sesiza „probleme“, de a argumenta cu claritate și precizie, extră-

Scanned with OKEN Scanner

gînd concluzii şi soluţii fără echivoc, este o trăsătură personală, bazată pe temperamentul său şi pe o inteligenţă vie, autentică. Această trăsătură s-a manifestat dintru început împotriva şi alor săi şi se va manifesta întotdeauna în toate direcţiile, indiferent de persoana, instituţia sau instanţa la care se va referi. De acest fapt trebuie de asemenea să se ţină seama pentru aprecierea corectă a poziţiilor lui de principiu şi de detaliu. Fiindcă intelectualului *Ghibu* i-a fost profund străin naţionalismul exaltat, mărginit, demagogic, de paradă: a fost tot atît de necruţător cu racilele propriei naţiuni, dacă nu chiar mai necruţător decît faţă de alţii. De aceea spuneam că perioada studiilor seminariale, sincer şi instructiv prezentate în carte, ne slujeşte ca un bun exemplu. Pe cît de elogios şi recunoscător se arătase faţă de *Virgil Oniţiu* şi de profesorii liceului din Braşov, pe atît de sever se pronunţă în privinţa corpului profesoral al seminarului teologic din Sibiu, a teologiei dogmatic predate acolo. Atmosfera sănătoasă, pe cît era, din această instituţie de învăţămînt românesc „nu se datora decît într-o măsură redusă conducerii şcolii". În timpul studiilor a redactat un „memorandum", semnat de toţi colegii, în care a incriminat toate scăderile învăţămîntului de aici.

Marile confruntări şi crize sufleteşti ale tînărului *Ghibu* tot aici, la Seminarul „Andreian", s-au consumat. Întrebările şi problemele cardinale la care vîrsta, inteligenţa şi lecturile l-au condus, n-au putut căpăta răspunsurile limpezi şi argumentate de care cugetul lui clar simţea aprigă nevoie. Mai mult, el ne mărturiseşte că însăşi studierea teologiei, care i s-a părut dogmatică, l-a pus într-o gravă criză sufletească şi de concepţie (p. 124). De aceea a şi calificat contactul cu *Fichte* ca „providenţial", pentru că s-a produs exact în aceşti ani, dîndu-i echilibrul unor convingeri în căutarea cărora era, trasîndu-i linii de perspectivă clare, de la care apoi va căuta cu străşnicie să nu se abată.

Dar ceea ce mai presus de toate îi va asigura suportul trainic, viu, certitudinea justeţei idealurilor sale în formare va fi contactul direct cu ţara „liberă". Imediat după bacalaureat, în 1902, *Ghibu* a simţit nevoia să viziteze Iaşul şi Bucureştiul. După absolvirea cursurilor la seminarul din Sibiu, va merge din nou, de data asta la studii, la Bucureşti. Dar fără intenţia parcurgerii sistematice a tuturor cursurilor, ci dimpotrivă, extrem de selectiv, va frecventa cu maturitate şi interes pe acei profesori şi acele discipline ale Universităţii,

Scanned with OKEN Scanner

care-l atrăgeau anume. Etapa în care se afla atunci cultura și învățămîntul din România era într-un fel în avans față de aceea a Transilvaniei, aflată încă sub stăpînire străină și încă în cea mai cruntă perioadă a ei. Filozofia, sociologia, morala și estetica, împărtășite de la înălțimea catedrelor universitare, cochetau cu cele mai recente teorii și curente străine, emancipate de religie, puse în acord cu marile descoperiri științifice. De aceea lui *O. Ghibu* i s-au părut artificioase, reci, insuficient legate de trebuințele poporului. Adevărul este că erau cu totul străine năzuințelor sale proprii și ale românilor transilvăneni, deși răspundeau, fără îndoială, trebuințelor de progres ale celeilalte părți a poporului nostru, care, cucerindu-și independența, avansa cu pași mari și în domeniul culturii. Istoria însă, și în special istoria românilor, aflată, acum, la București, la apogeul dezvoltării sale prin marele și inegalabilul *Iorga*, îl va cuceri pentru totdeauna, mai ales datorită caracterului ei profund subordonat idealului național. *Iorga*, pe care îl însoțise în timpul călătoriei acestuia în Ardeal, cu care se afla în corespondență, care îi recenzase elogios prima lucrare, va fi pentru el în acel an sensul și rațiunea, justificarea și poarta spirituală de pătrundere în inima patriei celei adevărate, marele său profesor și părinte sufletesc, inestimabilul său protector și prieten. Este interesant că *Onisifor Ghibu* nu s-a simțit niciodată timorat, strivit, complexat în prezența acestui titan ca spirit și uriaș ca trup, care îi punea în mod obișnuit și pe egalii săi de vîrstă și carieră în asemenea posturi. *Ghibu* îl prețuia, îl iubea, credea în el, îi intuia măreția, dar se instituia imediat în partener de idei, care-i servea informații, judecăți, aprecieri, argumente și *Iorga* i le primea. Temperamentele lor de luptători ireductibili să constituie oare explicația acestui acord? Altminteri, *Ghibu* nu se conforma confortabil la celebritate și renume: nu numai *Titu Maiorescu* este un exemplu, ci însuși *Schopenhauer*, aflat la o cotă atît de înaltă atunci în România și în lume. Sînt captivante paginile din aceste amintiri în care *Ghibu* relatează fără false pudori cum a reușit să se limpezească și să se detașeze de acest filozof, după primul contact cu una din lucrările sale — în traducerea lui *Titu Maiorescu* însuși. Mărturisește astfel, cuceritor de onest, că dată fiind pregătirea filozofică de care dispunea pe vremea aceea, o replică pe măsura autorului *Aforismelor* era exclusă. A început atunci să-i cerceteze viața, să i-o pună în comparație cu doctrina. I-a fost suficientă constatarea că ele sînt de semn opus, ca să conchidă simplu, fără nici un fel

Scanned with OKEN Scanner

de spaime, că are de-a face cu un proroc „care predică apă și se îmbată zdravăn cu vin", cu un profet mincinos, de care nici el și nici ai săi, prin firea și nevoile lor, nu se simt în nici un fel atrași.

Desigur, *Ghibu* ar fi putut rămîne și obține lesnicios de la București orice fel de diplome. Dar acestea nu erau recunoscute în Transilvania asuprită. Or, el acolo dorea să rămînă. În schimb, studiile în Germania îi permiteau să adune ceea ce știa sigur că-i va fi necesar luptei sale, al cărei ideal și scop erau încă de acum precis conturate. Împrejurările vitrege i-au deturnat însă itinerarul, astfel că bursa destinată de consistoriul arhidiecezan sibian pentru Germania, a stîrnit autoritățile maghiare, care l-au obligat să meargă la Universitatea din Budapesta. Această nedorită „trecere prin purgatoriu" i-a fost totuși deosebit de profitabilă în nenumărate privințe. Cu inima, n-a putut să se apropie de această înaltă instituție de învățămînt. Îi era mult prea încărcată de umilințele și silințele îndurate acasă. A avut însă tăria să aprecieze și de data aceasta cu obiectivitate nivelul serios al studiilor. Dar, cum exact acum, în 1907, a luat ființă acolo oficiosul Partidului Național Român, „Lupta", — s-a angajat ca redactor aici, exercitîndu-și ascuțișul penei, zi de zi, o bună perioadă de timp, în articole angajate și angajante, pe cele mai diverse teme, toate însă subordonate problemei naționale.

Cînd, în fine, în anul următor, prin *Iorga*, Liga Culturală îi acordă mult rîvnita bursă pentru Germania, după un scurt popas la Zürich și Basel, se oprește la Universitatea din Strasbourg, capitala Alsaciei, pe atunci aparținînd Germaniei. Cercetează situația școlilor din Alsacia și Lorena, din Schleswig-Hollstein și Silezia. Se înțelege că nu întîmplător. Întreprinderea nu constituia numai un excelent prilej de adunare a unui material documentar, ci și de prețioase concluzii și idei, de argumente pentru situația școlilor de acasă, din Transilvania, aflată, politicește, în situația teritoriilor cercetate.

Cititorul va observa desigur din lectura *Amintirilor*, cît de limpede și sigur se orienta tînărul *Ghibu* în alegerea subiectelor pentru articolele și studiile sale, dar și a drumului de urmat în viață, în viitoarea sa activitate socială. Nimic nu apare făcut din întîmplare sau datorită împrejurărilor. Pînă și scurtele abateri de la program la care totuși circumstanțele l-au obligat, au fost parcă pînă la urmă subjugate de el, dominate de voința sa, nu de a învăța pur și simplu, ci de a cerceta

Scanned with OKEN Scanner

cum să fie util neamului său, cauzei în slujba căreia se angajase deliberat și fără condiții.

Și în alegerea filozofiei și a pedagogiei, și anume nu a oricărei pedagogii, ci a celei germane, a procedat cu o maturitate nu mai puțin impresionantă. Nu limba și cultura germană, pe care le cunoștea și aprecia, au constituit motivul acestei opțiuni. Nici *Herbart*, care dominase pînă atunci această pedagogie, nu-i provocase vreodată o apetență specială. Dimpotrivă. Explicația trebuie căutată în altă parte. Și pentru a înțelege unde, este necesară o paranteză.

Întotdeauna Germania fusese socotită patria prin excelență a pedagogiei. Acum însă, la începutul secolului XX, ea era și mai bine cotată pe plan mondial. Nu întîmplător îi impresionase pe americani pînă într-atît, încît *Herbart*, de exemplu, era mai răspîndit la ei decît în propria sa țară. De fapt, Germania se emancipase acum de *Herbart*, deși perioada ei clasică se întemeiase pe el. Avansul și renumele pedagogiei germane se datorau acum în primul rînd învățămîntului său primar solid organizat, „școlilor de perfecționare" postprimare, devenite în unele landuri obligatorii. La rîndul său, prestigiul acestui grad de învățămînt a devenit posibil datorită învățămîntului său superior, bine conceput și perfect adaptat pentru pregătirea unui corp de dascăli de primă mînă, atît pentru licee, cît și pentru școlile primare. În această pregătire, pedagogia și seminariile pedagogice deținеau un rol esențial.

A doua explicație a faimei cucerite de pedagogia germană la începutul secolului nostru rezidă în caracterul ei eminamente național. Pedagogia de pînă acum, pedagogia contemporană cu ea, își întemeia fizionomia pe alte atribute, care îi făceau poate circulația mai lesnicioasă, dar de aceea mai puțin aptă să răspundă unor trebuințe specifice, devenite acute în această epocă de apariție și consolidare a națiunilor, de dezvoltare și configurare mai modernă a învățămîntului. Fiindcă a treia explicație a renumelui pedagogiei germane o constituia tocmai tendința ei de a se moderniza. Învățămîntul real era de acum într-o situație cu totul favorabilă, orientarea pedagogiei către viața poporului german, către practică, o făcea mai sensibilă la progres și totodată mai aptă să contribuie la el.

Fiecare din aceste trăsături în parte puteau constitui pentru tînărul *Ghibu* argumente în favoarea alegerii Germaniei pentru studiile sale de pedagogie. Învățămîntul românesc din Transilvania avea nevoie de o bază teoretică sigură, care să

Scanned with OKEN Scanner

nu poată fi contestată, care să poată rezista în faţa presiunilor de deznaţionalizare. Caracterul naţional al pedagogiei trebuia să aibă drept corespondent şi corolar un învăţământ naţional.

Dar nu numai pentru lupta imediată avea *Ghibu* nevoie de specializare în Germania. Transilvania şi ţara noastră în general avea nevoie, după convingerea sa absolută, de o pedagogie naţională, românească, care să izvorască din specificul şi trebuinţele poporului nostru şi să servească idealurilor şi nevoilor sale. Avea apoi nevoie de un învăţământ pe toate treptele sale bine organizat. Lucrul în direcţia aceasta *Ghibu* l-a început imediat după întoarcerea în ţară, dar a avut prilejul să-l desăvîrşească abia după Unire, cînd în calitatea sa de secretar de stat al Resortului instrucţiei publice, s-a ocupat în mod direct de organizarea învăţămîntului românesc de stat *de toate gradele* din Transilvania, inclusiv a Universităţii, cu stringenţa şi ştiinţa care i-au atras cele mai înalte aprecieri. Istoricul *I. Lupaş* considera (într-un articol aniversar scris cu ocazia împlinirii de către *Ghibu* a vîrstei de 50 de ani) că tocmai acesta rămîne meritul său cel mai important în domeniul pedagogiei.

Aşadar, *Onisifor Ghibu* a căutat să-şi fundamenteze cîteva repere de bază, ceea ce ştia că va fi pos bil prin studiile sale în Germania. „Să nu plecăm de la străini, ca să ajungem la noi, ci să plecăm de la cunoaşterea temeinică a sufletului nostru, şi în teoriile străine să căutăm numai un control, de care e firesc să nu ne putem dispensa“, va scrie el în 1910 în „Tribuna“ şi va reconsemna mereu, inclusiv în prezenta lucrare scrisă către sfîrşitul vieţii, iar despre cartea sa „Puncte cardinale pentru o concepţie românească a educaţiei“, din 1944, avea să spună că s-ar putea numi „Testamentul unui pedagog român pe care pedagogia străină nu l-a zăpăcit“.

În privinţa modernizării învăţămîntului nostru, *O. Ghibu* a militat pentru înfiinţarea de şcoli menite să sprijine procesul de modernizare a României. El şi-a păstrat totodată o rezervă de mari speranţe, pe care şi le-a pus în studiile şi disciplinele umaniste, istoria poporului nostru deţinînd, printre ele, locul privilegiat. Şi prin aceasta se explică poate caracterul substanţial, cu totul remarcabil, al studiilor sale de istorie a învăţămîntului, în acest domeniu — după părerea noastră — rămînînd fără rival. O asemenea putere de cuprindere şi dominare a datelor, a materialului documentar, de punere a

Scanned with OKEN Scanner

lui în valoare, de interpretare fără greș, e aproape irepetabilă. Desigur unii i-ar putea reproșa absența unei „obiectivități" calme, detașate, așa-zis sobre, pe care studiile „științifice" ar trebui să le aibă. În ceea ce ne privește, sîntem printre aceia care iubesc istoria scrisă cu suflet, cu pasiune, cu convingere, colorat și viu, firește cu condiția ca aceste atribute să decurgă logic din date, din fapte, fără a le silui sau denatura. Și credem că acesta e cazul la *Ghibu. Din istoria literaturii didactice românești,* de exemplu, deși scrisă atît de viu și personal, rămîne o lucrare ireproșabilă sub raport științific-documentar și ca metodă. Problema, pentru epoca cercetată, pare și este practic epuizată. Dar cu aceleași informații și aceeași competență, fără suflul său incitant, fără stilul și căldura care fac din ea o lectură devorantă pentru oricine, fără firul călăuzitor al iubirii sale de neam, de cultura și istoria sa, care palpită în fiecare din paginile ei, cartea n-ar mai fi rămas ceea ce este, și nu trebuie să uităm că este în realitate o carte fundamentală nu numai a pedagogiei, ci și a culturii noastre.

Ceea ce izbește dealtfel și în prezenta lucrare, ca și în studiile sale de istorie a învățămîntului, este puterea de a condensa în problemele școlii întreaga viață și cultură a poporului nostru în epocile cercetate. El vorbește de învățămînt, de școală, de manuale, de profesori, de pedagogie, dar în așa fel încît acestea nu apar solitare, văduvite de contingențele cu alte laturi ale vieții sociale, economice, cu alte domenii. Dimpotrivă, învățămîntul decurge și se încadrează în pulsul vieții materiale și spirituale reale, viață care îți apare, ți se construiește în cap aproape fără să observi, neparcelată, nemutilată, ca o ființă vie pe care o vezi integral, deși îi cercetezi numai un organ, o parte a ei.

Revenind la punctul de pornire al demonstrației noastre, reținem deci caracterul deliberat, matur, profund motivat al alegerii Germaniei ca loc, și al pedagogiei ca domeniu de studii. În această ultimă privință, adăugăm argumentul că *Ghibu,* spre deosebire de alți fruntași ai mișcării naționale românești din Transilvania, a considerat întotdeauna școala ca un teren de luptă deosebit de favorabil apărării ființei noastre naționale. În momentul în care, după intrarea în vigoare a legii *Apponyi,* chiar unii conducători al Partidului Național Român considerau că lupta prin școală ar trebui abandonată, cauza fiind pierdută, *Ghibu* nu numai că nu a fost de acord, dar a dovedit practic, prin acțiuni și măsuri

Scanned with OKEN Scanner

deosebit de eficiente, că ar fi fost o mare greşeală dacă s-ar fi procedat în acel mod.

Dealtfel, cel mai limpede ne vorbeşte tot el însuşi despre această problemă, în prezentul volum, atunci cînd îşi numeşte această perioadă de studii „arsenalul german al formaţiei", precizînd că venise aici cu armele de acasă, ca să le ascută şi fortifice, să le facă mai eficiente în lupta pe care se pregătea să o ducă. „Scopul meu nu era să combat pedagogia oficială a Ungariei cu argumente politice, ci tocmai dimpotrivă, eu voiam să combat politica şcolară greşită a Ungariei cu argumente pedagogice şi juridice" — precizează el, nu fără un simţ politic cu totul remarcabil. Dealtfel însuşi *Iorga* l-a dat de model celor ce plecau la studii în străinătate, pentru felul cum s-a orientat către probleme care să fie de folos progresului poporului nostru.

În Germania, el a poposit şi în alte părţi decît la Strasbourg şi Jena: Heidelberg, Baden-Baden, Göttingen, München. A fost şi la Viena. Au constituit şi acestea puncte de contact direct nu numai cu marea cultură şi filozofie germană, dar cu tot ce era element sau urmă românească sau avea tangenţă cu ele. Perioada de la Jena, centrul mondial al pedagogiei de atunci, care a culminat cu luarea doctoratului, este atît de instructiv descrisă în capitolul care-i este special dedicat, încît nu ne vom opri în prefaţa noastră decît asupra tezei de doctorat, mai precis asupra temei ei, a felului în care aceasta a ţinut piept timpului. Nu înainte de a semnala valenţele educative multilaterale pe care le poate avea şi acest capitol pentru cultura oricărui cititor, şi în mod special pentru a celui tînăr, care va înţelege că un spirit se formează prin muncă şi perseverenţă, prin contactul şi confruntarea efectivă, directă, cu marile valori, printr-o viaţă în care primează biblioteca, lectura, studiul, muzeele, muzica şi artele, privite şi căutate nu ca mijloace de superficială şi sterilă delectare, ci ca surse ale devenirii proprii, puse în slujba unui ideal de viaţă activ.

*

Teza sa de doctorat (în limba germană) se intitula: *Utracvismul modern. O cercetare în lumina pedagogiei şi a politicii şcolare, cu deosebită considerare la Ungaria*, iar în forma publicată în editura specializată din Germania: *Utracvismul modern sau bilingvismul în şcoala populară*.

Scanned with OKEN Scanner

Prin *utracvism* se înţelege acel învăţămînt din licee, existent pînă în secolul al XIX-lea, mai puţin şi după aceea, care era subordonat transmiterii în principal a limbii şi culturii clasice, greceşti şi latine, avînd deci un scop exclusiv cultural. Faţă de acesta, *utracvismul modern* (termenul a fost creat şi introdus de *Ghibu)* reprezenta o formă de inculcare a limbii şi culturii statului, copiilor de alte naţionalităţi din cadrul său, şi a apărut abia în secolul al XIX-lea. Spre deosebire de cel dintîi, *utracvismul modern* se practică nu în liceu, ci mai timpuriu, în şcoala populară (primară), pe seama timpului destinat, însuşirii limbii materne, şi de aceea dăunînd grav acestui proces. Scopul acestei noi forme de utracvism fiind „încorporarea" în stat a naţionalităţilor, nu mai este cultural, ci pur politic, varietăţile sale extreme urmărind în mod declarat deznaţionalizarea cu forţa a populaţiilor de altă limbă decît aceea a statului. Aceasta fiind esenţa utracvismului modern, explicitarea termenului prin asimilarea sa cu „bilingvismul în şcoala populară" chiar din titlul lucrării, era menită să-l facă înţeles din capul locului de către cititor, prin diferenţierea lui atît de utracvismul de pînă atunci, cît şi de bilingvism ca fenomen psihologic şi lingvistic individual. Utracvismul modern însemna prin urmare învăţămîntul bilingv introdus de statele moderne încă în şcoala primară şi care aparent urmărea ca tinerii elevi să ajungă la bilingvism (la vorbirea curentă a două limbi), dar în realitate se interesa doar de însuşirea limbii statului, nu şi a celei materne, care, dacă nu era cu totul alungată din şcoala primară, urma să aibă această soartă pe treptele de învăţămînt următoare acestei şcoli. Şi de cele mai multe ori aşa se şi întîmpla.

Onisifor Ghibu supune problema unui studiu concentric, demonstrînd pe baza unei documentări foarte întinse că în lume există nu mai puţin de şase variante de utracvism modern, începînd de la predarea exclusiv în limba statului, prin eliminarea completă a limbii materne încă de la şcolarizarea copilului, şi ajungînd la ultimele două, reprezentate de introducerea limbii statului doar ca obiect de învăţămînt, cu statut de limbă străină, sau pur şi simplu ca obiect facultativ. *Ghibu* arată că judecarea şi aprecierea fiecărei variante de utracvism trebuie făcută nu numai în funcţie de contextul concret dat, respectiv ţinînd seama de structura internă şi mărimea statului respectiv, a populaţiilor aparţinînd unei naţionalităţi sau alteia, de raportul numeric, de cel

Scanned with OKEN Scanner

dintre limbile naţionalităţilor şi limba statului, dintre cultura fiecărei limbi şi aceea a limbii statului, de dezvoltarea istorică şi idealurile populaţiilor respective, de condiţiile naturale, precum şi de modalităţile prin care statul introduce şi realizează o formă sau alta de utracvism.

Dealtfel şi reacţia de opoziţie a naţionalităţilor faţă de şcolile populare utracviste a variat după loc, timp şi context, fiind proporţională cu insistenţa statului şi violenţa legislaţiei, manifestîndu-se mai puternic acolo unde condiţiile naturale (ca, de exemplu, existenţa compactă în regiuni cu totul închise a unei naţionalităţi) nu face deloc necesară limba statului. Se înţelege că lupta aceasta a devenit cu atît mai dîrză cu cît s-a dezvoltat mai mult conştiinţa de sine a popoarelor asuprite. Ar fi greşit să se creadă că *Onisifor Ghibu* era împotriva contactului cu alte culturi şi eventual a însuşirii unor limbi străine. El era doar împotriva introducerii silnice, atît de timpurii, în şcoala primară, a altei limbi decît cea maternă, la o vîrstă la care acest fapt defavorizează însuşirea limbii materne şi nici măcar nu poate conduce la însuşirea celeilalte. Ca să se vadă limpede acest lucru, e suficient să se cerceteze începutul lucrării în discuţie, în care, analizînd ce este utracvismul modern şi formele pe care acesta le îmbracă, el îl compară şi cu aşa-numitul *utracvism economic* sau *bilingvism economic,* care se iveşte ca urmare a intensificării circulaţiei şi schimburilor între populaţii, ţări şi continente de limbi diferite, sub forma însuşirii voite, neimpuse, pe căi naturale, *de către ambele părţi,* a acelor limbi, care îi puneau în situaţia să poată comunica unii cu alţii, să poată lucra împreună, stabilind relaţii economice şi de viaţă. Un asemenea bilingvism, care se naşte în cadrul relaţiilor dintre oameni cu limbi diferite, era considerat de *Onisifor Ghibu* nu numai natural, firesc, ci şi îndreptăţit, eficienţa lui explicîndu-se prin aceea că apărea ca o necesitate de viaţă, angajînd interesul celor implicaţi, viaţa însăşi servindu-le de context şi mediu de învăţare.

Ghibu nu se pronunţa de plano, exclusivist, nici chiar împotriva oricărui bilingvism din şcoala populară. El se ridica însă cu toată forţa argumentelor de ordin pedagogic, psihologic, sociologic, etnic şi logic împotriva introducerii învăţămîntului bilingv prin nesocotirea oricăror condiţii şi considerente naturale, obiective. Cu atît mai mult el nu putea accepta şcoli primare utracviste pentru naţionalităţi ca românii din Transilvania, care reprezentau majoritatea populaţiei pe

Scanned with OKEN Scanner

acest teritoriu și trăiau, de cele mai multe ori, în zone compacte, închise, astfel încît nu aveau în nici un fel trebuință de altă limbă decît limba lor maternă, o naționalitate care își avea istoria și idealurile sale, cultura și specificul său, pe care politica utracvistă le nesocotea, le oprima, încercînd să le înlocuiască cu o limbă, cultură, istorie și idealuri complet străine firii ei. Pentru toate acestea, copiii din mediul exclusiv românesc, implicit ca limbă, nu puteau avea nici un interes natural, și nici condiții propice pentru a-și apropia limba impusă de stat, și de aceea de fapt nici nu ajungeau să o cunoască efectiv.

Ghibu a demonstrat în această lucrare că utracvismul care se practică față de naționalități în Ungaria, mai ales după celebra, prin reacționarismul ei, lege *Apponyi*, era nelegitim, nedemocratic, contraindicat, pentru că dăuna grav și naționalităților și statului, el împiedecînd însușirea limbii și culturii materne și neizbutind să ajungă nici la scopul scontat, de însușire a limbii și culturii statului.

Așadar, *Ghibu* a judecat și apreciat fiecare formă de utracvism modern după toate criteriile arătate mai sus și numai printr-o cercetare riguroasă și un comparativism strict a ajuns la concluzia că școlile utracviste pentru români din cadrul Ungariei — cele confesionale în mod special — erau expresia celei mai brutale politici de deznaționalizare prin școală, conjugîndu-se perfect cu tot ansamblul politicii duse de regimul existent atunci în Ungaria.

Anumiți recenzenți ai lucrării au avut aerul că-i reproșează autorului faptul că a plecat în cercetarea sa de la situația și interesele naționalității sale și a ajuns la concluzii care o serveau. Nouă ni se pare, dimpotrivă, că atîta vreme cît aspectul științific și modul de tratare rămîn în picioare, considerentul de mai sus nu poate fi decît în favoarea autorului, dovedind intuiția sa științifică și valoarea practică a demersului său.

Dacă și-a dat seama de importanța și implicațiile temei, dacă a fost direct interesat în abordarea ei, îi va fi cu atît mai mare meritul în cazul în care a tratat-o cu metodele, uneltele, argumentele științei.

Dar să vedem dacă din punct de vedere științific, azi, cînd situația care a dus la scrierea ei este rezolvată, lucrarea rămîne sau nu în picioare.

În ultimele decenii, *bilingvismul*, ca fenomen psihologic individual, a fost supus unor cercetări experimentale minu-

Scanned with OKEN Scanner

ţioase, de amploare. Metodele tradiţionale de predare a limbilor străine, de asemenea. Pe baza acestor cercetări s-a născut o didactică modernă a limbilor străine, care, eliminînd metodele tradiţionale, introduce altele cu adevărat noi, care se dovedesc mai productive, mai eficiente. De toate aceste achiziţii ştiinţifice *Ghibu* nu a dispus la timpul acela. Intră oare aceste rezultate ale cercetărilor ştiinţifice ulterioare în convergenţă cu cercetarea sa din 1908—1909?

Astăzi este unanim acceptat că bilingvismul, adică stăpînirea a două limbi într-o măsură care să pună pe posesorul lor în situaţia de a trece fără nici o dificultate de la vorbirea uneia la a celeilalte, gîndind de fiecare dată direct în limba în care se exprimă, are la bază un proces foarte îndelungat şi dificil, la care se ajunge greu şi rar, individul trebuind să dispună de condiţii cu totul speciale şi de un mediu de vorbire corespunzătoare. La scară de masă, lucrînd deodată cu comunităţi atît de mari cum este clasa şcolară, formată din copii care acasă şi în afară de şcoală nu au mediu de vorbire corespunzător, chiar cu metodele moderne de care dispunem azi, este exclus din punct de vedere ştiinţific să te aştepţi la realizarea bilingvismului propriu-zis. Din acest punct de vedere cel puţin, cercetările ulterioare au dovedit că *Ghibu* avea dreptate să aprecieze că introducerea obligativităţii de predare în şcolile primare româneşti din Transilvania acelor vremuri concomitent în limba maternă şi în cea maghiară, constituia o „monstruozitate pedagogică", punîndu-l pe copil într-o situaţie de natură să-l alieneze de şcoală pentru tot restul vieţii.

Pe de altă parte, metodele tradiţionale, azi criticate cu argumente psihologice amănunţite, se întemeiau pe apelul sistematic la limba maternă, al cărui intermediu era mereu solicitat pentru înţelegerea şi fixarea tuturor elementelor limbii străine, de la vocabular şi gramatică, pînă la topica şi exprimarea uzuală. *Ghibu* nu a supus cercetării metodele de predare, nici nu le-a adus în discuţie. Dar tot timpul făcea precizarea că o limbă străină se poate învăţa numai după ce este bine însuşită limba maternă. Avînd în vedere esenţa metodelor tradiţionale de predare a limbilor străine, faptul că erau singurele metode folosite pe atunci în şcolile lumii, şi că ele puneau limba străină de predat în dependenţă, pas cu pas, de limba maternă, *Ghibu* avea dreptate şi în această susţinere a sa.

S-ar putea obiecta că tot cercetările experimentale pe care le-am evocat, au dovedit că învăţarea unei a doua limbi este cu atît mai lesnicioasă şi eficientă, cu cît începe mai devreme,

Scanned with OKEN Scanner

la o vîrstă mai mică, și că, în această privință, afirmația lui *Ghibu* ar rămîne în discuție. Dealtfel și fără cercetările recente se știe de mult, pe căi empirice, că persoanele care învață de mici, deci înainte de a stăpîni perfect limba maternă, o limbă străină, și-o însușesc mai ușor și mai temeinic. *Ghibu* nu putea să ignore acest fapt de observație și experiență, el care vorbea mai multe limbi străine, dar nu aceasta era problema. Pentru că acest tip de învățare timpurie se produce pe căi naturale, asemănătoare celor în care copilul își însușește limba maternă și fără intermediul acesteia. Această învățare se petrece în condiții firești de viață și e trăită și realizată întotdeauna la scară individuală. Ea se apropie de „utracvismul economic", pe care *Ghibu* îl găsea atît de firesc și normal. Tocmai acest tip de învățare a fost studiat din punct de vedere psihologic în ultima vreme și luat de model pentru metodele moderne de predare a limbilor străine în școală. Dar aceasta constituie o altă problemă, care nu putea intra în obiectivul lucrării lui *Ghibu*, și ca atare nici în raza celor ce ne-am propus noi să discutăm.

Vom pune și mai bine în lumină fondul de idei științifice al lucrării de doctorat a lui *Ghibu* dacă vom dezvălui — poate în termenii mai actuali ai cercetărilor recente și într-o altă logică a demonstrației — „monstruozitatea pedagogică" multiplă pe care el o pusese în lumină magistral și fără ajutorul lor: predarea limbii statului în școlile primare utracviste din Transilvania acelor vremuri începea devreme, dar nu individual; se folosea de metode care aveau nevoie de limba maternă, dar pe care copiii nu o știau încă bine, sau — în condițiile culturale de atunci — și mai rău, o știau greșit și abia în școală trebuiau să și-o însușească temeinic și corect; se făcea într-un număr exorbitant de ore, ca să suplinească absența mediului de vorbire de acasă, dar acest mijloc artifical nu putea suplini ceva natural; consuma din timpul care în mod normal era cuvenit însușirii limbii materne — proces prin sine însuși mai dificil decît azi, și de aceea realiza dubla „performanță", de a pune pe copil în situația de a nu-și însuși cum trebuie nici pe una, nici pe cealaltă; această predare nu avea în vedere că limba statului fiind pentru copil total necunoscută, trebuia să aibă mult timp doar regim de simplu obiect de învățămînt, și anume de limbă străină; încerca să-i transmită copilului o cultură și civilizație ce nu-i erau în mod natural apropiate acestuia, iar pe cele specifice, care se potriveau limbii, obice-

Scanned with OKEN Scanner

iurilor şi vieţii de fiecare zi a poporului său, le eluda; îl făcea pe copil să resimtă din plin caracterul nefiresc, forţat, al modului cum era introdusă; îl conducea la trăirea eşecului de a nu fi în stare să o mînuiască, ceea ce îi putea amplifica şansele de a nu şi-o însuşi ulterior sau pe altă cale etc. etc.

Concluzia firească a argumentelor de mai sus era necesitatea predării în limba maternă, ceea ce, implicit, însemna apărarea fiinţei naţionale a populaţiei româneşti.

*

Aceasta fiind suma adevărurilor pe care lucrarea de doctorat a lui *Onisifor Ghibu* le-a demonstrat, se poate susţine că ea rămîne un studiu ştiinţific temeinic, a cărui însemnătate la vremea sa se poate măsura şi după dimensiunea atacurilor violente la care a fost supusă de presa guvernamentală maghiară. Deşi valoarea ştiinţifică, rigoarea documentaţiei şi a argumentaţiei vor prima oricînd în aprecierea unei atari lucrări de pionierat, cercetarea comparativă şi traducerea ei în româneşte părîndu-ni-se a fi oricînd necesară, în epocă această teză a însemnat cu mult mai mult decît o tratare ştiinţifică a subiectului, făcută pentru prima dată în lume. Ea a constituit un adevărat cal troian, construit din argumente şi consideraţii pedagogice străine, cunoscute şi recunoscute, care îi dădeau înfăţişarea exterioară benignă, „paşnică“ a celui din povestea cuceririi cetăţii troiene, dar care era plin de „oştenii“ cei mai temerari şi mai eficienţi ai războiului dus împotriva citadelei politice şi legislative a maghiarizării forţate a şcolilor româneşti, reprezentată prin legea *Apponyi*.

Şi dacă despre o „capitulare necondiţionată“ pe acest teritoriu, într-un asemenea gen de război nu putea fi vorba, încleştarea n-a fost mai puţin colosală decît în celebrul poem homeric, după cum se va vedea cînd se va publica cel de-al doilea volum din amintirile sale sau istoria acelei perioade. Iar victoria s-a resimţit mai întîi în propriile rînduri. Pentru că în epocă au fost — cum am mai amintit — şi fruntaşi români care consîderau situaţia limbii materne din şcoala noastră ca definitiv pecetluită prin legea *Apponyi* şi care de aceea au apelat la argumentul liniştitor că, dacă limba maghiară tot e obligatorie ca limbă de predare şi n-ar mai fi nimic de făcut, să se transforme studiul ei într-o pîrghie de dezvoltare a „destoiniciilor intelectuale“, — trebuie limpezit pînă la capăt de ce s-a dovedit că *Ghibu* avea drep-

Scanned with OKEN Scanner

tate să califice această poziţie ca defetistă. Dacă e adevărat că studiul raţional al oricărei limbi în ultimă instanţă poate fi folositor individului, tot de necontestat e faptul că eficienţa studiului e determinată de condiţiile în care subiectul este pus să o înveţe, de vîrsta lui şi, poate, înainte de toate de faptul de a nu fi fost impusă cu silnicie. Or, obligativitatea învăţării şi vorbirii în altă limbă în şcoala populară din Transilvania se asocia cu toate celelalte măsuri opresive împotriva populaţiei româneşti, fiindu-le într-un fel cea mai dură expresie în relaţiile cu copiii. Dacă adăugăm şi faptul că era predată de către învăţători care adeseori n-o cunoşteau nici ei înşişi bine, ne putem explica de ce în satele compact româneşti copiii, în masă, după atîta pierdere de vreme şi eforturi, nu ajungeau decît să reproducă mecanic unele expresii ale ei. Aşadar, în şcoala populară românească, ştiinţa pedagogică, şi viaţa au dovedit că limba maghiară era neavenită ca limbă de predare şi că argumentul dezvoltării unor însuşiri intelectuale prin intermediul studiului ei era, în condiţiile de atunci, cel puţin iluzoriu, dacă nu nociv. Cercetările experimentale, făcute după *Ghibu,* au confirmat această orientare, iar istoria a validat sistemul democratic al existenţei unui învăţămînt în limba maternă pentru naţionalităţi. In condiţiile de asuprire de atunci, desigur, nu era posibilă obţinerea unui asemenea deziderat, dar se putea face ceea ce *Ghibu* a şi făcut în calitatea sa de inspector al şcolilor: să se pună accentul asupra predării limbii şi culturii materne în şcoala populară, şi nu asupra perfecţionării predării celeilalte limbi, pentru presupuse şi imaginare destoinicii, care nu se puteau ivi dintr-o muncă atît de neştiinţific croită. De aceea, lucrarea lui *Ghibu* despre „utracvismul modern", pe lîngă meritul ştiinţific, a avut şi o valoare patriotică excepţională, care o recomandă cercetătorilor români şi din oricare altă ţară, cărora le dorim să fie — vorba lui *Ghibu* — tot atît de buni patrioţi ai ţării lor pe cît de bun patriot al ţării sale a fost el.

După Unire, specialişti maghiari şi germani din Transilvania au descoperit, unii „din întîmplare", lucrarea lui *Ghibu* despre utracvismul modern şi au început să o elogieze în termenii cei mai neaşteptaţi. Fără să-şi schimbe poziţia ştiinţifică, *Ghibu* nu a scăpat din vedere „amănuntul" că această recunoaştere s-a produs cu o întîrziere de decenii, şi nu la vremea sa, cînd apărarea dreptului copiilor români la limba lor maternă echivala cu apărarea drepturilor lor elementare

Scanned with OKEN Scanner

la școală, și prin aceasta la cultură, la concepții și simțăminte firești, specifice poporului căruia îi aparțineau.

Desigur, dacă acești reprezentanți maghiari și germani ai pedagogiei din țara noastră ar fi adus în actualitate lucrarea lui *Ghibu* pentru a apăra unele poziții privind instruirea și educarea copiilor de alte naționalități din cadrul statului român interbelic, ar fi fost corect să o facă, pentru că *Ghibu* analizează în lucrarea și alte forme de utracvism modern decît cel aplicat cu decenii în urmă de guvernanții maghiari. Dacă însă au urmărit să o transforme într-un paravan pentru sustragerea școlilor respective de la orice control din partea statului român sau de la orice contact cu limba statului în care trăiau, firește că acțiunea lor nu mai avea aceeași semnificație. Dar nici lucrarea nu le putea face serviciul scontat, pentru că ea nu pleda pentru izolarea artificială, neîndreptățită prin nimic și în fond nedemocratică a naționalităților, care trăiau laolaltă și în strînse relații sociale, economice, administrative și culturale cu populația românească, ci pentru dreptul lor la învățămînt în limba maternă, cel puțin în școala primară.

•

Nu vom putea înțelege pe deplin concepția lui Ghibu în *problema națională* dacă nu vom porni de la modul cum aceasta a fost înțeleasă în epocă, ca reflex al realităților respective din Transilvania. Cîteva precizări ni se par necesare și în această privință.

Se știe că, pînă în 1918 și chiar după aceea, toate implicațiile și interferențele între problemele naționale și cele sociale sînt extraordinar de vaste, de adînci și de strîns legate între ele. Pînă într-atît încît, practic, nici nu mai pot fi despărțite. Pe de altă parte, această stare de lucruri a fost determinată de faptul că o populație venită în aceste locuri cu statut de cuceritori, ca să-și poată menține privilegiile trebuia să exercite presiuni economice și social-culturale împotriva întregii populații cucerite, pentru a o putea ține sub stăpînire în totalitatea ei. Erau astfel puse deodată alături — dacă nu în toate privințele, cel puțin în unele — atît clasele și păturile avute, cît și cele sărace, exploatate, evident cu nuanțele și excepțiile de rigoare și în rîndul unora și al altora, accentuate pe parcurs într-un sens sau altul. Clasele, păturile și vîrfurile conducătoare ale populației românești și-au pierdut nu numai exclusivitatea în raporturile cu

Scanned with OKEN Scanner

clasele, păturile producătoare, dar și drepturi și privilegii de clasă extrem de însemnate. Iobagilor, la rîndul lor, li s-a înăsprit și mai rău situația, deși, firește, și iobagii celorlalte populații din Transilvania, inclusiv ai celei cuceritoare, sufereau exploatarea de clasă tipică feudalismului. Dat fiind că participanții la răscoalele țărănești, culminînd cu cea de la Bobîlna, erau în majoritate români, a intervenit cunoscuta înțelegere între clasele stăpînitoare ale celor „trei națiuni", care nu recunoștea pe cea românească, statuînd astfel o poziție inferioară populației majoritare. Faptul a consemnat și totodată a impulsionat diferite forme *de subordonare a aspectelor sociale, mai exact de sumare a acestora în problema națională*. Fenomenul se petrece la mijlocul secolului al XV-lea, dar el a rămas în picioare formal pînă la 1848, și practic mult după aceea. Pe măsură ce procesul de formare a națiunilor, de creștere a conștiinței naționale a popoarelor s-a intensificat, lupta dusă de români pentru egală îndreptățire a luat și ea o mai mare amploare. Dar această egală îndreptățire nu s-ar fi putut traduce atunci practic decît tot numai în drepturi sociale, economice și culturale. Încît, vorbind de revendicările naționale ale românilor, oricît vom silui accentele și interpretările, nu vom putea să ne referim decît la deziderate și cerințe sociale, care au făcut parte din conținutul propriu-zis al celor dintîi.

Pe de altă parte, învățămîntul de masă de tip burghez nu făcea distincții de clasă la admiterea în școală. Primea pe oricine avea mijloacele necesare pentru a face față taxelor și cheltuielilor adiacente. În consecință, lupta pentru drepturile populației românești la învățămînt, nu obliga la distincții de clasă, de ordin social. Orice revendicare apărea numai sub aspectul său național, aceasta cu atît mai mult cu cît învățămîntul românesc era practic confesional, nu de stat. De aceea, lupta pe terenul învățămîntului pare a îmbrăca numai „haina" națională, deși evident, păturile sărace, clasele exploatate, nu aveau deloc parte de „hainele" ce le erau necesare ca să meargă la școală.

La toate acestea se adaugă, și nu în ultimul rînd, faptul că măsurile de deznaționalizare, care după 1910 deveniseră în practică de o duritate extremă (să se predea numai în limba maghiară, copiii să fie pedepsiți dacă sînt auziți vorbind în limba lor în recreație, pînă și catehizarea religioasă să se facă în limba națiunii dominante) dădeau ele tonul, imprimînd astfel caracter național luptei împotriva lor.

Scanned with OKEN Scanner

În fine, o școală națională, cu acces larg, făcută în limba maternă, cu manuale corespunzătoare spiritualității și specificului poporului român, cu țeluri educative pe măsura năzuințelor lui, constituia nu numai o latură a emancipării naționale, dar și o condiție sine qua non a însăși emancipării sociale, de vreme ce abolirea iobăgiei și necesitatea dezvoltării capitaliste cerea un mai mare grad de cultură pentru burghezie și cel puțin un grad minimal pentru masele de producători.

Așadar, dacă în lupta politică generală, fără un contact direct cu doctrina marxistă a claselor și luptei de clasă, realitatea atît de încîlcită nu oferea o lesnicioasă sesizare a aspectelor sociale, de clasă, detașate de cele naționale, pe terenul școlii și al culturii lucrul era cu atît mai puțin posibil. Or, *Ghibu* pe acest teren al învățămîntului a activat toată viața. Pe de altă parte, prin originea, prin biografia lui, rămasă departe de pozițiile vîrfurilor conducătoare și exploatatoare, ostilă oricărei căpătuieli și parveniri, el nu putea fi atașat decît maselor largi populare. *Onisifor Ghibu* a răzbit să treacă prin școli numai cu prețul unor mari privațiuni, al unei dîrzenii și perseverențe ieșite din comun. El nu numai că a văzut mizeria social-economică și culturală în care era ținută populația românească, el a trăit-o și a împărtășit-o, s-a luptat cu ea. Pentru el, a fi de partea poporului împilat nu constituia o chestiune de umanism sau filantropie, ci o problemă de trăire, de participare, de viață. Împotriva stării de înapoiere și asuprire s-a angajat cu trup și suflet, pentru abolirea acesteia și-a pus viața zălog; scopului acestuia i-a dedicat studiile, locul unde să le facă, alegerea profesiei, profesia, sufletul și carnea ființei sale. Și cum chingile mizeriei erau strîns mînuite de stăpînirea străină, progresul adevărat nefiind posibil decît alături și în sînul patriei firești, el și-a concentrat toată lupta împotriva dominației străine și pentru pregătirea și realizarea unității noastre naționale. Fiecare idee a concepției sale, fiecare act al său au constituit elemente ale acestei construcții de ansamblu. Odată înlăturată stăpînirea străină, lupta pentru abolirea înapoierii social-economice și culturale în care fusese ținut poporul său din Transilvania avea să devină unicul scop al activității sale ulterioare.

Nu se poate afirma că *Ghibu*, atunci cînd problemele sociale au căpătat acuitate, nu le-a sesizat și n-a luat partea nedreptățiților. Reacția sa față de răscoala din 1907 este o dovadă. Felul cum a știut să o lege de situația țărănimii din

Scanned with OKEN Scanner

Transilvania poate fi constatat de cititor chiar și numai din paginile prezentelor memorii, în care amintește de articolul său *Cîmpia Ardealului,* scris în acele dramatice împrejurări, și în care se referă la înrobirea țăranului român transilvănean, rămas practic la condiția de iobag.

În schimb, se poate afirma că militantul pentru eliberarea națională a românilor ardeleni, dacă nu a ignorat aspectele emancipării sociale, le-a gîndit soluționarea doar ameliorativ. In spiritul iluminist atît de trainic al oamenilor de cultură ardeleni, el credea sincer că mîntuirea putea veni de la școală, de la cultură, de la educație. El n-a gîndit în termenii luptei de clasă, dar în anumite contexte a afirmat răspicat că drepturile trebuie zmulse, că ele nu vin singure pe tavă, că pentru ele trebuie luptat.

Onisifor Ghibu a scris încă din 1906 articole privitoare la problemele sociale ale Săliștei, în care lua atitudine față de „domnii de acolo" și ne mărturisește că în Germania și-a ales pentru studiu epoca Reformei pentru a studia mai profund „crunta apăsare socială și economică a epocii feudale". El vedea așadar cu limpezime esența social-economică a Reformei — căreia mulți specialiști, nu numai de pe vremea aceea, îi conferau doar interpretări și substraturi religioase. Tot interesul pentru această problemă îl făcuse ca a doua zi după descinderea la București ca student, prima carte pe care și-a luat-o să fie *Chestia țărănească* de *Spiru Haret,* evident nu numai din simpatie pentru autorul ei.

După Unire, cînd deci problema unității naționale fusese în principiu rezolvată, cu limpezimea și spiritul său critic cunoscute a dezvăluit în continuare racilele, a alarmat spiritele împotriva relelor sociale, dar, încercînd să le dea o explicație, s-a oprit la jumătatea drumului, invocînd mereu doar efectele destructive ale politicianismului. Legătura partidelor politice cu clasele sau păturile sociale pe care acestea le reprezentau și a căror ideologie o propovăduiau, nu l-a preocupat. Poate și de aceea era de părere că acțiunile făcute peste capul partidelor politice, de natură să-i adune pe toți cît de cît pe aceeași platformă, ar trebui să capete prioritate. Astfel, în „Astra" își pusese speranțele atunci cînd sub stăpînire străină românii erau divizați de confesionalism, la „Astra" se va gîndi și după aceea, ori de cîte ori se va lovi de politica de partid și de caruselul vieții politice a României

Scanned with OKEN Scanner

interbelice. Şi cînd nu a reuşit prin „Astra", a conceput tot felul de pîrghii şi instanţe, forme şi instituţii care să acţioneze dincolo şi deasupra disensiunilor de partid.

*

În cartea de faţă, în repetate rînduri *Onisifor Ghibu* aduce vorba de religie şi de credinţă, afirmînd şi simţind nevoia să reafirme acum, la vîrsta senectuţii, rolul pe care consideră el că îl are religia în viaţa individuală şi a societăţii.

Copilul sălişteanu din el, crescut în respectul credinţei, care, alături de limba sa maternă, îi dădea sentimentul confortabil al apartenenţei la familia, satul şi naţionalitatea sa, precum şi puterea de a rezista în faţa măsurilor de deznaţionalizare, i-a lăsat pe viaţă în suflet această preocupare şi nevoie de certitudine.

Cînd, pe măsura înaintării în studii şi lecturi, fondul său primar de credinţă a fost pus serios la încercare, fapt pe care el nu îl ocoleşte, a făcut apel nu la dogmele teologiei ortodoxe, altminteri suficient de neevoluată pentru a nu fi în stare de răspuns, ci la filozofie. La curent cu descoperirile ştiinţifice, acceptîndu-le cu întreaga sa convingere, nepunîndu-le niciodată sub semnul îndoielii, a pus în schimb sub semnul religiei şi al credinţei acel teritoriu „virgin" al realităţii care rămînea încă în afara graniţelor cucerite de ştiinţă. Spirit prin excelenţă practic, angajat tot timpul şi implicat în viaţa social-naţională, el simţea că poporul său are nevoie şi de religie ca să poată să reziste presiunilor de ordin naţional. Dar el nu putea să propovăduiască ceea ce el însuşi nu simţea. Trebuia, de aceea, mai întîi să se pună pe sine de acord cu aceste comandamente. Acestor crize sufleteşti şi îndoieli le-a căutat dezlegarea cu înfrigurare. Reţinea cu lăcomie toate textele filozofilor care lăsau un locşor şi religiei. Dacă *Simmel* spunea că omului îi rămîne mereu ceva neîmplinit, ceva ce nici ştiinţele, nici filozofia nu-l ajută să epuizeze, şi că „Acest rest e de domeniul credinţei, de domeniul graţiei. El marchează graniţa unde, dincolo de domeniul filozofiei şi al ştiinţei, ţîşnesc izvoarele religiei", *Ghibu* reţinea acest argument, de valoare evident strict psihologică, individuală, ca temei pentru a justifica rolul rezervat de el însuşi religiei în viaţa poporului său.

Nevoia lui de adevăruri clare, totale, de limpezime și refuz al oricărui echivoc, ține de faptul că el nu se oprea la simpla cunoaștere, aceasta trebuind să ajungă a fi o sumă de convingeri care să-i fundamenteze o atitudine. Experiența personală și a poporului său, știința, cultura, îl ajutau să-și pună ordine în toate zonele la care acestea se refereau. Dar lumea fiind infinită, adevărurile științei — relative, experiența și cunoașterea nu pot să nu aibă același caracter. Pînă și ceea ce încă scăpa de sub zona de cuprindere a științei simțea *Ghibu* nevoia să-și aproprie, să cuprindă, să pună sub semnul unor convingeri, al unui absolut, al unei certitudini. Și este semnificativ că numai în această zonă opera cu noțiunea de divinitate și credință.

Pe de altă parte, *Ghibu* a fost un adept convins al moralității, care considera că trebuie educată la toți oamenii, pe toate căile. Și, în concepția lui, religia făcea parte din pîrghiile eficiente de răspîndire a principiilor și vieții morale sănătoase. Cînd se referă însă la educația națiunii, există la el nu o simplă schimbare de accent, ci o subordonare netă a religiei țelului de educație națională a poporului. Dealtminteri el îi refuză religiei „drepturile" de pînă atunci, o emancipează de bigotism, de tabu-uri, de teologia dogmatică existentă, mergînd pînă la susținerea desființării oricăror bariere confesionale. Nu întîmplător considera confesionalismul la fel de periculos pe planul vieții naționale, ca șovinismul maghiar: barca secției școlare a „Astrei", consemna el elogios, „a știut să se strecoare cu folos și demnitate, printre *Scylla* șovinismului unguresc și *Charybda* confesionalismului românesc". Nicăieri în paginile scrise de *Ghibu* religia nu este pusă în competiție cu știința, căreia nu-i este făcută concurent. Științei îi acordă încredere necondiționată. În concepția lui, religiei îi rămîne doar „ceva", de aceea se și exprimă în termenii „este întotdeauna loc și pentru ea". Dacă lăsăm deoparte locul acesta rămas încă neocupat de știință, observăm că *Ghibu* resimte nevoia religiei doar ca argument în apărarea ființei naționale a poporului său și în întărirea moralității lui.

Religia nu este pentru el nici argument teoretic al unei concepții filozofice, nici mod de interpretare a realității și cu atît mai puțin — deși făcuse și studii teologice — un îndreptar strict al vieții zilnice.

Scanned with OKEN Scanner

Dat fiind faptul că a fost pedagog prin formație și activitate, aceste amintiri dedicate anilor săi de învățătură au o însemnătate deosebită pentru înțelegerea concepției lui despre școală și pedagogie. Privite din acest punct de vedere, ele s-ar preta la interesante analize și concluzii. Avînd în vedere adresa largă a acestei cărți, nu vom face o incursiune adîncă în acest subiect. Consemnăm însă cîteva idei care ni se par esențiale.

Școala, învățămîntul nu sînt pentru *Onisifor Ghibu* numai instituții de transmitere a experienței și culturii de la o generație la alta, ci și *creatoare de cultură, instrumente de progres moral, cultural și social-economic*. De aceea se ridică el, în paginile cărții, împotriva teoriei lui *Ostwald*, care vedea școala viitoare ruptă de trecut, de aceea acorda el o însemnătate atît de mare studierii istoriei în școală; dar din același motiv cerea să se elaboreze o pedagogie românească autentică, în stare să fundamenteze școli naționale de toate gradele, care să răspundă nevoilor de progres ale poporului nostru.

În general, se poate afirma că pedagogii de catedră, teoreticieni și profesioniști ai domeniului, într-un sens didactic tradițional, nu s-au străduit să înțeleagă și să aprecieze la justa sa valoare pe pedagogul național *Onisifor Ghibu*. Ei căutau la el un sistem teoretic al gîndirii și concepției sale pedagogice, în timp ce el oferea mai ales un *sistem practic de învățămînt* pe care îl crease și organizase, de la școala primară, la universitate. Așa cum o pedagogie care să rămînă exclusiv în cadrele ei științifice, fără vreo relaționare cu învățămîntul nu este în fond nici corectă, nici posibilă, nici necesară, tot așa, nu este de conceput, și cu atît mai puțin de realizat, un învățămînt care să nu se întemeieze pe concepții pedagogice precise. Școlile de toate gradele organizate și controlate de *Onisifor Ghibu* și-au luat startul avînd la bază concepții și motivări pedagogice pe care, chiar dacă nu le-a încadrat într-un sistem, nu le-a prezentat într-un tot, fiindcă nu a considerat necesar sau n-a dispus de timp, *sînt de o profunzime remarcabilă*. Pe de altă parte, *luptătorul, omul de acțiune Ghibu*, apare întotdeauna în prim-planul activității și scrisului său, ceea ce estompează oarecum pe teoreticianul pedagog. Ori de cîte ori însă, în lucrări ca *Despre educație, Plan de învățămînt și îndreptar metodic pentru școalele poporale confesionale greco-orientale românești din Transilvania și Ungaria*, luptătorul trece în umbră, lăsînd planul întîi teoreticianului și pedagogului, se vede cu ușurință di-

Scanned with OKEN Scanner

mensiunea și temeinicia pregătirii sale științifice teoretice în domeniul pedagogiei. În concepția sa, învățămîntul trebuie să fie nu numai național, dar și preponderent formativ. Această idee, pe care azi o susținem cu noi argumente moderne, *Ghibu* nu numai că o înșurubase încă din 1910 ca premisă teoretică, ci o încorporase efectiv într-un plan de învățămînt în totalitate conceput de el în așa fel încît, împotriva concepției oficiale fiind, s-a dovedit rezistent ca betonul armat.

Pe de altă parte, în acest sistem de gîndire al lui *Ghibu*, educația intelectuală căpăta complet alt loc decît i-l statornicise herbartianismul în Transilvania, prin nenumărații săi adepți, dintre care se recrutaseră și profesorii săi de pedagogie. Și în acest sens el a revoluționat optica pedagogică a dăscălimii ardelene și — dacă ținem seama de eficiența neobișnuită a acestor idei ale sale și de faptul că prin acest plan și îndreptar ele s-au difuzat efectiv pînă la ultima școală populară românească din cele mai depărtate meleaguri — vom înțelege că *Ghibu* a reprezentat nu numai pe practicianul și organizatorul mai mult sau mai puțin recunoscut pînă acum de toată lumea, ci a însemnat un adevărat moment de cotitură în gîndirea pedagogică ardeleană. Rolul acordat de el educației morale, estetice, fizice, practice, felul cum știa să lege pînă și abecedarul de viața populației românești, impulsul către formarea nu de simpli știutori de carte, ci de personalități, de patrioți, de oameni activi, puși în slujba progresului poporului lor, constituie de asemenea componente ale concepției sale pedagogice, de o inestimabilă însemnătate teoretică și practică.

S-a afirmat adesea că *Ghibu* ar fi fost elev al lui *W. Rein*, ale cărui principii pedagogice și le-ar fi însușit și aplicat apoi acasă. Într-un anumit sens, desigur, el i-a fost acestuia un ucenic pe măsură. Altminteri, ideea este susceptibilă de multe aproximații. Și în *Rein*, el a căutat mai mult argumentele pentru poziția sa teoretică în materie de educație, nu atît pentru sine, cît pentru alții. Singur ne mărturisește că sosise la Jena, exact ca *Luther*, „într-o mînă cu cartea, în cealaltă cu spada". Argumentele sale teoretice erau menite să devină arma în lupta pentru drepturile alor săi. Îl iubea pe *Rein*, a rămas în termeni buni cu el toată viața, dar suma ideilor avansate de *Ghibu* în contul unei pedagogii românești, pe care o dorea dar nu se simțea în stare să o alcătuiască singur, are o conformație specifică, autentică, prin nimic tri-

Scanned with OKEN Scanner

butară unor idei „culese“ de la alţii, aşa cum era moda momentului.

În privinţa aportului său la istoria pedagogiei româneşti, paginile anterioare au marcat cîteva idei de natură să întregească o imagine despre concepţia sa pedagogică şi însemnătatea sa ca pedagog naţional. Adăugăm numai că a fost şi în privinţa aceasta un model: el cunoştea excelent istoria pedagogiei universale, a scris numeroase studii şi în această direcţie, dar pe cele mai însemnate şi de mai mari proporţii, tot istoriei pedagogiei româneşti le-a dedicat. Aşadar, el nu numai că *cerea* o pedagogie românească, el *făcea* pedagogie românească, studia şi cerceta ca nimeni altul istoria ei. Şi în domeniul pedagogiei, ca şi în celelalte, *Ghibu* a propovăduit numai ceea ce el însuşi a făcut, dînd un strălucit exemplu moral şi pe teritoriile intelectuale ale ştiinţei, nu numai pe cele ale vieţii publice.

*

Putem intui caracterul, firea, personalitatea lui *Ghibu* din scrierile sale, din însemnările şi amintirile celor ce l-au cunoscut, din biografia şi activitatea sa. Fotografiile ne ajută să-i reconstituim chipul. Întreaga figură este centrată pe privirea pătrunzătoare, inteligentă, neliniştită, parcă tot timpul interogativă şi căutătoare, şi totuşi senină. Fruntea boltită şi înaltă nu reuşeşte să ascundă sub streaşina sprîncenelor aceşti ochi deosebit de albaştri şi mari, care te fixează şi comunică cu tine de parcă ar fi vii. Dacă e adevărat că ochii sînt fereastra sufletului, în cazul lui *Ghibu* această fereastră este larg deschisă, ea ne îngăduie să privim înlăuntrul fiinţei sale şi să-i descoperim comorile. Era un om auster, sever cu sine şi cu alţii pînă la neînduplecare, dar drept, şi — surprinzător — de o căldură la care nu te-ai aştepta după ce i-ai citit lucrările. Îi plăcea să dovedească prin fapte ceea ce susţinea, între vorbele şi comportarea sa existînd întotdeauna un acord desăvîrşit. Poate şi din acest motiv îl iubea atît de mult pe *Fichte*, pe *Lazăr*, pe *Oniţiu*.

Avea o voinţă şi o putere de muncă cu adevărat excepţionale, cu totul ieşite din comun, şi o uşurinţă în aşternerea pe hîrtie a ideilor, de asemenea neobişnuită. Nimeni nu a făcut din acest punct de vedere o apropiere între el şi *Iorga*, deşi publicarea unui număr de 100 de lucrări în volum şi

Scanned with OKEN Scanner

1 500 de studii și articole, la care se adaugă alte voluminoase lucrări rămase în manuscris, nu pot să nu ne amintească de marele său „părinte sufletesc".

Își alegea prietenii după aceleași exigențe morale pe care le avea față de sine. La *Ghiță Popp* — să zicem — îi plăcea „impresionanta inflexibilitate și corectitudine morală", faptul că era om „de convingeri tari". Nu e de mirare, el însuși fiind plămădit dintr-un astfel de aluat: „N-am cunoscut decît la alții meschinăria, echivocul, oportunismul și lașitatea — va mărturisi el singur. Nu mi-am menajat nici pe cei mai buni prieteni cînd am fost încredințat că umblă pe căi greșite".

O dimensiune de proporții epice a personalității lui *Ghibu*, aflată în perfect acord cu toate celelalte, este optimismul său funciar, încrederea nemărginită în puterea adevărului și a dreptății. Frica de greutăți, spaima, oportunismul, scepticismul, îi erau străine, le respingea în chip aproape natural, fără nici un efort vizibil.

Optica lui în toate problemele de principiu sau de detaliu este aceea a unui radical, căruia îi repugnă sofisticările, strategiile, amînările. Este radical atunci cînd caracterizează situațiile, oamenii, pe adversari, pe dușmani, dar și pe ai săi; atunci cînd își alege mijloacele și-și conturează scopurile. Dar și felul său de a acționa este tot radical: cînd e pus să facă ceva, nu acceptă cîrpeli (vezi descrierea episodului cu elaborarea planului de învățămînt din 1910 și a unei părți din Constituție), el „șterge tot cu buretele și o ia de la capăt". El nu-și propune să convingă, să influențeze pe cineva sau ceva, ci să răstoarne, să revoluționeze. De aici și curenta lui exprimare în formulări care nu suportă alternativa, menită să biciuiască, să se imprime: „vai de poporul care . . .", „grandomania incurabilă" a cutăruia, o anumită revistă sau lucrare este socotită de el „Evanghelia neamului", iar personalitățile pe care le-a iubit „pot fi puse în rîndul sfinților omenirii". Pentru el lupta este deschisă, francă, el este mereu în atac, chiar și în lupta de apărare, simpla hărțuială displăcîndu-i — cum spune — profund.

„Ca să ajungi la biruință, trebuie mai întîi să fie vorba de o cauză dreaptă", „să fii de bună credință, serios, înarmat cu știință și cu principii sănătoase, neînfrînt în hotărîri și totuși *flexibil* (s.n.), energic, cu orizonturi largi, cu suflet curat, onest, generos, uman chiar și față de adversari,

Scanned with OKEN Scanner

modest, dezinteresat“ — spunea el fără intenția de a-și face portretul, dar autocaracterizîndu-se de fapt cu precizie.

Nu a fost aspru pe cît l-ai putea bănui. Dimpotrivă. Era un om cald, prietenos, uimitor de generos în cheltuirea disponibilităților sale intelectuale și afective. Era de fapt un sentimental, un pasionat, căruia exaltarea poeților, a gînditorilor, a filozofilor nu i-a displăcut niciodată. Avea un spirit de observație remarcabil și o putere rară de a diferenția, de a detașa aspecte și probleme, pe care apoi le contura cu o precizie greu de zdruncinat.

Dacă „stilul e omul însuși“, atunci fără îndoială nu întîmplător scrisul său este energic, direct, precis, „fără ocolișuri și ambiguități“, clar și limpede ca un cristal.

Chiar amintirile despre „universitățile sale“ reprezintă nu o reconstituire liberă, făcută numai cu farmec personal și culoare, ci o asemenea ordonare și ierarhizare a faptelor, încît structura de ansamblu este de o coerență ieșită din comun. Multe din elementele acestei reconstituiri ar fi putut să scape cu desăvîrșire unui ochi obișnuit. De sub pana de specialist, de militant și vizionar a lui *Ghibu*, ele par însă a striga adevăruri esențiale, care sînt drepte și înțelese de toată lumea. Adevărul său este contagios, devine și al tău, ardența pe care o degajă — încălzește. Un cronicar doct, prudent, dar rece ca gheața, cîntărește faptele cu balanța farmaceutică. El folosește balanța istoriei, a inimii poporului său. Dealtfel nu numai în prezenta carte, care se pretează poate cel mai mult la acest stil personal, dar și în studiile sale științifice prin excelență, stilul rămîne așa cum singur și-l caracteriza, „de esență militantă, critică, departe de acela cerut de principiul sever al «artei pentru artă»“, scrisul său nu se distinge printr-un caracter „«doct», «senin», »obiectiv», «științific»“.

Dacă lucrarea de față se citește ușor și impresionează pe orice cititor, tînăr sau vîrstnic, pentru un specialist ea capătă, în plus, înfățișarea unei sinteze științifice asupra învățămîntului de diverse grade de la începutul secolului nostru; pînă într-atîta încît ea amintește de genul căruia îi aparține, doar prin natura materialului informativ pe care-l mînuiește. Așadar, de confesiune și mărturie ține doar materialul de construcție, construcția însăși echivalînd cu o radiografie a sistemului de învățămînt în relație cu care s-a închegat o biografie școlară a unei personalități de excepție.

Scanned with OKEN Scanner

Ca om care prin profesia mea am fost în contact cu toate studiile românești postbelice de istorie a învățămîntului nostru, m-am întrebat la sfîrșitul primei lecturi a acestei cărți, dacă imaginea pe care mi-o creaseră toate acele studii, elaborate pe bază de documente și arhive, a fost sau nu infirmată de prezenta carte de memorii. M-a tulburat constatarea că aceste atît de puține pagini mi-au confirmat mai viu și mai complet decît aș fi putut bănui imaginea învățămîntului și a epocii respective. Probitatea, exactitudinea, precizia, se resimt din cartea însăși și nu din aparatul științific al lucrării. Dealtfel, absența acestui aparat savant, nu numai că nu supără, dar face lectura cărții mai agreabilă, dîndu-i o cursivitate pe care alt gen de lucrare nu o poate avea.

Tot ce ne spune el aici despre școală, ne spune dintr-o singură respirație, datele nu sînt căutate anume, sînt știute parcă de autor dintotdeauna. Pentru aceste cifre și fapte el a suferît, în ele s-a oglindit și suferința lui, ele i-au îndreptățit convingerile și lupta de mai tîrziu. Mai mult, aceste cifre și informații sînt suficiente ca să ne contureze nu numai profilul școlii, dar în tot atît de mare măsură și al culturii și realităților politice, social-economice, ale vieții populației românești din Transilvania celor două decenii la care se referă. Poate de aceea avem senzația că lucrarea trăiește, palpită, scapă de artificialitatea și nota silnică a unor studii de istorie care mînuiesc instrumentele strict pentru locul ales, fără să ia seama la ce se petrece în jur.

N-aș putea să caracterizez mai bine această carte decît parafrazîndu-l pe *Ghibu* însuși, care își motiva într-un fel anume dragostea și aprecierea pentru una din cărțile idolului său din tinerețe, *Andrei Șaguna:* ridicîndu-se deasupra balastului pur documentar, el a turnat în aceste memorii o mare doză de entuziasm și de dragoste, atît pentru adevărul istoric, cît și pentru cei ce au făcut, cu sufletul și jertfa lor, istoria măreață a poporului nostru. Aceasta nu este o operă de erudiție (deși este scrisă de un erudit), a unui specialist prezumțios (deși aparține unui mare specialist), ci este un imn minunat închinat unității neamului nostru, un imn din care nu lipsește luciditatea, obiectivitatea, amărăciunea chiar. Este, aș zice, o carte în care autorul își rememorează tinerețea nu pentru a se pune pe sine în lumină, ci strădaniile vremii respective, așa cum a fost ea, cu elanurile și scăderile ei, pentru progresul, care niciodată n-a venit și nu va veni de la sine. O carte care, dispensîndu-se deliberat de artificii literare

Scanned with OKEN Scanner

— deşi autorul este un meşter al cuvîntului, ca de exemplu în mînuirea ironiei, a umorului, a stilului voit retoric —, se vrea şi reuşeşte să fie, prin fiecare pagină, de folos construirii personalităţii morale a celui ce citeşte, fără a fi moralizatoare în sensul veştejit de oricine are o fină intuiţie psihologică, dar nici distilînd textul de idei limpezi, pînă la a-l steriliza.

Personal, prin lectura ei, am reuşit să suplinesc faptul că nu l-am cunoscut pe autorul ei, că i-am întîlnit atît de tîrziu opera: astăzi, pentru mine, *Onisifor Ghibu* EXISTĂ, îmi populează gîndurile şi simţămintele, îmi e prieten, îmi aparţine. Aceasta pentru că, în paginile volumului de faţă el nu s-a aşezat pe soclu, ci alături de orice muritor, nu s-a situat în slăvi, ci pe pămînt, nu s-a considerat mai presus de vremuri, dar nici nu s-a plîns niciodată de ele.

Doresc sincer, mai mult, sînt sigură, că la aceeaşi încheiere va ajunge oricare din cititorii acestei cărţi.

*

Numele lui *Onisifor Ghibu* nu e asociat în mod spontan nici cu noţiunea de pedagog, deşi a fost într-adevăr un mare pedagog, nici cu cea de istoric, deşi istoriografia noastră a început, în fine, să-şi dea seama de contribuţiile lui în unele domenii esenţiale ale istoriei noastre naţionale, ci cel mai adesea cu termenul de *militant*. Şi nu întîmplător. Dar dacă vrem ca termenul să fie folosit întotdeauna, şi şi în cazul lui, cu acurateţea necesară, e cazul să-i restituim adevăratele sensuri, estompate mult de abuziva folosire. Fiindcă a fi de acord cu o idee, a te manifesta în public pentru ea, nu e deajuns pentru a epuiza fondul noţiunii de militant. Nu numai că *ideea* respectivă trebuie să fie cardinală, să aibă valoare de principiu, dar slujirii ei trebuie să-i fie consacrate toate mijloacele de care persoana în chestiune dispune şi, bineînţeles, ea trebuie să dispună de excepţionale însuşiri, ca să poată aduce servicii cauzei respective.

Calitatea de militant aşadar, ar trebui acordată nu oricărui susţinător de bună credinţă al unei idei mari, ci numai acelora ale căror forţe şi fapte au fost realmente seducătoare pentru aderenţi şi de temut pentru adversari. În acest sens, *Onisifor Ghibu* restituie termenului de militant adevărata sa valoare: el aduce întotdeauna argumente proaspete şi autentice, *mobilizatoare* chiar pentru cei avertizaţi, pline de miez şi de adevăr, şi prin aceasta greu de răsturnat de către adversari. A fost de aceea nu numai temut de duşmani, dar şi nea-

Scanned with OKEN Scanner

great de mulţi dintre „ai săi", din pricina, pe de o parte, a vanităţilor omeneşti inerente, pe de alta, a inflexibilităţii sale proverbiale. O inflexibilitate principială, fără de care — o putem afirma cu deplină siguranţă — n-ar fi putut realiza nici una din marile opere de care numele său rămîne strîns legat şi cu privire la care mai este încă mult de spus de aci încolo. Cu cît asemenea calităţi se manifestă în condiţii mai vitrege, mai periculoase pentru persoana subiectului, cu atît el îşi merită mai mult acest titlu. Şi *Ghibu* a fost într-adevăr, în sensul cel mai deplin al cuvîntului, un militant pentru realizarea unităţii naţionale, căreia i-a adus servicii încă prematur de apreciat la adevărata lor dimensiune, un militant pentru păstrarea integrităţii statului naţional unitar, un militant pentru educaţia naţiunii prin intermediul şcolii româneşti, pentru a cărei apărare şi creştere şi-a consumat viaţa, ştiinţa şi dîrzenia lui de luptător încercat.

NADIA NICOLESCU

Scanned with OKEN Scanner

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Textul prezentelor amintiri a fost scris de *Onisifor Ghibu* în anul 1961, la vîrsta de 78 de ani, și se referă cu precădere la perioada 1889—1909, adică cei douăzeci de ani ai săi „de învățătură", începînd cu școala primară din Sălișteși terminînd cu luarea doctoratului în filozofie la Jena. În realitate, cartea epuizează primii săi 27 de ani de viață constituindu-se astfel ca volumul I al unei serii de trei, intitulate *Pe baricadele vieții.*

În cele cîteva locuri unde, din motive obiective și cu totul imposibil de ignorat, a fost nevoie să eliminăm scurte propoziții sau cuvinte, am făcut-o indicînd cititorului locul respectiv prin semnul consacrat al punctelor de suspensie între croșete drepte. Pentru a nu trezi curiozități nejustificate, precizăm că aceste eliminări frizează mai mult modalități stilistice curente ale genului polemic al epocii, dar cu totul neuzuale în momentul de față.

Limba folosită de autor fiind precisă, clară, actuală, cu o ortografie impecabilă, nu a fost nevoie să revedem decît minore scăpări, datorată probabil faptului că am lucrat pe un manuscris dactilografiat, pus la dispoziție de fiul autorului, *Octavian O. Ghibu,* căruia folosesc prilejul pentru a-i exprima mulțumirile și recunoștința mea pentru sprijinul și încrederea pe care mi le-a acordat. Mici particularități regionale, care dau scriiturii un anumit parfum, le-am lăsat deliberat ca atare (*împrocesuat* — pentru cel căruia i s-a intentat un proces, *casnic* — membru al casei, *pîne, direcțiune* etc.).

Avînd în vedere, pe de o parte, faptul că lucrarea nu va fi citită numai de către specialiști, ci și de un public mai larg, inclusiv de către tineri, cărora — prin impactul ei educativ — i se adresează de fapt în mare măsură, — pe de altă parte, caracterul deosebit de complex al epocii evocate, am alcătuit un aparat de note puse în final, pe care în text le-am însemnat printr-o numerotare simplă, pentru a le diferența de notele autorului, păstrate în subsolul paginilor și demarcate de autor prin asteriscuri.

Respectînd în totul concepția și ideile autorului, care a detestat întotdeauna „orice balast documentar", ne-am ferit de încărcarea lucrării cu note și a notelor cu date și informații de detaliu, fără valoare

strict funcțională pentru textul dat, cu grija de a nu sufoca și întrerupe firul lecturii cursive a lucrării însăși. De aceea, de exemplu, am dat note numai la personalitățile care nu sînt de largă circulație în bibliografia curentă și asupra cărora *O. Ghibu* însuși nu s-a oprit îndeajuns, nici în locul respectiv, nici în alte pagini ale cărții. De exemplu: *Roman Ciorogariu* nu este un nume la îndemîna unui cititor obișnuit, și cu toate acestea, întrucît *O. Ghibu* revine în două, trei locuri asupra lui, cu informații suficiente pentru înțelegerea exactă a textului și contextului respectiv, nu am găsit necesar să-l trecem noi înșine în note. In schimb, în cazuri similare, în care poziția lui *O. Ghibu* față de o personalitate ni s-a părut valabilă doar pentru momente precise sau circumscrisă relațiilor sale personale cu acea personalitate, pentru a da cititorului o idee mai completă, mai obiectivă, ne-am îngăduit să suplimentăm informația cititorului cu notele de rigoare. Acesta, de exemplu, este cazul lui *V. Goldiș*, la care, deși *O. Ghibu* se referă în mai multe rînduri, am adăugat și noi o notă. În cazul personalităților controversate, asupra cărora alte cercetări au dat o viziune diferită de a lui *O. Ghibu*, chiar dacă el se referă copios la ea, cum e cazul lui *I. Mețianu*, am indicat într-o notă aprecierile opuse.

Cer iertare cititorului avizat, care se poate perfect dispensa cel puțin de unele din notele alcătuite de noi, pentru respectiva împovărare a cărții, și îngăduința aceluia care, simțindu-le nevoia, va poposi asupra lor întrerupîndu-și lectura, deși sper sincer să-i fie folositoare.

N.N.

Scanned with OKEN Scanner

PE BARICADELE VIEȚII

Scanned with OKEN Scanner

Închinare

Amintirii neuitate a Celei ce, timp de o jumătate de veac, mi-a fost tovarășă credincioasă de gînduri și de idealuri, de muncă și de luptă, de bucurii și de dureri.

AUTORUL

Scanned with OKEN Scanner

CUVÎNT ÎNAINTE

După o viață lungă și destul de zbuciumată, pusă în slujba neamului meu și a umanității, în al căror destin am crezut și continui să cred, am cedat stăruințelor multor prieteni și elevi, încercînd să pun pe hîrtie o bună parte a amintirilor mele din trecutul mai îndepărtat. Ca unul care, — fără a fi fost înregimentat propriu-zis în vreunul din partidele politice de odinioară și care, pe de altă parte, am fost din tinerețele mele un fervent apărător nu numai al unei „păci" anodine[1] dintre popoare, ci al „păcii eterne" dintre acestea —, am luat parte intensă atît la marile frămîntări care au dus la realizarea idealului nostru național, al unirii tuturor românilor într-un singur stat, cît și la procesul de transformare a vechii lumi feudale, respectiv capitaliste, în lumea modernă a zilelor noastre, am socotit necesar să dau ascultare acelor solicitări, închegînd într-o oarecare unitate amintirile mele mai importante din viață.

Dacă firul roșu al dragostei de neam se resimte în tot scrisul meu de la 1903 încoace, nu este mai puțin adevărat că și interesul pentru marea problemă a păcii universale se poate urmări, cel puțin din anul 1909, exprimat deschis în teza mea de doctorat la Universitatea din Jena, continuînd cu articolul meu „Spre pacea eternă"[2], publicat în ultimele zile ale primului război mondial și sfîrșind cu ultimele mele mari lucrări din anul 1940, cînd se manifestau tot mai clar simptomele celui de-al doilea război mondial.

După o viață trăită pe culmile cele mai luminoase și pe piscurile cele mai prăpăstioase ale istoriei noastre moderne, într-una din cele mai tulburi și mai mărețe perioade ale ei, m-am simțit deci dator a lăsa, atît pentru contemporanii mei, cît și pentru generațiile viitoare, unele mărturisiri despre vremurile pe care le-am trăit, despre oamenii de seamă pe care i-am cunoscut și cu care am luptat umăr la umăr și despre ideile și idealurile pe care le-am urmărit, în ciuda tuturor vicisitudinilor, pînă la cel mai înaintat punct posibil.

Scanned with OKEN Scanner

Încep deocamdată cu acest volum, care reprezintă amintiri din anii mei de formaţie, anii în care s-a cristalizat în mine, pe de o parte, dragostea nemărginită pentru întregul nostru neam şi înflăcărata dorinţă de a lupta pentru unirea şi consolidarea lui şi, pe de altă parte, ideea integrării lui organice într-o umanitate vrednică de un asemenea nume. Faptul că m-am născut în Transilvania, care pe atunci era una din provinciile monarhiei austro-ungare şi că m-am format într-o epocă în care politica guvernelor feudale făcea toate eforturile pentru a realiza deznaţionalizarea, atît a noastră, cît şi a celorlalte naţionalităţi conlocuitoare, a avut, desigur, o înrîurire adîncă asupra însăşi cristalizării caracterului meu. Luptele de apărare în care m-am aruncat, alături de o serie de prieteni şi dascăli cu largi orizonturi, ca *Octavian Goga*, *Nicolae Iorga* şi alţii, au avut de cele mai multe ori aspecte dramatice, ele fiind duse deopotrivă contra şovinismului, care urmărea totala noastră dezagregare, ca şi contra defetiştilor aflaţi în rîndurile noastre. Acele lupte au fost lupte de apărare, atît a entităţii noastre ca neam, cît şi a civilizaţiei şi progresului general omenesc. Ar fi cu totul greşită interpretarea care s-ar da acelor frămîntări eroice, dacă ele ar fi considerate drept manifestări ale unui naţionalism agresiv, strîmt şi egoist. Nu, ele erau pur şi simplu lupte pentru a se recunoaşte şi poporului nostru dreptul natural de dezvoltare liberă, în limba sa şi în spiritul său, alături şi egal îndreptăţit cu celelalte naţionalităţi cu care conlocuiam, precum şi dreptul său de a dispune liber ca naţiune de soarta sa, unindu-se cu fraţii din celelalte regiuni locuite de români, ajungînd astfel să-şi poată da şi el întreaga contribuţie la progresul general uman. După realizarea, la 1918, a vechiului nostru ideal naţional, am luptat deopotrivă pentru închegarea unităţii spirituale a poporului din provinciile alipite şi contra diferitelor încercări revizioniste, care căutau subminarea şi dezmembrarea noului nostru stat, şi, odată cu el, a întregului eşafodaj internaţional realizat după atîtea jertfe şi greutăţi prin Tratatele de pace din 1919.

Socotesc necesar a declara aici, pentru a împrăştia orice nedumerire eventuală, că eu n-am fost niciodată nici antimaghiar, nici antigerman, nici antirus, nici antisemit. Am avut şi am şi astăzi buni şi credincioşi prieteni în rîndurile tuturor popoarelor vecine, la fel de buni patrioţi ai neamului lor, pe cît de bun patriot român sînt eu. Ne înţelegem bine, ne respectăm şi ne bucurăm sincer de cîte ori ne întîlnim.

Scanned with OKEN Scanner

Dar am fost și voi rămîne tot restul vieții mele un adversar al șovinismului și șovioiștilor, de oriunde ar veni ei, și un înfocat susținător al eforturilor depuse de toți oamenii de bine, care urmăresc întronarea unei adevărate bune înțelegeri între popoare, bazate pe respectarea drepturilor naturale ale fiecărui popor. Cu oricît optimism privesc politica de înfrățire dusă sub ochii noștri de conducerile actuale ale diferitelor țări, în vederea eliminării spiritelor și manifestărilor de revizionism, susținute de cercuri dinafară, interesate în menținerea cît mai îndelungată a unei atmosfere de nesiguranță în întreaga Europă și chiar în întreaga lume, nici un om cu simț politic nu poate tăgădui că, din păcate, mai există încă piedici care nu trebuie subestimate, în calea împlinirii acestui mare postulat al istoriei.

Am făcut această precizare pentru a evita ca, din necunoașterea exactă a situației, să se dea eventual o altă interpretare „Memoriilor" mele. Dacă în perioada în care m-am format și mi-am început activitatea publică a trebuit să ne apărăm contra puternicelor manifestări ale oficialităților de atunci, am făcut-o forțați de împrejurări și nu pentru a căuta să dominăm noi alte popoare. Parcurgerea acestor amintiri nu trebuie să aibă un alt efect asupra cititorului, decît acela de a înțelege mai just luptele de apărare din istoria apropiată a poporului nostru și de a se pătrunde de ceea ce trebuie să facă un popor pentru a nu produce reacțiuni la fel de periculoase ca acelea din trecut, între naționalitățile sortite să conviețuiască pe același petec de pămînt de pe glob.

Din parte-mi, nutresc speranța că acea parte a tineretului nostru intelectual de astăzi, care dorește să cunoască mai îndeaproape istoria și destinul poporului nostru, va cîștiga ceva din citirea prezentelor amintiri. Cred că ei vor putea descifra din ele nu numai greutățile tinerilor români de odinioară, plecați, din straturile de jos ale unui popor împilat, în școli și universități, spre culmile cele mai înalte ale vieții, ci și hotărîrea acestora de a se înarma cu toate cele trebuitoare pentru o biruință sigură, întemeiată deopotrivă pe știință, ca și pe credința nezdruncinată în dreptate, în adevăr, în iubire de neam și de umanitate.

Dacă frații mei mai tineri de astăzi, care se găsesc încă pe băncile înaltelor institute de știință și cultură, se vor alege cu ceva din lectura paginilor așternute pe hîrtie de un bătrîn înaintaș al lor, ca și din experiențele lui din perioada dra-

Scanned with OKEN Scanner

matică a formării sale, osteneala mea va fi fost pe deplin răsplătită și eu pot încheia, în deplină liniște sufletească, cu vechiul dicton: *Et in Arcadia ego*, pe care, la rîndul lor, aș dori să-l poată repeta și ei, cînd, după o viață plină de lupte, de biruințe și de înfrîngeri, vor ajunge la vîrsta mea.

Decembrie, 1966.

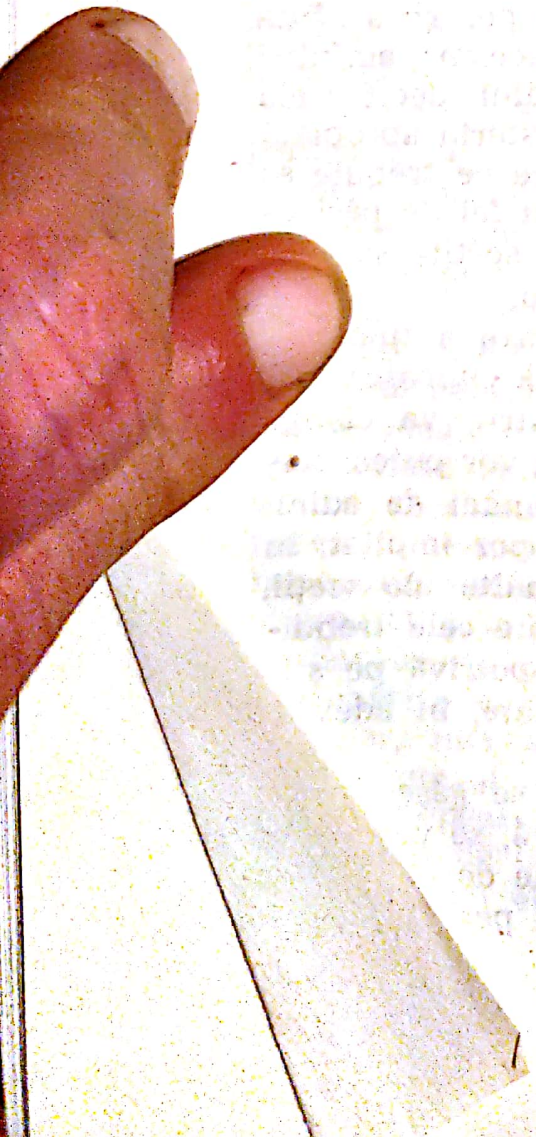

Scanned with OKEN Scanner

I. PRIMII PAȘI DIN VIAȚA MEA. SATUL MEU NATAL

Am văzut lumina zilei la 31 mai 1883, în comuna Sălişte, judeţul Sibiu, — vechiul sat românesc socotit de călătorii care s-au abătut de-a lungul vremurilor prin meleagurile lui drept „*Sionul românesc*“, „*Ierusalimul românesc*“ şi „*Mecca românească*“.

Ce e drept, în documentele istorice ale Austriei veacului al XVIII-lea satul meu de naştere s-a învrednicit şi de alte caracterizări. Acolo el este stigmatizat drept „caput malorum“ („cap al răutăţilor“) — în care „se găsesc cei mai mulţi rebeli“ şi care dă dovada „celei mai încăpăţînate rezistenţe în revoltă“.

Din acest sat s-au ridîcat nu numai cîţiva luptători dîrji împotriva manoperelor Vienei de odinioară, ci şi o pleiadă de figuri impunătoare în domeniul spiritualităţii româneşti a veacurilor XVIII—XIX, ca stareţul *Gheorghe de la Cernica*, ale cărui manuscrise de cuprins filozofic-religios, împodobite cu splendide miniaturi în culori, constituie un titlu de mîndrie al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România. Lui i se alătură episcopul de odinioară al Buzăului, *Dionisie Romano*, cunoscut revoluţionar de la 1848, traducător în româneşte al manifestului „incendiar“ al lui *Lamennais*[3] „*Cuvintele unui credincios*“, scriitor progresist, ctitor al Bibliotecii Academiei Române şi primul membru de onoare al acesteia, — tot astfel blajinul „ecleziarh“ al bisericii din Sălişte, *Picu Procopie Pătruţ*, — cel mai mare poet şi miniaturist popular religios român, considerat de *N. Cartojan* drept „un *Anton Pann al Ardealului*“, — în realitate mult mai mult decît atîta.

Nu mai puţin caracteristice pentru stabilirea profilului satului meu de naştere erau aptitudinile de ordin economic şi social ale fiilor săi. Graţie ocupaţiei străvechi a lor — păstoritul — ei erau cei mai tipici reprezentanţi ai fenomenului atît de important pentru întreaga noastră istorie, al

„transhumanței". Sălișteni au împînzit, cu turmele lor de oi, odinioară, nu numai cîmpiile Transilvaniei, ale Banatului și ale Ungariei, ci și pe acelea ale Moldovei, ale „Turciei", adică ale Dobrogei, ale Basarabiei, ale Crimeei și ale Caucazului. Românizarea[4] Dobrogei se datorește în mare măsură consătenilor mei oieri, din sînul cărora a ieșit, la un moment dat, cel mai de seamă luptător pentru civilizarea acelei provincii, *Ioan N. Roman,* eminent jurist, ziarist și poet. Și tot din sînul acestor oieri a ieșit cel dintîi autor de manuale de geografie pentru școlile secundare din Țara Românească, *Iosif Genilie,* primul geograf panromân.[5] Și avîntul economic al orașelor Rîmnicu Vîlcea, Tîrgu-Jiu și Pitești s-a datorat în mare parte oierilor sălișteni de odinioară, care au îmbrățișat, de la o vreme, meseriile și negoțul, trecînd cu ele munții și înființînd în orașele amintite primele fabrici românești, cu predilecție de tăbăcărie.

Părinții mei, coborîtori tot din oieri — bunicul meu după tată avea, înainte de 1848, oi tocmai în Dobrogea — au fost meseriași, care în timpul verii se ocupau cu agricultura.

Nu posed prea multe amănunte despre înaintașii mei. Totuși, un strămoș al tatălui meu se găsește amintit în actele Sibiului, la anul 1585, ca „pîrgar" al satului său*, ceea ce în terminologia de astăzi ar echivala cu calitatea de „deputat al consiliului popular". Un alt înaintaș este amintit la 1601,** iar altul la 1745.***

Bunicul meu după tată, în anii 1843—44 își ținea oile pe cîmpiile „Turciei", adică în Dobrogea.**** Bunica mea după tată, *Zosima,* născută *Pușchilă,* era și ea din părinți oieri transhumanți și s-a născut în Țara Românească sau în Basarabia, ca și nepotul tatălui meu, *Ioan N. Roman,* fost primar în Constanța. Mama mea a fost fiica lui *Savu Șteflea,* strănepot al vătafului *Dumitru Șteflea,* luptătorul religios de la 1744—54, care și-a plătit statornicia în credință nu numai cu patru ani de temniță în Turnul Roșu, ci — după tradiția familiei — și cu moartea acolo. O soră a mamei mele, *Eufrosina Șteflea,* a murit în 1915 ca stareță a mănăstirii Horezu.

---

* N. Iorga: *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria,* I, București, 1915, p. 195.

** N. Iorga: *Studii și documente,* IV, București, 1904, p. 16.

*** I. Lupaș: *Două anchete oficiale în satele din scaunul Sibiului,* Sibiu, 1938, p. 24.

**** D. Șandru: *Mocanii în Dobrogea,* București, 1944, p. 136.

Scanned with OKEN Scanner

Am crescut pînă la vîrsta de 10 ani în casa părinților mei, trăind viața de meseriași (și mama deprinsese meseria) și de agricultori, alături de dînșii, de frații mei (care toți cinci, cîți i-am mai apucat eu în viață, au învățat meseria părintească) și de ucenici și calfe. Tata a fost între primii cojocari români ai Sălștei; pînă la el, cojocarii propriu-ziși fuseseră unguri și se numeau „suci“ (de la ungurescul „szöcs“). Ajunsese meseriaș de frunte, care-și întrecuse cu mult meșterii, impunîndu-se ca un reprezentant de seamă al profesiunii sale. Nu numai că reușise să confecționeze cele mai trainice și mai frumoase pieptare („înfundate“, „crăpate“ și „spintecate“), bituși[6] și cojoace, dar izbutise chiar să producă — ceea ce pînă la el fusese apanaj exclusiv al sașilor din Sibiu — și cele mai bine argăsite piei de miel și de oaie, necesare cojocăritului, cu care provedea pe aproape toți ceilalați cojocari din Sălișteː Făceau „lucruri tocmite“ (adică la comandă) pentru țăranii din satul meu și dintr-o serie întreagă de sate vecine, ca Galeș, Tilișca, Rod, Poiana, Jina, Aciliu, Amnaș, Apoldul de Sus, Apoldul de Jos, Topîrcea, Presaca, Cinade, Armeni, Bogatu, Cut ș.a., dar făcea și marfă pentru tîrgurile din țară, din Sibiu, Miercurea, Sebeș, Poiana, Apoldul de Sus, Corlat, Mediaș, Alba-Iulia, Făgăraș și altele. În multe din peregrinările sale prin aceste localități îl însoțeam și eu, întorcîndu-mă acasă cu bogate cunoștințe de locuri, de oameni și de obiceiuri, care echivalau cu o adevărată școală a vieții. Tata ajunsese să trimită mărfuri produse în atelierul lui în România, mai cu seamă în județul Gorj și Romanați, unde le duceau diferiți negustori ambulanți din Sălișteː *Dumitru Ghibu* (Ghiboiu) ș.a. Pe cît de iscusit și de pasionat era tata ca meseriaș, pe atît de iscusit și de pasionat era și ca agricultor. Reușise să dobîndească, prin cumpărări succesive, cîteva bucăți modeste de pămînt în hotarul Sălișteiː și al Amnașului, pe care le cultiva el însuși, cu ajutorul casnicilor săi, și care îi îndestulau nevoile marii sale familii, care se urca împreună cu ucenicii și cu calfele pînă la 12—14 membri. De fapt, el își împărțea timpul anului în două, pentru fiecare din cele două îndeletniciri ale sale: începînd cu postul Paștilor și pînă la Sfînta Maria se ocupa cu agricultura, iar de la „Sântămărie“ pînă la Paști, cu meseria.

A murit în anul 1904, la vîrsta de 66 ani, pe urma unei intoxicații alimentare acute, iar mama, la 1932, în vîrstă de 89

Scanned with OKEN Scanner

de ani. Doi din cei 7 fraţi ai mei, Ioan şi Ilie, au decedat în primii ani ai vieţii lor, ceilalţi — între care două surori — la vîrsta de 82, 70, 76, 82 şi 78 de ani.

*

În casa părintească am avut parte de o creştere simplă, dar solidă şi sănătoasă sub toate raporturile. Am umblat pînă la vîrsta de 11 ani în portul de la ţară, încălţat cu „păpuci" (ghete), cu cizme sau mai adeseori cu opinci şi, pe lîngă învăţătura din şcoală, dădeam şi eu mînă de ajutor atît la meserie, cît şi la cîmp. Ba mai eram şi „cărturarul" familiei. Tata, rămas de mic orfan, a frecventat puţin timp şcoala, unde învăţase doar să citească cu slove chirilice, dar să scrie ştia mai puţin. Era totuşi un mare iubitor de carte. Aveam în casa noastră mai întîi toate cărţile sfinte necesare unui creştin, acestea fiind mult întrebuinţate de amîndoi părinţii: *Psaltirea, Ceaslovul, Octoihul, Testamentul Nou* în ediţia atît de rară de la Smirna, 1838 (cu litere chirilice), apoi cărţile de literatură populară: *Povestea vorbii, Nastratin Hogea, Esopia, Alexandru Machedon, Til Buhoglindă, Leonat şi Dorofata, Risipirea Ierusalimului* şi altele. Nelipsit era *Călindarul poporului*, care apărea, cu chirilice, la *G. Closius* (mai tîrziu *W. Krafft)* în Sibiu, şi minunata *Foaia Poporului* ce începuse să apară la 1892, săptămînal, tot în Sibiu, la care tatăl meu se abonase chiar de la apariţia ei, deşi se tipărea cu litere latine, pe care el nu le cunoştea. Redactată de neîntrecutul mînuitor al condeiului *Ioan Rusu-Şirianu*[7], *Foaia Poporului* era o gazetă enciclopedică populară, unică în felul ei pînă atunci la români. Ea urmărea pe toate planurile cultura poporului, înţelegînd sub aceasta nu numai economia, industria şi comerţul, literatura şi religia, ci şi politica naţională. Minunat instrument de educaţie cetăţenească naţională, cu care m-am împrietenit straşnic încă de la primul număr şi care mi-a devenit un nepreţuit dascăl şi o adevărată pasiune. Sîmbătă seara, cînd poşta ne-o aducea cu regularitate absolută, tata mă punea s-o citesc de la început pînă la sfîrşit, cu glas tare, pentru toată familia. Atelierul se transforma în veritabilă sală de lectură, în care micul şcolar citea cu emoţie şi în admiraţia tuturor — părinţi, fraţi, ucenici şi calfe — articole de politică (în care se elogiau luptele noastre împotriva şovinismului cotropitor şi se preamăreau luptătorii poporului), sfaturi economice şi igienice, poveşti, poezii, snoave, noutăţi şi anunţuri comerciale.

Scanned with OKEN Scanner

Era pe atunci tocmai epoca glorioasă a Memorandului[8], epocă de inviorare, tensiune și mare elan, care înfierbînta poporul de la mic la mare și făcea să se călească în focul luptelor intrepide ale fruntașilor noștri naționali un suflet dîrz, dornic de libertate și de drepturi omenești, pe care adversarii milenari continuau să le calce în picioare. Mi-aduc cu emoție aminte de ceasurile sfinte pe care le petreceam citind în mijlocul întregii familii paginile de adevărată evanghelie ale acestei adevărate *Foi a poporului,* la focul căreia mi-am încălzit și eu mai întîi sufletul în cultul luptei pentru dreptate, libertate, neam și umanitate.

Binecuvîntată fie amintirea lui *I. Rusu-Șirianu,* care mi-a fost primul dascăl de naționalism[9] militant și binecuvîntată fie amintirea tatălui meu, care mi-a pus de mic în mînă această gazetă, care mi-a întărit în inimă iubirea pentru popor și credința în biruința ideilor mari, trezindu-mi și mie din frageda pruncie dorul de a lupta pentru astfel de ținte mari ale vieții.

Prin admirabila gazetă, scrisă pe înțelesul poporului, — gazetă cum nu cred să fi fost alta mai bună în tot cursul istoriei noastre — eu m-am introdus, pe nesimțite, încă din frageda copilărie, în cunoașterea contrastelor și litigiilor care stăteau la baza vieții obștei din care făceam parte, precum și în cunoașterea mijloacelor de luptă pentru înlăturarea lor. Tot timpul cît a durat procesul Memorandului, am fost — aș putea zice — sufletește pe baricade, dimpreună cu părinții și cu frații mei. Cel mai în vîrstă dintre aceștia, Dumitru, a participat în persoană la faimosul proces de la Cluj, iar părinții și ceilalți frați ai mei au fost printre cei 414 sălișteni care au trimis tribunalului unguresc din Cluj o adresă prin care se solidarizează cu autorii Memorandului ce fuseseră dați în judecată și prin care cereau să fie judecați și ei deodată cu frunțașii neamului, care nu sînt altceva decît o expresie fidelă a idealurilor acestuia.

Dar, dacă în familie am avut noroc de o astfel de atmosferă, nici mediul extrafamiliar nu era mai puțin favorabil pentru o dezvoltare sănătoasă.

Mai întîi, viața socială a Săliștei era o viață de largă respirație. Poporul, harnic, credincios, mîndru și gospodar, se bucura în general de o bunăstare materială mulțumitoare. Moravurile în sat erau bune, curate. Un spirit de sobrietate socială impresionant. Obiceiuri străvechi păstrate cu sfințenie: slujbe religioase zilnice, săvîrșite de trei preoți de lege veche,

Scanned with OKEN Scanner

toţi trei ţărani îmbrăcaţi în portul strămoşesc şi păstrînd cu sfinţenie toate posturile, numai protopopul şi al patrulea preot se purtau îmbrăcaţi „nemţeşte“ şi trăiau după reguli moderne — duminici şi sărbători cinstite cu cea mai deplină rigoare; solidaritate, conştiinţă şi mîndrie familială; botezuri şi nunţi cuviincioase, adeseori de factură şi de proporţii epice; respect pentru tradiţiile din trecut, pentru bătrîni, pentru săraci, pentru străini; petreceri populare senine, cu jocuri (dansuri) şi cu cîntece frumoase şi de bun simţ ş.a.m.d.

Dar nu numai familia şi marea obşte românească au făcut din mine un om menit să rămînă vecinic „pe baricade“, ci şi şcoala din satul meu, care era cea mai mare şi cea mai bună şcoală primară românească din toată Transilvania şi Ungaria acelor vremuri. Dintre cei opt învăţători ai ei, trei aveau şi bacalaureatul. Învăţămîntul şi educaţia în această şcoală erau deopotrivă la nivel înalt, păstrînd un echilibru sănătos între tradiţie şi progres, între credinţă şi ştiinţă[10], şi între naţiune şi patrie[11]. Cu tot caracterul religios al învăţămîntului timpului, la Sălişte învăţămîntul real se bucura de o impresionantă dezvoltare. Dau în privinţa aceasta un singur exemplu: într-o vreme cînd electricitatea era cunoscută aproape numai teoretic, fără să fie întrebuinţată pentru nevoile poporului, cînd ea nu era introdusă, pentru luminat, în nici unul din oraşele Transilvaniei, — la Sibiu ea a fost introdusă în anul 1896 — la şcoala din Sălişte, la fizică, electricitatea se învăţa pe baza maşinii de produs scîntei, comandată de la Viena încă înainte de anul 1892, an în care s-a introdus lumina electrică pentru întîia oară într-un oraş de pe continent şi anume în Timişoara, după model adus din Anglia.

Dar şcoala din Sălişte nu excela numai prin caracterul totodată religios şi realist al învăţămîntului, ci şi prin dinamismul naţional al educaţiei cu care îi împărtăşea pe elevi. Conştiinţa naţională, care a animat pe eroii din secolul al XVIII-lea împotriva împilatorilor austrieci, atentatori la libertatea de credinţă, trăia viu în întreaga activitate a şcoalei, cimentată prin luptele de eliberare ale întregului popor, conduse de *Horea* şi *Avram Iancu*. Pentru ilustrarea acestui fapt reţin următoarele rînduri din „Telegraful Român“ de la Sibiu, în legătură cu sărbătorirea zilei de 3/15 mai 1884 de către această şcoală:

„Serbarea s-a desfăşurat cu mare entuziasm. Toată tinerimea şcolară — vreo 500 de copii, îmbrăcaţi în haine

Scanned with OKEN Scanner

de sărbătoare — a luat mai întîi parte la sfînta liturghie, la sfîrșitul căreia s-a slujit un parastas «pentru eterna memorie și fericita odihnire a martirilor națiunii române». Apoi excursiune la codrul verde. Corul băieților de școală, ajutat și de muzică, făcea să răsune prin piața Sălistei marseilleza[12] lui *Andrei Mureșanu*. Ajunși în codru, s-a început jocul cu Hora Unirii, apoi declamații, cîntări naționale și jocuri școlare.

Seara, la întoarcere, în piață, iarăși marseilleza „Deșteaptă-te române". „Preoți, cu crucea-n frunte!" s-a cîntat de mic și mare, tînăr și bătrîn. Unul dintre învățători ține o cuvîntare entuziastă. Amintește de „Uniunea" blestemată a „celor trei națiuni" din 1437 contra neamului românesc,[13]

Cînd trei se obligară
Cu negru jurămînt
Să-l sufere-n sclăvie
A duce viaț-amară,
Lipsit precum de drepturi,
Așa și de pămînt.

Mergeam tot mai spre rău și înăbușirea simțului național izbucni acum un veac, sub *Horea*, care, cu securea-n mîni, muiată-n sînge, a scris drepturile națiunii române și a aruncat sămînța libertății pentru anul 1848. 3/15 mai 1848 a adus fructe dulci: LIBERTATEA! — 50.000 de inimi românești au fost în stare să proclame libertatea unui popor strivit cu totul de la 1438 și pînă astăzi. Europa a văzut uimită că noi trăim și ne-a scris între cei vii. Ziua de 3/15 mai ne arată că unirea face puterea, că unde e un suflet și o gîndire, și iadul se înspăimîntă. Cu bună înțelegere s-a făcut mult în 1848 și dacă era lipsă de forța brațelor, românul viteaz și le punea la dispoziție.

Cela ce se luptă pentru dejugare
Are zece brațe, zece inimi are,
Inimă de foc!

(D. Bolintineanu)

Libertatea nu se poate cîștiga prin căciuliri de la guverne și nici prin ajutor străin. Ea se cîștigă prin unire

Scanned with OKEN Scanner

și bună înțelegere între români și celelalte popoare împilate.

Această zi mare, de mîndrie națională, este un praznic împărătesc.

Fie ca spiritul cel bun să inspire celor 12 milioane de români din Carpați, Pind și Balcani acele sentimente naționale de care erau cuprinse inimile celor 50.000 adunați pe Cîmpul Libertății!

„Trăiască unirea! Trăiască frățietatea și buna înțelegere între toți românii"!

După aceasta, preotul *Ioan Popa* mulțumește corpului învățătoresc pentru inițiativă, arătînd că această zi de reînviere națională întrece multe alte sărbători de peste an în însemnătatea ei, deci ar fi bine cînd, printr-o ordinațiune specială, s-ar pune între praznicile împărătești. Poporul ar serba această zi de mîndrie națională".

Într-o astfel de temperatură înaltă am crescut de mic copil. Și nu numai eu, fiul Săliștii atît de aspru stigmatizate de dușmanii de totdeauna ai neamului, ci, mai mult sau mai puțin, și mulți alți tineri ardeleni din generația mea. Contemporanul meu, *dr. Petru Groza*, originar din părțile Hunedoarei, mărturisește și el în cartea sa *În drum spre socialism* (București, 1950, p. 205): *„Lupta din timpul fostului imperiu austro-ungar față de încercarea de oprimare din partea regimului feudal maghiar, ne-a angajat din tinerețe, aproape din copilărie. Am văzut pe părinții noștri luptînd, ne-am contaminat, ne-am profilat și am continuat această luptă"*.

Primul meu dascăl a fost un țăran, absolvent al unei oarecare școli populare și al unui curs pedagogic de un an sau doi la Sibiu.

De la el am învățat să citesc, după metodă extrem de simplă, și să scriu, dar mai ales să lucrez ordonat și cu sufletul senin, așa cum era însuși dascălul meu, „tata *(Ilie) Hociotă*", născut în Sîngătin. Pedagog născut, fără aproape nici o carte pedagogică la activul său, părinte duios, cîntăreț neîntrecut, bisericesc și lumesc, el mi-a trezit și mi-a adîncit în suflet marele fior al dragostei pentru învățătură, pentru carte, pentru poezie, pentru cîntec, pentru muncă, pentru luptă și pentru simțul de echilibru, care m-au călăuzit toată viața.

Al doilea învățător, la care am urmat timp de doi ani, în clasele a II-a și a III-a, — severul director *Mihail Stoica*, ori-

Scanned with OKEN Scanner

ginar din Fofeldea, elev de-al consăteanului său *August Treboniu Laurian*, marele latinist și istoric, absolvent a 6 clase de liceu și cu studii teologice destul de serioase, făcute în anii 1856-1857 la Sibiu. Bun organizator, de orientări clasice și realiste în același timp, cu ochi deschiși pentru romanitatea neamului, dar și pentru nevoile lui culturale și economice, pe temeiuri științifice. Lui i se datorește organizarea admirabilă a școlii din Săliște, modernizarea și ridicarea ei la nivel nemaiatins pînă la 1918 de o altă școală din Transilvania.

Programul școlii primare românești din Săliște era pe vremea mea cu mult superior chiar școlilor primare străine, săsești și ungurești, din Sibiu. În clasa a IV-a la Săliște, de exemplu, se predau o serie întreagă de materii, pe care aceeași clasă a școlilor din Sibiu nu le avea. Astfel, la noi se predau, în afară de limba română, două limbi străine, ambele obligatorii: prima maghiara, impusă prin legea de la 1879 a parlamentului unguresc, a doua, germana, rămasă moștenire de pe timpul dominațiunii austriece a Transilvaniei și menținută de directorul *Stoica* din convingerea că e un mijloc superior de progres[14]. Se mai predau apoi în Săliște ca obiecte de învățămînt aparte: istoria, istoria naturală, fizica, desenul și gimnastica. Eu însumi am urmat toate aceste obiecte în clasa a IV-a, pentru ca, mai tîrziu, cînd am trecut la școala romano-catolică bilingvă (germano-maghiară) din Sibiu, — unde am făcut pentru a doua oară clasa a IV-a, pentru a mă obișnui cu limbile maghiară și germană, să urmez o programă din care toate aceste materii lipseau.

Sălișteа reușise să aibă, fără nici un fel de ajutor, material sau moral, din partea statului ungar — exclusiv prin jertfa și conștiința poporului, o școală populară „capitală" de tip superior, în care învățămîntul și educația se găseau la un nivel foarte ridicat. Ca dovadă amintesc un singur fapt: după terminarea clasei a IV-a în Săliște am fost dus de părinți la Sibiu, pentru a fi dat la școală străină. Părinții voiau să mă înscrie în cl. I a liceului evanghelic-săsesc, în care însă nu se putea intra decît pe baza unui examen de admitere făcut în limba germană. Nu avusesem idee dinainte, că voi fi supus unui astfel de examen. Am fost totuși introdus în sală, cu mai mulți alți băieți, în majoritatea lor absolută sași, și examinat din citirea germană, dictare și aritmetică în aceiași limbă. Spre surprinderea examinatorilor, răspunsurile mele la toate întrebările au fost mulțumitoare. Am trecut examenul de admitere, în limba germană, fără să mă fi pregătit cîtuși

Scanned with OKEN Scanner

de puțin pentru el, exclusiv pe baza cunoștințelor din această limbă cîștigate în școala din Săliște. Din fericire, n-am rămas, totuși, de la început la liceu, ci, în urma sfatului preotului *Ioan Popa*, văr cu mama mea, m-am înscris din nou în cl. a IV-a, pentru a mă consolida mai întîi în cele două limbi străine, de care aveam să mă folosesc mai tîrziu, germana și maghiara.

Din nenorocire, școala din Săliște nu s-a învrednicit pînă acum să aibă o monografie a sa, așa cum o are școala din Tilișca sau cea din Rășinari, și probabil că n-o s-o aibă nici de aici încolo. Uneori m-am gîndit să m-apuc s-o scriu eu, dar împrejurările nu m-au ajutat să mă pot dedica unei asemenea sarcini, ceea ce regret din tot sufletul. Ce minunată pagină de istorie a educației românești ar fi putut fi această monografie, — carte unică în felul ei! Mai prețioasă decît zeci de tratate savante de pedagogie scoasă din teorii și din cărți, dar departe de viață. Nu pot să încerc aci nici măcar o schiță a unei astfel de lucrări. Totuși voi căuta să fixez un anumit aspect al activității școlii din Săliște din epoca în care am frecventat-o eu, adică din anii 1889—1893.

De la marile evenimente din 1848, care doborîseră[15] tirania de veacuri și la care sălиștenii participaseră destul de activ, trecuseră abia patru decenii. Ecoul lor nu se stinsese din suflete și el se resimțea și-n viața școlii. S-a resimțit apoi, la 1877/78, războiul pentru independență al României, care — în special în Ardealul de sud — a avut un răsunet extraordinar de puternic. Zadarnică se dovedi opintirea guvernului și parlamentului de la Budapesta, care în vederea zăgăzuirii pornirii firești a românilor ardeleni spre unirea lor cu frații din celelalte provincii, făuriseră la 1879 legea prin care se introducea învățarea obligatorie a limbii maghiare în școlile populare românești. Oricîtă echilibristică politică și diplomatică ar fi făcut conducătorii oficiali ai poporului român din Transilvania, — capi bisericești, consistori, oameni politici — de a da cezarului ce se cuvenea cezarului și poporului ceea ce i se cuvenea poporului, fapt este că poporul însuși nu s-a prea emoționat de nervozitatea organelor de conducere ale statului feudal ungar, care-și accentua în mod crescînd tendințele sale șoviniste, — el își urma în liniște drumul său fixat de destin. Limba maghiară nu înregistra nici un progres în școală. Poporul nu-i simțea lipsa, învățătorii n-o iubeau, iar copiii erau absolut refractari față de ea. Întreaga viață a poporului și a școlii lui era înundată de entuziasmul nemărginit pe care-l

Scanned with OKEN Scanner

treziseră în suflete, pe de o parte, căderea jugului barbar la 1848, pe de alta, biruințele de pe cîmpiile Bulgariei, unde națiа românească dăduse, după veacuri întregi de umilință, dovezi de vitalitate și de eroism legendar. În școală, acest suflu puternic se resimțea în proporții mărețe și el își găsea expresia în modesta cărțulie a învățătorului *Ioan Dariu* din Satulung, intitulată simplu: *Arion, sau culegere de cînturi naționale, de stea și colinde*, care se răspîndi în chip de-a dreptul miraculos prin toate satele din sudul Ardealului și, deci, și în școala din Săliște, unde se bucura de mare cinste. Ce carte minunată această culegere a lui *I. Dariu*, mai prețioasă decît o întreagă bibliotecă! Și ce efect educativ asupra tuturor generațiilor deodată! Nu exagerez cînd susțin că opera educativă inițiată și săvîrșită de nepretențiosul dascăl din Satulung, trecut mai tîrziu la Brașov, se poate asemăna, *mutatis mutandis*, cu cea a lui *Gheorghe Lazăr*. Precum acesta a mobilizat la București sufletul neamului cu credința sa mare în virtuțile strămoșilor și în puterile latente ale poporului, tot astfel *I. Dariu* a izbutit să mobilizeze întregul popor: învățători, preoți, țărani și copii — pentru idealurile mari ale omenirii și ale neamului: libertate, dreptate, frățietate, unire, și să-l mențină decenii întregi în această stare de mobilizare permanentă, voluntară și eroică.

Iată, pe scurt, ce cuprindea cărticica lui:

Se deschidea cu chipul poetului *Vasile Alecsandri*, entuziastul cîntăreț al idealurîlor superioare ale neamului și al faptelor glorioase ale acestuia. La p. 54 întîlnim al doilea chip: *Mihai Viteazul*. Aceștia sînt cei doi poli în jurul cărora gravita întreg conținutul cărții. Prima poezie era *Hora Unirii*, cu chemarea care răsuna la fel și la București, și la Iași, și la Brașov, și la Săliște:

Hai să dăm mînă cu mînă
Cei cu inima română,
Să-nvîrtim hora frației
Pe pămîntul României.

Urmează *Hora Ardealului*, care începe cu aceleași versuri de mai sus ale lui *Alecsandri* și continuă cu:

Ardeleni! Lumea ne vede,
România-n noi se-ncrede,

Scanned with OKEN Scanner

pentru a termina:

Ura, fraţi în fericire,
Ura, fraţi într-o unire,
Să-nvîrtim hora frăţiei
Pe pămîntul României!

Vin, după aceea: Mirele României (de *G. Sion)*, Hora resbelului, Hora de la Griviţa, Hora dorobanţilor, Hora Vidinului, Hora ostaşilor, Hora de la Rahova, Hora Curcanilor, Hora de la Plevna, Hora încoronării (cu urarea: Ura, ura, să trăiască, Sus coroana românească), Hora Sinaii, Hora Severinului, Hora Dobrogei, Marşul Călăraşilor, Trecerea Dunării. Urmează apoi: Marşul lui Iancu, Marşul lui Tudor, Marşul lui Ştefan cel Mare, Marşul regelui şi reginei României, Marşul lui Mihai Viteazul, Marş ostăşesc, La arme, Calcă române, La România, Vivat România, Pandurul, Sînt fecior zdravăn, Haideţi fraţi cu arma-n mînă, Mama lui Ştefan cel Mare, Cea din urmă noapte a lui Mihai Viteazul, Sabia lui Traian. Apoi o altă categorie de cîntări: Adio Moldovei, Moartea lui Mihai Viteazul, Domnul Tudor, N. Bălcescu murind, [. . .], O lacrimă la România, Imn lui Ştefan cel Mare, Dumnezeul nostru (de *I. Lăpedat)*[16], Rugăciunea românului, Imn la mormîntul marelui Andrei Şaguna, Imnul Unirii (de *A. Bîrseanu)*, Cîntecul gintei latine, Luarea Plevnei, Lupta de la Griviţa, La armata română, Reînturnarea-n patrie, Ce e patria Română (de *I. Puşcariu)*, Ţară mîndră şi măreaţă (de *Atanasie Marienescu)*, Dorul romîncei, Bucovina, Românul nu piere, Steaua României, Ţara mea, Transilvania, Dochia şi Traian, Hei, saltă române, Junâ de român sînt, Tricolorul românesc, Nu disperaţi, Inimă de român, Viitorul românului, Limba românească (de *G. Sion)*[17].

Urmează apoi şi alte poezii profane şi religioase, toate de un caracter popular, cu rezonanţă în sufletul copiilor, dar şi al adulţilor.

Această carte, care unea într-un mănunchi cele mai firești sentimente, dorinţe şi idealuri ale întregului neam românesc, nu era un manual didactic propriu-zis, totuşi era considerată ca o carte pentru învăţători şi pentru copii. Şi, într-adevăr, ea nu şi-a greşit ţinta. Căci s-a bucurat de o largă răspîndire prin toate satele mai mărişoare ale Ardealului, fiind socotită drept îndreptar al întregii educaţii. În fiecare şcoală se găseau cîţiva elevi care o posedau, graţie recoman-

Scanned with OKEN Scanner

dării făcute de învățători, părinților. Ea circula apoi, din mînă-n mînă, mai pe față, mai pe ascuns, și aproape fiecare copil își copia într-un caiet anume, numit „Verș", bucățile predilecte, pe care le cînta apoi acasă, în familie, ca și în școală, și la felurite întîlniri cu copiii. O mulțime din aceste poezii se învățau însă în școală, în cadrul programului și în afară de el. Eu, de exemplu, cînd am ajuns în clasa a IV-a primară știam să cînt, pe de rost, cel puțin 20—30 din cîntările „Arionului". La fel și colegii mei. Le cîntam în școală și, cu predilecție, la *maialul* anual, care constituia un eveniment școlar și social culminant. O mare parte a cîntecelor citate mai sus erau de caracter revoluționar, trezind și menținînd în copii o stare sufletească de permanentă mîndrie și revoltă națională, brodată pe conștiința romanității noastre, pe aceea a necesității unirii tuturor românilor și a unui mare destin istoric al neamului. Una din melodiile cele mai iubite în copilăria mea era aceea a Marseillezei, adaptate pe cuvintele marșului *Pandurul*, publicat în gazeta „Poporul suveran" a lui *D. Bolintineanu, N. Bălcescu* și *C. Bolliac*, de la 1848 și reeditat de „Arion". Și azi îmi răsună-n urechi și-n suflet chemarea tălmăcită în accentele puternice ale Marseillezei:

Înainte! Înainte!
Curgă sîngele spurcat!
Simtă morții din morminte
Că românul s-a sculat!
Românași, copii de bravi,
Pînă cînd vom fi noi sclavi? (bis).
Libertate mult iubită,
Pentru tine noi murim,
Viața nu mai vrem robită,
Ci vrem liberi să trăim!
Românași, copii de bravi,
De-astăzi, nu mai sîntem sclavi (bis).

Și într-adevăr, grație școlii în care se cultiva un astfel de suflet, noi, copiii de atunci, cu toată legea din 1879 care ne obliga să învățăm și limba ungurească și geografia ungurească și istoria ungurească, noi nu mai eram sclavii nimănui. Pentru noi, stelele călăuzitoare erau *Iancu, Tudor, Mihai Vitea-*

Scanned with OKEN Scanner

zul și *Ștefan cel Mare* și patria noastră nu era Ungaria, fixată de geografia tipărită, ci era — cum zicea *Pușcariu* — „patria română", care se întindea:

Pînă unde mai răsună
Limba dulce și străbună,
Limba care să trăiască,
Limba românească!
Pîn-acolo-i, frățioare,
Patria română, care
Se numește Mare.

Da, școala din Sălișteme-a dat viziunea celor mai sublime idealuri ale libertății și unității românești, pe care nici un obstacol omenesc n-avea s-o poată împiedica în procesul ei de plămădire și de constituire.

Datorez, astfel, satului meu natal tot ce este solid în ființa mea fizică și spirituală. El mi-a pus baza întregii mele vieți. Tot ce a mai urmat după aceea, n-a fost decît dezvoltare și completare a ceea ce aduceam cu mine din moștenirea, experiența și agoniseala primilor zece ani. Toate formele vieții și carierei mele de mai tîrziu își au rădăcinile în strămoșii mei, care s-au jertfit pentru idei îndrăznețe și pentru scopuri altruiste, în mediul țărănesc și meșteșugăresc al satului, cu tradițiile și idealurile lui de luptă și libertate, în părinții mei, care au fost întruchiparea muncii pentru progres, în biserica și școala la umbra cărora am crescut și care au sădit în sufletul meu sămînța celor mai scumpe idealuri ale omenirii. Am străbătut mai tîrziu „multă lume și împărăție", pe uscat, pe ape și prin văzduh. Am văzut mii de sate și de orașe, prin mai toate țările Europei. Mi-am scăldat sufletul în priveliști fermecătoare, am privit opere de artă fără de moarte, am ascultat mari artiști, filozofi, preoți, oameni de știință și cîrmuitori de state, am participat la adunările atîtor mari savanți ai lumii, am urcat scările și catedrele atîtor universități, academii, teatre, biblioteci, arhive și expoziții, dar am rămas mereu același copil nedezmințit al satului meu natal, pînă-n clipa de față.

Binecuvîntat să fie acest sat în veci de veci. Facă zeii, ca puterile lui slăbite să renască azi la viață nouă, mai presus de cea din trecut, așa cum i-au prevestit-o atîția mari proroci

Scanned with OKEN Scanner

ai zilelor de ieri. În pămîntul sfînt al lui doresc să-mi odihnească și rămășițele pămîntești pînă la judecata din urmă, alături de ale părinților și strămoșilor mei.

II. ÎN STRĂINI, LA ÎNVĂȚĂTURĂ

A. ÎN ȘCOALA PRIMARĂ „CATOLICA" DIN SIBIU

Din păcate, istoria satelor noastre n-a fost scrisă de nimeni pe bază de documente suficiente. Din această pricină multe fețe interesante și instructive ale trecutului lor, care este trecutul însuși al poporului nostru, ne sînt aproape cu totul necunoscute. Aceasta privește și Sălișteа, referitor la care s-au păstrat oarecare documente istorice, totuși multe capitole ale vieții ei de odinioară vor rămînea aproape cu totul întunecate, fiind nevoiți să facem relativ la ele doar conjecturi de o destul de relativă probabilitate de adevăr istoric. Așa, de exemplu, nu cunoaștem nici pe departe, așa cum ar trebui, năzuințele spre cultura modernă ale sălișteniloг, năzuințe totuși destul de vechi. *N. Iorga* atribuia unui preot din Sălișteа traducerea din nemțește a *Catehismului luteran* tipărit la Sibiu în anul 1544 și la Brașov în 1559, care a fost nu numai cea dintîi carte tipărită în românește, ci în același timp și prima încercare de *revoluție culturală românească,* întrucît ea preconiza o reformă a vieții religioase de pînă atunci, încremenite în slavonism și ritualism sterp. Din primele decenii ale secolului al XVII-lea avem un document despre un fiu al Sălișteii, plecat în Moldova „să învețe carte", poate la școala de la „Trei Ierarhi" din Iași, îndată după deschiderea ei. În secolul al XVIII-lea s-a pornit un curent, desigur firav încă, ca unii român din jurul Sibiului să-și trimită copiii la învățătură în școlile săsești și în gimnaziul catolic din Sibiu.

În cursul veacului al XIX-lea curentul acesta s-a întărit aproape an de an, ducînd cu sine un număr tot mai mare de copii sălișteni spre focarele străine de cultură modernă din Sibiu. Printre aceștia au fost, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, și cei doi frați mai mari ai mei, Dumitru și Ilie,

Scanned with OKEN Scanner

pe care părinţii i-au trimis, după terminarea celor patru clase de la şcoala din Sălişte, la Sibiu, să înveţe carte străină. Nu era vorba, în cele mai multe cazuri, de şcoală în vederea unei cariere orăşeneşti, ci doar de o învăţătură cu orizonturi mai largi şi de însuşirea unei limbi străine, al cărei folos era mult preţuit.

În tot cazul, scopurile urmărite pe această cale nu erau pentru nimeni clare de la început. Aşa de exemplu, fratele meu cel mai mare a urmat doi ani şcoala elementară ungurească de la orfelinatul „Theresianum", şi aceasta într-o epocă în care maghiarizarea, era, în Sibiu, abia incipientă (anii 1876-78). Se pare că experienţa făcută de acest frate, care s-a împotmolit curînd în iţele culturii ungureşti, a fost destul de concludentă, căci pe al doilea frate, părinţii nu l-au mai dat la şcoala ungurească de stat, ci la şcoala romano-catolică germano-maghiară şi în continuare la liceul evanghelic săsesc (anii 1891—93). Dar şi acest frate a întîmpinat mari greutăţi cu învăţătura străină, ceea ce i-a determinat pe părinţi să-l aducă şi pe el îndărăt, acasă, şi să-l destineze, ca şi pe primul frate, meseriei părinteşti, cojocăritului. În locul lui am fost dus eu la oraş, în toamna anului 1893, şi anume la liceul clasic evanghelic-săsesc, unde, precum am arătat în capitolul precedent, am dat, cu bun rezultat, examen de admitere în clasa I. O simplă întîmplare, cu totul neprevăzută, a adus cu sine ca, totuşi, să nu rămîn la şcoală la saşii evanghelici, ci să trec tot în clasa a IV-a primară, la romano-catolici.

Întîmplarea, atît de caracteristică, a fost următoarea: examenul de admitere în clasa I la liceu — despre care am amintit — se terminase la orele 12, după care mama s-a îndreptat spre cancelaria directorului pentru a mă înscrie în clasa I. Dar la ora 12 se închidea cancelaria, urmînd să se redeschidă la orele 14. Am plecat deci în oraş, spre a reveni la ora indicată. Cînd am ieşit în stradă însă, întîmplarea ne scoase înainte pe preotul *Ioan Popa* din Sălişte, însoţit de băiatul său cel mai mare, Nicolae, care era cu un an mai în vîrstă decît mine şi terminase în Sălişte clasa a V-a. Preotul îi spuse mamii, că nu-i bine ca eu să intru din clasa a IV-a de-a dreptul în liceu, unde voi avea de luptat cu greutăţi prea mari în ce priveşte limba germană; că el însuşi este hotărît să-şi dea băiatul în clasa IV-a la catolici, deşi acesta absolvise în Sălişte clasa a V-a. E mai bine să pierzi un an sau chiar doi, ca să prinzi bine limba străină, după care apoi, în liceu, nu mai ai nici o greutate cu ea... În faţa acestui ar-

Scanned with OKEN Scanner

gument, mama se plecă și, după amiază, nu m-a mai întors la liceul săsesc, ci m-a dus la școala primară catolică.

Acolo avui o dureroasă decepție: în loc de limba germană am auzit vorbindu-se mai mult ungurește. Or, pe cît de mult îmi plăcea, încă de la Sălișteː germana, pe atît de nesimpatică îmi era pe atunci limba maghiară, ale cărei elemente le învățasem, ce e drept, în satul meu, dar în care vedeam, în afară de ceva greu și fără atracție, și limba asupritorilor noștri, pe care îi cunoșteam în lumina „Foii Poporului". De aceea, cînd părinții se pregătiră să plece, n-am vrut să rămîn cu nici un chip în Sibiu. Cînd ei s-au urcat în căruță și au dat bici cailor, m-am apucat de șiregele căruței și am început să urlu considerîndu-mă cea mai nenorocită ființă de pe suprafața pămîntului. Părinții au oprit căruța în mijlocul străzii și au încercat în tot chipul să mă liniștească și să mă convingă să rămîn la oraș, dar toate stăruințele fură zadarnice. Eu plîngeam și țipam de disperare spunînd că nu rămîn, și nu rămîn, și nu rămîn. Se adunaseră la această scenă puțin obișnuită o mulțime de trecători în jurul căruței, întrebînd de pricina marii nenorociri și făcînd haz pe socoteala încăpățînării mele. Dar de înduplecat nu m-a înduplecat nici acest suprem argument. Nu voiam în nici un chip să rămîn la o școală, la care simțeam prin instinct că nu voi găsi nici o bucurie și nici o plăcere.

În fața acestei atitudini neînduplecate, părinții aflară de bine să mă ia cu ei în căruță și să mă ducă îndărăt acasă, urmînd să vadă apoi ce e de făcut cu mine. Am rămas acasă de marți pînă vineri, în care răstimp fratele meu Ilie m-a luat cu binișorul și m-a asigurat că „la catolici e foarte bine", că și el a urmat acolo dimpreună cu *I. Lupaș* timp de un an și că numai după aceea au trecut la sași, cum voi trece și eu la timpul său. Vineri, apoi, ne-au dus părinții pe amîndoi la Sibiu, lăsîndu-l și pe Ilie cu mine pînă marțea următoare, pentru a mă domestici.

De astă dată, fratele meu știu să mă introducă în tainele vieții orășenești: mă însoțea în fiecare zi la școală, mă aducea acasă, îmi ajuta la facerea primelor lecții, mă învăța cum să-mi încălzesc mîncarea de acasă cînd vin de la școală, cum să-mi țin în ordine lădița cu cărți, rufe și alimente, îmi arăta din fir în păr orașul, cu toate minunile lui: cu „fetele de uriaș", cu „biserica grecească", cu circul, cu panoramele, cu diferitele soiuri de bomboane și de covrigi, cu parcurile, cu terenurile unde se adunau copiii de români la jocuri și cu tot fe-

lui de alte preocupări copilărești, care toate s-au sfîrșit cu împăcarea mea cu situația cea nouă, care-mi păruse la început mai mult decît catastrofală. După o astfel de inițiere, care a durat cinci zile, Ilie s-a întors acasă, fericit că a reușit să mă pună pe calea cea bună.

Dar, vai, cît de relative sînt toate lucrurile în lumea aceasta! Cînd îmi reamintesc de anul 1893/1894, petrecut în această școală hibridă, mă cuprinde o adîncă jale.

Fusesem dat în gazdă la o bătrînă refugiată poloneză, care locuia în cea mai întunecoasă stradă a Sibiului: Neustift, mai tîrziu Zidul Nou, apoi Movilă (sub „Treptele Porcarilor" care duc din Piața Mică spre Piața Fingerling, azi I. C. Frimu). Eram patru copii într-o odaie destul de mică, ce servea ca sufragerie și dormitor și pentru alți membri ai familiei bietei pribege. În casă nu se vorbea nici nemțește, nici ungurește — cum ne-ar fi trebuit nouă, care urmam o școală bilingvă, germano-maghiară — ci se vorbea exclusiv în limba polonă. Cu noi, doamna Victoria Passinovits și cele trei fiice ale ei vorbeau românește. În ce privește hrana, ea ni se trimitea, cam odată pe săptămînă, de acasă, de la Săliște, în traistă. Timp de șase ani am trăit tot așa, din sfînta traistă, în care găseam: pîine, brînză, slănină, ouă, cîrnați, mere, nuci, — apoi uneori cîte o oală cu varză, tocană ș.a.

Mediul social în care ne învîrteam în afară de casă și de școală era și el tot românesc. Cartierul respectiv — plin de copii de români veniți de prin satele dimprejur, ca și noi, la școli străine — era un adevărat *Cartier Latin* al Sibiului săsesc. Și la școală vorbeam cu cei mai mulți colegi românește, căci marea majoritate o constituiam tot noi, „valahii".

Școala însăși era, din punct de vedere pedagogic, destul de bună, deși în comparație cu cea de la Săliște era, sub mai multe raporturi, inferioară. O clădire veche, întunecoasă, fără pic de curte, în Piața Mică, deasupra pasajului către Piața Mare, pasaj desființat prin 1954. În recreații ieșeam în piață, amestecîndu-ne cu poporul.

Elevii erau după naționalitate:

Cl. I	români 21,	germani 25,	maghiari 9
II	români 30,	germani 26,	maghiari 10
III	români 35,	germani 25,	maghiari 8
IV	români 38,	germani 17,	maghiari 2
Total	români 124,	germani 93,	maghiari 29.

Scanned with OKEN Scanner

Total general, 226 elevi, dintre care 124 români, 122 germani şi maghiari. Deci peste 50% erau români. Conform unei adevărate justiţii sociale, şcoala ar fi trebuit să aibă ca limbă de predare româna şi germana; din cauza situaţiei politice însă, locul limbii române îl ocupa maghiara, cu tendinţa tot mai accentuată de a lua şi locul germanei.

În registrele şcolare, numele de familie ale elevilor erau maghiarizate: Báncs (Banciu), Czáran (Ţăranu), Kretz (Creţu), Rákucs (Răcuciu) Ráducz (Răduţ), Szirb (Sîrbu) ş.a.m.d.

Nu poate fi o mai mare tragedie pedagogică decît aceea de a nu vedea în dascălii tăi pilde pe care să doreşti din adîncul sufletului să le urmezi. Învăţătorul *Wilhelm Sauter* era un dascăl isteţ şi conştiincios, dar, vai, de la o vreme încoace el nu mai era el; nu mai avea suflet: şi-l oferise stăpînirii şovine, pe care se angajase să o servească în calitate de agent de maghiarizare a populaţiei autohtone a regiunii. Deşi şcoala fusese la originile ei curat germană* mai apoi preponderent germană, iar în vremea mea, aşa cum am arătat-o şi o arăta iscălitura învăţătorului: Szauter Vilmos. Şi acesta, şi bătrînul director *Venceslav Ulmann,* şi catehetul romano-catolic *Melczer,* toţi germani de origine, îşi renegaseră pînă la un punct naţionalitatea şi deveniseră, sub influenţa puterii politice şi a catolicismului de stat, biete instrumente de maghiarizare, care, evident, nu puteau avea asupra tineretului şcolar influenţa unor caractere. Între mine şi învăţătorul *Szauter* nu s-a putut stabili nici un fel de raport de simpatie şi încredere, deşi el se interesa de elevii săi. Noi, românii, nu ne-am putut apropia de el nicidecum. Hiperzelul lui de a ne face patrioţi unguri şi de a ne încredinţa că „de ai cutreiera întreg pămîntul lui Dumnezeu, nu i-ai găsi pereche naţiunii ungureşti" şi că „dacă pămîntul este pălăria lui Dumnezeu, Ungaria este pana ei", era zadarnic. Anul şcolar întreg n-am învăţat absolut nimic ce n-aş fi ştiut mai bine din şcoala Săliştei. Doar ceva limbă ungurească şi nemţească, încolo nimic, nici dragoste mai mare pentru limba ungurească, nici dragoste de carte, nici iubire de patrie, nici simpatie pentru naţiunea dominantă sau pentru omenire. Dimpotrivă, ceea ce nu simţisem viu înainte,

---

* S-a înfiinţat la 1793 ca „K. K. Normalhauptschule" (şcoală capitală cezaro-crăiască, de normă), de stat. Cu timpul s-a înstăpînit asupra ei biserica romano-catolică, luîndu-şi totodată şi rolul de a promova maghiarizarea regiunii Sibiului.

Scanned with OKEN Scanner

ne încolțise acum dureros în suflete: repulsia pentru o patrie care ne sluțește sufletul, pentru un popor[18] care vrea să ne răpească limba și naționalitatea și pentru tipul de renegat al dascălilor noștri.

B. ÎN LICEUL UNGURESC DE STAT DIN SIBIU

În anul 1894 am trecut la liceu. În Sibiu, existau pe atunci trei licee: unul clasic, de stat, cu limba de predare ungurească, al doilea, tot clasic, și al treilea, real, ambele evanghelice-săsești, cu limba de predare germană. Nici unul românesc, într-o regiune majoritar românească. Pînă atunci, de vreme destul de îndelungată, copiii din satul meu urmaseră școalele săsești. În 1885 se înscrise la școala ungurească *Axente Banciu*, în 1892, *Ioan Lupaș*. După exemplul acestuia din urmă, care-mi era și rudă, deși mă atrăgea mai mult liceul săsesc, părinții mă înscriseră la cel unguresc, în care am și rămas 6 ani.

Ce curioasă și această școală, întemeiată la 1692 de guvernul din Viena, ajuns de curînd stăpîn al Transilvaniei, fostă pînă atunci principat independent, dar cu orientare ungurească!

Școala, al cărei prim obiectiv era de a consolida în regiunea ortodoxă-română și evanghelică-săsească stăpînirea habsburgică prin limba germană, spirit austriac și catolicism, fusese încredințată de la început ordinului călugăresc iezuit, care a și condus-o pînă la desființarea lui de către papa *Clement al XIV-lea*, în 1773. Limba de predare în școală era limba latină, ca dealtfel în toate școlile secundare din acea epocă. După 1773, școala a fost dată de guvern pe mîna profesorilor laici, ca gimnaziu „cezaro-crăiesc", menținîndu-i limba latină pînă la 1848. Profesorii i-au fost aduși, aproape în totalitatea lor, din provinciile austriece, în prima linie din Boemia, cehi, mai mult sau mai puțin germanizați. Elevi a avut și români, ca *Gheorghe Lazăr*, la începutul secolului al XIX-lea.

De la 1849, limba de predare i-a fost germana, din 1868 însă această limbă a început a fi înlocuită succesiv, în fiecare an în cîte o clasă, cu maghiara (ca urmare a „Tranzacțiunii" dualiste austro-ungare), care în 1876 ajunsese limba de predare în toate clasele. Au fost înlocuiți și profesorii cehi, pe rînd, cu șvabi, slovaci și evrei maghiarizați și maghiarizanți.

Scanned with OKEN Scanner

printre care doar sporadic cîte un secui sau chiar ungur veritabil.

Cu tot caracterul preponderent românesc al regiunii și cu tot numărul mare al elevilor români, uneori peste 50%, nici un singur profesor român n-a putut străbate în corpul ei didactic, așa cum nu străbătuse nici în școala elementară romano-catolică, a cărei populație era și ea în majoritate românească. Este într-adevăr nespus de caracteristic faptul că dintre zecile de tineri români care și-au cîștigat în această școală cultura necesară, nici unul singur nu s-a simțit îndemnat să intre alături de atîția venetici în serviciul acestei școli, care era a statului șovin, deci nu a poporului. Nici *Gheorghe Lazăr*, nici vreun urmaș sau antecesor al său.

Guvernul austriac nu și-a făcut cîtuși de puțin o problemă din educația elevilor români prin profesori de același sînge și de același suflet cu ei. El socotea că va putea crește odraslele românești în spirit austriac prin emisarii săi speciali. Dar istoria i-a dezmințit în mod eclatant intențiile: românii au rămas tot români, credincioși destinului lor istoric, în timp ce politica pedagogică austriacă, care-și închipuia că poate transforma legile naturii după propriile sale interese, s-a dovedit greșită și ineficace.

Dealtfel, pedagogia acestei școli față de români, cu toate aparențele ei de bunăvoință, generozitate și obiectivitate, a fost permanent dușmănoasă, chiar pînă la provocare. Cred că însuși *Gheorghe Lazăr* a avut să sufere de pe urma ei și că el a părăsit această școală și a plecat la Cluj tocmai din cauza tratamentului jignitor, la care erau supuși românii.

Situația n-a devenit cu nimic mai bună după transformarea gimnaziului regesc catolic cu limba de predare germană în liceu de stat cu limba de predare maghiară. Dimpotrivă, profesorii noii școli ungurești erau în și mai mare măsură agenți ai acțiunii de deznaționalizare a elevilor români, dar acum în altă direcție: nu de germanizare și catolicizare, ci de maghiarizare.

Cum majoritatea absolută a profesorilor era recrutată din șvabi, slovaci, ruteni și evrei maghiarizați, — toți neofiți, care căutau să-și cîștige merite patriotice în fața guvernanților — efectul educației lor asupra elevilor români departe de a fi putut fi pozitiv, a fost tocmai din contra, negativ. De la 1875 și pînă la 1918 — timp, deci, de aproape jumătate de veac — nici un elev român din miile de inși care s-au perindat pe băncile liceului, nu s-a maghiarizat nici ca limbă, nici ca

Scanned with OKEN Scanner

spirit. Spiritul românesc, adus de copii din casa părintească și susținut de învățămîntul religiei în limba națională, a fost mai puternic decît forța de stat manifestată prin opintirile falangei de educatori renegați și șoviniști. Educația potrivnică naturii s-a dovedit osteneală zadarnică și compromițătoare pentru cei ce au făcut uz de ea.

E adevărat că printre obiectele facultative de învățămînt figura în programa școlii și limba română și, de la o vreme încoace, și franceza. Dacă aceasta din urmă figura exclusiv pe hîrtie, căci în realitate nu s-a predat niciodată, cea dintîi adică limba română, s-a predat puținilor elevi care consimțeau să-și piardă vremea cu ea[19]. Pînă la anul 1892 limba română o preda protopopul greco-catolic al Sibiului, *Ioan Russu*, care, dacă nu era propriu-zis un specialist în filologia și-n literatura românească, era totuși un om de bine, cu suflet și cu inimă, care inspira elevilor dragoste și respect față de cele mai prețioase comori spirituale ale neamului lor. Dar tocmai în urma acestor calități ale lui, în anul 1892 el a fost înlocuit cu profesorul ungur *N. Putnoky*, care cunoștea, ce e drept, limba română, dar care n-avea pentru tezaurele cuprinse în ea nici o prețuire. Autor al unor manuale de limba maghiară pentru școlile românești primare și secundare, *Putnoky* avea ca obiectiv nu cultivarea limbii românești de către elevii români, ci răspîndirea printre ei a limbii maghiare. Pentru caracterizarea operei acestui propagandist reținem următorul fapt: *N. Putnoky* și-a înaintat consistoriului ortodox din Sibiu, spre aprobare, manualul său de limba maghiară pentru școlile elementare, declarînd că din venitul vînzării lui va înființa un fond de premii pentru elevii români care frecventează liceul de stat din Sibiu. Manualul a obținut aprobarea și autorul și-a asigurat din vînzarea lui venituri materiale frumoase. Într-un tîrziu, după ani de tărăgănări, în sfîrșit *Putnoky* a depus la direcția liceului o sumă de bani ca fond care să-i poarte numele și din care aveau să fie premiați elevii români care se vor distinge în mod deosebit la studiul limbii maghiare*. Așadar, profesorul de limba română era preocupat în prima linie ca elevii lui români să se afirme în domeniul limbii și literaturii națiunii dominante.

---

* Dosarul respectiv se găsește în arhiva Arhidiecezei ortodoxe din Sibiu.

Scanned with OKEN Scanner

Acesta era spiritul pe care-l cultiva liceul de stat din Sibiu, liceu în care procentul elevilor români trecea de obicei de 50.

Procentajul acesta îl arată și dr. *Ioan Stanciu* în: *Istoricul liceului „Gheorghe Lazăr" din Sibiu, 1692—1942*, Sibiu, 1943.

Între anii 1790-1848 au frecventat școala 5331 elevi, dintre care 1585 români, așadar, circa 30%, procent mare pentru epoca în care pentru românul cu carte nu se deschidea altă perspectivă decît preoția, accesibilă și fără liceu.

Îndată ce tirania politică, socială și religioasă a fost înfrîntă în mare măsură prin revoluția din 1848, năvala românilor spre carte a luat proporții cu mult mai mari, procentul dublîndu-se aproape.

Între anii 1849-1868, cît a durat „era germană", au frecventat liceul 5571 elevi, din care 3038 români, 1421 nemți și 992 unguri și 120 de alte naționalități. Procentul românilor a fost așadar peste 55%, al nemților abia 25%, totuși limba de predare n-a fost cea românească, ci cea germană.

Între anii 1869-1919, cît a durat „era maghiară", au frecventat liceul 20.479 elevi, dintre care 10.355 români, 5838 germani, 3207 unguri, 1031 evrei, 48 de alte naționalități. Deci și aici procentul românilor era peste 50%, în timp ce al ungurilor cu al evreilor la un loc abia ceva peste 20%. Totuși limba de predare a continuat să nu fie cea românească ci, de data aceasta, cea ungurească!

Bate la ochi scăderea procentului de români în „era maghiară" față de cel din „era germană". Explicația fenomenului e următoarea: pe urma introducerii limbii maghiare și a spiritului șovin[20] în școală, o mare parte a românilor și-a întors fața de la această școală, îndreptîndu-se parte spre liceele săsești din Sibiu, parte spre liceele românești din Blaj și Brașov. Iată în privința aceasta cîteva cifre concludente: începînd cu anul 1853 numărul românilor începuse să se urce treptat-treptat, de la 133 la 178, 185, 192, 202, 238 și pînă la 269 în ultimul an al „erei germane" (1867/8). Deodată, în primul an al „erei maghiare", el scade cu 47 elevi, în al doilea cu alți 52, în al treilea cu alți 32 și tot așa pînă la anul 1888, cînd el ajunge la abia 88. În timp de 15 ani așadar, numărul românilor s-a redus de la 269 la 88, scăzînd astfel cu 67%. Abia la 1897/8, deci după alți 15 ani, cifra de la 1868 a putut fi din nou atinsă, urcîndu-se în 1906-7 la 356, pentru ca apoi să scadă iarăși în mod vertiginos, ajungînd în anii primului război mondial (1915-1918), cînd se simțea începutul agoniei

Scanned with OKEN Scanner

puterii ungureşti, la o cifră aproximativ egală cu aceea din anul 1842, adică la 66 de elevi români.

Aceste oscilaţii de procentaj sînt un barometru fidel al rezistenţei poporului nostru din sudul Ardealului în faţa politicii de deznaţionalizare cu care avea de luptat.

Agenţii deznaţionalizării nu numeau limba română *román nyelv*, ci *rumén nyelv*, ca să întunece conştiinţa românilor despre originea romană a limbii, prezentînd limba lor ca o denaturare hidoasă şi ridicolă a limbii-mame latine.

După plecarea lui *N. Putnoky* din Sibiu, ca director al liceului din Lugoj, limba română a încăput pe mîinile unor profesori tot unguri, vechi sau neofiţi, care nu cunoşteau această limbă aproape deloc: *G. Gidófalvi* şi *E. Bournáz* şi la care studiul limbii române consta din traducerea în limba maghiară a unor piese de lectură din manualul lui *Ion Popea*. Timp de 3—4 ani, cît am urmat şi eu limba română la aceşti doi profesori, nu i-am auzit nici o singură dată vorbind românește cu cineva. Limba de predare la limba română era limba maghiară. O singură excepţie a format un timp oarecare profesorul dr. *G. Szöcs*, care ştia românește binişor şi avea şi oarecare simpatie pentru români (a publicat şi două lucrări mărunte despre *M. Eminescu*, unde a schimbat termenul rumén în román), dar care tocmai de aceea a fost tras curînd pe linie moartă şi înlocuit cu *E. Bournáz* şi, mai tîrziu cu *St. Szentimrei*, un român complet renegat, originar din nordul Ardealului, fost *Frîncu*, care şi el preda limba română în ungureşte şi se ferea ca de foc să nu fie descoperit ca român de origine.

Anul în care am intrat în liceul unguresc din Sibiu a fost cel mai agitat an din viaţa lui de pînă atunci. Era tocmai anul cînd avea loc la Cluj vestitul proces al Memorandului, înscenat conducătorilor românilor ardeleni care cutezaseră să se ducă din încredinţarea poporului la Viena cu un protest împotriva politicii de deznaţionalizare de după 1867. Sibiul era pe atunci centrul principal al politicii naţionale a românilor ardeleni. Aici se ţineau măreţele „Conferenţe“ (de fapt congrese) naţionale, aici s-a urzit şi s-a tipărit Memorandul, de aici au pornit şi în anii 1890, ca şi la 1848, îndrăzneţele iniţiative de rezistenţă şi de luptă naţională pentru toţi românii din Ardeal. Şi tot aici apărea şi „Tribuna“, energica gazetă care trîmbiţa dreptatea pentru români. Gazeta era citită de mic şi de mare, ca o adevărată evanghelie naţională. O citeam, mai pe faţă, mai pe ascuns, şi elevii români ai li-

Scanned with OKEN Scanner

ceului de stat, a căror inimă nu bătea la unison cu a profesorilor lor, ci cu a neamului lor. Ei urmăreau cu viu interes întreaga mișcare națională a timpului și erau animați de ea în grad superlativ. Profesorii știau acest lucru și se gîndeau cu îngrijorare la consecințele unei asemenea atitudini.

La 23 mai 1894 direcțiunea liceului se simți îndemnată să raporteze (sub nr. 199) inspectoratului regional școlar rezultatul unor consultări și perchiziții făcute printre elevii români din cursul superior al liceului, la care s-au și găsit, drept corpuri delicte, diferite gazete românești.

„Ziarele române amintite în circulara alăturată — zice, raportul — precum și altele neamintite, sînt toate pline de ură împotriva maghiarilor. Elevii noștri români, acasă, în decursul studiului, își dau din mînă-n mînă *Tribuna* . . . Societatea de lectură, numită după *Andrei Șaguna* (de la Seminarul teologic-pedagogic local) are o sală de lectură pe masa căreia se găsesc zi de zi 25—30 de ziare din Ardeal, Ungaria și din România . . . Îmi închipuï că elevii liceului, cercetînd biserica împreună cu ai seminarului teologic-pedagogic ort. din localitate, vor afla și natural că elevii liceului de stat vor cerceta și ședințele societății de lectură a seminarului, precum vor utiliza și biblioteca și sala de lectură a acestuia. Numai așa se poate explica, că acești elevi ai liceului de stat, devenind bărbați se fac cei mai gălăgioși agitatori și că în procesul de presă din urmă (Memorandul), avut în Cluj, cei mai mulți acuzați și apărători, odinioară au fost elevii acestui liceu. Este deci necesar ca nu numai direcțiunea liceului de stat, ci și seminarul teologic-pedagogic ort. local să interzică citirea ziarelor politice . . . în special să fie interzise: Tribuna, Calicul, Telegraful român, Luminătorul, Gazeta (Transilvaniei) și toate cele din România . . . iar operele lui *Șincai, Clain, Xenopol, Treboniu Laurian* . . . să fie confiscate din biblioteca lor.

Mai puțin important, dar totuși ar fi de dorit ca să se interzică purtarea tricolorului românesc, dovada externă a păcătoaselor sentimente interne, precum și cîntecele naționale românești. Aceste dispoziții să se aplice chiar și elevilor seminariali . . .“*

Raportul acesta n-a întîrziat să-și facă efectul. Inspectorul regional școlar a luat măsuri în vederea ascuțirii cît mai

---

* *Dr. I. Stanciu*, op. cit., p. 161.

Scanned with OKEN Scanner

mari a vigilenței din partea corpului profesoral față de elevii români, iar aceștia, la rîndul lor, s-au simțit datori să reacționeze și ei în consecință. Ce a urmat se poate vedea din procesul-verbal al conferinței profesorale din 16 iunie 1894. În această conferință directorul, în conformitate cu dispoziția inspectoratului regional, a pus în discuție „manifestările daco-române" ale elevilor români ai liceului, somînd pe diriginții claselor să raporteze despre cele stabilite în anchetele făcute de ei. Dirigintele clasei a VIII-a, *Șt. Ferenczy*, care nu peste mult avea să fie numit, drept răsplată a vigilenței sale, director al liceului, raportă următoarele:

„Simțesc foarte bine ce importanță mare are mișcarea vizată și e de dorit ca corpul didactic să-i dea importanța cuvenită, dar socotesc totodată că ar fi bine dacă Consiliul de Miniștri ar lua în înalta considerație și ar dezbate astfel de apariții primejdioase. Ne așteaptă împlinirea unor obligațiuni importante, patriotice și profesionale, întrucît avem dese ocaziuni să constatăm că tineretul român este contaminat de ideile agitatorii triste, care amenință acum-acum cu izbucnirea. Elevii noștri primesc epistole deschise de la elevii români din alte institute, toate provocări agitatoare. Din aceste împrejurări doresc să constatăm că în sfera noastră noi nu vom putea elimina aceste neajunsuri și din cauza situației noastre de aici, în centrul mișcărilor daco-române, noi nu vom putea apăra tineretul de influențele acestora. Aici este teologia ortodoxă, aici pedagogia ortodoxă; profesorii acestor instituții care odinioară au fost elevii acestui liceu, au figurat ca acuzați în procesul Memorandului, iar reîntoarcerea acestora a dat ocazie la manifestări în orașul nostru . . . e clar deci că nu e vorba de ceva trecător, ci tineretul într-adevăr simțește și se cugetă ca acei agitatori condamnați".

În continuare se constată că la acele manifestații a luat parte un număr considerabil de elevi din toate clasele, începînd de la a III-a pînă la a VIII-a (printre ei și *Octavian Goga* din cl. a IV-a). Cîtorva din acești elevi conferința le-a aplicat sancțiuni severe și anume, reducerea notei la purtarea morală, la calificativul „rea", pentru motivul de „frecventarea cîrciumelor și pentru purtarea incorectă față de legile școlare".

Comunicînd aceste măsuri disciplinare Direcției regionale a învățămîntului, direcțiunea liceului, prin raportul său nr. 263 din 23 iunie 1894, scria: „E natural că nota scăzută la

purtare este explicată. Am ezitat însă să aducem aceasta în legătură cu procesul Memorandului sau cu mişcarea românească... deci nu ne-a rămas alta, decît să retăcem (să tăcem iar, n.n.) adevărata cauză a stricării purtării morale şi să o înlocuim în certificate cu alta, mai vagă...".

Dar, iată, că lucrurile merg şi mai departe. Corpul profesoral, inspectoratul regional şi ministerul instrucţiei îşi pierd cu toţii capul, înscenînd împotriva unui mare număr de elevi români represalii menite a-i învăţa minte pentru toată viaţa. In conferinţa de încheiere a anului şcolar, directorul liceului recomandă profesorilor, ca la stabilirea notei din „purtarea morală" să ţină seama că elevii români au ajuns să ameninţe nu numai pe colegii lor unguri, ci chiar şi pe unii profesori, ba faţă de doi dintre ei au păşit la agresiuni directe. Aceşti doi profesori — *Gusztáv Kárpáthy* (şvab maghiarizat) şi dr. *Ist. Székely* (fost Schlesinger) — au fost somaţi să expună faptele, aşa cum s-au petrecut. *Kárpáthy* raportă că după conferinţa din 16 iunie a apărut în *„Tribuna"* o informaţie, că el ar fi fost bătut de elevii români. Informaţia nu e adevărată — zicea K. — dar l-a făcut atent, determinîndu-l să se înarmeze cu un revolver pentru orice eventualitate. După aceasta, în seara de 23 iunie, pe cînd se întorcea spre casă, a fost atacat cu pietre de indivizi necunoscuţi care, după ce el a tras cîteva focuri în aer, s-au răsfirat. La rîndul său, profesorul *Székely* a declarat că în noaptea de 24 iunie indivizi necunoscuţi i-au spart geamurile de la locuinţă.*

În mijlocul acestei atmosfere am ajuns şi eu elev al liceului unguresc din Sibiu, spre care, din prima clipă, mă îndreptam cu încredere. Căci, deşi n-avem decît 11 ani, eram deja contaminat de „daco-românismul" atît de perhorescat în această şcoală.

Încă în primăvara anului 1894, pe cînd urmam cl. a IV-a la catolici, luasem contact cu mişcarea memorandistă, devenind un înfocat aderent al ei. La procesul de la Cluj au plecat mii, dacă nu chiar zeci de mii de intelectuali şi ţărani din tot Ardealul, ca să-şi arate acolo, pe loc, adeziunea lor la cauza celor împrocesuaţi, pe care o declarau a lor. Din satul meu au plecat — după cum am mai amintit — vreo 40—50 de ţărani, printre care şi fratele meu mai mare, Dumitru. Pînă la Sibiu au venit cu căruţele, căci încă nu exista linia ferată Vinţ-Sibiu. Sălăştenilor li se ataşaseră şi ţărani din Poiana, Rod,

* *Idem*, p. 158—160.

Tilişca, Galeş şi Săcel. A intrat deodată-n Sibiu o caravană de vreo 50 de căruţe, de se speriaseră nu numai autorităţile publice, ci şi saşii Sibiului. Era o duminică după amiază cînd cele vreo 50 de căruţe cu cai împodobiţi ca la nuntă şi cu steaguri tricolore purtate de feciori au trecut podul Cibinului făcîndu-şi intrarea în oraş, unde erau aşteptate de o imensă lume românească de aici, în care mă strecurasem şi eu cu alţi cîţiva băieţi din Sălişte. Li s-a făcut o primire grandioasă, care pe mine m-a impresionat pînă la lacrimi. Apoi oamenii s-au dat jos din căruţe, căci li se interzisese traversarea în convoi prin oraş, spre gară. Eu l-am însoţit pe fratele meu pînă la gară, mîndru că şi din familia noastră va fi cineva personal la marele eveniment din capitala Ardealului, unde se ştia dinainte că fruntaşii naţiunii aveau să fie condamnaţi din cauza luptei lor pentru dreptatea poporului. La vreo săptămînă sau două, pelerinii s-au înapoiat tot prin Sibiu, tot într-o zi de duminecă. Se înstăpîni din nou în Sibiu o atmosferă de însufleţire naţională, ca-n vremurile cele mari. Lumea se adună în sala mare de la „Gesellschaftshaus", unde se ţinură cuvîntări înflăcărate. Mi-aduc aminte că printre manifestanţi era şi un patriot ceh, care luase parte la dezbaterile procesului de la Cluj în calitate de apărător al românilor şi care a ţinut la Sibiu, în sala arhiplină, o cuvîntare înflăcărată, în limba germană, pe care am aplaudat-o cu toţii într-un entuziasm delirant.

Ca o fatalitate, dirigintele clasei I b, în care am intrat eu, era tocmai dr. *Ist. Székely*, acela căruia cu cîteva luni înainte elevii români îi spărseseră geamurile. L-am avut pînă-n cl. a IV-a. Ne preda maghiara şi latina. Avea o inteligenţă remarcabilă şi o cultură serioasă, calităţi care l-au şi dus, mi se pare, mai tîrziu, la o catedră universitară în capitala ţării. Se putea învăţa la el ceva carte. Dar atît. Căci, neofit, dornic de parvenire, nu punea în activitatea sa didactică prea multă pasiune şi, mai ales, nu-şi iubea elevii, care în majoritatea lor erau români.

Mi-aduc aminte de prima zi de şcoală. Mă văd şi acum în clasa din fund a etajului I al localului de lîngă poştă, în str. Fleşerilor sau Măcelarilor (apoi Mitropoliei, astăzi 1 Mai), în care erau adăpostite primele două clase (restul, cl. III—VIII, în clădirea bisericii romano-catolice, deasupra oficiului parohial). Aşteptam cu înfrigurare să între în clasă dirigintele, despre care eram dinainte informaţi că e „duşman al românilor" şi că e în conflict permanent cu „studenţii" români din clasele superioare. Deodată intră cel mult aşteptat. Un

Scanned with OKEN Scanner

bărbat mai mult mic decît voinic, în vîrstă de circa 40 de ani; figură fină, cu mustăţi şi barbă de culoare blondă-roşiatică şi cu privire foarte ageră, fără să fie însă fioroasă. Prezenţa lui ne linişti — pînă către sfîrşitul orei, cînd el avertiză pe elevii români care, cu puţine excepţii, erau îmbrăcaţi în straie româneşti de la ţară, să caute să se îmbrace cît mai curînd „în haine europene". Acest avertisment era pentru noi cu totul neaşteptat şi ne impresionă, fiind contrar uzului, conform căruia elevii români de la ţară purtau costumul naţional pînă prin cl. a III-a sau a IV-a. Prietenul meu *I. Lupaş* era atunci în cl. a III-a şi-l purta; l-a purtat şi-n a IV-a, nesupărat, sub alt diriginte.

Ordinul dirigintelui nu rămase fără ecou. Rînd pe rînd, colegii mei şi-au schimbat portul, de frica profesorului, care avea obiceiul să-şi repete recomandaţia la intervale foarte dese. În preajma Paştilor mai rămăsesem din cei 12 colegi români numai doi îmbrăcaţi în haine de acasă. Cu cîteva zile înainte de vacanţa de Paşti, lepădă această haină şi unicul meu compatriot, *Şt. Petra* din Sibiel, aşa că am rămas „ultimul mohican". Profesorul *Székely* fu încîntat cînd îl văzu şi pe *Petra*-n haine „europeneşti". Mi se adresă mie: „Dacă după Paşti nu te prezinţi şi tu în haine europeneşti, nici să nu mai vii la şcoală, căci vei fi dat afară. Nu te voi mai suferi cu cojocul acesta de oaie, care pute", — termină, apucîndu-mă de reverul pieptarului de miel, pe care mi-l făcuse tata cu propriile lui mîini şi pe care-l purtam cu mare drag. Am rămas consternat de perspectivele care mă aşteptau. Să-mi lepăd portul? Dar de ce? Cum mă poate sili la aşa ceva? O nedreptate strigătoare la cer! Dar din moment ce toţi colegii mei l-au lepădat şi profesorul m-a ameninţat că mă va da afară din şcoală, mai poate exista vreo scăpare?

Am plecat acasă, la părinţi, îndurerat şi revoltat, şi le-am spus tot ce-mi stătea pe inimă. Tata fu de părerea mea: decît să-şi bată profesorul joc de mine, mai bine să nu mă mai duc la şcoală; să rămîn acasă, la meseria părintească! Dar în cursul celor zece zile de vacanţă spiritele s-au mai calmat. N-ai ce face pînă ce-s alţii stăpîni peste noi! Dacă toţi părinţii s-ar fi împotrivit de la început, ar fi fost altceva, dar din moment ce am rămas singur, nu mai poate fi nici o nădejde de scăpare. Ori voi fi dat afară din şcoală, ori voi fi lăsat repetent...

Sfîrşitul fu, că în prima zi de şcoală după Paşti, fratele meu mai mare îmi cumpără un rînd de haine „nemţeşti", în

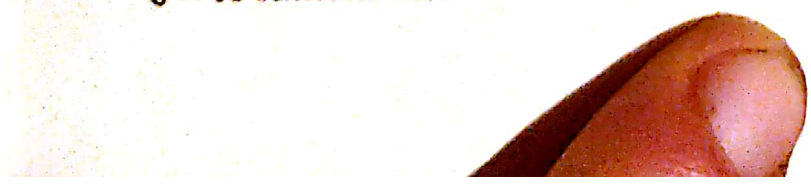

care m-am prezentat la școală, spre încîntarea profesorului *Székely*, dar spre demoralizarea mea adîncă. Aveam impresia că nu mai sînt eu, că sînt un străin nemernic, de care trebuie să rîdă toată lumea. Nu-mi venea să mă uit la mine și priveam cu furie turbată la cel ce m-a osîndit la o astfel de soartă. Dealtfel nu m-am lăsat învins cu desăvîrșire. Cînd veneam de la școală acasă, la gazdă, mă dezbrăcam de hainele silniciei și mă îmbrăcam cu hainele mele dragi de acasă. Pentru nimic în lume nu m-aș fi dus îmbrăcat „nemțește" marțea și vinerea pe la hanurile unde trăgeau sălișteni care-mi aduceau „straița" cu de ale gurii. Cum să mă vadă ei lepădat de portul meu? Această luptă a mea a durat trei ani de zile, pînă ce am terminat cl. a IV-a. Niciodată nu mă duceam, de vacanță, la Sălișteni altfel, decît îmbrăcat românește.

Și astăzi, cînd mi-aduc aminte de această întîmplare, stau și mă mir în primul moment, cum am putut pune atîta îndărătnicie într-o chestiune care azi, în vremea uniformei școlare, pare fără prea mare importanță și care pare a fi simplă chestie de formă exterioară, nu de fond. Totuși, dacă mă gîndesc că nu pentru vreo uniformă școlară ni se cerea jertfa portului național, ci tocmai fiindcă era național, îmi dau seama că, de fapt, nimic din ceea ce constituie ființa unui popor nu este lucru de pură suprafață, ci e parte integrantă aproape inseparabilă a însăși acestei ființe. Nici portul, nici limba, nici religia, nici ocupația, nici datinile și obiceiurile[21] nu sînt simple accidente pentru un popor, de care să se poată debarasa cît ai bate din palme. Despărțirea de fiecare din ele e mai mult decît o dezertare, e o adevărată tragedie. Eu mă resimt și astăzi, după atîtea decenii, de pe urma unor atari tragedii, care au lăsat mari goluri în sufletul meu. Și-mi aduc aminte cît de fericit am fost în anul 1906 cînd, pe timpul expoziției de la București, am plecat din Sălișteni cu „Reuniunea de cîntări" în capitala țării românești, îmbrăcat din nou în costumul țărănesc, spre a cînta la Arenele Romane, sub dirijarea lui *D. Chiriac*, cîntările de slavă ale neamului, împreună cu cîteva zeci de coruri din Transilvania, Banat, Crișana, Bucovina și România.

În cei 6 ani de liceu maghiar am avut 17 profesori, care după origine erau: 4 unguri (și secui): *Carol Andrássy, Géza Gidófalvi, Géza Iakab* și *Géza Szöcs;* 5 germani: *G. Kárpáthy, C. Frosch, G. Metz, C. Kolbenheyer, B. Strauch;* 5 slovaci: *G. Petényi, E. Cholnoky, I. Tmák, G. Sinczky, P. Dományáncz;* 1 evreu *Ist. Székely;* 1 ceh: *I. Cebecauer* și 1 român: *E. Kor-*

ouly. Deci 4 unguri născuți și 13 făcuți erau chemați să îndrume educația general-umană și patriotică a celor 196 elevi români, 123 nemți și 65 unguri, cîți avea liceul în 1895/6, anul în care se serbau cei 1000 de ani de cînd Arpad i-ar fi adus spre aceste meleaguri.* Oricine își poate pune întrebarea: cu ce suflet se puteau devota cei 13 profesori mai mult sau mai puțin complet renegați, unei probleme atît de delicate ca educația și ce rezultate puteau ei obține în această operă? Deveniseră acești transfugi unguri veritabili și sinceri? Puteau ei vorbi tinerelor odrasle din adîncul sufletului lor? Și puteau ei încerca în deplină sinceritate și cu toată dragostea pe care o reclamă opera educației, să facă din elevii lor oameni de caracter și patrioți adevărați, în stare să se jertfească pentru idealul național maghiar?

Politică înțeleaptă ar fi fost, ca liceul de stat al regiunii cu populație de peste 80% români, să-l fi făcut românesc, măsură prin care puteau spera să lege sufletește poporul de o patrie dreaptă, lăsînd elevii germani celor două licee săsești din Sibiu, iar puținii elevi de limbă maghiară ar fi fost ocrotiți de stăpînire și în aceste licee locale și puteau fi ajutați și a urma licee ungurești apropiate (Cluj, Tîrgu-Mureș etc). Oare, din punct de vedere general-european și din punct de vedere sănătos unguresc sau austro-ungar, n-ar fi fost mai cuminte, ca un *Ion Molnar-Piuariu*,[22] *Sava Popovici*,[23] *Gheorghe Lazăr*, *August Treboniu Laurian*, *Simion Balint*,[24] *Ilie Măcelariu*,[25] *Axente Sever*,[26] *Ion Hannia*,[27] *Ion Pușcariu*,[28] *Ion Popazu*,[29] *Nicolae Cristea*,[30] *Ion Bădilă*,[31] *Visarion Roman*,[32] *Vasile Glodaru*,[33] *Ion Popescu*,[34] *Nicolae Ivan*, [35]*Ilarion Pușcariu*,[36] *Ion Lapedat*, *Dumitru Comșa*[37], *Valer Branisce*[38], *Șt. O. Iosif*, *O. Goga*, *I. Lupaș*,[39] *Aurel Vlaicu* și alți elevi distinși ai acestui liceu să fi fost ei profesori aici, în locul celor „aduși din vînt"? Cu astfel de politică s-ar fi evitat neajunsurile șovinismului în acest colț al Europei și s-ar fi respectat legile naturii, mai tari decît politica unui *Apponyi*[40] sau *Tisza*,[41] mai tari și decît a unui *Napoleon*, *Bismarck* sau *Hitler*. Politica l-a putut izgoni pe *Gh. Lazăr* din Sibiu, după o sută de ani însă, duhul lui a pus stăpînire pe școala din Sibiu, căci și în istorie se validitează legea naturii, chiar dacă oamenii o pot silui artificial și vreme mai lungă.

Cîteva cuvinte despre colegii mei de la liceul din Sibiu, printre care mi-am găsit cîțiva prieteni pe viață. Între colegii

---

* *I. Stanciu*, op. cit., p. 142.

Scanned with OKEN Scanner

mei erau și 6 orfani de la „Theresianum"-ul sibian, care creș-tea copiii găsiți, lepădați de mamele lor. Toată lumea știa că cei mai mulți dintre acești copii, ocrotiți în condiții bune de statul maghiar, nu erau din părinți unguri, ci din tot felul de naționalități din Ardeal, și astfel, și din români. Printre cele 6 „ciori" (csóka), cum li se zicea elevilor din orfelinat din cauza uniformei lor de culoare închisă, era și *Vincențiu Cseke*, elevul cel mai bun din clasă și caracter distins. Singurul dintre străini prieten cu românii. Trecea drept ungur, și se și sim-țea ungur, dar judecîndu-l după toate calitățile lui sufletești, eu totdeauna l-am considerat de un sînge cu românii, pe care-i iubea frățește și-i ajuta cu devotament neobosit în toate greu-tățile lor școlare. Mai tîrziu, în viața practică, a învățat binișor limba română. L-am întîlnit în 1919 la Cluj, unde era notar public. Îmi arăta aceeași prietenie, ca și în copilărie, și mă simțeam din nou atașat de el, ca de un frate. Înclinația sa de a ajuta pe alții l-a pierdut. Împreună cu soția sa a semnat o cambie mare unui prieten vechi, strîmtorat. Cînd cambia ajun-sese la scadență, falsul prieten refuză a plăti, lăsîndu-și gi-ranții în pană. Atinși pînă în fundul sufletului lor de lipsa de omenie a prietenului trădător, soții *Cseke* au socotit că o viață lipsită de valori morale absolute nu merită a mai fi trăită, s-au legat unul de altul cu o funie și s-au aruncat sub roțile unei mori de lîngă Tîrgu-Mureș, găsindu-și acolo răsplata unor credințe mari, care le călăuziseră viața. Am scris atunci cîteva rînduri într-un ziar din Cluj, deplîngînd sfîrșitul tragic al „celui mai bun coleg".

Mai aveam un coleg de clasă, tot elev foarte bun, pe *Elemér Gyárfás*. Dar purtarea lui față de noi era cu totul alta. Mîndru și distant, manifesta mai curînd un dispreț pen-tru colegi „valahi", cu care nu se dimitea la nici un fel de raporturi. Mai tîrziu a învățat și el românește și înainte de prăbușirea austro-ungară, în iarna 1918, se manifestase chiar ca un prieten al românilor, cerînd prin scrieri publicate în presă o anumită egală îndreptățire a lor cu elementul condu-cător unguresc din Ardeal. Sub regimul românesc însă deveni cel mai îndîrjit și cel mai primejdios luptător revizionist ma-ghiar, camuflat sub mantia catolicismului, împotriva Româ-niei și a însăși păcii europene și mondiale, pînă la moartea lui, în anul 1944. M-a avut adversar în prima linie a frontului în această luptă. Atmosfera ce am respirat-o împreună timp de șase ani în liceul din Sibiu nu ne-a putut crea o platformă de

Scanned with OKEN Scanner

colaborare în arena vieţii publice, ci dimpotrivă. În loc ca *E. Gyárfás* să fi dus cu sine în viaţă, din liceul de la Sibiu, o cinozură[42] care să-l fi ajutat să contribuie la atenuarea, dacă nu la totala înlăturare a asperităţilor dintre cele două popoare conlocuitoare în Ardeal, a dus un şovinism înrăit, care l-a mînat spre cei ce pregăteau al doilea război mondial.

Printre prietenii pe care mi i-am făcut în liceu a fost şi *Octavian Goga*, care deşi era cu două clase înaintea mea, mi-a influenţat într-o măsură hotărîtoare întreaga dezvoltare spirituală, trezindu-mi dragostea pentru literatura română şi interesul faţă de marii luptători pentru libertate din cea maghiară: *Petöfi, Arany, Vörösmarty,*[43] *Tompa,*[44] iar din cea universală, pentru *Dante* şi *Shakespeare*.

Cu prietenul *Traian Petraşcu* în primăvara anului 1899, în timpul excursiei la Podul Oltului, ne-am furişat pînă aproape de vama Cîineni, să vedem România. *Constantin Bucşan*, în vacanţa mare 1899, avu prilejul fericit să treacă în România, la un unchi de al său, de unde mi-a trimis cărţi poştale cu vederi şi cu informaţii, care ne umpleau sufletele de alte chemări decît cele cu care încercau să ne atragă profesorii noştri de la Sibiu.

Dar cu învăţătura? Trebuie să mărturisesc, că deşi la şcoala din Sălişte fusesem totdeauna cel dintîi în clasă, iar în cl. a IV-a la catolici al optulea între 35 de elevi români — cei mai mulţi mai în vîrstă decît mine —, în primele clase de liceu nu m-am remarcat cîtuşi de puţin la nici o materie, în afară de religie. Dirigintele *Székely* izbutise să-mi reteze — şi nu numai mie, ci şi tuturor colegilor români — orice avînt spre învăţătură, chiar din primele zile. A fi român însemna pentru acest dascăl, din capul locului, a fi o fiinţă mărginită, bună doar pentru a păzi oile sau a purta plugul de coarne. Deşi în toate celelalte clase ale liceului se găseau o mulţime de elevi români „buni“ şi „eminenţi“, clasa noastră era singura în care bieţii valahi, dacă reuşeau să scape de „insuficient“, o puteau duce, cu chiu-cu vai, pînă la „suficient“. Din 21 au căzut 10. În schimb, mediocrităţile de la „Theresianul“ maghiarizant, cu o singură excepţie, se lăfăiau între cei clasificaţi cu „bine“ (nu vorbesc de *V. Cseke*, presupusul român, care era de drept clasificat cu „foarte bine“). Din 11 clase ale liceului, singura clasa noastră, a II-a B, n-avea — graţie lui *Székely* — nici un elev român cu nota generală „bine“; toţi aveam suficient şi insuficient. În 1895/6, cînd

eram în această clasă, clasificarea elevilor români și neromâni din tot liceul era următoarea:

Clasa	Foarte bine		Bine		Suficient		Insuficient	
	Ro-mâni	Nero-mâni	Ro-mâni	Nero-mâni	Ro-mâni	Nero-mâni	Ro-mâni	Nero-mâni
VIII	—	—	1	4	5	15	—	—
VII	1	1	1	—	4	9	—	—
VI	—	—	2	4	8	5	3	6
V	1	—	3	2	5	15	5	7
IV	1*	2	5	6	13	17	—	1
III	1	3	4	3	17	17	12	3
II a	1	—	2	—	8	8	6	8
II b	—	2	—	6	10	3	10	4
I a	—	2	3	3	7	10	5	4
I b	—	1	1	6	10	10	5	5
I c	1	—	5	—	15	—	9	—
La un loc:	6	11	27	34	102	109	56	38

Precum se vede, dintre cei 17 elevi „eminenți" ai liceului, 6 erau români. Considerînd că eminenții neromâni se împărțeau în unguri (6) și nemți (5), românii făceau față onorabil. Între cei 61 cu nota generală „bine" au majoritatea față de 19 unguri, 7 germani, restul evrei, armeni și slovaci. Numai în cl. a II-a B, a lui *Székely István*, românii erau coada, în timp ce în clasa paralelă, a II-a/A, nici un singur ungur nu era nici „eminent", nici „bine", români erau unul eminent, doi bine. S-ar putea oare presupune că în cl. a II-a A au fost repartizați anume cei mai deștepți români cu cei mai proști unguri, iar în cl. a II-a B cei mai proști români cu cei mai deștepți unguri?

Un cuvînt despre directorul liceului din Sibiu din primii mei ani școlari.

Îl chema *Ignatie Veress*. Născut la 1834, în Bobîlna Hunedorii, sat curat românesc, școala elementară o făcuse la „Theresianum" din Sibiu. Printre noi, elevii, se șoptea că directorul e român, numai că nu vrea să se arate. Românește știa bine, dar nu vorbea cu nimeni în această limbă și nici nu era bucuros ca cineva să-i vorbească în alt grai decît cel unguresc. Convinge-

* *I. Lupaș.*

rea mea este că *Veress* era român, unul din seria nesfîrşită de fii ai neamului nostru pe care diferite împrejurări şi favoruri i-au atras spre naţiunea dominantă a timpului, făcînd din ei, în unele cazuri, chiar unelte de desfiinţare a naţiei lor de origine.

Educat în şcoli ungureşti de la început pînă la sfîrşit, ajuns mai întîi profesor la un liceu din Budapesta, *Veress* a fost transferat în anul 1868 la liceul din Sibiu, după ce în timpul „Transacţiunii" militase cu multă stăruinţă, prin publicistica şovină din capitală, pentru maghiarizarea pe toată linia a învăţămîntului ardelean scăpat de sub tutela austriacă germanizatoare.

Prin ordinul ministerului de culte şi instrucţie ungar nr. 16514, din 28 august 1868, se prevedea că „deoarece în anul şcolar 1867/8 dintre cei 461 de elevi, 251 erau români, 66 unguri, 10 sloveni şi numai 134 nemţi, nu se mai simte necesitatea ca limba germană să se mai menţină ca limbă de predare în liceul din Sibiu, întrucît ea nefiind limba maternă a marii majorităţi a elevilor, învăţarea ei de către aceştia este împreunată cu tot atîtea greutăţi, ca şi aceea a limbii maghiare. Interesul ţării, ca şi acela al românilor şi al celorlalte naţionalităţi, pretinde, ca să se aşeze ca limbă de predare limba maghiară"*. Drept care, începînd cu acel an, această limbă s-a şi introdus ca limbă de predare, menţinîndu-se pînă în 1919, cînd a fost înlocuită cu cea românească.

Executor al ordinului din 1868 a fost instituit, ca director, puiul de valah de la Bobîlna. Lui i se datoreşte maghiarizarea liceului din Sibiu, în care la 1867/8 elementul maghiar de elevi deţinea doar 14%, cel german 28%, cel slovean 0,9%, iar cel românesc 57%. În loc ca noul director să fi intervenit pentru introducerea ca limbă de predare a limbii majorităţii absolute a elevilor, adică a limbii române, el s-a făcut promotor al introducerii limbii minorităţii. Cu prilejul retragerii sale din activitate, succesorul său, dr. *St. Ferenczy*, a scris despre el în Anuarul liceului (1896/7, p. 18):

> „El a fost pe deplin conştient de datoria ce-l aştepta chiar din momentul în care şi-a ocupat funcţiunea, dat fiind că acest institut, înfiinţat la începutul anilor 50, de către un guvern pătruns de spirit străin, tocmai cu scop de germanizare, lui *I. Veress* îi revenea greaua datorie ca, în ciuda împrejurărilor externe şi interne defa-

---

* Dr. *G. Boros, A nagyszebeni állami fögimnázium történelme*, Sibiu, 1896, p. 69.

Scanned with OKEN Scanner

vorabile, transformarea spiritului să se facă fără mari zdruncinări și acest institut să devie, aici, între elementele de limbă străină, cetate puternică a spiritului patriotic maghiar".*

Dealtfel, *Veress* a dezvoltat o bogată activitate de filolog maghiar, fiind printre cei mai buni ungarologi ai timpului. S-a ocupat intens și cu limba chineză, în scopul de a cerceta datele istorice privitoare la strămoși și la patria lor străbună.** *I. Veress* era din seria învățaților români care, ca *N. Olahus*,[45] *Mihai Halici*,[46], *Ioan Caioni*,[47] *Gavril Ivul*,[48] *Sig. Stoica*[49] și atîția alții, au trecut la națiunea dominantă și au promovat știința și viața acesteia.

Este extrem de interesant, că și urmașii acestuia în postul de director erau tot de origine incertă, toți bănuiți a fi și ei la origine români.

Într-adevăr, directorul *St. Ferenczy* era născut în Ditrău-Ciuc, comună care pe vremuri era românească, dar care în sec. al XVIII-lea se maghiarizează în partea ei cea mai mare, ca și o serie întreagă de alte localități din acea regiune. L-am avut și eu director pe *Ferenczy* timp de patru, cinci ani și mi-aduc aminte de bănuiala care apăsa și asupra lui, pe chestiunea originii sale. Probabil că el nu mai avea cunoștință de originea sa mai veche. Se manifesta ca un mare și sincer patriot ungur; discursurile lui la festivitățile naționale erau totdeauna vibrante și păreau pornite din convingere. Față de români nu se purta rău, dar nici vreo înțelegere nu avea pentru sufletul lor, care nici nu-l interesa. A fost director între anii 1897—1907.

Urmașul lui, de scurtă durată, *Emil Korbuly*, a fost și el român de origine, din familia Corbu, de naștere din comuna românească Ip, județul Sălaj.

Și al patrulea director, *Șt. Szentimrei*, 1907—1916, a fost tot român. Ca tînăr se numea încă *Frîncu*; sub acest nume a studiat la universitatea din Cluj. Din motive care mi-au rămas necunoscute, și-a schimbat numele și naționalitatea. La liceu a predat un timp și limba română, ca obiect facultativ, dar o preda în ungurește și fără suflet. Niciodată nu și-a des-

---

* Și-a expus ideile despre educație în lucrarea: *Román középiskoláink nevelési eszközei* (Mijloacele de educație ale școlilor noastre secundare românești) extras din *Magyar Paedagogia*, 1896. A fost de mai multe ori comisar ministerial la examenele de bacalaureat la liceul românesc din Brașov.

** *Ertesitvény*, 1897.

Scanned with OKEN Scanner

coperit cuiva, în vreun chip oarecare, originea. În 1916 a trecut la Cluj ca „prodirector", adică directorul învățămîntului secundar din regiune. L-am găsit acolo în 1919, pe cînd dețineam funcțiunea de secretar de stat în Resortul Instrucțiunii Publice,[50] cu obligația de a instaura în domeniul școalei orînduielile impuse de unirea Ardealului cu România. Făcusem apel public către toți profesorii de origine română, aruncați de soartă prin școli ungurești, să intre în serviciul școlii românești. La acest apel s-au grăbit să răspundă, de pretutindeni, zeci de bieți oropsiți ai soartei, oferindu-și serviciile neamului românesc, de care fatalitățile îi îndepărtaseră pe unii mai mult, pe alții mai puțin. Dar *St. Szentimrei* nu s-a simțit îndemnat să revie la matca pe care a părăsit-o în tinerețe. Cînd s-a prezentat la mine, în cabinetul rectorului universității din Cluj, unde îl invitasem în scopul de a-i pune în vedere că activitatea lui de director regional va fi supusă deocamdată, pînă la o măsură definitivă, controlului unui organ instituit de mine, el s-a prezentat vorbindu-mi exclusiv în limba lui adoptivă. Din parte-mi m-am dispensat de a face apel la el să se întoarcă la matcă. Nu mai aveam ce face cu astfel de rătăciți, care nici într-o clipă măreață ca aceea a dezrobirii neamului din care se trage, nu simte îndemnul de a face *mea culpa* și de a implora el însuși favoarea de a fi reintegrat în marea familie. pe care a părăsit-o atunci cînd ea ar fi avut nevoie de fiecare fiu al său. De aceea, l-am lăsat în plata Domnului și pe *St. Frîncu*, devenit *Szentimrei*, cum l-am lăsat și pe celălalt renegat de matcă, *Moldován Gergely*,[51] profesor la universitatea din Cluj, dar bineînțeles, că i-am destituit în curînd și pe unul, și pe celălalt din situațiile deținute pînă atunci, după ce refuzaseră să depună jurămîntul de credință față de noul stat român.

Cu astfel de oameni a crezut statul maghiar că-și poate crește cetățeni credincioși din fiii iobagilor români. Și într-o școală condusă de astfel de oameni mi-a fost dat să mă formez timp de șase ani, începînd din clasa I pînă în a VI-a.

N-aș putea să nu amintesc, în aceeași ordine de idei, și pe profesorul meu de matematică și de limba română, *Geza Gidófalvi* despre care printre elevi se vorbea că și el ar fi la origine român. S-a născut în Crăciunelul de Sus, jud. Tîrnava Mare, locul de baștină a lui *Octavian Goga*. Tatăl lui a murit în revoluția din 1848, după care el, copilul, a fost internat în orfelinatul „Theresianum" din Sibiu. Cu prilejul retragerii sale din învățămînt se scria, în Anuarul liceului pe 1897/8, despre

Scanned with OKEN Scanner

el: „Prin puternicul său maghiarism s-a ostenit cu folos în interesul institutului nostru, cînd a activat pentru maghiarizarea rapidă și fără zguduiri a acestuia“ (op. cit. pg. 19).

Ca o notă caracteristică a liceului în care intrasem, amintesc din nou că în el se preda în mod facultativ și limba română, însă de către profesori unguri. Cum se preda această materie se vede din faptul că elevii români adeseori evitau s-o învețe. Eu însumi după un timp, am renunțat de-a o mai urma, căci mi se părea nu numai o pierdere de timp, ci și o ofensă față de sufletul nostru. Limba, oricare ar fi ea, nu înseamnă nimic, dacă nu este dublată de suflet și de credință. N-am învățat în liceul din Sibiu să iubesc nici limba română, nici pe cea maghiară. Lectura din literatura maghiară nu mă prea încălzea, în schimb în cl. V-VI am început să citesc nemțește. Începutul l-am făcut cu dramele lui *Shakespeare*, în excelenta traducere a lui *W. Schlegel*.[52] Sub influența lui *O. Goga*, am început să citesc literatură românească. Înjghebaserăm, mai mulți colegi, chiar o societate culturală românească, pentru literatură și cultură, cu numele *„Cibiniana“*.

Limba română au predat-o la început cateheții uniți *Veștemean* și *Russu* (1854-92). Autoritatea bisericească ortodoxă nu și-a dat nici o osteneală pentru afirmarea românismului prin ortodoxia majoritară. Ne-a ros și aici confesionalismul. După *Russu* au predat româna *Gidófalvi, Szöcs, Bournáz* și *Szentimrei*.

Catehizația ortodoxă, în general slabă, fără sistem, unitate și continuitate; lucru de suprafață, fără adîncire. *N. Ivan* turna, totuși, în noi mult duh românesc, ortodox și democrat.

Ca „student“ în clasa a V-a și a VI-a am dat lecții la o mulțime de elevi din cursul inferior. Am avut ca prim-ucenic, încă pe cînd eram în cl. a III-a, pe *Nicolae Oprean* din Poiana. În clasa a V-a am avut un băiat ungur din Strada Lungă. Nu-i mai știu numele. Apoi am avut elevi pe *Dumitru Popa* al popii Ion din Săliște, pe *D. Moisin, D. Comșa*, tot de acolo, pe *Victor Iosof* din Galeș și alții.

Ce a putut însemna timpul de șase ani petrecuți în această școală se poate înțelege din următoarele două întîmplări:

Se împlinea, la 1896, un mileniu de la venirea ungurilor în Europa și de la întemeierea „patriei“. Cu acest prilej, guvernul a organizat, la Budapesta, pe lîngă serbări fastuoase, și o expoziție jubiliară. S-au luat tot felul de măsuri ca de-a lungul și de-a latul întregii țări să se facă, pe scară mare, fel de fel

de manifestații, menite a ridica nivelul marelui eveniment în ochii tuturora.

Eram pe atunci elev în clasa a doua de liceu. Se luaseră măsuri ca toți elevii să-și procure o medalie jubiliară, împodobită cu o cocardă în cele trei culori ale Ungariei și s-o poarte la piept pe durata nu mai știu cîtor săptămîni. Porunca fu executată, de frică, de către toți colegii mei, afară de *Vasile Lucaciu*, fiul marelui luptător național cu același nume, și de mine. La un control făcut de profesorul de geometrie, *Eugen Cholnoky* — slovac maghiarizat și mare „patriot" — crima celor doi recalcitranți fu descoperită. La întrebarea profesorului de ce n-am pus cocarda reglementară, eu am răspuns că n-am avut bani pentru a mi-o procura. Riposta nu întîrzie cîtuși de puțin: două palme zdravene pe amîndoi obrajii. Parcă le mai simt și astăzi arsura. Totuși, zelul pedagogic și patriotic al dascălului nostru nu și-a ajuns scopul. Căci nici după aceea nu ne-am „cuminți" și nici mai buni patrioți maghiari n-am devenit. Instinctul ne spunea că „apa trece, pietrele rămîn". Va veni odată vremea în care dreptatea va ieși biruitoare... Și ne-am înarmat cu o nouă doză de răbdare. Dar inima la carte nu ne mai stătea nici măcar ca înainte de întîmplarea buclucașă.

Cu vreo trei, patru, ani mai tîrziu, prietenii *Ioan Lupaș* și *Oct. Goga*, care amîndoi erau cu două clase înaintea mea, la o oră de istoria Ungariei au fost apostrofați de hiperzelosul profesor de istorie *Arpad Tompa* — un patriot proaspăt descălecat din secuime — într-un chip din cale afară de brutal, fapt care a avut asupra mea o înrîurire de importanță vitală. Într-adevăr, fanaticul profesor de istorie și-a propus prin specialitatea sa să șteargă orice urmă de neam valah în „Ungaria de Est", cum i se zicea oficial Transilvaniei.

Intr-una din orele destinate acestei misiuni, sfinte pentru el, se înflăcără atît de puternic de duhul înaintașilor săi, încît i se păru, la un moment dat, că visul său a și luat trup. Aruncînd ochii asupra clasei, constată însă cu uimire că puilor de valahi nici prin gînd nu le trecea să-l urmeze pe dascălul lor pe culmile idealului său. Îl revoltă, pînă la paroxism, în special comportarea indiferentă a tînărului blond și cu ochi albaștri, aciuit într-o bancă din fundul sălii, care, din păcate, era un fel de idol al întregii „studențimi" din cursul superior al liceului. Se îndeletnicea, serios, cu poezia, în care excela mai mult decît în buchisitul lecțiilor. Ziarele și revistele ardelene îi publicau deja versurile, sub diferite

Scanned with OKEN Scanner

pseudonime și colegii lui erau mîndri de el. Cunoștea, ca nimeni altul, literatura maghiară, românească și străină. Mai era, pe deasupra și un minunat cîntăreț din voce, dispunînd de un tenor de o rară claritate și sonoritate. Dintre poeții maghiari îl prețuia mai cu seamă pe *Alexandru Petöfi*, marele cîntăreț al libertății, din opera căruia și tradusese cîteva poezii în românește. Dar toate acestea, după părerea profesorului *Arpad Tompa*, nu-i dădeau buclucașului de „octavan" dreptul de a nu se însufleți pentru vitejii „întemeitori de patrie" de acum o mie de ani, care au înfrînt pentru totdeauna pe vechii locuitori ai acestor plaiuri. Revoltat de lipsa de recunoștință și patriotism a elevilor români, profesorul își întrerupse peroratia și schimbă tonul, izbucnind vulcanic spre *Octavian Goga*: „Pe dumneata nu te interesează vitejia strămbunilor? Viperă veninoasă! Valah obraznic! Te-oi învăța eu minte!" Și, în delirul patriotic exuberant, profesorul îndreptă, ca dintr-o pușcă, ceasul său de buzunar, care se găsea pe catedră spre capul ucenicului recalcitrant. Dar acesta observă gestul dascălului și se feri de el, vîrîndu-se instinctiv, în vecinul său de bancă, *Ioan Lupaș*.

Atacul de la catedră eșuă, spre dezolarea agresorului. Cei doi prieteni, fără să zică un cuvînt, se ridicară de la locurile lor și, părăsind sala de cursuri, se îndreptară spre cancelaria directorului. Acolo ei comunicară acestuia cele întîmplate și, drept concluzie, cerură să li se înapoieze actele în vederea părăsirii școalei și a plecării lor la liceul românesc din Brașov. Directorul *Ștefan Ferenczy*, om civilizat și cu tact, stărui pe lîngă tinerii revoltați să nu se gîndească la un pas ca acesta, punîndu-le în vedere că profesorul hiperzelos va fi convins să-și ceară scuze pentru jignirea pe care le-a adus-o. Ei n-au cedat însă, izbutind pînă la urmă să obțină actele cerute și să plece la liceul atît de vestit odinioară de sub poalele Tîmpei și din preajma locului de veșnică odihnă a „bardului" de la 1848.

Plecarea aceasta, la care se mai alăturaseră alți trei colegi români din clasa a VIII-a, a stîrnit valuri puternice de indignare nu numai printre elevii români ai liceului sibian, ci și printre neromâni. Gestul de demnitate al celor doi corifei ai ultimei clase, în plin an școlar, marca un fel de revoluție prevestitoare de multe surprize, mai ales că nu numai *O. Goga* ci și *I. Lupaș* erau o mîndrie a întregii școli. Din cl. I și pînă într-a VII-a el fusese mereu primul în clasă, bucurîndu-se de o faimă rareori întîlnită aiurea.

Scanned with OKEN Scanner

De la Brașov, *I. Lupaș* îmi scria, din cînd în cînd, zugrăvindu-mi viața lui de acolo. Profesorii brașoveni erau toți români, cu mare dragoste de neam și cu simțăminte părintești față de tineret. Cei mai mulți dintre ei își făcuseră studiile la universitățile din Apus.*

Orientările culturale și orizontul pedagogic erau de un nivel incomparabil superior. Liceul din Brașov conta ca al doilea pe țară, recunoscut ca atare și de unguri, și de sași. Directorul lui, *Virgil Onițiu*,[54] un educator și un organizator fără pereche. Pentru meritele sale pe teren literar a fost ales membru corespondent al Academiei Române din București. Viața studențească era de un farmec unic, la care contribuia direct, în forme camaradерești, și corpul didactic, în frunte cu directorul. Spre deosebire de Sibiu, studenții citeau multă literatură și urmăreau cu interes evoluția generală a vieții românești de pretutindeni.

După fiecare scrisoare primită de la *I. Lupaș* mi se strîngea inima. Căci noi, cei rămași mai departe la Sibiu, nu ne puteam bucura de nimic din ceea ce brașovenii aveau din belșug. Timp de șase ani nu s-a apropiat de nici unul din noi vreun profesor cu o vorbă bună sau cu un sfat, sau cu o îndrumare folositoare pentru viață. Noi „învățam carte", dar atîta. Sufletul nostru însă nu vibra nici pe urma „cărții", nici pe urma contactului cu dascălii noștri. Unguri nu ne puteam face, cum ar fi dorit ei, iar oameni, și mai puțin. Pilda pe care ne-o oferea Brașovul ne-a făcut pe unii din noi să ne trezim din moleșeala în care tînjeam și să dorim să scăpăm cu orice preț de ea. Așa s-a întîmplat că, în toamna anului 1900, dimpreună cu alți trei colegi, am părăsit liceul unguresc din Sibiu, fără regrete, îndreptîndu-ne spre *Alma Mater* de la Brașov.

Și, totuși, cît de bogat m-a răsplătit mai tîrziu Providența pentru cei șase ani sterpi de la Sibiu! Ca-n cele mai frumoase basme ale copilăriei.

---

* În baza unei statistici din anul 1900, dintre profesorii școlilor române din Brașov 41 de inși își făcuseră studiile, în întregime sau în parte, la Universitatea din Viena, 21 la cea din Budapesta, 12 la Lipsca, 8 la Cluj, 5 la Graz, 5 la București, 4 la Paris, 3 la Anvers, 2 la Bruxelles, 4 la München și cîte unul la Berlin, Heidelberg, Bonn, Jena, Roma, Iași, Zürich și Greifswald. Așadar, profesori cu studii în Ungaria 29,[53] în străinătate 84 (calculat în procente: 25% față de 75%).

Scanned with OKEN Scanner

Într-adevăr, Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, în care s-a proclamat, la 1 decembrie 1918, Unirea Transilvaniei cu Regatul român a pus pe umerii mei sarcina de a repara cruntele nedreptăți istorice ce se săvîrșiseră timp de secole pe terenul învățămîntului și al educației la adresa ființei noastre etnice. În calitatea mea de secretar de stat la Resortul instrucțiunii Publice al guvernului revoluționar român din Transilvania,[55] am avut printre multe alte satisfacții sufletești, cu neputință de uitat, și pe aceea de a face să înceteze pentru totdeauna nedreptatea de la liceul de stat din Sibiu, restaurînd aici în toate drepturile sale poporul autohton și majoritar al provinciei, introducînd ca limbă de predare a lui, limba română, dîndu-i un corp profesoral românesc, introducînd în întreg organismul lui spiritul genuin al poporului și punîndu-l sub patronajul spiritual al celui mai genial elev de odinioară al lui, ajuns mai tîrziu regenerator al neamului nostru, *nemuritorul Gheorghe Lazăr*.

Mă prostern în fața Providenței pentru că mi-a hărăzit mie, nevrednicul, să devin unealta sa în vederea înfăptuirii dreptății sale imanente.[56]

III. DIN NOU ÎN ȘCOALĂ ROMÂNEASCĂ, LA BRAȘOV

Ctitoria lui *Ioan Popazu* și a lui *Andrei Șaguna* din Groaverii Brașovului deținea printre școlile secundare românești din Transilvania, primatul, iar în ierarhia liceelor din întreaga Ungaria deținea, după însești mărturisirile oficiale maghiare, după cum am mai spus, locul al doilea. Explicația acestui fapt ne-o dă însăși fericita zămislire a vrednicului așezămînt de la poalele Tîmpei, care cu drept fu poreclit de la nașterea sa cu numele de „Ierusalîmul românesc". Într-adevăr, „Gimnaziul din Brașov" a fost rodul dragostei adevărate și al spiritului de jerftă al generației de la 1848. Un popor abia scăpat din cătușele iobăgiei economice și spirituale multiseculare, care zadarnic a cerut de la cei din fruntea Împărăției să-l împărtășească și pe el cu binefacerile culturii, își ia singur în mînă soarta și din sfînta sa sărăcie frămîntată în lacrimi și sudori, își du-

Scanned with OKEN Scanner

reză, la Braşov în antecamera României, un maiestos lăcaş de învăţătură şi de educaţie, asigurînd din propriile sale mijloace, funcţionarea lui, sub povăţuirea unei minunate pleiade de dascăli luminaţi, însufleţiţi şi devotaţi. Nu era cu putinţă ca o operă clădită aproape numai din spirit şi din jertfă să nu dea roade din cele mai binecuvîntate. Cîrmuită de o serie de directori mai mult decît conştienţi de misiunea lor sacră şi de un corp profesoral străbătut de acelaşi spirit înalt, şcoala de la Braşov a ajuns în scurtă vreme un veritabil arsenal făuritor de energii şi de caractere, care au imprimat întregii vieţi publice a Ardealului din a doua jumătate a secolului trecut un timbru de veritabilă nobleţă.

Ce fericit am fost, cînd în ziua de 1 septembrie 1900, am putut urca, pentru întîia oară, scările sfinte de atîtea generaţii ale templului dedicat „literelor şi virtuţii“ şi cînd am putut da mai întîi faţă cu directorul *Virgil Oniţiu*, care făcea personal înscrierile elevilor, cu care ocazie cîntărea dintr-o singură privire şi din două vorbe greutatea specifică spirituală şi morală a fiecăruia. Ce impresie adîncă îmi făcură, din primele zile, profesorii, în care vedeam cu adevărat nişte părinţi grijulii. De asemenea, noii colegi, care ne îmbrăţişară ca pe nişte fraţi. Dar cărţile româneşti de şcoală! Priveam la ele cu respect ca pentru lucrurile sfinte. De-abia aşteptam să ne desfătăm sufletul din dulceaţa lor.

Cît de înălţătoare a fost serbarea de inaugurare a anului şcolar, cu cuvîntarea clasică a directorului, din care fiecare cuvînt îţi mergea drept la inimă. Cîtă depărtare de la frazele patriotarde ale bietului *Şt. Ferenczy* de la Sibiu, la spovedania profetică a noului nostru cîrmuitor de suflete, care a ştiut să creeze ceea ce este mai esenţial într-o şcoală şi anume *climatul şi atmosfera prielnică pentru germinarea şi prosperarea celor mai înalte idealuri ale vieţii pămînteşti*. Nu în „cartea“ care se învăţa la Braşov rezida adevărata superioritate a liceului de acolo, ci în spiritul înalt care anima acea „carte“. Taina aceasta minunată nu toţi o posedă, — ea este prerogativă celor puţini. Şi *Oniţiu* al nostru era stăpîn desăvîrşit pe ea, el ştiind să-şi modeleze, în spiritul ei, şi pe profesorii colegi, şi şcoala însăşi.

Nu mă încumet să dau aici o icoană amănunţită a aceea ce a fost liceul din Braşov, — operă a trei directori mari: *Gavril Munteanu*,[57] *Dr. Ioan Meşotă*[58] şi *Virgil Oniţiu* — căci pentru aşa ceva mi-ar trebui un spaţiu vast, de care nu dispun aici. Cine ar voi să intre mai deaproape în cunoaşterea struc-

turii intime a lui şi să înţeleagă şi ceea ce a însemnat el pentru mine, găseşte aiurea tot ceea ce l-ar interesa. Asupra vieţii din prima jumătate de veac a liceului există o excelentă monografie datorată profesorului *Andrei Bîrseanu*,[59] fost membru al Academiei Române. Al treilea sfert de veac poate fi cunoscut din bogatul Anuar jubiliar de la 1925, publicat de succesorul lui *V. Oniţiu, Dr. Iosif Blaga*.[60] Eu însumi am scris în repetate rînduri pagini întregi despre şcoala mea dragă şi binecuvîntată. Le însemnez şi aici, drept omagiu adus atît întemeietorilor şcolii, cît şi slujitorilor ei:

1. Discurs la serbarea de încheiere a anului şcolar 1921—1922, rostit în numele absolvenţilor anului 1901—1902, întruniţi după 20 de ani la sînul mamei lor spirituale. Publicat în „Gazeta Transilvaniei", nr. 136, din 27 VI 1922 şi „Dimineaţa" din 30. VI. 1922.

2. „Ce a fost şi ce trebuie să mai fie liceul din Braşov". În „Anuarul jubiliar pe anul 1924—1925", p. 92—97.

3. „În ce constă superioritatea liceului din Braşov", în revista „Societatea de mîine", Cluj 1925, nr. 26—27, p. 442.

4. „Dascăli şi părinţi (Profesorii de la Braşov)" în „Gazeta Transilvaniei", nr. 65 din 28. VI. 1925 şi

5. Raport prezentat Academiei Române despre lucrarea lui Horia Teculescu: *„Virgil Oniţiu — un educator — deschizător de suflete şi ziditor de idealuri"*, înaintat spre premiere*. În baza acestui raport, lucrarea amintită a fost distinsă cu o parte a marelui premiu „Eliade Rădulescu".

Reţin din acest raport următoarele rînduri, care îşi menţin şi astăzi actualitatea:

> Cartea D-lui *H. Teculescu* constituie şi un preţios document de pedagogie românească şi este, în acelaşi timp, şi un avertisment. Se ştie în cît de primejdioasă măsură ne găsim, cu atîtea şi atîtea preocupări de ale noastre, sub influenţa aproape tiranică a străinătăţii. Literatura, arta, ştiinţa, filozofia, pedagogia şi teologia noastră, — toate se orientează în prima linie după străinătate. Viaţa noastră, experienţa noastră, trecutul nostru — toate sînt lăsate pe un plan secundar, dacă nu chiar pe de-a-ntregul ignorate. Rezultatul unor asemenea stări de lucruri, îl ştim: el seamănă cu cel din legenda Danaidelor. Cartea d-lui *Teculescu* ne face dovada că, pentru o temeinică în-

---

* În „Analele Academiei Române", 1937—1938, pag. 210—211.

Scanned with OKEN Scanner

drumare a școlii românești, nu este nevoie să alergăm neapărat la pedagogii germani, francezi sau americani, pe care să-i imităm. Avem în trecutul nostru atîția pedagogi români, care în sfera lor de activitate au realizat lucruri incomparabil mai bune și mai temeinice, decît cele realizate cu ajutorul modelelor străine experimentate la noi. Exemplul lui *V. Oniția* este în privința aceasta concludent și reconfortant.

Iată, într-adevăr, un educator mereu preocupat de îndrumarea morală și națională a tineretului și a națiunii întregi, un fiu conștient al neamului și al școlii, un cercetător al psihologiei poporului și al trecutului lui social și cultural, din care se inspiră necontenit, un tămăduitor al relelor de care suferă societatea, un animator, un om al datoriei, un exemplu de muncitor metodic și cu tact, un realizator și mai presus de toate «un deschizător de suflete și un ziditor de idealuri».

Așa se desprinde figura lui *V. Oniția* din cele 400 de pagini calde și documentate ale cărții d-lui *H. Teculescu.*

Citirea acestei cărți este mai binefăcătoare pentru un om de școală român, decît citirea unei întregi biblioteci de scrieri pedagogice străine. Căci, cunoașterea unui om care a realizat efectiv ceva mare în domeniul vieții spirituale a propriului popor prețuiește mai mult decît cunoașterea oricîtor teorii străine, care de foarte multe ori sînt literă moartă sau aberații uni".

*

Aș săvîrși o adevărată impietate dacă, alături de *Virgil Oniția,* n-aș aminti printre „ziditorii de suflete" de la liceul din Brașov și pe alți cîțiva profesori vrednici. Cum aș putea uita pe bunul *Dionisie Făgărășanu,* profesorul ideal de religie, care prin viața sa exemplară de adevărat creștin, prin fapte, nu prin vorbe, și de veritabil părinte al elevilor și al obștei, a lăsat în sufletele noastre întipăriri neșterse? Sau pe *Gheorghe Dima,* clasic al muzicii românești, care a ridicat cîntarea românească la rangul de artă — sau pe *Iosif Blaga,* sau pe *Andrei Bîrseanu* sau pe *Aurel Ciortea*[61]? Chipul lor ar merita să figureze pentru totdeauna în Panteonul educației românești.

Fericită școală care a avut ca slujitori ai altarelor ei asemenea preoți — fericiți elevi cei care s-au putut bucura de îndrumările lor!

IV. LA SEMINARUL DIN SIBIU

N-a fost o simplă întîmplare că, după examenul de bacalaureat la liceul din Brașov, nu m-am îndreptat spre studii universitare propriu-zise și că m-am înscris la Institutul teologic din Sibiu. Adevărul este că universitățile pe care le-aș fi putut frecventa în împrejurările din acea vreme erau toate străine, și ca limbă, și ca spirit. Or, școala din Sălișteː mai întîi, apoi cea din Brașov, mă legaseră atît de strîns de poporul meu, încît orice contact cu viața și cultura străină mi se părea că ar fi egal cu o dezertare de mine însumi. Cu toate că colegii și prietenii mei cei mai buni se îndreptară cu toții spre Budapesta și spre Cluj — cu excepția a doi inși care luaseră drumul Bucureștiului — eu mă mulțumii cu modesta școală românească din metropola lui *Andrei Șaguna*, în care aveam să învăț lucruri mai apropiate de nevoile poporului nostru de la sate. Ca să plec la București — cum și în cursul vremurilor plecaseră mulți tineri ardeleni — asta socoteam atunci că ar fi însemnat să mă rup de Ardeal, dat fiind că titlurile universitare românești nu erau recunoscute în vechea Ungarie.

„Seminarul" din Sibiu nu era, la începutul veacului acestuia, o școală de teologie de cine știe ce nivel. Carte multă, de obicei, nu se prea învăța acolo. În schimb, vechea școală șaguniană îți oferea multe posibilități de formare sănătoasă, dacă îți stătea gîndul la așa ceva. Atmosfera ei era bună. Profesorii erau oameni cu tragere de inimă și aveau o comportare impresionantă în toate problemele vieții naționale. Priveam spre ei cu un deosebit respect, ceea ce înseamnă, adeseori, mai mult decît îți pot inspira profesorii savanți, tobă de carte, dar prezumțioși și egoiști. Dacă cursurile erau, uneori, mai prejos de așteptări, in schimb biblioteca era bogată și-ți deschidea perspective largi în toate domeniile. Nu m-aș putea plînge că mi-am pierdut vremea timp de trei ani în

această școală, dimpotrivă, socotesc acești ani printre anii buni ai tinereților mele. Teologie multă n-am prea învățat, în schimb am învățat multe alte lucruri poate mai folositoare decît aceasta. Am citit, tot timpul, enorm de mult. Desigur, și destulă teologie, dar mai multă istorie și literatură românească, apoi filozofie, — cîtă vreme nu mi-am petrecut cu *A. Bebel*[62] și cu problemele de actualitate ale socialismului din acea epocă! — economie, lingvistică, artă și multe altele. Fără vreun îndemn de undeva, am început chiar să scriu și să public, la început lucrări mărunte de cuprins foarte variat, apoi chiar o lucrare de dimensiuni mai mari, care, în alte împrejurări ar fi putut fi prezentată chiar ca teză de doctorat în filologie.[63] Dar scrisul meu nu se distingea printr-un caracter „doct", „senin", „obiectiv", „științific" — el era de esență militantă, critică, departe de acela cerut de principiul sever al „artei pentru artă".

*

Poate că nu este de prisos să însemnez aici cîteva momente caracteristice pentru anii mei de formație petrecuți în Seminarul din Sibiu.

Voi aminti, astfel, că prima mea intrare în publicistică a avut loc în vara anului 1903, după terminarea primului an de teologie. Era o polemică cu un preot din Banat, pe tema unei conferințe a lui, în care atacase o problemă de mare îndrăzneală, care mie îmi păruse a fi greșit și periculos concepută. În trei articole consecutive, publicate în organul oficial al mitropoliei, „Telegraful Român", am combătut aspru „erezile" preopinentului meu, așteptînd, cu sete, contraargumentele lui. Dar, vai, îndrăznețul reformator nu primi mănușa ce-i aruncasem, ci, după primul atac, capitulă în modul cel mai jalnic, publicînd în revista oficială a eparhiei Caransebeșului o declarație în sensul că regretă conferința ținută și publicată și că o consideră inexistentă.

Am rămas indignat de lașitatea omului, care păruse pătruns de dreptatea cauzei în serviciul căreia se angajase dar care, în fața celei dintîi dificultăți, se lepăda de propriile-i păreri depunînd armele. Ce s-ar fi ales de nația noastră, dacă și strămoșii noștri ar fi „luptat" astfel?

Un alt moment. Ca teolog, am făcut parte din faimoasa „Reuniune de muzică" din Sibiu, condusă, pe vremuri, de

Scanned with OKEN Scanner

marele muzician *Gheorghe Dima*, profesor și el la seminar. Această reuniune a dat, la 1905, o serie de reprezentații cu prima operă românească ce înfățișa viața de la țară a poporului nostru. Veniseră, la aceste reprezentații, unice în felul lor pînă aici pe întreg pămîntul românesc, amatori din tot Ardealul, nu numai români, ci și străini. Mie mi s-a părut că este foarte potrivit momentul pentru a oferi asemenea spectacole nu numai „domnilor", ci și poporului de la țară. În consecință, am prezentat comitetului Reuniunii o propunere scrisă, rugîndu-l să dea, cu opera „Moș Ciocîrlan" de bucovineanul *Cavaler de Flondor*,[64] o reprezentație anume „pentru popor". Propunerea fu primită și țărănimea din jurul Sibiului avu, pentru întîia oară, prilejul să asiste la o asemenea producție, în care erau puse în lumină aspecte din viața noastră autentică, prin grai, port, cîntec, obiceiuri și pasiuni. După reprezentație, am publicat în același „Telegraf Român" un articol de fond, intitulat *„Pentru popor"* — articol care a stîrnit la București un viu interes. El a fost reprodus, în întregime, de ziarul „Voința Națională",[65] care era cel mai apreciat organ de publicitate al vremii, avînd printre colaboratorii săi pe cei mai cunoscuți scriitori din generația tînără: *Ilarie Chendi, M. Sadoveanu, Șt. O. Iosif* ș.a.

Reținem din acel articol rîndurile ce urmează, care sînt și astăzi, după 55 de ani, de aceeași actualitate:

> „Artă pentru popor! — Acesta este idealul cultural al fiecărui popor. Arta numai așa își are înțelesul său, dacă e proprietatea celor mulți, dacă razele ei de lumină străbat într-un orizont mai larg și dacă înaintea altarului bisericuții noastre mai mulți se închină cu evlavie și cu sfințenie înviorătoare. Aici se potrivesc cuvintele lui *M. Kogălniceanu*, că cu cîțiva boieri culți nu se face cultura și viața unui popor. Porțile culturii trebuiesc deschise, fără rezerve, înaintea tuturor".

Mărturisesc că, în momentul cînd am văzut ideea mea îmbrățișată de marele ziar din Capitala României libere, am simțit pe lîngă o mare bucurie și o anumită durere. Văzusem, la 1902, după examenul de bacalaureat, cele două capitale ale țării-mame — Bucureștiul și Iașul — care au făcut asupra mea o puternică impresie. Cu tot timpul scurt de două săptămîni însă, cît stătusem acolo, am putut face constatarea că grija pentru cultura „poporului de jos" se întîlnește foarte rar. La București n-ar fi fost posibilă în vremea aceea o repre-

zentație de operă „pentru popor". De aceea i s-a și acordat cazului de la Sibiu o atenție atît de mare.

Și, în sfîrșit, al treilea moment: În timpul anului al treilea de teologie am supus unei cercetări minuțioase un fenomen lingvistic devenit de o mare actualitate și anume limba în care Sinodul bisericii din Regat tipărise cu litere latine cărțile de ritual. Înalta autoritate religioasă a țării se angajase la o operă hazardată de înnoire a vechii limbi bisericești, introducînd în noile sale tipărituri o mulțime de neologisme uneori de-a dreptul triviale și vulgare, care făceau să se destrame nu numai frumosul grai vechi și venerabil, ci și credința însăși. Mi s-a părut că o asemenea greșală nu poate fi trecută cu vederea și constatînd că problema nu fusese sesizată nicăeri, mi-am luat îndrăzneala, deși eram încă pe băncile școlii, să semnalez în toată gravitatea sa această rătăcire. Lucrarea am tipărit-o întîi în coloanele organului mitropoliei ardelene, unde s-a extras și într-o broșură de 102 pagini, care a avut darul să fie înregistrată de critica timpului prin aprecieri serioase. În revistele „Sămănătorul" și „Viața nouă" de la București, ca și în „Viața Românească" de la Iași, s-au publicat, sub semnătura lui *N. Iorga, O. Densușianu* și *C. Botez*, recenzii favorabile. Ele au atras și atenția conducerii Academiei Române, care, cîțiva ani mai tîrziu, a numit o comisie specială, constituită din *M. Sadoveanu, O. Goga* și *G. Murnu*, cu însărcinarea de a lua în cercetare literatura rituală și a găsi formula cea mai justă pentru înnoirea cuminte a ei. La rîndul său, *N. Iorga*, în capitolul final al *Istoriei bisericii românești*, în care înșiră „multele rele esențiale" de care suferea biserica și „a căror constatare e o datorie a autorului cărții", amintește și necesitatea de a se tipări de către Sfîntul Sinod cărți bisericești „cu text curat și limbă adevărată românească, în locul limbii modernizate, așa de mult și cu dreptate criticată de *O. Ghibu*, în cartea sa: *Limba nouălor cărți bisericești*". Dealtfel, *N. Iorga* mai citează încă în alte două locuri ale aceleiași cărți acea lucrare a mea (Vol. II pg. 268 și 271).

*

Pentru ilustrarea și mai fidelă a atmosferei vieții de seminar țin să mai adaug că, departe de a mă mulțumi cu împlinirea „datoriei" de student care-și însușește bagajul de cunoștințe pretins de programa analitică în vederea examenelor, a

Scanned with OKEN Scanner

diplomei și a carierei, eu am îmbrățișat cu o adevărată pasiune toate problemele pe care viața contemporană a neamului nostru le punea în fața unui tînăr care se pregătește să se arunce azi-mîine în valurile ei. În această ordine de idei voi aminti mai întîi „*Memorandul*“ înaintat, la 1904, sinodului arhidiecezan de către teologii sibieni, prin care aceștia cereau remedii împotriva unei serii de neglijențe și abuzuri ale Consistoriului în legătură cu modul de selecționare și de creștere a viitorilor preoți. Cu privire la această problemă, care în epoca postșaguniană ajunsese o simplă chestiune de birocrație, noi ceream o „reformă radicală“, care pornea de la convingerea că „nu de la mulțimea, ci de la virtutea, cinstea și știința clerului, atîrnă puterea bisericii și respectul ei între oameni“. „Memorandul“, semnat de totalitatea studenților teologi — minus doi inși: un oportunist notoriu și un fricos din fire — a stîrnit, în rîndurile „consistorioților“ o adevărată stupoare, fiind socotit ca un act de răzvrătire. Bineînțeles că aceștia au împiedicat ajungerea Memorandului la Sinod și au pornit, în mod discret, o cercetare pentru descoperirea autorului lui. Dar cercetarea n-a dus la nici un rezultat. Acțiunea noastră n-a rămas însă fără urmări. Cei vizați s-au trezit la realitate și au luat măsuri pentru înlăturarea abuzurilor semnalate de noi. Desigur că, în împrejurările de atunci Memorandul n-a putut vedea, la timpul său, lumina tiparului; el s-a publicat abia în 1940, în volumul omagial închinat mitropolitului *Nicolae Bălan*, cu un comentariu scris de aceeași persoană care a redactat, la timpul său, din inițiativă proprie, actul buclucaș, și care este și autorul rîndurilor prezente.

*

O notă caracteristică a atmosferei din Seminar era *concepția panromânească*[66] *manifestă și dinamică* ce stătea la temelia întregii lui vieți și care nu se datora decît într-o măsură redusă conducerii școlii. Ca dovadă despre aceasta invoc faptul că, dintre cei 110 teologi contemporani ai mei, nu mai puțin de 100 de inși erau abonați la revista săptămînală „Sămănătorul“ din Bucureștiul pe atunci capitală numai a unei jumătăți din totalitatea neamului românesc. Această revistă era considerată pe atunci în Ardeal ca adevăratul glas al întregului neam și ca o veritabilă evanghelie a lui. Fiecare cuvînt al ei era sorbit cu lăcomie de către tinerii seminariști, care creșteau sub influența permanentă a proorocilor

Scanned with OKEN Scanner

vremii noi din fruntea minunatei reviste: *N. Iorga, M. Sadoveanu, Șt. O. Iosif* ș.a. În jurul tînărului *M. Sadoveanu* s-au creat adevărate legende printre noi, care ne obișnuisem să-l socotim ca pe unul dintre „ai noștri" cei mai apropiați, și ca suflet, și ca vîrstă. La un moment dat m-am simțit chiar dator să împărtășesc marelui public ardelean simpatia și admirația generației noastre față de el. Astfel că într-o *„cronică literară"*, publicată sub pseudonimul *N. Foișior*, în nr. 112—113 al „Telegrafului Român" din 1905, l-am prezentat pe tînărul redactor al revistei amintite, ca pe un „mare scriitor", care, prin opera sa de un nivel nemaiatins pînă aici de alții, „a uimit lumea cititoare, care cu drept cuvînt a acordat acestui tînăr scriitor un loc dintre cele mai de frunte între literații noștri". Evoluția de mai tîrziu a idolului meu de atunci nu l-a dezmințit pe îndrăznețul cronicar sibian, care, dacă nu mă înșel, a fost cel dintîi care a vorbit, în Transilvania, în public, despre acela care a devenit, cu adevărat, „cel mai de frunte" dintre prozatorii noștri.

*

În legătură cu activitatea mea de „cronicar" al „Telegrafului Român", socotesc necesar să amintesc că aceasta nu se limita numai la literatură, ci avea un caracter enciclopedic. Am publicat în coloanele acestei gazete, în timpul studiilor de la Seminar, un număr considerabil de alte „cronici", de cuprinsul cel mai variat, îmbrățișînd: teologia, muzica, pictura, economia, finanțele, istoria, educația ș.a. Un loc considerabil îl ocupă în preocupările mele din acea epocă problemele sociale, economice, culturale și religioase ale satului meu natal, pe care le-am atins în șapte lucrări de diferite dimensiuni, publicate atît în ziarul amintit, cît și în „Foaia Poporului". Amintesc dintre acestea numai pe cea relativă la cea mai proeminentă figură din trecutul Săliștei, care a fost *Picu Procopie Pătruț*, descoperit de mine la 1905 și considerat, mai tîrziu, de către *N. Cartojan*, drept un *„Anton Pann al Ardealului"*, dar care, în realitate, fusese altceva decît jovialul și spiritualul cîntăreț de pe malurile Dîmboviței și cu mult mai mult decît acesta. Într-adevăr, „smeritul crîznic" de acum o sută de ani și mai bine al bisericii „celei mari" din vestitul sat de odinioară de la poalele Carpaților, este *cel mai bogat și mai autentic poet și miniaturist religios popular român* și *cel mai specific reprezentant al creștinis-*

Scanned with OKEN Scanner

mului nostru etnic. Dacă Dumnezeu îmi va mai da zile, sănătate și liniște, sper să pot termina acum, la adînci bătrîneţe, lucrarea mea, de vaste proporţii, asupra acestui ambasador primtiv[67] al spiritualităţii românești de totdeauna, — lucrare începută cu 56 de ani în urmă. Sînt pe deplin încredinţat că „smeritul și mult păcătosul" ecleziarh, autor și copist a peste 40 de lucrări poetice și artistice, își va avea, la timpul său, locul de cinste nu numai în cartea cea mare a culturii românești, ci și în galeria aleșilor întregii omeniri.

V. ÎNTRE SCYLLA ȘI CHARYBDA MARILOR CRIZE SUFLETEȘTI

Dacă am insistat în paginile precedente asupra laturii profane a formării mele în timpul studiilor din Seminarul „Andreian", asta nu înseamnă cîtuși de puţin că în răstimpul celor trei ani aș fi lăsat pe un plan cu totul secundar preocupările în legătură cu problemele abstracte de teologie și de filozofie. Intrasem doar în școala marelui *Șaguna* cu toată încrederea că voi găsi într'însa răspuns la toate întrebările fundamentale ale existenţei și era firesc ca acum să caut să mă lămuresc cît mai de aproape cu privire la ele, luînd drept călăuză pe însuși patronul spiritual al școlii, care exercitase asupra mea încă de copil o extraordinară influenţă. Îi auzisem numele încă în casa părintească rostit cu deosebită cucernicie de tatăl meu, care-l cunoscuse din vedere. I-am văzut, apoi, ca elev în clasa a IV-a a școlii elementare din satul meu, în manualul de Istoria patriei, de *Ioan Dariu*, figura lui maiestoasă, care mi s-a întipărit în memorie și în întreg sufletul, pentru toată viaţa. Cînd am trecut, apoi, la Sibiu, am avut norocul să ajung în posesia unei fotografii a lui — cred că cea din urmă din viaţa lui — care străjuiește și astăzi, după aproape șapte decenii, deasupra mesei mele de lucru, cu privirea lui ageră de Mentor atotprezent.

Cînd, în primele momente după hotărîrea ce luasem de a urma teologia, am căutat să-mi găsesc punctul arhimedic al rostului meu în lumea nouă în care intram, cel dintîi gînd a

Scanned with OKEN Scanner

fost spre cîrmaciul de odinioară al poporului nostru, din duhul căruia doream să mă împărtășesc din plin de aci înainte. Printre cărțile pe care fusesem obligat să le cumpăr cu prilejul înscrierii era și *Istoria bisericească* a lui, în două volume, tipărită cu slove chirilice, pe care de mult n-o mai citea nimeni, din cauza prezumției că n-ar mai corespunde exigențelor istorico-științifice ale vremii noi. Totuși, m-am simțit îndemnat să o citesc din scoarță în scoarță, încă din primele zile și mărturisesc că, departe de a o găsi învechită, am descoperit în ea calități rar întîlnite la alte cărți de istorie. Ridicîndu-se deasupra balastului pur documentar al lucrărilor de acest gen, *Șaguna* a turnat în opera sa o mare doză de entuziasm și de dragoste atît pentru adevărul istoric, cît și pentru cei ce au făcut, cu sufletul și cu jertfa lor, istoria măreață a puternicei alcătuiri omenești, care a fost, timp de 19 veacuri, biserica creștină și, în cadrele acesteia, biserica ortodoxă română. Cartea nu este o operă de erudiție a unui specialist prezumțios, ci este un imn, închinat divinității și slujitorilor celor mai credincioși ai ei. Lectura cărții m-a impresionat pînă la lacrimi. După terminarea ei, am scris în carnetul meu, pe care l-am descoperit nu de mult printre niște hîrtii vechi pierdute: „Din citirea Istoriei bisericești a Marelui *Șaguna* am învățat mai întîi să iubesc biserica". Iubirea aceasta mi-a rămas, ca un fond de aur, pentru tot restul vieții, neputînd-o slăbi nici un fel de decepție cauzată de anumiți slujitori inconștienți ai ei de mai tîrziu.

Am trăit cei trei ani de teologie într-o tainică și minunată unire cu cel ce trupește nu mai era, de trei decenii încoace, în mijlocul nostru, dar a cărui prezență era, pentru unii din noi, un permanent memento. În personalitatea lui găseam întrunite în chipul cel mai fericit toate calitățile alese ale unui om superior: minte ageră, energie, dinamism creator, noblețe, bunătate, caracter, dragoste pentru tot ce-i bun, frumos și adevărat, devotament pentru toate cauzele drepte, spirit de sacrificiu pînă la uitarea de sine însuși, — erou de dimensiuni epice, filozof pătruns de adevărata înțelepciune, creștin ca în epoca de aur, vrednic de a fi așezat în rînd cu mucenicii și cu sfinții Bisericii, ai Neamului și ai Umanității.[68]

Nu poate fi de mirare că în primele mele încercări literare din anii de seminar, m-am oprit de două ori asupra figurii marelui Titan, mai întîi într-un articol prim din „Telegraful Român", cu prilejul celei de a 32-a aniversări a morții lui, apoi

Scanned with OKEN Scanner

cu prilejul descoperirii unei părți din corespondența lui, cînd am insistat pe lîngă cei chemați să strîngă întreaga sa corespondență și să o publice în condițiile reclamate de importanța ei. Din păcate, dorința aceasta a rămas nerealizată pînă în ziua de astăzi, deși i se mai dăduse glas și după aceea, în mai multe rînduri.

*

Intensa convieţuire spirituală cu Șaguna a constituit pentru mine un statornic imbold de a-mi pune toate problemele mari ale teologiei și ale filozofiei și de a căuta nu atît soluțiile lor teoretice, cît mai mult importanța lor socială și națională pentru poporul nostru. Dacă pentru o astfel de preocupare nu prea puteam găsi sprijin la profesorii mei, din motive pe care le voi arăta mai încolo, în schimb, bogata bibliotecă a Societății de lectură: „*Andrei Șaguna*“ a elevilor seminariali ne putea satisface aproape toate exigențele.

Într-adevăr, această bibliotecă, a cărei conducere și organizare mi-a fost încredințată pentru durata unui an, era înzestrată cu o bogată și variată literatură, ținîndu-se la curent cu toate publicațiile noi ce apăreau în diferite domenii. Însemnez aici, ca document, o scurtă privire asupra inventarului ei, așa cum este înfățișat el în cele două cataloage tipărite: unul de 114 pagini, apărut la 1903, celălalt de 40 pagini, alcătuit de mine și apărut la 1904; biblioteca cuprindea un număr de peste 3200 volume, cărți și periodice, împărțite pe următoarele grupe: teologie, cu un număr de 530 volume, dintre care în limba română 301, în limba germană 177, în limba latină 28, în limba maghiară 17, în limba franceză 11, în limba greacă 1, în limba ebraică 1; Grupa a II-a: literatura română (lucrări originale și traduceri): 1004 volume; grupa a III-a: literatură străină, cuprinzînd 273 volume, dintre care în limba germană 126, în cea maghiară 100, în limba franceză 70, limba latină 11, limba italiană 5, limba greacă 1; Grupa a IV-a: filozofie și pedagogie, dintre care prima cu 105 volume, a doua cu 297. După limbă: filozofie — românești (originale și traduceri) 45, germane 56, franțuzești 3, latinești 1; pedagogie — românești 128, nemțești 132, franțuzești 18, ungurești 17, italienești 2. Grupa a V-a: istorie și geografie, cu 347 volume. Grupa a VI-a: științe naturale, cu 125 volume. Grupa a VII-a: științe economice (industrie, agricultură, comerț) cu 52 volume. Grupa a VIII-a: jurisprudență,

Scanned with OKEN Scanner

cu 30 volume. Grupa a IX-a: protocoale sinodale și congresuale, cu 78 volume. Grupa a X-a: rapoarte, anuare și programe, cu 91 volume. Grupa a XI-a: enciclopedii și dicționare, cu 28 volume. Grupa a XII-a: diverse, cu 207 volume.

*

Mă voi opri puțin asupra contactului meu cu teologia și cu filozofia.

Era un lucru de la sine înțeles că în cursul celor trei ani a trebuit să dau piept și cu marile întrebări ridicate atît de teologie, cît și de filozofie, ca originea universului, problema sufletului, a ființei și a nemuririi lui, a divinității, a spiritului și a materiei, a destinului uman ș.a. Problemele acestea deveneau cu atît mai chinuitoare, cu cît printre profesorii noștri nu era niciunul în competența căruia să avem încrederea necesară. În situația în care ne găseam, eram nevoiți sau să renunțăm la gîndul de a afla vreo dezlegare a unor astfel de probleme atît de dificile, ori să ne adîncim singuri în literatura de specialitate pe care ne-o îmbia bogata bibliotecă. Majoritatea colegilor se mulțumea cu prima soluție, mai comodă și mai fericită, totuși, o minoritate risca lupta periculoasă cu valurile mării mereu agitate ale credinței și ale științei.

Dar, ce era teologia românească de la începutul veacului nostru? Cine s-ar încumeta să răspundă la această întrebare cu unicul cuvînt: „haos", n-ar fi prea departe de adevăr. N-ar greși prea mult nici cine ar afirma că o teologie românească aproape că nici nu exista, decît doar ca limbă. Teologia ortodoxă era, doar, o creațiune a grecilor, a rușilor și, într-o oarecare măsură, a sîrbilor. Noi am fost veacuri de-a rîndul simpli tributari ai acestora. Nu numai în Ardealul supus unei stăpîniri străine, ci și în Principatele Române mai mult sau mai puțin libere și independente. După așa-zisa „Unire" de la 1700, teologii greco-catolici se orientau din ce în ce mai mult spre teologia romano-catolică, ajungînd, cu timpul, la o confundare aproape totală cu ea.

În ce privește pe teologii ortodocși de la Sibiu, primul dintre aceștia, *Gheorghe Lazăr*, deși a ascultat teologia la catolici, în capitala Austriei de odinioară, și-a căutat punctul arhimedic al credinței și al științei sale nu cum ar fi fost, oarecum, firesc, în moldoveanul *Petru Movilă*, mitropolitul Kievului, sau în teologia grecească, de permanentă harță și polemică, ci în teologia rusească nouă și viguroasă a mitropolitului *Platon al*

Moscovei.[69] Alegerea făcută de *Gheorghe Lazăr* era, în împrejurările de atunci, cea mai bună posibilă. Într-adevăr, expunerea învățăturii ortodoxe de către vajnicul reformator al teologiei rusești, din care el căuta să facă o pîrghie puternică de progres spiritual al marii împărății din răsăritul Europei, era o operă nu numai de rară erudiție, ci și de mare curaj creștin. În ochii mei, *Platon* a fost pentru ortodoxia rusească și pentru împărăția țarilor, ceea ce a fost pentru noi, ardelenii, mitropolitul de mai tîrziu *A. Șaguna*. După cum „Dreptul canonic" al acestuia a fost tradus în nemțește, rusește și franțuzește, așa „Teologia" lui *Platon*, alcătuită în vederea bunei îndrumări a țareviciului Pavel, fiul împărătesei *Ecaterina cea Mare*, a fost tradusă în limbile latină, germană, franceză, engleză, greacă și română. Din păcate, traducerea (eu cred mai curînd: prelucrarea) făcută de *Gheorghe Lazăr* s-a pierdut, după ce episcopul *Vasile Moga*[70] de la Sibiu a denunțat-o într-un mod perfid autorităților de stat maghiare de la Cluj, insinuînd că ea ar intenționa să crească pe românii ardeleni în spiritul Moscovei și recomandînd, în locul ei, manuscrisul unei cărți de teologie a nepotului său *Ioan Moga*, lucrat după izvoare romano-catolice, agreate de politica oficială a Vienei. Astfel a fost derutată prima încercare de creare a unei teologii ortodoxe românești pe baza teologiei ortodoxe ruse, care, prin *Platon*, făcuse un pas eroic spre orizonturi largi, de creștinism universal. Marea valoare, nu atît științifică, cît mai mult socială și educativă a operei lui *Platon* a fost recunoscută, ceva mai tîrziu, de doi mitropoliți ai Moldovei, *Veniamin Costachi* și *Sofronie Miclescu*, care au tradus-o în românește, independent unul de altul. Traducerea lui *Veniamin* s-a tipărit la Iași, în 1839, a lui *Sofronie* a rămas în manuscris și a fost donată Academiei Române de *T. Maiorescu*, care o avea probabil de la tatăl său. Și mitropolitul *Șaguna* avea pentru *Platon* o anumită prețuire, despre care ne putem da seama din faptul că biblioteca lui avea nu mai puțin de trei ediții din „Teologia" acestuia și anume pe cea originală rusească de la Sankt-Petersburg, din anul 1765, pe cea germană de la Viena, din 1784, și pe cea grecească, tot de la Viena, din 1782. Îndrăznesc a afirma, chiar, că *Șaguna* a fost în mare măsură influențat de întreaga personalitate a marelui său înaintaș de la Moscova, cu care are multe asemănări, ce nu pot fi socotite ca simple coincidențe. Faptul că *Șaguna* nu s-a manifestat totuși pe față ca un aderent al teologiei rusești și că n-a trimis pe nici unul dintre tinerii meniți

a face studii superioare de teologie la Moscova, la Kiev sau la Petersburg, ci i-a trimis pe toţi la Viena şi la Lipsca, precum şi faptul că, deşi crescut în şcolile teologice sîrbeşti, n-a mai păstrat aproape deloc legătura cu teologia sîrbească, mult mai înaintată decît cea românească, îşi are cauza sa, asupra căreia nu pot insista mai pe larg aici.

Mai revin, totuşi, cu o ipoteză asupra traducerii, respectiv prelucrării lui *Gheorghe Lazăr*, care, precum am arătat mai sus, s-a pierdut.

Unul din ucenicii înflăcăratului dascăl de la Sf. Sava, *Eufrosin Poteca*, crescut în şcolile greceşti de la Bucureşti, s-a manifestat în domeniul teologiei ca ucenic al lui *Platon*. Ar fi oare prea îndrăzneaţă afirmaţia că *Poteca* a putut să ajungă în posesia manuscrisului platonian al dascălului său alungat de la Sibiu, după părerea mea mai mult din cauza simpatiei lui pentru teologia „moscovitului", decît pentru cea manifestată, la un pahar de vin, într-o grădină publică, pentru *Napoleon?* Eu înclin să cred că *Poteca* a mers pe urmele lui *Gheorghe Lazăr* şi că minunatele pagini de un creştinism superior chiar celui al lui *Platon*, scrise de el, sînt un rod al frămîntărilor sufleteşti şi sociale ale celor doi teologi români, brodate pe ideile lui *Platon*. Nu pot dezvolta mai pe larg această chestiune aici. Am făcut lucrul acesta în lucrarea mea despre *Gheorghe Lazăr*, care-şi aşteaptă tipărirea. Am ţinut să o ating numai pentru a sublinia şi mai mult situaţia tragică a teologiei româneşti din acea vreme, abătută de la linia unei ortodoxii de nivel înalt, ca cea semnalată în legătură cu *Platon*, cu *Lazăr*, cu *Poteca*, cu *Veniamin*, cu *Sofronie* şi cu *Şaguna*, spre o concepţie apuseană, fără legătură cu sufletul nostru.

Îndreptarea teologiei româneşti ardelene, de către *Vasile Moga*, spre catolicismul austriac şi, apoi, spre protestantismul german, a avut ca urmare, printre altele, secarea aproape totală a vînei teologiei la românii ardeleni în întreg secolul al XIX-lea.

În afară de opera teologică grandioasă a lui *Şaguna*, prin „Istoria bisericească", prin „Dreptul canonic", prin „Enchiridion", prin „Pastorală" — ca să nu mai amintim şi reeditarea întregii „Biblii" şi a tuturor cărţilor de ritual —, toate în cel mai autentic şi clasic spirit ortodox irenic —, în Sibiu nu s-a mai produs pe teren teologic aproape nimic. Într-o încercare de *Istorie critică a teologiei româneşti*, întreprinsă cu vreo zece ani în urmă şi aflată în manuscris, am insistat

Scanned with OKEN Scanner

mai pe larg asupra acestui aspect al creștinismului ardelean bătut de toate vînturile și din toate părțile.

Ce enormă greutate a fost pentru noi, teologii de la începutul veacului, să ne încadrăm într-un curent spiritual solid, cînd pentru așa ceva lipseau aproape cu totul premizele! Am citit, ce e drept, tot ce am putut descoperi în această materie, mai ales în bogatele reviste de la București și de la Cernăuți („Biserica Ortodoxă Română" și „Candela") și în traducerile din limba germană și rusă, ca substanțiala „*Istorie bisericească*" a lui *Eusebie Popovici* de la Cernăuți și solidele: „*Teologia dogmatică*" a lui *Macarie Bulgakov* și a lui *Silvestru de Kanev* (în trei volume) și „*Apologetica*" lui *Rojdestvenski*, totuși jalnica penurie sibiană apăsa asupra sufletelor noastre ca o grea povară, lăsîndu-ne dezarmați în punctele cele mai delicate ale aspirațiilor noastre, tăindu-ne aproape orice avînt.

De la cine să fi putut lua, în ce privește înarmarea noastră cu mijloace de luptă împotriva îndoielilor aduse atît de vîrsta tînără în care ne găseam, cît și de conflictul dintre știință și credință, tot mai accentuat în urma marilor progrese ale științelor naturale și ale arheologiei — cînd între profesorii noștri nici măcar unul nu avea studii teologice de specialitate? Într-adevăr, profesorul care ne preda „Introducerea în teologie", cunoscutul etnograf *Victor Păcală*, autorul celebrei „Monografii a comunei Rășinari" — era specialist în geografie — profesorul de studiu biblic, omonimul meu *Ioan Ghibu* — bietul „Domnu", figură legendară demnă de compătimire, preda, la secția pedagogică a Seminarului, istoria universală a patriei, constituția și caligrafia, profesorul de istorie bisericească, *Nicolae Vătășan*, era specialist în știința naturală, pe care o preda la secția pedagogică; profesorul de dogmatică, *dr. Petru Șpan*, cu studii de filozofie și pedagogie de la Viena și Jena, ne mai preda și istoria literaturii române și psihologia și pedagogia, iar la secția pedagogică, în afară de disciplinele pedagogice mai preda și limba maghiară, constituția patriei, geografia și gimnastica. Profesorul de teologie morală, specialist în limba maghiară, de la universitatea din Budapesta, mai preda la această secție limba oficială a statului de pe vremuri *(Vasile Stan)*, iar profesorul de drept canonic ortodox, *Eusebiu Roșca*, doctor în drept de la Universitatea din Cluj, mai preda la secția pedagogică limba maghiară. Nici unul din ei nu avea vreo lucrare în domeniul

Scanned with OKEN Scanner

teologiei, în care erau niște bieți diletanți, cinstiți și modești, dar diletanți, lipsiți de orice prestigiu și autoritate în materie. Din labirintul fără ieșire nu ne putea salva nici filozofia. Evident că o catedră specială de filozofia religiei nu exista, deși necesitatea ei era mai presus de orice evidență. Dintre disciplinele speciale ale filozofiei se mai predau, pe vremea noastră, numai psihologia și pedagogia. Odinioară — pînă la 1892 — se predase și logica.

*

Voi insista puțin asupra contactului meu cu filozofia în timpul studiilor mele de la Sibiu.

Mă voi opri, mai întîi, asupra psihologiei. În această materie vrednicul de pomenire profesor dr. *Petru Șpan* era un adevărat maestru pasionat. Mi-aduc bine aminte de prima lui lecție, care a stîrnit în sufletul meu sentimente de adevărată admirație pentru noul meu dascăl, despre care, însă, în curînd a trebuit să constat cu adînc regret că era atins de o boală care nu-i mai îngăduia să rămîie stăpîn pe sine. În afară de aceasta, *P. Șpan*, mai era și robul unei concepții greșite, după părerea mea de atunci și de mai tîrziu, cu privire la locul pe care trebuia să-l dețină psihologia într-un seminar teologic de rang academic. Psihologia lui era o disciplină pur filozofică și pedagogică de factură herbartiană, care avea mult prea puține contingențe cu credința unui popor ortodox atît de rămas în urmă în ce privește cultura și, în afară de aceasta, și supus unei stăpîniri politice străine dintre cele mai neprielnice, unei vieți cu exigențe cerute de spiritul vremii. Psihologie „filozofică" știam noi suficientă din timpul liceului. Acum am fi avut nevoie de o psihologie a poporului român. Lucrul acesta îl înțelegea și profesorul, care între timp și începuse să publice prin diferite ziare din Sibiu încercări sfioase de psihologie a țăranului român. Totuși, cursul lui de psihologie pentru mine a rămas fără nici o utilitate, mai mult chiar, aș putea zice că el a contribuit mai curînd la slăbirea poziției mele de teolog. Raționalismul herbartian, profund german și protestant, l-am găsit totdeauna puțin potrivit cu sufletul românesc, așa cum l-au creat veacurile, pe de o parte, și cu atavismul său genuin.[71]

Nu mi-a priit mult mai bine nici cealaltă disciplină filozofică — pedagogia, în care am fost introdus de același pro-

fesor, apreciat, cu drept cuvînt, ca un pedagog serios și devotat. Trebuie să însemnez aici că, în privința pedagogiei, Sibiul deținea, de vreo jumătate de veac încoace, locul prim între toate centrele culturale ale Ardealului. La această situație contribuise într-o anumită măsură însuși „inspectorul școlar suprem", episcopul, devenit mai tîrziu mitropolitul *Șaguna*, care a fost un strălucit enciclopedist și care a fixat, în cîteva linii tari și simple, rostul școalei și al pedagogiei la noi, românii ardeleni. Această operă a continuat-o profesorul seminarial *Ioan Popescu*, care a creat adevărată epocă. Stăpîn pe o minte ageră, disciplinată, capabilă de avînturi nobile, bun cunoscător al poporului de la țară, înzestrat cu o cultură apuseană sănătoasă și animat de cele mai frumoase sentimente pentru tot ce e bun, adevărat și frumos, după mai mulți ani de studii de filozofie și pedagogie la universitatea din Lipsca, urmate la îndemnul lui *Șaguna* și sub supravegherea acestuia, *Ioan Popescu* s-a afirmat, la catedra de pedagogie a seminarului sibian, ca un element de excepțională valoare și ca un scriitor de o rară soliditate. Prima sa lucrare de cuprins filozofic a fost clasicul *„Organ pedagogic"* de la 1863, care — după părerea mea — n-a fost întrecut pînă în ziua de astăzi de nici o altă lucrare pedagogică. Influențat de *J. H. Pestalozzi*,[72] al cărui portret magistral l-a fixat într-un număr restrîns de pagini de o rară frumusețe, *I. Popescu* a înfățișat în cele aproape 400 de pagini ale revistei sale întreaga esență a educației de care avea nevoie neamul nostru din Transilvania după scăparea lui din lanțurile iobăgiei, desființate cu abia cîțiva ani în urmă. Fără să se proclame drept o „pedagogie românească", lucrarea lui *I. Popescu* poate fi socotită și astăzi, după aproape 100 de ani, drept cea mai autentică operă românească de pedagogie, a cărei lectură are și darul rar de a te impresiona și entuziasma la fel cu cele mai de seamă scrieri ale clasicilor străini. Înțelegînd în chip cu totul realist nevoile unui neam abia deșteptat „din somnul său de moarte", ținînd seama și de psihologia specifică a lui și de idealurile culturale naționale spre care trebuie să tindă, *I. Popescu* a fixat în această modestă operă a sa, acea *„Magna Charta" a educației românești*, care ar fi trebuit să rămînă pentru toate vremurile ca o adevărată evanghelie.

Cîțiva ani mai tîrziu, la 1868, *I. Popescu* s-a simțit îndemnat să cuprindă într-un „sistem" ideile sale exprimate rapsodic în „Organul Pedagogic". Noua lucrare, apărută sub

Scanned with OKEN Scanner

titlul „*Compendiu de pedagogie, pentru părinți, educatori, învățători și toți bărbații de școală*“, cuprinde, pe 183 de pagini, tot ce i s-a părut autorului că este esențial în problema educației nu numai pentru membrii corpului didactic, ci — ceea ce este deosebit de semnificativ — și pentru părinți și educatori, ca primi factori în procesul educației și al învățămîntului. Cu tot eșafodajul său științific, noul Compendiu nu mai este la înălțimea „Organului Pedagogic“. S-a întîmplat și de astă dată, ceea ce s-a întîmplat cu primii „teologi“ creștini care au căutat să așeze în „sistem“ evangheliile ucenicilor lui Hristos: ce a fost mai divin în ele s-a evaporat. „Compendiul“ marchează, într-o formă abia perceptibilă, o nouă fază în evoluția pedagogică, filozofică și teologică a lui *I. Popescu* și această fază nu e ascendentă[73].

*

Nu mi-a fost de nici un ajutor, în timpul studiilor din seminar, nici filozofia românească propriu-zisă, de care începusem să mă apropii cu un interes propriu vîrstei mele de atunci. Citisem încă de pe cînd eram în ultimele două clase de liceu, la Brașov, anumite lucrări filozofice din „Convorbirile literare“. Mi-aduc aminte cît de mult m-a impresionat un studiu despre „Metafizică“ al profesorului *C. Leonardescu*[74] de la Universitatea din Iași. Nu mai puțin m-au uimit, mai tîrziu, „Aforismele“ lui *Schopenhauer*, traduse de *T. Maiorescu* și însoțite de o notiță, în „Convorbiri literare“ de la 1872, cînd îl prezenta pe autorul lor, ca pe „*celebrul pesimist, care în mijlocul Europei creștine a făcut să reînvieze metafizica budhistă*“. Notița aceasta a stîrnit în mine o veritabilă furtună. Cum? — îmi ziceam — e vorba să trecem de la creștinism la budhism, cu ajutorul marelui filozof german *en vogue* și cu acela al îndrăznețului filozof român *T. Maiorescu*? Lectura aforismelor m-a cam derutat. Fără îndoială că filozoful neamț nu era un om de duzină. Verbul lui ademenitor te putea cîștiga fără prea multă greutate. Totuși, la urmă venea și propria reflexiune, care te punea în gardă față de prestidigitatorul care jongla cu un pesimism ce nu părea tocmai sincer. În mijlocul confuziei care mă cuprinsese am căutat să mă orientez mai de aproape, din izvoare sigure, asupra adevăratei valori a luceafărului apărut așa, deodată, pe orizontul vieții neamului nostru. Am putut afla, astfel, din „Istoria Filozofiei“ de *Überweg-*

Heize următoarele despre omul care voia să ia, în Europa, locul lui Messia:

„*Schopenhauer* însuşi, în nemărginita sa autoadmiraţie despre valoarea sistemului său, era atît de convins, încît spunea: «Va veni vremea cînd acela care nu va şti ce am zis *eu* despre cutare sau cutare lucru, va fi privit ca un ignorant»... El se considera pe sine ca un fel de întemeietor de religie, care, spre deosebire de religia iudeo-creştină, stabileşte o doctrină pesimistă a mîntuirii, potrivit concepţiei budhiste. Pe ucenicii săi îi privea ca apostoli şi evanghelişti şi credea că el va fi, în viitor, obiect al unui cult special. În ce priveşte viaţa sa, însă, ea nu corespundea cîtuşi de puţin cu teoria sa pesimistă şi cu teoria sa despre mîntuire. Voinţa de a trăi era extraordinar de puternică la el. Nu întîlneai la el nici urmă de dispreţ pentru plăceri, de renunţare la lume, de o mentalitate cucernică... El era conştient de acest contrast la el între teorie şi între propriul caracter. La reproşurile care i se făceau cu privire la aceasta, el răspundea că — nu-l privesc; el explica, pur şi simplu: ce sînt lucrurile şi în ce constă fiinţa lumii şi mîntuirea de aceasta. El nu se obliga nici pe sine, nici pe alţii la vreun anumit fel de viaţă şi de îndreptare a voinţei. Tema lui e: ceea ce este, nu ceea ce trebuie să fie... Nu numai între filozofia şi între personalitatea sa se constată un conflict puternic, ci şi în cadrul strîmt al personalităţii lui: pe de o parte, un puternic dor de transcedental, de ideal şi de înfăptuire a mîntuirii, pe de alta, puternica pătimăşie spre senzualitate şi spre pămîntesc".

Cu toată zarva extraordinară care s-a făcut, decenii de-a rîndul, în vechiul Regat, în jurul filozofiei lui *Schopenhauer*, eu nu m-am putut încălzi niciodată pentru un proroc ca acesta, care predică apă şi se îmbată zdravăn de vin. Un popor ca al nostru, de-abia scăpat cu viaţă pe urma atîtor fatalităţi istorice, n-are nevoie nici de pesimism, nici de budhism, nici de profeţi mincinoşi. El îşi are fixată de milenii axa sa proprie şi nu înţelege să se sinucidă de dragul nici unei formule de ultimă oră, oricine ar propovădui-o. El poate fi expus pentru un timp oarecare la te miri ce ispite, dar el nu poate fi clintit din ale lui, pe care şi le-a verificat de-a lungul întregii sale istorii. El e dornic de cultură şi de progres şi este convins că, punîndu-şi la contribuţie forţele sale

Scanned with OKEN Scanner

specifice, va putea ajunge în rîndul oricărui popor din lume. Propria sa filozofie, oricît de mult ar disprețui-o cei influențați de formulele străine, este mai sănătoasă decît a multor filozofi-vîntură pleavă. Pe el l-a învățat experiența, care-i mai tare decît toate teoriile, că „apa trece, pietrele rămîn". Pot veni cu oricît alai schopenhauer-i peste schopenhauer-i, înțelepciunea poporului n-o pot nimici.

N-aș fi sincer dacă n-aș recunoaște că, anii de seminar au fost pentru mine ani de profundă criză sufletească pe toate liniile: teologică, pedagogică, filozofică și socială și că, singur, nu m-aș fi putut zmulge niciodată de sub multipla ei apăsare. Dar, se pare că Providența n-a vrut să mă lase pentru totdeauna pradă îndoielilor, care m-ar fi condamnat la moarte spirituală, și mi-a trimis, de unde nici nu m-am gîndit, un salvator. Cazul ar putea fi socotit de unii sau de alții ca o „simplă întîmplare oarbă". Ei bine, fie și așa, dar această „întîmplare oarbă", pe care eu am binecuvîntat-o ca pe una din cele mai mari binefaceri care m-au atins în viață, a fost mai eficace decît toată truda mea și a profesorilor mei, căci ea mi-a redat și mi-a întipărit echilibrul sufletesc dobîndit prin naștere și consolidat în casa părintească, dar avariat prin „cultura" acumulată, timp de 12 ani, prin străini.

Iată cum s-a produs această întîmplare minunată.

Publicasem, la un moment dat, în „Telegraful Român", o scurtă dare de seamă despre o broșură tipărită în limba franceză de către un cunoscut financiar român din Sibiu asupra „Băncilor române din Ardeal". Darea de seamă era semnată numai cu inițialele numelui meu. Ea a stîrnit în cercurile financiare ale urbei noastre o oarecare mirare. Cine să fie autorul ei, care se dovedește cunoscător al limbii franceze, atît de puțin obișnuită pe atunci prin părțile noastre? Secretul fu descoperit și la o repetiție a corului „Reuniunii de muzică" din Sibiu, din care făceam și eu parte, un oarecare funcționar de bancă, membru și el al „Reuniunii", mă puse în fața marii mele vinovății, ca autor, descoperit acum, al dării de seamă, ce făcuse, dealtfel, o bună impresie în cercurile cititorilor de specialitate. Funcționarul respectiv era un om cu o cultură frumoasă și se îndeletnicea chiar și cu poezia și cu filozofia, ca un nepretențios diletant. „Cum, Domnule, mă agrăi el! Nu ți-e deajuns teologia și literatura? Te-ai apucat și de finanțe?". Încercai să mă scuz, cumva, dar interlocutorul meu nu mă slăbi: „Văd că știi și limbi străine. Știi cumva și

Scanned with OKEN Scanner

nemţeşte? Dacă da, atunci am să-ţi dau o carte nemţească, pentru care ştiu că o să-mi mulţumeşti". Într-adevăr, la proba următoare de cor, simpaticul meu coleg *Ermil Borcia*[75] mi-a înmînat o cărticică din biblioteca „Reklam", intitulată „*Die Bestimmung des Menschen*" (Destinul omului), avînd ca autor pe vestitul filozof german, cunoscut mie pînă atunci abia după nume: *J. G. Fichte*[76]. „Ţi-o dau dumitale, cu obligaţiunea s-o citeşti şi să-mi spui, apoi, şi mie, cu ce te-ai ales din ea. Dacă vrei, dă-o, după ce nu-ţi va mai trebui, bibliotecii teologilor. Cine ştie, poate că mai găseşte şi alţi amatori".

Cunoşteam şi eu, încă de mult, biblioteca „Reklam", dar nu mă puteam împăca uşor cu tiparul ei gotic mărunt şi îndesat. De astă dată trebuia însă „să mă sacrific" şi să citesc cum voi putea cărţulia pe care mi-o oferise, cu un gest atît de îndatoritor, un om pentru care aveam un anumit respect, şi care trata o problemă atît de interesantă. Am citit, deci, cu destulă caznă, această primă operă a marelui gînditor de odinioară şi, cu toate că lectura ei prezenta pentru mine serioase dificultăţi şi din pricina limbii, şi din pricina conţinutului ei, pînă la urmă m-am ales cu ceva de pe urma ostenelii mele. *J. G. Fichte* mi-a deschis un orizont nou şi fascinant. Cîtă deosebire între el şi *Schopenhauer!* Ca între un profet adevărat şi unul fals.

Nu puteam avea, cu puţina pregătire filozofică a mea din acea vreme, pretenţia de a înţelege întreg sistemul de gîndire al învăpăiatului filozof abia descoperit şi nici nu năzuiam spre aşa ceva. Îmi erau de ajuns şi cîteva fărîmituri numai din masa lui bogată. Ele mă puteau hrăni din belşug pentru întreaga viaţă.

*

Gîndurile celebrului filozof german au coborît în sufletul meu nu numai o mare lumină, ci şi o imensă pace. Deşi ele erau — după o vorbă a lui *Eminescu* al nostru — „abia înţelese", erau totuşi „pline de înţeles" şi au avut darul de a mă zmulge din tot marasmul dogmatic, cu care mă chinuisem zadarnic atît prin cursurile de teologie audiate, cît şi prin lectura atîtor cărţi savante. Ele m-au imunizat totodată şi faţă de raţionalismul lui *Herbart*[77], ca şi faţă de pesimismul lui *Schopenhauer* şi scepticismul lui *Maiorescu*. Le-am citit şi le-am recitit printre lacrimi de bucurie şi fericire, simţind

Scanned with OKEN Scanner

că prin ele mi-am pus definitiv o bază sigură existenței mele spirituale și întregii mele vieți. Orice ar mai veni de acum înainte peste capul meu, nu mă va mai putea clinti de pe poziția în care aveam credința că m-am consolidat definitiv. Nu-mi va păsa chiar dacă cineva ar socoti această poziție a mea drept eretică și potrivnică ortodoxiei oficiale tradiționale. Pentru mine ceea ce se chema „ortodoxie" nu era chestiune de „confesiune", ci de expresie a celei mai perfecte convingeri și credințe.

Și, apoi, eu nu aveam de gînd să aprofundez mai mult dificilele probleme abstracte ale teologiei și ale filozofiei. Îmi era deajuns cît m-am ocupat pînă atunci de ele. Nu eram o fire aplecată spre cugetare teoretică și mă declarai perfect mulțumit cu performanța la care ajunsesem datorită lui *J. G. Fichte*. Idealul meu nu era nici acela de teolog, nici acela de filozof. Eu doream să ajung să cunosc cît mai de aproape poporul meu, pentru ca să-i pot fi prin aceasta de cît mai mare folos. Bătrînul filozof din antichitate zicea: „Cunoaște-te pe tine însuți". Parafrazîndu-l și actualizîndu-l, eu ziceam „Cunoaște-ți poporul, pentru a-l putea îndruma cît mai înțelepțește!". Pentru cunoașterea poporului meu calea cea mai sigură nu era cea indicată de teologie, de filozofie și de pedagogie, ci aceea pe care ne-o oferea istoria. Aceasta nu este numai „învățătoarea" vieții, ci și oglinda cea mai dreaptă a ei. Din istorie puteam noi cunoaște mai bine decît de oriunde: ce-a fost și ce este poporul nostru și ce trebuie să facem pentru a-l ridica la nivelul altor popoare, cu un trecut mai fericit. Acestei preocupări voiam să mă dedic. Nu cu scopul de a deveni un „istoric" de profesie, ci cu acela de a învăța din istorie tot ce mă putea ajuta în cariera mea de slujitor al poporului, oricare ar fi acea carieră. Nu mă interesa pe prim plan istoria universală, ci istoria întregului meu neam, mai presus de granițele politice, care de secole îi sfîșiau trupul și care odată și odată trebuiau să cadă, ca orice lucru potrivnic naturii și dreptății.

*

Cu aceste gînduri și cu aceste planuri mi-am încheiat anii de seminar la Sibiu. Mă simțeam deplin stăpîn pe mine însumi și nu simțeam nevoia de nici un sfat și de nici un ajutor de nicăieri. Eram pregătit să înfrunt orice.

VI. LA RĂSPÎNTIE

În iunie 1905, mi-am terminat studiile teologice și mi-am dat și reglementarul „examen de cvalificație preoțească", care-mi dădea dreptul de a intra în cler. Era un moment crucial în viața mea, de care-mi atîrna tot viitorul. Ce voi face acum? Pierdusem în decursul anului pe tatăl meu. Mama ar fi dorit ca fiul ei, cel mai mic dintre cei șase copii care îi mai rămăseseră, să rămînă pe lîngă dînsa, ca stîlp al bătrîneților, primind să fie un timp oarecare învățător la școala din sat, urmînd ca să devină, apoi, preot. Ceilalți colegi ai mei se îndreptaseră deja pe această cale, plasîndu-se fie ca învățători, fie ca preoți.

Dar ceva din mine nu voia să mă lase să apuc și eu pe o asemenea cale. Pe de altă parte, mi se părea că sînt prea tînăr și prea lipsit de experiență pentru a mă putea arunca, în orice fel de calitate, în valurile vieții publice. Pentru așa ceva, aveam convingerea că trebuie să mai învăț încă mult de-acum înainte.

Dar, încotro s-o apuc, fără mijloace materiale și fără binecuvîntarea mamei mele? Să mă duc la Budapesta sau la Cluj, la „filozofie", sub care se înțelegea în acea vreme nu numai filozofia propriu-zisă, filologia și istoria, ci și științele naturale și fizico-chimice, precum și geografia și matematicile? O asemenea perspectivă nu mă ademenea; consideram că nu puteam învăța la universitățile ungurești nimic din ceea ce-mi cerea sufletul meu. Ele erau bune pentru cei ce urmăreau să obțină o diplomă, în vederea unei cariere. Mie însă nu-mi trebuia diplomă, căci așa ceva aveam de la Sibiu și-mi era de ajuns. Îmi trebuia altceva.

Să cer o bursă pentru Germania sau pentru Franța? O perspectivă într-una din aceste direcții n-ar fi fost exclusă. Succesul pe care l-am avut cu prima mea lucrare publicată, care fusese bine primită de critica de specialitate nu numai din Transilvania, ci și de la București și Iași, mi-ar fi putut deschide calea pentru o bursă, fie de la Consistoriul din Sibiu, fie de la Societatea „Transilvania" din București. Prietenii mei, *Ioan Lupaș* și *Octavian Goga*, deși nu studiaseră în prealabil teologia, ca mine, se bucuraseră în cursul anului expirat de burse pentru Germania chiar din partea Consistoriului. Lui *O. Goga* i se oferise acum o bursă pentru Paris din partea

Societății „Transilvania". Totuși nu mă atrăgea o asemenea perspectivă pentru că nu-mi trebuia la ora aceea nici un fel de școală străină. Nu-mi trebuia nici teologia de la Cernăuți, care nu-mi putea da decît cel mult pomposul titlu de doctor, care să-mi asigure primirea a cine știe ce post înalt în cadrul vieții bisericești. Întreaga mea evoluție din ultimii cinci ani era însă potrivnică unei astfel de combinații. Prea mă obișnuisem cu o concepție militantă despre viață, ca să mă pot dedica speculațiilor pur teoretice, pe care mi le oferea fie teologia, fie filozofia, literele sau științele. Prea mă înrădăcinasem în solul satului meu natal și în acela al neamului meu asuprit, încît să mă mai pot gîndi la persoana mea și la o viață tihnită pentru ea. Simțeam în fiecare fibră a ființei mele, cum mă cheamă viața la luptă pentru mai binele neamului și pentru progresul întregii omeniri. Un ideal mai măreț decît acesta nu puteam concepe. Dădusem glas acestei convingeri, în chipul cel mai limpede, într-un necrolog scris, la 1904, cu prilejul morții unui învățător:

„Cît de frumoasă e viața omului, cînd acesta, în virtutea puterilor cu care l-a înzestrat Creatorul, ridicîndu-se peste neajunsurile zilnice, își îndreaptă ochii spre idealul visat de milioane de însetoșați după adevăr, bine și frumos. Cît de minunat este să fii steaua conducătoare a gloatelor. Cît de sublim e să trăiești și să lupți nu pentru interesele tale proprii, ci pentru cel mai înalt ideal, pentru care au luptat cei aleși: „UMANITATEA!"

Din momentul în care am făcut, din propriul meu îndemn, această mărturisire, nici un fel de considerație de ordin practic, utilitarist sau oportunist nu mai putea avea nici o justificare. Nu mai puteam urma alt drum, decît acesta, indicat în mod absolut de întreg sufletul meu.

Nu voi intra, deci, în viața publică și nu mă voi duce nici în trufașa capitală a Ungariei, pe care avusesem prilejul să o văd, timp de cîteva zile, în toamna anului 1904, nici în capitala Bucovinei austriece, ci mă voi îndrepta spre locul „unde răsare soarele pentru toți românii" adică spre Capitala micii Românii, unde este concentrată elita intelectuală a neamului și de unde socoteam că odată și odată, va trebui să vină izbăvirea tuturor nedreptăților. Evident că, pentru un astfel de proiect, nu puteam conta pe vreun ajutor de undeva. Cine era să-mi ofere o bursă pentru București? Totuși, lipsa unei burse nu trebuia să constituie o piedică în realizarea hotărîrii luate. Murise, cu un an în urmă, tatăl meu, de la care moștenisem

Scanned with OKEN Scanner

o bucată de pămînt. Am vîndut-o cu 300 de coroane și cu suma aceasta am plecat „în țară", ca atîția dintre înaintașii mei. Am fost nespus de mirat cînd, după mai puțin de 48 de ore de la sosirea mea în București, mi s-a acordat o bursă din partea Universității. Am recunoscut în acest gest providențial al fraților mei efectul recenziei deosebit de elogioase pe care mi-o făcuse *Nicolae Iorga*, în „Sămănătorul", cu prilejul apariției primei mele lucrări.

VII. LA BUCUREȘTI, LA UNIVERSITATE

De ce venisem eu, în fond, la București? Să studiez la Universitate ceva, în vederea unei „licențe" sau a unui „doctorat"? Dar la ce aveau să-mi folosească toate acestea după întoarcerea mea acasă, în Ardeal, unde eram ferm hotărît să mă întorc și să rămîn pînă la sfîrșitul vieții? Nu, nici prin gînd nu-mi trecea să mă supun vreunei legi sau vreunui regulament care să-mi normeze noua viață ce-mi alesesem, după propriile mele idei. Voi urma, desigur, cursuri la Universitate, dar după programul meu și fără gînd de examene și de diplome. Voi învăța de pretutindeni ce mi se va părea că este mai de folos pentru ceea ce mă așteaptă după întoarcerea mea acasă. Voi căuta să stabilesc contacte nu numai cu catedrele universitare, ci mai cu seamă cu unii din deținătorii acestora. Mă interesa, desigur, cartea, dar mă interesa și mai mult personalitatea umană a celor miruiți de Providență cu darurile cele mai înalte în domeniul literelor, al artei, al științei, al credinței. Voiam să cunosc, pe teren, virtuțile și viciile neamului spre a-mi putea da cît mai bine seama de cele necesare pentru ridicarea acestuia la rolul pe care eram încredințat că i l-a fixat soarta.

În tot timpul petrecut la București soarta a fost foarte bună cu mine, dîndu-mi în toate privințele mai mult și mai bine de cum aș fi putut dori vreodată. Încă din primele săptămâni am avut marele noroc de a fi introdus în casa profesorului *N. Iorga*, care m-a apropiat de el ca pe un copil al său. Luni de-a rîndul n-a fost zi în care să nu fi petrecut ceasuri întregi în preajma omului socotit pe atunci drept cea mai extraordinară întrupare a geniului nostru național. Putea-voi

Scanned with OKEN Scanner

uita vreodată minunatele seri de sîmbătă, cînd se întrunea, în camera de lucru a acestuia, întreaga redacție a „Sămănătorului", la care se mai adăuga și un mic număr de admiratori ai așilor literaturii noastre din acea vreme, și la care verva unică în felul ei a amfitrionului ne purta, ca prin țara minunilor, prin întreaga literatură universală, pe care o cunoștea pînă în cele mai mici amănunte? Acolo am cunoscut — *Octavian Goga* și cu mine — pe *M. Sadoveanu*, pe *Șt. O. Iosif*, pe *I. Scurtu*, pe *Emil Gîrleanu*, pe *Z. Bîrsan*[78] și pe alții, cu care am legat prietenii prețioase. Și cîte îndemnuri nu mi-au venit de la *Nicolae Iorga* însuși, care m-a luat colaborator la unele din lucrările lui! Și, ce încurajare pentru mine, cînd îmi găseam, uneori, numele citat în lucrările lui!

Apoi, cînd, la un moment dat, avui nespusa fericire să-l cunosc personal pe „Badea Gheorghe" de la Hordoul Năsăudului și să stau de vorbă cu el de la obraz la obraz! Era la cîteva zile după ce el întîlnise numele meu în „Viața Românească" de la Iași, în care apăruse o recenzie despre cărticica mea de la Sibiu. Îl izbiseră cîteva citate ale mele din cărțile de slujbă ale Sfîntului Sinod și era extraordinar de revoltat de felul în care suprema autoritate bisericească profanează minunata limbă veche. Îmi comunică nespus de bucuros, că are un imens material brut în legătură cu evoluția limbii bisericești și cronicărești, dar n-are timpul necesar pentru a-l prelucra. Mi-l oferă mie, cu toată încrederea, să fac cu el ce voi crede de cuviință. Din păcate, pînă la urmă din acest plan nu s-a ales nimic, căci autorul „Ziarului unui pierde-vară" era un poet, ca toți poeții, care urzea mereu visuri ce se pierdeau adesea în neant. Totuși, cunoștința mea cu *George Coșbuc* a fost de bun augur pentru mai tîrziu.

*

În ce privește Universitatea, însemnez aici că am căutat să cunosc prin mine însumi pe cei mai mulți profesori de la litere, teologie și drept, chiar și cînd audierea cursurilor lor trebuia să o restrîng la cîte o singură oră. Am urmat și cîteva seminarii, la *D. Onciul*[79], *N. Iorga* și *I. Bogdan*. În seminarul de istoria contemporană a României am elaborat două lucrări, una, sumară, în legătură cu războiul pentru independență, a doua de proporții mari, despre „Ziaristica bisericească la români". Aceasta din urmă a fost premiată de „Fundația Carol I". Cu vreun an și ceva mai tîrziu eram pe punctul de

Scanned with OKEN Scanner

a o prezenta, ca teză de doctorat în „ziaristică", la Universitatea din Zürich.

Lucrarea aceasta, din care s-au tipărit fragmente în unele ziare ardelene din anul 1907 și care, la 1910, a apărut în volum, la Sibiu (143 pagini), a fost concepută, din capul locului, ca o piatră de temelie pentru întreaga mea activitate științifică-literară de mai tîrziu. După natura ei, ar fi trebuit s-o elaborez în legătură cu catedra de istoria bisericii române de la facultatea teologică, totuși eu am lucrat-o în cadrul catedrei de istoria românilor de la facultatea de litere. Aceasta n-a fost, o simplă întîmplare. Scopul meu era să introduc, în considerarea bisericii ca problemă națională, o altă concepție decît cea curentă din România.

Venisem din Transilvania, unde veacuri de-a rîndul biserica fusese pentru români principalul paladiu de apărare nu numai a ființei lor etnice, ci și a virtuților și idealurilor morale supreme. În România de acum, biserica ajunsese o instituție ce părea că nu mai are nici o vlagă și care mai mult vegeta decît trăia cu adevărat.

Lunga stăpînire fanariotă lăsase urme adînci în întreg organismul acestei instituții, atît de vie odinioară, lipsind-o tot mai mult de posibilitatea de a înrîuri în chip dinamic atît viața indivizilor, cît și pe aceea a marii colectivități naționale. La rîndul său, statul român n-a făcut nici el, în realitate, altceva decît să transforme biserica într-un instrument al politicii fluctuante. Aceasta a adus cu sine, pe nesimțite, o profundă decădere a marilor principii sociale și morale, care trebuie să conducă o societate sănătoasă. Scopul urmărit de mine, atunci, era de a determina opinia publică românească, indiferent de granițele politice momentane și de sciziunea confesională provocată de o stăpînire politică străină, spre o *revizuire radicală a concepției despre ființa și rostul bisericii în procesul de afirmare optimă a întregului neam românesc*, sub toate raporturile. Voiam, cu alte cuvinte, să se ajungă acolo, încît toată lumea să înțeleagă că biserica nu este o simplă *„treabă a popilor și a proștilor"*, ci este una din cele mai importante „probleme naționale", a cărei semnificație să fie ținută în seamă, în mod sincer și conștient, în prima linie de înșiși conducătorii destinelor neamului[80].

Am fost bucuros să citesc, după apariția lucrării mele, observațiile „Vieții românești" de la Iași (1910, vol. XVIII, p. 136) de următorul cuprins:

„Autorul recunoaşte că ziaristica noastră bisericească a trecut pînă acum printr-o epocă de dibuiri. Problemele ce se pun însă astăzi în faţa ei sînt mult mai grele ca cele din trecut. După mărturisirea a înşişi conducătorilor săi, biserica ortodoxă română a rămas în urmă şi din toate punctele de vedere ea e inferioară adversarilor. «Dacă în acest timp de tranziţie biserica română nu va avea o presă religioasă la înălţimea vremilor, ea va deveni pentru totdeauna o instituţie fără vlagă». Pentru toţi acei care, împreună cu autorul, *identifică interesele bisericii cu acele ale vieţii naţionale*, această concluzie a lucrării sale, nu e, desigur, lipsită de *un interes puternic şi actual*“ (s.n.).

Nu mai puţină bucurie mi-a pricinuit invitarea primită mai tîrziu de la redacţia viguroasei reviste ieşene de a intra în rîndurile colaboratorilor ei. Desigur că am primit invitaţia şi timp de trei ani de-a rîndul, în articolele şi în „Scrisorile din Ardeal“, publicate sub diferite pseudonime[81], am dezbătut de repetate ori problema bisericească în sensul indicat mai sus.

Dacă împrejurări cu totul neprevăzute şi anumite necesităţi naţionale mai înalte nu m-ar fi zmuls, după abia un an petrecut la Bucureşti, din preocupările cărora mă devotasem acolo cu totul, poate că acţiunea iniţiată cu lucrarea de mai sus ar fi înregistrat rezultate mai demne de luat în seamă, decît cele care au venit de la sine.

VIII. DIN NOU CONTACT CU FILOZOFIA

Timpul petrecut la Bucureşti mi-a dat un nou prilej de a lua contact cu filozofia, reprezentată pe atunci de o serie de profesori cu reputaţie, cunoscuţi mie, în parte, încă din Transilvania.

După cum am arătat în alt loc, primele cunoştinţe în acest domeniu mi le cîştigasem încă la liceul românesc din Braşov, în cadrul „Propedeuticii filozofice“, care cuprindea psihologia şi logica. La seminarul din Sibiu lărgisem apoi sfera, prin îndeletnicirea cu pedagogia şi printr-o lectură filozofică, dacă nu bogată, în tot cazul suficientă pentru a putea lichida

definitiv grava criză cauzată de preocupările teologice, pe de o parte, pe de alta de raționalismul lui *J. Fr. Herbart*, de pesimismul lui *A. Schopenhauer* și de scepticismul lui *T. Maiorescu*. Lectura „Critice"-lor lui *T. Maiorescu*, începută încă la Brașov și continuată, apoi, la Sibiu, m-a învățat să cercetez cît mai riguros atît forma, cît și fondul operelor literare și filozofice, ca și pe acelea ale curentelor de diferite feluri ale vieții sociale și publice, căutînd adevărul, mai presus de orice și de oricine. La vîrsta de 22 de ani și jumătate, pe care o aveam cînd am ajuns cetățean academic al Universității din București, nu mai trăiam sub vraja formulei „Magister dixit". Mă învățasem să-i privesc „critic" și pe magiștrii, oricare ar fi ei.

La catedrele de filozofie pontificau în vremea aceea profesorii *Titu Maiorescu*, *Constantin Dimitrescu-Iași*[82] (zis Cocó), *Ioan Crăciunescu*, *Constantin Rădulescu-Motru* și *Dumitru Drăghicescu*[83] (cu atribuția de „docent"). Deși nu intenționam să mă ocup de filozofie ca de o specialitate propriu-zisă, totuși simțeam nevoia de a urmări, pînă la un loc, toate manifestările preocupărilor de acest gen ale Universității românești, spre care mă îndreptasem cu atîtea speranțe.

În ce-l privește pe profesorul *T. Maiorescu*, el îmi era destul de bine cunoscut. Învățasem, doar, la Brașov, după manualul lui de logică, pe care îl găsisem în mare parte în afară de sufletul românesc. La Sibiu îi citisem, în afară de *Critice*, pe care le găsisem tăioase și adeseori unilaterale și nedrepte, traducerile lui *Schopenhauer* și *Spencer*, care au trezit în mine anumite nedumeriri. Nu-mi scăpase nici volumul omagial, pe care i l-au oferit, la împlinirea vîrstei de 60 de ani, ucenicii și prietenii. Citisem chiar și cîte ceva din cele scrise, pe vremuri, de adversarii lui. Eram relativ orientat și asupra ideilor lui privitoare la religie și la naționalism și nu-l apreciam admirativ, cum îl aprecia totalitatea colegilor mei, studenți în teologie, filozofie și litere.

Rezervele mele față de „filozoful" și față de dictatorul literaturii și culturii românești dintre anii 1860 și 1905 nu pot însă încăpea în paginile prezente, din cauza dimensiunilor lor.

Dacă cunoșteam destul de bine pe **scriitorul** *Titu Maiorescu*, în schimb nu cunoșteam deloc pe **profesorul** *Titu Maiorescu*, despre calitățile căruia circulau adevărate legende. Într-adevăr, faima magistrului sub acest raport era întemeiată. *T. Maiorescu* era, de la catedră, tot ce poate fi mai desăvîrșit: apariție monumentală, plină de armonie, voce modelată artistic,

de o fermecătoare claritate și dulceață, gesturi bine stăpînite și discrete, expunere caldă, gradată, o logică impecabilă, fond interesant, fără o prea mare profunzime, concluzii care, la prima întîlnire cu ele, lăsau impresia unor adevăruri definitive. Nu mai întîlnisem pînă atunci un asemenea meșter al cuvîntului, deși în anul 1904 avusesem ocazia să ascult, timp de cîteva zile, mai mulți profesori celebri ai Universității maghiare din Budapesta. Putea fi lucru de mirare că lecțiile de istorie a filozofiei moderne, ținute la Univeristate, erau audiate nu numai de un mare număr de studenți de la toate facultățile, ci și de un numeros public din afară compus, ce e drept, mai mult din snobi?

L-am ascultat și eu, timp de cîteva luni, pe inegalabilul maestru, dar, la un moment dat, m-am crezut în drept să-l trădez. „Clasicismul" lui, perfect stilat totdeauna, începuse să mă obosească mai ales prin impecabilitatea sa oarecum străină de firea autentică românească. Mi se părea tot mai mult că în cursurile maioresciene, în afară de limbă, nu poți găsi aproape nimic românesc. Pe un fond pronunțat raționalist, de factură *plusquam* apuseană, nici o zvîcnire de sentimentalism românesc, nici o contingență cu credința poporului și cu idealurile, chiar nebunești uneori, ale acestuia. Numai „adevăr" și „adevăr", cu pretenții de absolut, ceea ce mă făcea să văd tot mai mult în idolul publicului bucureștean un mare egoist și chiar un element îndoielnic pentru marile idealuri ale neamului, care nu se pot rezema exclusiv pe „adevăruri" unilateral proclamate, ca niște adevărate dogme. Am simțit o reală bucurie, cînd, în preajma sărbătorilor Paștilor din anul 1906, am reușit să evadez de sub vraja sirenei, în puterea căreia nu mai credeam.

M-am întrebat de multe ori, mai tîrziu, dacă hotărîrea aceasta a mea, de care s-a mirat multă lume, nu era un simplu gest reflex, răspuns la multele nedreptăți manifestate odinioară de *T. Maiorescu* față de Ardealul tuturor mucenicilor milenare? Un asemenea gest tardiv ar fi fost o absurditate. Răspunsul însă la această întrebare l-am dat într-o altă lucrare.[84]

Despre al doilea mare filozof de la Universitatea din București, *Cocó Dimitrescu*, nu știam aproape nimic înainte de a pleca din Transilvania. Îi întîlnisem numele doar sub niște rînduri publicate, la 1900, în volumul omagial închinat lui *T. Maiorescu*, sub titlul: „Nevoia de ideal". De fapt, activitatea literară a acestui filozof, apreciat de către multă lume ca

un Supra-Maiorescu, a fost foarte redusă. Dacă ea s-ar tipări într-un volum, cred că n-ar ajunge la 300 de pagini, chiar dacă ar cuprinde și articolele ocazionale mărunte de prin ziare și reviste. Dar, nu numai cantitativ, ci și calitativ, activitatea științific-literară a marii celebrități de atunci mi se părea că este de un calibru discutabil. Ea făcea impresia scrisului gazetăresc facil, cu pretenții, dar cu mult gol ca fond. Cu toate acestea, la timpul său Cocó a fost „cineva". Pe vremea mea, el era și rector al Universității — post în care a stat, fără întrerupere, vreo 13 ani — și director al Seminarului pedagogic universitar. Mai înainte fusese și deputat liberal, în care calitate a fost raportorul faimoasei legi pentru reforma învățământului secundar a ministrului *Spiru C. Haret*. Nu este fără interes să reținaici, pentru caracterizarea atît a persoanei respective, cît și a spiritului din acea vreme, o parte din filipica execuție pe care i-a administrat-o celălalt filozof universitar *T. Maiorescu* — fost și el rector și încă la ambele Universități ale țării. În focul unei interpelări adresată în Camera deputaților primului ministru al țării, *T. Maiorescu*, în calitatea sa de deputat conservator, l-a atacat pe fostul său elev de la Universitatea din Iași — acum deputat liberal influent — pe chestia „onestității politice", ca și pe alte chestiuni la fel de delicate. Plecînd de la recenta alegere de rector, la care atît *T. Maiorescu*, cît și *Cocó Dimitrescu* au întrunit cîte 16 voturi, în timp ce profesorul *Sabba Ștefănescu*[85] a întrunit 44 de voturi, interpelantul arată că n-a fost confirmat în post candidatul cu cele mai multe voturi, ci cel care avusese puține, adică *C. Dimitrescu* — „membru al partidului liberal, care — «drapelist» (scriitor la ziarul „Drapelul") cîteva săptămîni — își părăsește drapelul și trece la fracțiunea de la guvern după alte săptămîni, și amenință că se va reîntoarce, poate, la «Drapelul», dacă nu va fi rector". Dar, continuă *T. Maiorescu:*

„Situația acestui curios rector s-a agravat printr-o cumulare de împrejurări, care constituie un scandal în administrația publică". Noul rector are, în afară de diurna de 500 lei lunar, încă o diurnă de 800 lei ca director al Seminarului pedagogic universitar. „Mai e și deputat cu diurnă, mai e și directorul Bibliotecii Centrale, cu alți 500 lei pe lună, mai e și membru în Consiliul permanent, cu jetoane de prezență (cînd o fi avînd vreme să se ducă pe-acolo?), și acum i se mai dau și alți 800 lei pe lună, plus locuință și serviciu, la faimosul institut pedagogic". „Iată — exclamă interpelantul — cum se înal-

Scanned with OKEN Scanner

ţă pe palatul Universităţii din Bucureşti stindardul cumulardului... Este evident, că noul rector nu poate fi totodată şi directorul institutului pedagogic şi maestru de conferinţe şi profesorul cursului său şi membru al Consiliului Permanent şi directorul bibliotecii şi deputat aprig al majorităţii. Cel puţin două din aceste funcţii bugetare sînt sinecure şi figura pe care o puneţi astăzi în capul universităţii, e un celebru cumulard, care a trecut de la drapelişti la fracţiunea de la guvern!— Care vă este idealul, pe care-l puneţi astfel în vederea tinerimii universitare? Idealul este: *de pulpana guvernului, şi la buget, copii! Aceasta e degradarea Universităţii române...*"

Bineînţeles că interpelarea, după sistemele politicianiste de-atunci, n-a dus la nici un rezultat. Primul ministru s-a mulţumit să-l declare pe *T. Maiorescu* „cosmopolit" şi să-l deteste pentru activitatea sa ca avocat. Şi ambii filozofi au rămas mai departe pe poziţiile lor de pînă atunci.

Dar studenţii? Cei susţinuţi de partidul liberal şi de guvern au rămas credincioşi rectorului, ţesînd în jurul lui legende de tot felul şi făcînd din el o celebritate a catedrei şi a filozofiei. Iar rectorul? El se amuza, în rarele lui lecţii, întotdeauna improvizate, făcînd spirite şi lansînd înţepături la adresa fostului său profesor, producînd în felul acesta o mare satisfacţie în rîndul clientelei sale permanente atît la cursurile — anunţate pentru ora 6 şi ţinute la ora 9 sau 10 seara — cît şi la antrenantele taifasuri filozofice din jurul meselor de cafenea, de cofetării şi de bodegi, pe care le frecventa.

De la prima lecţie pe care am audiat-o la vestitul rector — vorba vine că am audiat-o, căci profesorul, răguşit pînă la aproape completă afonie, nu putea fi auzit decît de către fericiţii care găseau locuri în primele două bănci — mi-am format convingerea că acesta n-a mai citit de decenii întregi nici o singură carte de filozofie, că el este cu mult depăşit de curentele filozofice mai noi şi că forţa lui constă doar în diatribe, în jonglerii pe marginea unei pseudo-demonstraţii ieftine, care nu era altceva decît pură demagogie şi în atacuri la adresa religiei şi a bisericii. Lumea îl considera drept ateu, totuşi el se apăra declarînd că este creştin şi încă foarte bun creştin. Dar nimeni nu-l credea. Nu credea nici el însuşi în nimic. Deşi era, incontestabil, o inteligenţă ce ieşea din comun, semăna, ca viaţă, cu *Schopenhauer* sau poate mai curînd

Scanned with OKEN Scanner

cu *Epicur: îi plăcea să trăiască.* Și, partidul lui îi oferea toate posibilitățile reclamate de o asemenea filozofie.

Bineînțeles că, din parte-mi am tras consecințele, renunțînd încă din primele săptămîni să mai ascult cursurile unui om de la care nu puteam învăța nici filozofie, nici — vorba colegului său *T. Maiorescu* — onestitate.[86]

*

Al treilea profesor de filozofie era bătrînul slab, cărunt și bolnav, *Ioan Crăciunescu,* care, spre deosebire de cei doi colegi ai săi amintiți, își făcuse studiile universitare în Franța. Acum era la sfîrșitul carierei și părea obosit și extenuat. Nu mai avea nimic din elanul care nu părea a-i fi lipsit în tinerețe. Părea un om conștiincios și delicat, dar depășit de vreme. Cursul lui de pedagogie putea fi urmărit cu greu. N-am putut afla nimic despre lucrări de-ale lui în vreun domeniu filozofic. Am cunoscut, doar, o lucrare onorabilă a lui, din tinerețe, despre poezia populară românească, tipărită în frunțuzește. Cum pedagogia nu mă mai interesa, căci mă ocupasem cu ea la Sibiu, după două, trei lecții audiate la simpaticul moșneag, am întrerupt contactul cu ea.

*

Al patrulea profesor era *C. Rădulescu-Motru,* fost elev, la București, al lui *T. Maiorescu* și al cîtorva somități de la Lipsca și Paris. Om tînăr, în primii ani de carieră universitară. Preda psihologia, pe baze moderne, apropiate cu cele experimentale, dar nu se limita la specialitatea sa, ci urmărea și probleme generale de filozofie, făcînd curajoase și uneori chiar riscante aplicări la stările sociale ale poporului român. Conducea o bună publicație periodică enciclopedică, numită „Noua revistă română" și făcuse parte din pleiada de reformatori sociali, care, la 1899, înființaseră minunatul organ de publicitate „România Jună", de la care toată lumea serioasă aștepta inaugurarea unei noi epoci, de renaștere națională sub toate raporturile. Începutul acestui proces a avut loc în cele mai promițătoare condiții. Printre inițiatorii lui au fost, în ordine alfabetică: *N. Basilescu,*[87] *G. Coșbuc, G. Bogdan-Duică, I. L. Caragiale, I. Clinciu,*[88] *A. C. Cuza,*[89] *O. Densușianu, I. Gorun (Alexandru Hodoș),*[90] *S. Haliță,*[91] *N. Iorga, H. C. Lecca,*[92] *G. Moroianu,*[93] *I. Paul,*[94] *G. Popa-Lisseanu, A. C. Popovici,*[95]

D. Rosetti (Max),[96] *C. Rădulescu-Motru, Dr. Tălășescu,*[97] *Dr. Ureche,*[98] *N. Vaschide,*[99] *M. Vlădescu*[100] și *Al. Vlahuță.* Din păcate, lucrarea începută sub astfel de auspicii, unice la noi pînă atunci, n-a durat decît vreo zece luni. Poticnirea ei, din cauze pe care eu n-am avut posibilitatea să le aflu, a fost considerată, cu drept cuvînt, ca un simptom grav pentru națiia românească. Prezența celor doi tineri filozofi români de calibru serios, *C. Rădulescu-Motru* și *N. Vaschide,* n-a putut contribui cu nimic la înlăturarea lui. La rîndul lor, filozofii din generația mai veche nu s-au simțit datori să pună umărul la o asemenea operă.

Pe *Rădulescu-Motru* l-am ascultat, din pură curiozitate științifică, numai de cîteva ori, la începutul anului școlar. Psihologia nu făcea parte din programul meu de la București, dat fiind că mă ocupasem cu ea timp de 2 ani, la Brașov și la Sibiu. Doream însă să intru în contact personal cu profesorul, a cărui activitate mă interesa din multe puncte de vedere. Din lipsă de timp, proiectasem ca intrarea în legătură cu profesorii tineri de la litere și de la teologie să o încerc abia în al doilea an de studii. Aveam, în acest sens, în program să mă apropii de *C. Rădulescu-Motru, D. Drăghicescu,* de la litere, și de *I. Mihălcescu*[101] și *N. Dobrescu*[102] de la teologie. Dar proiectul a rămas nerealizat, din cauză că în anul ce a urmat eu nu mai eram la București.

*

Cîteva cuvinte despre docentul *Dumitru Drăghicescu,* care anunțase pentru anul universitar 1905—1906 un curs de sociologie. Nu știu din ce motive, — mi se pare din cauza unui conflict de ordin principial cu rectorul — cursul acesta a avut o soartă capricioasă, neajungînd să poată fi ținut. I s-a suprapus un al doilea curs de sociologie, pe care avea să-l țină rectorul însuși, dar care nici el n-a ajuns să se țină.

Pentru *D. Drăghicescu* am avut o anumită stimă. Auzisem că se ocupă serios, ca sociolog, cu cunoașterea amănunțită a psihologiei poporului român. Întreprinderea o socoteam de mare utilitate și de neprețuită însemnătate pentru întreaga cultură și știință a neamului. De fapt, cu un an mai tîrziu, la 1907, *Drăghicescu* a și publicat sub titlul *„Din psihologia poporului român"* o voluminoasă „introducere" de 570 de pagini, în care a încercat să desprindă, pe baza istoriei, caracterele fundamentale ale sufletului poporului nostru. Lucrarea

Scanned with OKEN Scanner

a fost aspru criticată din anumite părți, fapt care l-a descurajat pe autor. Critica însă — după părerea mea — a fost nedreaptă față de prima încercare făcută într-un domeniu ca acesta, de proporții aproape infinite. Oricît de riscate ar fi fost unele păreri ale autorului, nu se poate tăgădui că acesta făcuse un început vrednic de laudă, care ar fi trebuit continuat nu numai de către autor, ci și de către alți cît mai mulți cercetători. A trecut, iată, de la apariția acestei „Introduceri" peste o jumătate de veac și nimeni nu s-a mai încumetat să reia inițiativa modestului ostenitor, pe nedreptul hulit, *D. Drăghicescu*.

Închei acest capitol, cu un modest omagiu pentru cei doi tineri filozofi, care au reușit să se emancipeze de sub influența înaintașilor lor, atît de regretabil rupți de sufletul și de destinul poporului lor.[103]

IX. PĂRĂSESC BUCUREȘTIUL ÎNDREPTÎNDU-MĂ SPRE GERMANIA

Timpul petrecut la București mi-a fost de mare folos. El mi-a îngăduit nu numai să iau contact mai de aproape cu cultura românească, ci și cu întreaga viață a poporului și a țării. (În acel interval de timp am avut prilejul să petrec cîteva zile și în Moldova și să cunosc într-o oarecare măsură și Iașul, pe care, dealtfel, îl mai văzusem și la 1902). Pătrunsesem întrucîtva și în cunoașterea vieții politice, care mă pusese adeseori pe gînduri. Aveam impresia că Fanarul încă dăinuiește în viața publică a României, cu toate eforturile eroice ale unor patrioți devotați de a șterge vestigiile dureroase ale vremurilor trecute. Cu tot optimismul și entuziasmul meu, ajungeam adeseori să fiu cuprins de îndoieli cu privire la viitorul neamului. Aveam uneori momente, cînd regretam că m-am aventurat spre culmile care se dovedeau a fi atît de șubrede. Ar fi fost, poate, mai bine să fi rămas în Ardealul meu, necunoscut de nimeni și fără alte pretenții, decît ale unui anonim oarecare. Nu mă lăsam însă prea multă vreme pradă gîndurilor negre. Tocmai fiindcă ajusesem să

Scanned with OKEN Scanner

fac constatarea că împrejurările de viaţă ale poporului nostru sînt pretutindeni atît de defavorabile, mă întărea conştiinţa că avem cu toţii datoria supremă de a lucra, fără şovăire, pentru îndreptarea lor . . .

*

Înapoiat de la Bucureşti pentru vacanţa cea mare din vara anului 1906, doi dintre cei mai influenţi consilieri mitropolitani de la Sibiu — *Nicolae Ivan*, mai tîrziu episcop al Clujului şi *Miron Cristea*,[104] mai tîrziu patriarh al României — mi-au propus în chipul cel mai stăruitor să părăsesc linia urmată pînă aici şi să plec, cu o bursă pe care mi-o oferă biserica ardeleană, în Germania, unde să mă dedic studiului pedagogiei. Ei invocau în pledoaria lor marea primejdie de care e ameninţată şcoala noastră confesională prin noul proiect de lege pe care îl pregăteşte guvernul ungar, care prevedea o veritabilă maghiarizare a neamului nostru din Transilvania. Ne păştea una din cele mai mari nenorociri din întreaga noastră istorie. Pentru a mai salva cît de cît situaţia, trebuia să ne pregătim serios de luptă. Iată, la Seminar, profesorul de pedagogie, *dr. Petru Şpan* e mereu bolnav. Azimîine închide ochii şi n-avem pe cine să punem în locul lui. Dar o trebuinţă imperioasă este aceea de a institui, pentru îndrumarea şi apărarea şcolilor ameninţate cu maghiarizarea, un organ special, care să ia, pe cît se mai poate, lupta cu guvernele şovine. Amîndoi considerau că este o datorie elementară a mea de a ţine seama de această situaţie şi de a urma calea care mi se recomandă.

În faţa argumentelor celor doi fruntaşi ai bisericii, n-am stat mult în cumpănă; am renunţat să mă mai înapoiez la Bucureşti şi am acceptat bursa pentru Germania, împreună cu întreaga răspundere legată de ea. Aveam să plec pentru trei ani la Jena, care pe vremea aceea era metropola mondială a pedagogiei. Indiscreţia comisă însă de o anumită persoană din Consistoriul sibian a avut drept urmare o dispoziţie categorică a Ministerului Instrucţiei din Budapesta, care prevedea că nu mă pot bucura de bursă decît rămînînd în „patrie", la Budapesta sau la Cluj. Am încercat tot ce era omeneşte cu putinţă pentru a eluda măsura absurdă a puternicilor zilei, dar în zadar, astfel că m-am văzut silit să accept, pentru un an de zile, situaţia ce mi se crease prin indiscreţia amintită, care abia peste cîţiva ani s-a dovedit că nu era dezinteresată.

Scanned with OKEN Scanner

Fiind asigurat din partea binevoitorilor mei că, după trecerea unui an voi fi pus în condiţii favorabile de a pleca, totuşi, în Germania, m-am supus ironiei sorţii şi am plecat, spre capitala patriei mele vitrege.

X. UN POPAS NEPREVĂZUT LA BUDAPESTA

Cît de insondabile sînt căile vieţii şi cît de mult se înşeală uneori oamenii în prevederile şi în planurile lor, ticluite cu cea mai mare migală. Mă ferisem ca de foc de orice contact cu Budapesta şi iată-mă ajuns din paradisul[105] de la Bucureşti în infernul — căci aşa îl vedeam pe vremea aceea — de pe malul Dunării! Aveam impresia că eram un înfrînt şi un nenorocit. Căci, ce puteam să învăţ la o şcoală pentru care nu aveam nici o atracţie? Singura-mi consolare era, că „pedeapsa" se limita la un singur an, după care urma să-mi iau zborul spre tărîmul visat.

Dar, în cartea cu multe peceţi a Providenţei era scris ceva ce nimeni nu putea bănui — ceva ce avea să facă din anul destinat studiilor la Budapesta un an din cei mai binecuvîntaţi ai vieţii mele.

Desigur, n-aveam să fac mare ispravă la carte, pentru care nu mă trăgea deloc inima, deşi, trebuie să recunosc că între profesorii Universităţii erau destui care ştiau carte multă. Dar, vorba Scripturii, „nu era duh în gura lor". Iar mie, duh îmi trebuia, nu erudiţie şi savantlîc. De aceea, după o scurtă trecere în revistă asupra nivelului spiritual al înaltului aşezămînt, nu i-am mai călcat pragul. M-am mulţumit să frecventez bibliotecile şi Societatea „Petru Maior" a studenţilor români, unde mă simţeam ca acasă la mine.

Iată cum s-a întîmplat acea cotitură neaşteptat de favorabilă. „Clubul deputaţilor naţionalişti" din Budapesta a început să scoată, la 1 ianuarie 1907, în capitala Ungariei, un mare ziar cotidian românesc, sub numele programatic de *„Lupta"*. Am fost solicitat, din primele zile, să intru în redacţia noului ziar, ca unul care, pe lîngă faptul că mă îndeletnicisem într-o oarecare măsură cu ziaristica, cunoşteam

Scanned with OKEN Scanner

și România și aveam multe legături cu oamenii de condei de acolo. Am primit invitația cu o nespusă bucurie și m-am înhămat la ispititoarea sarcină de redactor, cu tot devotamentul de care eram capabil.

Despre ce am scris timp de o jumătate de an, zi de zi, în gazeta de la Budapesta îmi este cu neputință să vorbesc într-o pagină sau două. Aceasta și din cauza specificului epocii în care se desfășura noua mea activitate. Căci, anul 1907 a fost un an de grele lupte naționale și de grele încercări. El venea după anul în care, la București, poporul român dăduse, prin Expoziția jubiliară din 1906, un examen care sperie peste măsură conducerea Ungariei feudale. Românismul de pretutindeni se dovedise cu prilejul aniversării celor o mie opt sute de ani de la colonizarea Daciei de către Traian, ca o forță, care ar fi putut aduce pe neașteptate profunde schimbări în harta Europei. Prevăzătoare, conducerea Ungariei își luă din vreme măsuri de precauțiune. Printre altele, serviciul secret din Ministerul de Interne tipări, în cea mai mare taină, exclusiv pentru informarea guvernului, o uriașă carte cu privire la situația românilor din Transilvania, sub toate aspectele vieții acestora, indicînd la fiecare capitol măsurile pe care trebuie să le ia guvernul, în modul cel mai sever și sistematic, pentru anihilarea totală a acestor elemente devenite mai mult decît incomode. Cartea, apărută în numai 25 de exemplare, rămasă necunoscută pînă și Bibliotecii naționale maghiare, dar din care există un exemplar la Biblioteca Universității din Cluj, prevedea, printre cele dintîi mijloace care trebuiau luate, maghiarizarea școlilor naționalităților nemaghiare. În vederea realizării acestui scop a fost depus, în primele săptămîni ale anului, spre dezbatere în parlament, un proiect de lege al Ministerului de Instrucție, al cărui titular era contele *Albert Apponyi*. Deputații români au combătut cu multă energie proiectul, dar orice argumentare avea să se dovedească de prisos. Proiectul șovin avea să fie votat, indiferent de orice argumentație venită de pe băncile deputaților români, sîrbi, croați, slovaci, nemți etc.

În lupta contra proiectului, a cărui discuție în ambele corpuri legiuitoare a durat multe săptămîni, presei naționalităților îi revenea o sarcină deosebit de mare și de grea. Ea trebuia să pună în mișcare marile mase ale poporului, mobilizîndu-le ca niciodată pînă atunci împotriva guvernului feudal și șovinist, a cărui acțiune constituia un atentat la adresa umanității ca și a păcii între popoare. Partea cea mai mare a acestei sarcini

îmi reveni mie, care, prin studiile mele de pedagogie de-abia începute, se părea a fi fost considerat drept cel mai indicat să preiau răspunderea luptei pentru apărarea școlilor, nu numai cu argumente de ordin politic, juridic și social, ci cu argumente pedagogice. Răsfoind astăzi, după mai bine de o jumătate de veac, număr de număr, gazeta mea dragă de odinioară și confruntînd-o cu alte documente ale vremii, mărturisesc că nu-mi e cîtuși de puțin rușine de activitatea mea din acea epocă extrem de critică și de periculoasă. Sub scutul anonimatului,[106] am desfășurat o campanie bine susținută în contra contelui *Apponyi* însuși, combătîndu-l cu argumente filozofice și pedagogice, pe care nu i-a fost prea ușor să le respingă și de care aveam să fac uz cu doi ani mai tîrziu, într-o lucrare tipărită în limba germană și apărută în cea mai răspîndită colecție pedagogică — „Pädagogisches Magazin" — lucrare care i-a făcut mult sînge rău nobilului conte și care își păstrează pînă în zilele noastre valoarea ei inițială.

Dar lupta pentru școală era grea nu numai din cauza înversunării părții adverse, ci și din cauze interne, de-ale noastre, de ordin politic și religios. Mai întîi, sciziunea confesională, care timp de două secole ne-a măcinat zadarnic atîtea energii, împiedicîndu-ne de atîtea ori de la o acțiune națională românească unitară și energică, constituia și acum o rană deschisă dintre cele mai dureroase. Ierarhii celor două biserici românești, în loc să purceadă umăr la umăr la lupta de apărare, se găseau dezbinați: greco-catolicii făceau cauză comună cu romano-catolicii unguri, navigînd pe două luntre. Luînd atitudine împotriva unei astfel de comportări, am ridicat chestiunea necesității reunirii celor două biserici într-una singură. Dar, realitatea era mult prea puternică, pentru ca o asemenea idee să se poată realiza atunci. Mergînd pe căi separate, cele două biserici au făcut ca frontul național să slăbească în fața adversarului deosebit de bine organizat și înarmat.

A doua meteahnă de ordin intern consta în faptul că printre înșiși fruntașii noștri politici activi se găseau defetiști, care predicau plecarea capului în fața primejdiei. Așa de exemplu, deputatul *Vasile Goldiș*[107] era de părere că lupta noastră pentru salvarea școlilor nu are nici un fel de șanse de reușită. Mai curînd sau mai tîrziu și așa vom pierde toate școlile. De ce atunci să ne mai irosim degeaba puterile într-o luptă inegală? N-ar fi mai cuminte să închidem școlile și să întrebuințăm energia de care mai dispunem, lucrînd pe alte terenuri, ca de exemplu cel general cultural, cel bisericesc, cel

Scanned with OKEN Scanner

economic și cel politic propriu-zis? Să căutăm contactul cu toate partidele democrate ale țării, spre a lupta împreună pentru dobîndirea votului universal, care ne va aduce tuturor libertatea. Se pare că o alianță cu partidul social-democrat ne-ar putea crea condiții de luptă favorabile. În acest sens s-au și făcut anumiți pași din partea conducerii noastre politice. Social-democrații unguri au declarat că ei acceptă o colaborare cu românii, dar cu condiția desființării Partidului Național Român și a contopirii depline a acestuia în partidul social-democrat maghiar.

Din parte-mi am socotit părerea lui *V. Goldiș* cu desăvîrșire greșită. Un popor care începe să renunțe la înseși drepturile sale sfinte își sapă singur groapa. A renunța la cele 3000 de școli românești, create și susținute cu cele mai mari jertfe de către înaintașii noștri, ar echivala cu primul pas spre sinuciderea noastră națională. Oricît de defavorabile sînt împrejurările de astăzi, noi sîntem datori să rămînem mai departe pe baricade și în așteptarea altor vremuri care trebuie să vină odată, să aducem pe altarul neamului toate jertfele de care sîntem capabili. Într-o serie de cinci articole, intitulată: *„Ce e de făcut cu școala?“*, am dezbătut această problemă pe toate fețele, stabilind nu numai concluzia principală a necesității indiscutabile de susținere mai departe a școlilor românești, ci și programul practic de realizare a acestui postulat. Preconizam o concentrare a tuturor silințelor sporadice de pînă atunci în mîinile unei autorități conștiente de chemarea ei și încadrarea problemei școlare, pe deasupra autorităților bisericești confesionale, în ideea națională general-românească. Dintr-o „afacere bisericească“, problema școlară să se transforme într-o „afacere națională“, și anume în cea mai importantă dintre toate afacerile naționale, inclusiv aceea a mult și zadarnic dezbătutului „vot universal“, care, într-o țară cu sistem feudal și așa nu s-ar putea obține prin lupte politice obișnuite, ci numai prin revoluții.[108]

Dealtfel, problema abandonării școlilor confesionale fusese pusă în discuție încă la 1904, cu prilejul proiectului de lege *Berzeviczy*, chiar în coloanele „Telegrafului Român“, într-o serie de articole scrise de *dr. Eugen Lemény*.[109] Și acum, în toiul luptei celei noi, ea a fost ridicată de cîteva ori chiar în coloanele „Luptei“, organul oficial al organizației politice naționale române. O luare de poziție fermă împotriva acestei idei, care menaja, oarecum, și sfînta comoditate a patrioților

din oficiu, nu era un lucru prea ușor. Totuși din parte-mi n-am renunțat la convingerea inițială nici chiar după ce legea *Apponyi* a fost votată de parlament, nici după ce autoritățile bisericești și-au plecat capul în fața ei, iar conducerea noastră politică ajunsese să preconizeze ca argument de ultimă oră, o grevă generală a părinților copiilor de școală împotriva legii, după punerea acesteia în aplicare. Am militat, cu ultima energie, pentru susținerea mai departe, cu orice preț și cu orice jertfe, a școlilor noastre, preconizînd necesitatea ținerii unei mari adunări naționale, la Blaj, pe Cîmpul Libertății, ca la 1848, de unde să se trimită o delegație impunătoare, constătătoare din întregul episcopat al ambelor biserici și dintr-o seamă de reprezentanți laici ai poporului, care să se prezinte regelui *Francisc I*, la Viena sau la Budapesta, cerîndu-i, în numele dreptății, al păcii și al umanității, să refuze sancționarea legii lipsite de bază avuabilă, care, în caz că totuși s-ar pune în aplicare, va aduce cu sine cel mai mare dezastru din istoria patriei comune. Acestei idei i se dăduse expresie, în forme mai mult sau mai puțin categorice, și în unele adunări populare ținute pe aproape întreg cuprinsul Transilvaniei, — ea plutea în aer și nu rămînea decît ca „cei chemați" să-i dea trup, înscriind pe paginile istoriei un capitol la fel de glorios ca acela de la 3/15 mai 1848.

Dar scris a fost ca un asemenea fapt să nu se mai repete. Din păcate, generația de la 1907 n-a fost în stare să se ridice la înălțimea celei de la 1848.[110] Deși poporul însuși, în multele adunări pe care le-a ținut în zeci de centre, dăduse dovezi de o conștiință națională impresionantă, conducătorii s-au dovedit în destule cazuri, mai prejos de așteptări. Defecțiunea principală s-a produs mai întîi în rîndurile episcopatului. În primele momente în care s-a pornit mișcarea de protestare, în Blajul lui *Inochentie Micu* și al Marii Adunări Naționale de la 1848, — s-a vorbit, energic, nu numai de o „mergere la împăratul", ci și de o intervenție la Papa de la Roma. Nici Sibiul n-a rămas mai prejos de frații de la Blaj. „Dacă poporul ne va cere — spunea bătrînul și încă foarte sprintenul și curajosul mitropolit *Ioan Mețianu* — să mergem, în numele lui, la treptele Tronului, vom merge!". Totuși, cînd a venit ceasul cel greu, al faptelor, și unii, și alții s-au eschivat, în forme menite a-ți strînge inima de durere și de rușine.

Nu pot intra aici în expunerea marii tragedii a anului 1907 din Transilvania, căci aceasta necesită un spațiu de care nu dispun. Ea formează subiectul unei lucrări aparte, de mai

Scanned with OKEN Scanner

multe sute de pagini, pe care o am de multă vreme printre lucrările care își așteaptă ultima retușare.[111] Îmi fac mari reproșuri că am ținut, timp de atîtea decenii „sub obroc" lucrarea aceasta, care aruncă o lumină vie asupra unor fapte istorice și asupra unor stări sufletești care *fac parte integrantă din marele inventar al zbuciumului nostru milenar pentru menținerea noastră ca popor capabil să creeze istorie și vrednic de o viață națională independentă* [...] Singura justificare pentru nepublicarea pînă acum a acestei lucrări este modestia exagerată care, ca orice lucru exagerat, a fost, desigur, o greșală, de care-mi dau tot mai bine seama astăzi cînd, răsfoind cu o adevărată pietate, colecția „Luptei" de acum 53 de ani, văd că dintre toți tovarășii mei de gînd și de faptă de atunci numai eu mai sînt în viață — martor al unor vremuri în care românismul ardelean, după o „pasivitate" politică de mai multe decenii, a socotit că este momentul să se avînte din nou în luptă, cu un regim feudal care-l amenința, mai mult decît oricînd, cu dispariția.

*

Însemnez aici, drept încheiere a capitolului despre hălăduirea mea în capitala Ungariei feudale furibunde de la 1907 un singur amănunt, care luminează destinul meu din acea vreme și care m-a determintat să mă retrag pe alte poziții, de unde, apoi, să-mi pot continua, în condiții favorabile, lupta pentru care simțeam că eram împins de o putere mai presus de mine.

În adunarea sa de la 10 ianuarie 1905, ținută la Sibiu, poporul român hotărîse să renunțe la „pasivitatea" pe care, din motive binecunoscute și-o impusese ca tactică politică față de prepotența guvernelor feudale maghiare și să intre din nou în „activitate", trimițîndu-și, în acest scop, reprezentanții săi în faimosul parlament din Budapesta. Cei 13 deputați români aleși în anul 1906 au crezut că vor face un bun serviciu nu numai cauzei românești, ci și cauzei democrației mondiale, prin activitatea lor desfășurată la lumina zilei, față în față cu adversarii lor, în loialitatea cărora aveau, pînă la un punct, încredere. Dar socoteala lor s-a dovedit, în curînd, greșită. Ungurii ajunseseră, în evoluția lor națională și politică, la un punct în care nici un argument de drept sau de logică nu mai avea valoare față de hotărîrea lor de a crea, în sfîrșit,

Scanned with OKEN Scanner

cu orice preț, „*statul național unitar maghiar*“ de o singură limbă și de un singur suflet.

Conflictul între cele două concepții diametral opuse era de prevăzut, ca ceva ce nu se putea evita. Nici o putere de pe lume nu ar fi fost în stare să-i facă pe conducătorii unguri să recunoască că concepția lor ultrașovinistă[112] este nu numai o utopie, ci și o greșeală, pe care vor avea să o plătească scump, și nu peste prea multă vreme. Conflictul prevăzut s-a ivit încă în cursul dezbaterilor din parlament a proiectului de lege *Apponyi*. Deputații români s-au prezentat în parlament pătrunși de convingerea că fiecare vorbă a lor va fi cîntărită cu cea mai mare seriozitate nu numai de către colegii lor maghiari, ci și de opinia publică a întregii Europe, și mai mult chiar decît atîta, de către istorie. Drept aceea, ei au ținut discursuri de un nivel cu adevărat european, întemeiate pe o argumentație largă și convingătoare, pe care nimeni n-a putut-o înfrînge, nici chiar marele orator și părinte al proiectului de lege, contele *Apponyi*, cunoscut în lumea politică internațională ca un neîntrecut meșter al cuvîntului. Dintre deputații unguri nu s-a încumetat mai nimenea să intre în polemică cu deputații români, atît de bine înarmați cu dovezi de ordin juridic, social și pedagogic, dat fiind că un asemenea duel era din capul locului condamnat la un fiasco iremediabil. În consecință, conducătorii unguri și-au găsit refugiul într-o altă tactică: aceea de a-i împiedica pe deputații noștri, pur și simplu, de a mai cuteza să deschidă gura în parlament. Ei au găsit pentru aceasta un bun pretext în discursul unuia dintre cei mai combativi deputați ai noștri, în care au descoperit o veritabilă „trădare de patrie“. Drept consecință, o seamă de deputați unguri au înscenat, în plină ședință a parlamentului, un scandal de proporții nemaipomenite în analele parlamentare, căutînd să scape, cu o astfel de metodă, de deputații români, care îi incomodau pînă la exasperare cu invocarea de noțiuni peste care conducerea Ungariei de atunci trecuse de mult, ca: drept, dreptate, egală îndreptățire, egală democrație, pace între popoare, umanitate etc.

Bineînțeles, că pusă problema astfel, nu mai putea fi nici o îndoială asupra rezultatului luptei dintre cei 13 deputați români și cei peste 400 deputați unguri. Pentru orice om cu judecată, era limpede că orice încercare de a-i mai capacita pe conducătorii unguri este zadarnică și că orice luptă parlamentară cu ei este pierdere de vreme. De aceea s-au și făcut auzite glasuri din partea unor oameni de mare autoritate, care ple-

Scanned with OKEN Scanner

dau pentru demisia din parlamentul unguresc a tuturor deputaţilor noştri.

Paralel cu această acţiune „parlamentară", unul dintre deputaţii unguri a îmbrăţişat şi o acţiune „extraparlamentară" în prima fază a ei, şi anume aceea de a face să fie „pedepsiţi", şi unii colaboratori ai „Luptei", şi ea „trădătoare de patrie", în frunte cu *Onisifor Ghibu*, student bursier şi redactor la acea gazetă şi cu docentul privat de la Universitate, *dr. Iosif Popovici*,[113] colaborator al gazetei, care are îndrăzneala de a-şi ţine cursurile în limba română, chiar în această limbă atît de primejdioasă pentru ideea patriotică maghiară. Începutul acestei campanii s-a şi făcut, în condiţiuni care promiteau mult: într-o seară, între orele 6—7, cînd la Universitate nu mai aveau loc alte cursuri, în afară de cel de limba română, ţinut de privatdocentul *Iosif Popovici*, pe care îl audiau doar vreo şapte-opt, studenţi, pe la mijlocul orei au tăbărît vreo 20—30 de studenţi unguri înarmaţi cu ciomege, protestînd în contra întrebuinţării limbii „valahe" în incinta Universităţii maghiare şi în contra prezenţei mele la un asemenea act de „trădare de patrie". Momentul era penibil, căci noi, studenţii români, eram şi puţini la număr, şi neînarmaţi, iar preopinenţii noştri veniseră pregătiţi pentru a ne aplica „pedeapsa" pe care considerau că o meritäm din plin. Totuşi, tactul deosebit de care a dat dovadă profesorul, i-a dezarmat momentan pe bătăuşi, iar noi ne-am putut strecura cumva, de aşa manieră, încît stilul „academic" să nu decadă în stil „parlamentar". Curajosul deputat nu s-a lăsat însă păgubaş. El a adus chestiunea şi în Parlament, în formă de interpelare, dar fără mai multă glorie decît la Universitate.

Întîmplările acestea s-au vînturat, evident, şi în presa ungurească din Capitală, şi în cea românească. Reţin aici numai ecoul ei din revista „Neamul românesc" a lui *N. Iorga* de la Bucureşti: „La o întrunire din Pesta, studenţii maghiari au plănuit a «pedepsi» pe profesorul *Iosif Popovici* pentru că ţine la Universitate cursuri româneşti, pe colegul lor *Onisifor Ghibu* pentru că e redactor la „Lupta", şi ziarul „Lupta" pentru că e românesc" (a se vedea revista amintită, p. 561 din 1907).

În ce priveşte contribuţia mea la ziarul „Lupta" ea nu s-a limitat numai la sectorul amintit în paginile precedente. Dimpotrivă, ea a îmbrăţişat un cîmp foarte vast de probleme dintre cele mai variate. Voi aminti, înainte de toate, însuşi „leitmotiv"-ul întregii mele activităţi, exprimat chiar din primul

Scanned with OKEN Scanner

număr al gazetei și menținut zi de zi prin titlul rubricii „*De la românii de pretutindeni*", prin care urmăream viziunea panromânească a gazetei. În acea rubrică înregistram, metodic, momentele mai caracteristice ale vieții românești din toate provinciile locuite de neamul nostru. [. . .]

Ziarul în serviciul căruia mă angajasem cu tot entuziasmul, avea să fie un organ de luptă eminamente politică. Față de acest obiectiv, pe care eram dator să-l respect, mi-am pus din prima zi întrebarea: ce este politica și, mai ales, cum trebuie să o înțelegem noi, în împrejurările concrete în care sîntem nevoiți să ne ocupăm de ea? În punctul acesta m-am găsit, de la început, pe poziții întrucîtva opuse cu tovarășii mei de luptă. Eu socoteam că pîrghia principală a politicii noastre trebuie să fie cultura. Aceasta duce la înnobilarea naturii umane și la înfăptuirea unei lumi mai bune. Concepției acesteia mă hotărîsem să-i dedic partea cea mai bună a osteneliilor mele.[114]

Examinînd astăzi cele aproximativ 200 de articole publicate timp de o jumătate de an în „Lupta" constat că, deși un considerabil număr erau de natură strict politică, multe din ele articole de fond, partea cea mai mare a lor au fost de natură culturală. Am scris un mare număr de cronici literare, artistice, filozofice, pedagogice și am reușit să înjghebăm, cu ajutorul prietenilor mei scriitori de la București, chiar un modest cerc literar în coloanele gazetei budapestane. Numărul de Paști al gazetei a trezit o adevărată senzație: paginile suplimentului literar păreau a fi ale unei bune gazete din capitala României libere. Întîlneai în ele pe *M. Sadoveanu, Cincinat Pavelescu, Emil Gîrleanu, Dimitrie Nanu,*[115] *Cornel Moldovan,*[116] *Zaharia Bîrsan, Atanasie Mîndru,*[117] *Ion Dragoslav,*[118] *A. C. Cuza*[119] ș.a. Nu arareori criticile noastre literare erau înregistrate de revistele de la București. Printre puținele mele hîrtii vechi, pe care nu mi le-au distrus vicisitudinile celor două războaie mondiale și ale îndelungatelor refugii, păstrez cu o adîncă duioșie scrisorile celui mai bun prieten dintre scriitorii acelei vremi, neuitatul *Emil Gîrleanu* — omul meu de legătură cu ceilalți scriitori din Capitală, care ajunseseră să socotească drept o datorie frățească de a susține, prin scrisul lor, pe conaționalii lor de sub stăpîniri străine, îmbărbătîndu-i în frămîntările lor de rezistență națională.

Scanned with OKEN Scanner

Paralel cu activitatea culturală, am dat o deosebită atenție și problemelor sociale și economice românești. Nici nu s-ar fi putut altfel, în vremea aceea. Era, doar, anul în care istoria încresta pe răbojul ei nu numai legea *Apponyi*, ci și răscoalele țărănești din România.

Acestea puneau acum într-o lumină teribilă o problemă care m-a preocupat intens încă din vremea cînd studiam la București. Am încercat o mare emoție, cînd, cercetînd cărțile pe care mi le procurasem în acea epocă, am dat, printre altele, peste lucrarea adîncă și serioasă a lui *Spiru C. Haret*, profesor de matematici la Universitatea din București și fost, în mai multe rînduri, ministru al cultelor și instrucțiunii, intitulată „Chestia țărănească", apărută la 1905, înainte de prima revoluție rusească. Este poate interesant faptul, că această carte a fost cea dintîi dintre achizițiile făcute de mine la București. Ea poartă, pe coperta ei, în afară de numele meu, data procurării: 11 octombrie 1905, — a doua zi chiar după descălecarea mea pe malurile Dîmboviței. Mi-aduc bine aminte de impresia puternică pe care a făcut-o această cărticică de 82 de pagini asupra mea, din primele momente în care am luat contact cu țara-mamă. Și-mi mai aduc aminte că, sub impresia acestei cărți am trimis o scrisoare la Sibiu, pe adresa asesorului consistorial *Nicolae Ivan*, mai tîrziu episcop al Clujului, în care-i descopeream stările de lucruri nespus de îngrijorătoare din România ciocoilor aduși de vînturi. Într-o scrisoare-răspuns, agerul observator al fenomenelor vieții noastre sociale și economice mă informa, că nici pe la noi pe-acasă treburile nu stau mult mai bine. „Pe la Săliște (unde, în tinerețe, *N. Ivan* funcționase cîțiva ani ca învățător), oamenii jubilează și banchetează, — se-nțelege domnii, — iar «proștii» o duc din zi în zi mai rău, lipsindu-le cu desăvîrșire orice izvor de venit și nefiind în stare a ține concurența cu străinii".

Puteam eu rămîne indiferent față de uriașa dezlănțuire a pasiunilor dezmoșteniților din țara spre care se îndreptau toate nădejdile noastre? Desigur că nu. În consecință, am atins în nenumărate rînduri problema răscoalelor țărănești, luînd pe față apărarea răsculaților. Încă din primele zile ale răscoalelor înregistram cu simpatie „revolta dreaptă împotriva nedreptăților vechi" și „dorul după o soartă omenească, pe care trebuie să o caute fiecare, chiar cu mijloace radicale, cînd cele strict legale nu mai pot avea putere" și înfieram pe „exploatatorii fără Dumnezeu ai țării și ai puterii", regre-

Scanned with OKEN Scanner

tînd că în iureşul firesc care a avut loc „s-a vărsat sînge de ţăran român, — s-a vărsat sînge de soldat român . . .“

Nu mai puţin m-a preocupat problema ţărănească a noastră, a românilor ardeleni. Aş putea cita o mulţime de dovezi despre aceasta. Mă mărginesc numai la cele două articole despre „Cîmpia Ardealului“, publicate în numerele 161 şi 162 din „Lupta“ (sub pseudonimul „f“). În baza propriilor mele constatări, făcute într-o călătorie întreprinsă prin acea regiune a Ardealului, am ajuns să scriu printre altele:

„Pe Cîmpie ţărănimea, în partea cea mai mare a ei, n-a scăpat nici astăzi de jugul iobăgiei; ţăranul român e şi azi iobag în toată forma: iobag al sărăciei, din care singur nu se poate ridica, iobag al ocîrmuirii străine, care nu-i caută niciodată hatîrul, iobag al marii proprietăţi, pe care, istovindu-se pe sine, o îngraşă, iobag al întunericului, de care nu s-a mîntuit, graţie conducătorilor lui de tot soiul . . .

În el e şi azi întărită credinţa că românul e sortit să fie veşnic rob; pentru el conducătorii noştri sînt «domni», român e numai el, ţăranul, robul, pe spinarea căruia oricine poate face ce vrea. Gospodăria lui e din cele mai sărăcăcioase; perechi de boi ies din puţine ogrăzi, căci acestea-s pentru domnii cărora orice român li-e slugă. Sudoarea lor curge în cîrciuma evreului, care pe Cîmpie e aproape tot aşa de stăpîn ca şi în Maramureş, — şi în punga notarului, ungur sau evreu, care leagă şi dezleagă pînă ce «face dreptate», — şi, mai ales în a avocaţilor, care se îmbogăţesc de seara pînă dimineaţa, ca într-o ţară de jaf . . .

Dacă vorbeşti cu ţăranii, li se pare că dreptatea în lumea asta nu-i şi pentru ei. Conducătorii, cine ştie ce vor gîndi, şi cine ştie dacă vor gîndi ceva . . .

Întreaga Cîmpie e un Eldorado al marilor proprietari, al absenteiştilor decăzuţi, al îngîmfaţilor demoralizaţi . . .

Spiritul adevăratului democratism nu e încă cunoscut pe Cîmpie; importanţa ţărănimii e o chestie din domeniul poeziei, nu din al realităţii . . .“

Bineînţeles că articolele mele nu se reduceau la simple constatări ca cele de mai sus, ci cuprindeau şi soluţii, peste care, tot atît de bineînţeles că lumea trecea mai departe, la ordinea zilei. La fel s-a întîmplat şi cu „domnii“ din satul meu natal, care, la timpul său, au însoţit cu zîmbete de ironie articolele mele în care zugrăveam în culori aspre realitatea economică

Scanned with OKEN Scanner

a fruntașei comune de odinioară, încăputã, încetul cu încetul, pe mîna „domnilor“ ușuratici, care, după expresia atît de lapidară a asesorului *N. Ivan*, „jubilau și banchetau“, în timp ce poporul de jos se cufunda în mizerie, iar satul însuși înainta cu pași tot mai grăbiți spre un veritabil dezastru. Tînguirile pe care unul din fruntașii sălișteni s-a simțit dator să le aștearnă, cu mulți ani în urmă, pe hîrtie, erau tardive; ele nu mai puteau ajuta la nimic, iar pentru mine ele au fost o consolare nespus de amară.

N-aș putea să nu reținc cîteva pasaje dintr-un articol de fond scris de mine, sub titlul: „Două lupte“, publicat (sub semnătura „(f)“) în nr. 71 al ziarului. Ziceam acolo:

„Ce garanții avem noi în țara asta, că vom putea rezista atacurilor care se înmulțesc și se înăspresc de la o zi la alta?...

Viața unui popor are o îndoită temelie: căldura sufletească adevărată și înaltă, alături de o putere economică sigură.

Vremurile trecute nu ne-au hărăzit pe nici una din aceste două. Dar, fără ele nu vom putea să ne mai continuăm viața în viitor. Vremurile care ne stau în față ne cer garanții mari și noi va trebui să le dăm, îndată ce avem dorința de a trăi. Va trebui să ne asigurăm bine cele două temelii...

Va trebui să ne organizăm pe toate căile; în viața sufletească și în viața materială, și *va trebui să luăm parte la această organizare toți cîți facem parte din neamul nostru, fără deosebire*... Năzuințele noastre culturale trebuie să meargă alături de cele economice și să se completeze și sprijinească reciproc.

În ce privește dezvoltarea noastră culturală... nu vor avea să o facă numai cei cîțiva scriitori, profesori și puținii bărbați de litere, ci neamul întreg, în măsura stării lui economice, după cum și politica nu e permis să o facă numai cei cîțiva foarte puțini reprezentanți politici ai poporului, gazetarii și puținii bărbați politici, între care sînt atîția diletanți, *ci poporul întreg*, în cadrele vieții lui mai complicate sau mai simple...“

Articolul acesta, scris cu destule rețineri, punea o problemă din cele mai importante ale epocii, problema organizării economice, alături de cea culturală și politică și, mai presus de aceasta, mai punea problema încadrării acestor activități,

privite în unitatea lor strînsă și organică, nu în limite ardelene, ci în acelea ale întregului neam românesc. Accentuam necesitatea organizării economice, pornind de la faptul că o astfel de organizare ne lipsea cu desăvîrșire. În afară de cîteva înjghebări de caracter local, la Sibiu și la Orăștie, problema economică românească, ca atare, nu exista decît sub raport financiar, grație unui număr relativ considerabil de bănci, care de cele mai multe ori erau mai curînd o plagă, decît o binefacere pentru grosul poporului. Eu preconizam o organizare pe baze naționale a întregii vieți economice, începînd de jos, de la țărănime și de la clasa de mijloc a meseriașilor, și pînă sus, la clasa conducătoare. Drept exemplu îmi servea organizarea economică a sașilor și a ungurilor ardeleni și, în special două organizații economice-culturale ale lor, și anume, pe de o parte „*Gustav Adolf Verein*"-ul săsesc, cu rădăcinile adînc înfipte în Germania, și „*Szent István Király Egyesület*"-ul unguresc, și el cu rădăcinile în Ungaria. Prima din aceste societăți pompa din „țara-mamă" capitaluri serioase, cu care se susțineau, în Transilvania, o serie de instituții naționale săsești, culturale și economice. A doua, cu organul central de conducere la Budapesta, ajuta nu numai pe ungurii și secuii ardeleni, dar susținea o impunătoare activitate națională maghiară în România liberă.

Cîtă diferență între modul în care erau tratați ungurii în România dinaintea primului război mondial și cel în care eram tratați noi în Transilvania! Nu e cazul a intra aici mai adînc în acest subiect. Menționez doar că asociația maghiară numită „*Societatea Regele Sf. Ștefan din București*" și-a creat o situație solidă în capitala României, începînd chiar cu anul în care guvernul maghiar de la Budapesta a pornit prin proiectul de lege *Berzeviczy*, campania de distrugere a școlilor românești din Transilvania. *Această societate, care avea ca patroni ai săi pe miniștrii unguri în activitate Francisc Kossuth*[120] *și contele Apponyi*, a desfășurat sub ochii autorităților române o activitate școlară de proporții uimitoare, într-o vreme cînd școlilor românești din Transilvania li se punea frînghia de gît. A fost posibil ca, la un moment dat, într-un Calendar unguresc tipărit la București să se aducă mulțumiri conducătorilor acelei societăți din capitala României, care avea ca patron ceresc pe „*Regele Sf. Ștefan*", iar ca patroni pămîntești pe miniștrii *F. Kossuth* și *A. Apponyi*, închinîndu-li-se „și zicînd din tot sufletul, ca *Dumnezeul Ungurilor să-i binecuvînte*".

Adaug că printre cei 1262 membri ai acestei societăți care, cu girul ceresc al „Sfîntului rege Ștefan“ și cu girul politic al Budapestei feudale, lucra pentru vechiul și pururea viul ideal de înglobare a României în hotarele Ungariei, nu mai puțin de 410 erau români.

Și, în acest timp, noi românii de pe ambele versante ale Carpaților îmblăteam pleava „caracterului religios-moral“ din arsenalul învechit al herbart-zillerianismului, fără nici o solidaritate între noi și fără nici o organizare.

*

Adaug la aceste însemnări, sub titlul de document al acelor vremuri de tristă aducere aminte, următoarele două momente. Mai întîi, o fixare de poziții a opiniei publice maghiare în legătură cu luptele românilor pentru drepturile lor cetățenești firești, așa cum ea a fost făcută de ziarul budapestan „Egyertetés“, în ziua în care episcopatul român ortodox a prezentat ministrului de instrucție Memoriul bisericii în legătură cu proiectul de lege *Apponyi:*

„Urmașii lui Traian ar vrea să crească, pe banii maghiarilor — agitatori valahi și martiri pentru Memorande.

De cînd națiunea maghiară a fondat patria, aici în valea Dunării și Tisei, totdeauna a dat de valahi, ca dușmani neîmpăcați și plini de ură. Acest popor ticălos, acum, după atîta vreme își ia deodată asupra-și cununa de martiraj și strigă în lume, că maghiarii îi asupresc și-i despoaie de drepturi naționale.

Dar, pe temeiul cărei istorii își revendică ei drepturi separate în statul ungar? Venit-a cucerind, valahimea în această țară? Au ei oare pămînt cîștigat prin sînge?

Nu! Ei s-au strecurat pe furiș, ca niște vagabonzi aduși de vînt, din sălbăticiunile Balcanului. Aici au aflat vetre, pîine, apărare.

S-au făcut ei vrednici, oare, de privilegii prin ceva mari servicii frățești?

Nu! Și de o mie de ori — nu! Valahul a fost totdeauna dușman intern ticălos. Dar niciodată fățiș, ci pe ascuns. Pe singurii săi binefăcători, pe maghiari, i-a mușcat în chipul cel mai crud. Pentru că alt neam nici n-ar fi primit la sînul său această ciurdă infectă și murdară. N-ar fi tolerat-o nici un popor cult.

Scanned with OKEN Scanner

Şi-acum aceşti domni ne vorbesc aici de gravaminele lor. Unde au cîştigat ei drepturi naţionale? Poate că la Aiud, ori la Blaj?

Trebuie o mare şi infamă obrăznicie, pentru ca abia după 50 de ani de la aceste infamii, fiii părinţilor ticăloşi care au călcat în sînge pe femei şi copii, să vină în faţa ministrului maghiar de culte, fără ca să roşească, şi să vorbească despre gravaminele şi despre drepturile lor patriotice. Aceasta au făcut-o azi valahii"[121].

Al doilea moment îl constituie faptul curios că, în dezbaterile din parlament, ca şi în memoriile ambelor biserici şi în cuvîntările căpeteniilor lor, rostite în Casa Magnaţilor (Senat), s-a accentuat mereu, uneori fără un pic de demnitate, că poporul român nu este împotriva obligativităţii învăţării limbii maghiare în şcolile româneşti şi că tot ce se cere este numai ca acel învăţămînt să nu fie de proporţii exagerate. De la această linie a făcut excepţie un singur deputat român, Iuliu Maniu, declarîndu-se, principial, împotriva învăţării, peste tot, a limbii maghiare în şcolile româneşti. Inserez aici cuvintele acelui deputat, cu atît mai mult cu cît, la timpul său şi după aceea, istoria a trecut peste ele, fără a le utiliza în luptele noastre politice. Iată-le:

„Neamul meu românesc, întocmai ca oricare alt neam din lume, nu poate să cultive mai multe culturi. El nu poate să existe altfel, decît în comunitate cu cultura sa proprie, pentru că acel neam, care în păturile sale întinse, ori chiar în totalitatea sa cultivă două culturi, trăieşte în comunitate sufletească cu două culturi, acela este un neam hermafrodit, pornit spre pieire şi nu are nici un viitor... Un neam nu poate avea decît o singură cultură... Eu pentru aceea am fost şi sînt împotriva propunerii limbii maghiare, fiindcă aceea duce la nimicirea culturii celorlalte naţionalităţi. Împotriva acesteia am nu numai dreptul, ci şi datoria să lupt". (A se vedea „Lupta", 1907. nr, 51, p. 5)[122].

*

Aş fi vrut să pun punct aici cu amintirile mele de la Budapesta, dar văd că nu pot. Căci, — din poveste mult mai este — şi, chiar cu riscul de a deveni „vorbă-lungă", mai trebuie să zăbovesc încă puţin asupra unor momente împreunate cu hă-

Scanned with OKEN Scanner

lăduirea mea în trufașa capitală a Ungariei feudale de odinioară.

Cum aș putea să trec peste amintirile mele în legătură cu Societatea „Petru Maior" a studenților români de acolo, care, în unele privințe, era o instituție mai importantă chiar decît Universitatea?

Nimerisem la Budapesta într-un moment foarte agitat din viața studențimii noastre, care număra cca. 200 de membri români din Transilvania și Banat. Peste cîteva zile avea să se aleagă noua conducere a Societății, pentru anul universitar 1906—1907. Ca de obicei, lupte acerbe între ardeleni și bănățeni, pentru demnitatea de președinte. Se prevedeau sciziuni serioase după alegeri, oricare din cei doi candidați ar fi reușit. Sosirea mea, aproape de spartul tîrgului, trezi în unii membri mai rezonabili speranța că „bucureșteanul" nou sosit ar putea aduce nu numai o „pace" între partide, ci și o înviorare a activității societății. Astfel fu lansată candidatura mea pentru președinție, cu bune șanse, în ambele direcții. Dar cum în momentul acela nu credeam că voi rămîne în Budapesta, ci eram hotărît să plec după 2—3 săptămîni la Jena, refuzai orice combinație în legătură cu candidatura. Pînă la urmă a trebuit să primesc președinția Comisiei literare, după lungi tratative, menite a asigura președinția societății pentru fostul meu coleg de liceu de la Brașov, medicinistul *Pompiliu Nistor*[123], băiat serios, cu o frumoasă cultură literară românească, cu aptitudini pronunțate și pentru muzică și care cînta frumos din vioară. Mai era, pe deasupra, și un caracter bun și un român bun, cu interes pentru trecutul, prezentul și viitorul neamului. Nu m-am mirat, cînd, mai tîrziu, în timpul primului război mondial, el fiind aruncat de soartă, în Siberia, la Tomsk, ca prizonier austro-ungar, a întreprins o acțiune curajoasă, de proporții epice, pentru ieșirea din starea de prizonieri de război a celor peste o sută de mii de ardeleni împrăștiați prin lagărele din Rusia și pentru constituirea lor într-un corp al voluntarilor ardeleni încadrat în armata română. În acea acțiune eroică medicul de la Zărnești, *dr. Pompiliu Nistor*, a fost cel dintîi nu numai în lansarea ideii — socotită de „factorii conducători" ai României oficiale din acea vreme drept o mare naivitate și utopie — ci și în executarea ei. Lui i se datorește celebrul manifest semnat de 250 de ofițeri și 250 de subofițeri pe atunci prizonieri de război austro-ungari în Rusia, adresat guvernelor țărilor aliate, prin care ei cereau intervenția acestora pentru eliberarea Transilvaniei, Banatului și Bucovinei

de sub jugul Austro-Ungariei, declarînd în același timp că ei nu mai sînt cetățeni ai acestui stat-monstru, ci cetățeni ai României Mari, în armata dezrobitoare a căreia ei intră acum de bunăvoie, punîndu-și în cumpănă viața pentru înfăptuirea ei.

Activitatea societății „Petru Maior" în timpul președinției lui *Pompiliu Nistor* a fost, și cantitativ, și calitativ, mult mai bogată decît pînă atunci. Mai întîi, și-a îmbogățit biblioteca cu un număr neobișnuit de mare de cărți de literatură și de istorie românească. Apoi s-a introdus, alături de „dizertațiile" originale, pretențioase și prin faptul că erau supuse prealabil cenzurii Comisiei literare, o nouă metodă de lucru, mult mai practică, aceea a „comunicărilor" asupra noilor cărți apărute, ceea ce a făcut cu putință o activitate mult mai vie și mai spornică. Un punct deosebit a format, în cadrul activității anuale, ședința solemnă pentru sărbătorirea unui fruntaș al vieții publice românești din Transilvania, care se manifestase nu numai ca un patron care se îngrijește de tineretul universitar, ci și ca un factor de cultură proeminent. Încă din anul precedent societatea pregătise, pentru sărbătorirea acelui bărbat, cu ocazia împlinirii vîrstei de 60 de ani, un frumos bust de bronz, a cărui dezvelire s-a făcut în cadrul unei impresionante festivități. Cuvîntul festiv, care în realitate a fost o conferință de dimensiuni considerabile, l-a apreciat pe sărbătoritul *Alexandru de Mocsonyi*[124] ca filozof — atribut de care așa de puțini ardeleni s-au putut bucura de-a lungul vremurilor. Conferința, al cărei autor era scriitorul paginilor prezente, s-a publicat în „Telegraful Român" din Sibiu, nr. 118—124 din 1906.

Sărbătorirea lui *Alexandru Mocsonyi* a fost pentru mine un prilej de a arunca o scurtă privire asupra evoluției filozofice a Ardealului românesc de sub stăpînirea străină și de a analiza mai de aproape contribuția sărbătoritului la filozofia românească, pe baza lucrării lui recente, apărută la Sibiu, sub titlul: „Religiune și știință". Am putut constata cu acel prilej că modestul „filozof" de la Foeni merita toată recunoștința poporului nostru pentru ideile cuminți mărturisite în cărticica sa, publicată dealtfel și în limba germană. În lupta dusă de către unii gînditori, — mai ales de cei din tabăra specialiștilor în științe naturale — împotriva religiei, care era considerată drept ceva învechit, intervenția filozofului nostru aducea o contribuție valoroasă prin argumentarea convingătoare că, oricîte merite ar avea științele, religia se impune și pentru vii-

Scanned with OKEN Scanner

tor ca un factor de cultură indispensabil. Știința și religia nu se contrazic pentru oamenii care cercetează adevărul și viața din fundamentele lor. Creștinismul a fost și rămîne un stîlp puternic al culturii și al vieții. Ceea ce aducea nou în privirea acestei probleme, discutate pe toate fețele, pînă aici, de către combatanții celor două partide, era poziția realistă a autorului nostru în raport nu cu teologia, ca doctrină sau știință, ci cu instituția în cadrul căreia se manifesta, pentru popoare, religia, ca fapt diriguitor al vieții și ca viață, luată în sensul cel mai larg și mai concret al cuvîntului. Adevărul religios deplin, care este în acord cu viața și cu filozofia trebuie căutat, păstrat și realizat în cadrele bisericii fiecărui popor. Aici s-a cristalizat credința și viața popoarelor, nu în abstracțiunile dogmatice mai mult sau mai puțin țepene ale teologilor. Această instituție trebuie dezvoltată și consolidată și pentru viitor ca suport al armoniei dintre diferiții factori care acționează asupra ființei și destinului popoarelor.

Ideea aceasta culminantă a autorului nostru am considerat-o ca o contribuție de valoare nu numai pentru neamul nostru din Transilvania, pentru care biserica sa a fost de-a lungul veacurilor un paladiu al mîntuirii sale, ci pentru întreg poporul român de pretutindeni, pe care nici știința singură, nici filozofia singură nu-l pot întări în lupta sa pentru punerea deplină în valoare a aptitudinilor sale și care are nevoie și mai departe de o biserică luminată, depozitară a bunurilor morale superioare pe care nici știința, nici filozofia nu i le poate oferi.

În formularea concluziilor mele mă întemeiam, în afară de convingerea mea proprie, și pe ideile a doi filozofi care m-au preocupat în timpul studiilor mele de la Budapesta, și anume: *C. Rădulescu-Motru*, unul din cei mai interesanți discipoli ai lui *T. Maiorescu*, de la București, și *Friederich Paulsen*[125] de la Universitatea din Berlin. Am rămas profund mirat, cînd deunăzi, am dat în biblioteca mea, printre puținele cărți ce mi-au mai rămas dintre cele achiziționate înainte de primul război mondial, peste mai multe broșuri din colecția „Studii filozofice“ a lui *Rădulescu-Motru*, printre care și aceea despre „Rolul social al filozofiei“, purtînd la sfîrșitul ei semnătura mea și indicația locului și a timpului în care am citit-o: Budapesta 20. X. 1906. Broșura aceasta ni-l prezintă pe tînărul filozof român de la 1899 cu totul depărtat de dascălul său *T. Maiorescu* în ce privește raportul dintre credință și știință, în schimb la unison cu cea mai nouă filozofie germană a

Scanned with OKEN Scanner

timpului, cu care marele-i maestru de la București nu mai era la curent. *C. Rădulescu-Motru* citează chiar, în sprijinul tezei sale, pe *F. Paulsen*. Reţin din citatele sale numai următoarele rînduri:

> „*Nu știința, ci credința face minuni;* desigur însă, nu orice credinţă, ci credinţa nimerită, aceea care prezice ce are să vină. Ideile, — zice *Hegel* — sînt forţele active ale istoriei. Şi cu drept cuvînt: pentru că ideile despre ce are să se întîmple sînt forţele care mişcă tendinţele şi gîndirile omeneşti. Aceasta va rămînea tot astfel cît timp oamenii vor trăi din speranţe puse în viitor. Şi pe atîta timp va avea un rol şi credinţa în viaţa omenească. *In acest sens este credința un element, ba încă principiul formal al oricărei filozofii*".

Datoresc necredinciosului ucenic al lui *T. Maiorescu* norocul de a fi făcut mai întîi cunoştinţă cu vajnicul filozof de la Berlin, care venea să-mi consolideze poziţia pe care mă fixasem încă la Sibiu, prin *J. G. Fichte*, cu privire la raportul dintre credinţă şi ştiinţă. Nemulţumit cu puţinele citate din cartea lui *Paulsen*, am căutat să-mi procur cartea însăşi, de la Berlin. În scurtă vreme am şi reuşit să ajung la un exemplar din a XV-a ediţie germană a cărţii „Einleitung in die Philosophie", apărută recent (*C. R. Motru* întrebuinţase ediţia a V-a, mult mai simplă şi mai redusă). Am citit cartea de la un capăt la altul al ei, cu o imensă pasiune, ceea ce se poate constata şi din nenumăratele sublinieri şi adnotări pe care le-am descoperit în timpul din urmă, cînd m-am căutat anume pe mine, cel de acum 55 de ani, în paginile ei. Căci, mai tîrziu foarte arareori am recurs la exemplarul vechi, original. De obicei mă serveam de traducerea românească a cărţii, făcută încă înainte de primul război mondial de doi tineri zeloşi, dintre care unul — *Dumitru Pușchilă* — mi-a fost nu numai consătean, ci şi bun prieten. (Traducerea românească s-a tipărit abia la 1920, în „Biblioteca Pedagogică" a Casei şcoalelor, nr. 14).[126]

*

Nu m-aş mira cîtuşi de puţin ca unor cititori ai paginilor prezente insistenţa mea asupra chestiunii conflictului aparent dintre religie şi ştiinţă să pară un anacronism ridicol. Asemenea poziţii nu mă miră, căci am trăit şi urmărit această problemă în mod concret şi cu mare intensitate, de-a lungul unei

vieți lungi și zbuciumate. Eu n-am privit-o teoretic și abstract, ci am trăit-o concret și practic. De la enunțările unor capete limpezi ca *Alexandru Mocsonyi*, *C. Rădulescu-Motru* și *Fr. Paulsen* cu privire la problema care mă frămîntase atît de adînc la Sibiu și la București și în care reușisem, grație în mare parte lui *J. G. Fichte*, să-mi găsesc punctul de sprijin fix pentru totdeauna, a trecut mai bine de o jumătate de veac, fără ca ele să fi pierdut ceva din valabilitatea lor. Științele pozitive au înregistrat în acest răstimp progrese de-a dreptul uimitoare, fără totuși ca ele să poată schimba axa însăși a problemei de mai sus. Filozofia spiritualistă sau idealistă, n-a sucombat în lupta cu filozofia materialistă și de nicăieri nu se ivesc semne sigure că așa ceva va avea să se petreacă într-un timp previzibil de mintea omenească pe cît de prezumțioasă, uneori, pe atît de neputincioasă în raport cu absolutul, cu infinitul și cu eternul. Marea criză prin care trece întreaga omenire pe urma celor două războaie mondiale nu face decît să confirme pentru orice om cu un simț de răspundere morală neviciat de ambiții deșarte și de interese meschine, marele adevăr că tendințele extremiste și exclusiviste îndreptate spre desființarea uneia sau alteia din cele două forțe, prin care trăiește universul, forța spirituală și forța materială — nu au alt efect decît pe acela de a tulbura adevărata pace dintre indivizii care alcătuiesc umanitatea și de a-i îndepărta de la fericirea la care fiecare generație are un drept sfînt. Cu toată această criză acută, care a cuprins, ca niciodată înainte de aceasta, întreaga omenire, eu nu disperez. Dimpotrivă, eu văd apropiindu-se zorii unor vremuri de dezmeticire a capetelor astăzi prea aprinse, cînd spiritul și materia vor putea nu numai „coexista pașnic", ci vor putea colabora în cea mai ideală armonie „dînd cezarului ce e al cezarului și lui Dumnezeu ceea ce e a lui Dumnezeu".

Datoresc consolidarea mea definitivă pe această poziție, — din care nu m-a putut clinti nimic pînă în ziua de astăzi și sînt sigur că nu mă va clinti nici în viitor —, Budapestei, dar nu Budapestei feudale al cărui spirit corupt nu m-a putut cîștiga niciodată, ci Budapestei românești, cu modestele, dar curatele ei înjghebări de la „Lupta" și „Petru Maior"[127].

*

Dar, încă ceva, în legătură cu „Petru Maior"!

Cei obișnuiți să laude cu orice preț trecutul, înfățișează instituțiile noastre de odinioară ca întrupare a perfecțiunii, sub

toate raporturile. Este foarte adevărat că „Petru Maior“ a fost o mare binefacere pentru neamul nostru pînă la primul război mondial, dar trebuie să se spună totodată că această societate, atît de bine intenţionată, n-a reuşit decît într-o măsură limitată să anihileze efectele adînci ale influenţei exercitate de şcoala şi de cultura ungurească asupra românilor ardeleni. Majoritatea tinerilor români care frecventau şcoli secundare era nevoită să frecventeze institute străine, în care stăpînea, de la 1848 încoace, un duh de intoleranţă acută şi de oportunism degradant. Absolvenţii români ai şcolilor secundare ungureşti, care se duceau la Universitatea din Budapesta, în cele mai multe cazuri nu căutau contactul mai de aproape cu societatea „Petru Maior“. Ei nu erau animaţi de idealuri mai înalte. Scopul lor era: diploma universitară, care să le asigure o carieră comodă, cu trai mai bun, de „domn“. În afară de cursurile de la universitate, ei frecventau doar cafenelele — vestitele „cafenele“ imitate după cele vieneze — şi „Orfeul“.

Mi-aduc aminte de un moment deosebit de caracteristic în acest sens.

Un contemporan de-al meu de la Budapesta — unul din destul de puţinii tineri care îşi petreceau anii de studiu căutînd şi alte satisfacţii decît cele oferite de cursurile universitare şi de cafenea — şi-a luat osteneala să traducă în românește — nu ştiu din care limbă — cunoscutul roman al lui *Turgheniev* „Părinţi şi copii“. Cînd traducerea fu terminată, colegul, care urma Facultatea de drept, mi-a oferit-o pentru publicare în gazeta „Lupta“, însoţită de o notă a sa, în care termină astfel:

> „Fiii ruşi! — Trece o generaţie întreagă prin crize sufleteşti, pe urma unui curent de idei care-i copleşeşte pe toţi...
>
> Fiii români au o singură ţintă: un trai — o „carieră“ — liniştit şi îmbelşugat, pentru ca «nepoţii» să poată ajunge la şi mai mare «cinste».
>
> Cîtă îndărătnicie, cîtă jertfire acolo, pentru un ideal — ce inimi de piatră şi ce frică a zilei de mîine, aici!“. (Vezi „Lupta“, nr. 133, din 1907)[128].

Paralela trasată de prietenul meu era justă. O bună parte din tineretul ardelean crescut după „Tranzacţiunea“ de la 1867 în şcoli ungureşti, nu mai avea aproape nimic din sufletul celui dintre anii 1848 şi 1867.

Scanned with OKEN Scanner

În legătură cu aceasta îmi aduc aminte de o altă întîmplare caracteristică și anume: din inițiativa colegului *Gheorghe Popp*[129] de la Facultatea de drept, fost, mai tîrziu, în România Mare, ministru al cultelor, apoi, într-un moment crucial al istoriei noastre, delegat al guvernului român la Moscova pentru semnarea Armistițiului cu Puterile Aliate, la 11 septembrie 1944, a avut loc o încercare de organizare într-o anumită unitate a studenților români, sași, sîrbi și slovaci de la universitatea din Budapesta — nu în scop propriu-zis politic, ci în scop cultural și social. Răspunsul studenților sași a fost, din capul locului, negativ. În schimb, sîrbii și slovacii s-au arătat foarte dispuși. Au avut loc, după pregătirile de rigoare, două întîlniri destul de bine frecventate, mai ales de sîrbi. În prima, *Gh. Popp* a făcut o succintă prezentare a istoriei românilor, iar în a doua am făcut eu o privire asupra dezvoltării literaturii române. Ambele conferințe s-au ținut în limba maghiară și au fost ascultate de colegii de celelalte naționalități cu plăcere și interes. Dar, apoi, acțiunea s-a oprit pe loc, după cît îmi mai aduc aminte, din lipsa de interes a majorității studenților români, care „nu aveau vreme de pierdut" cu astfel de ocupații puțin rentabile...

*

În sfîrșit, o amintire din Budapesta în legătură cu mișcarea social-democrată a vremii. Dar mai întîi o paranteză.

N-aș putea afirma că am cunoscut încă din copilărie mișcarea muncitorească în înțelesul ei de astăzi, dar, în orice caz, mi-am trăit copilăria în atmosfera de viață de mic meseriaș român de la țară. Tatăl meu avea — după cum am mai spus — un atelier de cojocărie, în care, afară de cei cinci frați ai mei, mai lucrau și trei-patru calfe și ucenici. Tatăl meu a fost printre întemeietorii *„Reuniunii meseriașilor din Săliște"*, care a luat ființă la 1882. Reuniunea își avea sediul ei, în primul deceniu, chiar în casa mea părintească. Îmi aduc bine aminte de ședințele comitetului și mai ales de sigiliul Reuniunii, cu care, de cîte ori izbuteam să abat atenția tatălui meu, îmi plăcea grozav să mă joc.

Desigur, în împrejurările primitive de la țară, nu se pomenea pe atunci de „probleme muncitorești", totuși, mi-aduc vag aminte că în casa noastră se citea revista „Meseriașul român" de la Brașov și că se comenta adeseori cuprinsul ei.

Cu problemele muncitoreşti am ajuns în contact mai tîrziu, prin intermediul literaturii. Ca elev în clasa a VII-a la liceul din Braşov am citit „Studiile critice" ale lui *C. Dobrogeanu-Gherea*, care m-au familiarizat într-o oarecare măsură cu fenomenele sociale de acest gen. Am citit, apoi, romanul lui *C. Mille* „Dinu Milian", care şi el mi-a deschis ochii asupra unor fenomene de acest fel. În Sibiu, la teologie, am intrat oarecum în cunoaşterea „socialismului ştiinţific" prin lectura unor lucrări de ale lui *August Bebel*. La Bucureşti, apoi, am luat chiar contact direct, într-un anumit moment, cu masele social-democrate de acolo. Întîmplarea aceasta a avut loc în următoarele împrejurări. O mînă de boieri franţuziţi din capitală şi-a propus să reprezinte, ca diletanţi, o piesă de teatru bulevardier, la Teatrul Naţional, în limba franceză. Această iniţiativă, care dovedea o mentalitate bolnavă la clasa boierească română, a trezit valuri de indignare în anumite pături ale poporului autohton. Profesorul *N. Iorga* a dat glas acestei protestări prin cîteva conferinţe publice ţinute la Universitate. Printre studenţi s-a pornit un curent de împotrivire, prin fapte, la nelegiuirea boierimii franţuzite. Reprezentaţia trebuia să fie împiedicată cu forţa, dacă provocatorii nu renunţau de bună voie la intenţia lor. Dar, studenţimea bucureşteană din acea vreme era lipsită de un simţ destul de puternic de solidaritate, necesar spre a duce la bun sfîrşit o acţiune îndrăzneaţă de acest fel. Partidele politice manevrau cu anumite grupuri studenţeşti după cum le cerea interesul lor, zădărnicind orice acţiune de masă.

Printre studenţii revoltaţi însă eram şi eu, ardeleanul pe care inconştienţa boierimii îl rănea la inimă mai adînc decît pe colegii lui din Regat. Nu-mi mai aduc aminte de unde a pornit gîndul de a încerca o alianţă de luptă cu muncitorii din partidul social-democrat, ştiu numai că în preziua reprezentaţiei proiectate, pe data de 13 martie 1906, împreună cu colegul meu *Emil Panaitescu*[130] — mai tîrziu şi el profesor la Universitatea din Cluj şi director al Şcolii române da la Roma, — m-am dus la sediul partidului spre a face apel la muncitori ca, în seara cu pricina să iasă, alături de studenţime, în faţa Teatrului Naţional şi să împiedice cu toate mijloacele accesul înstrăinaţilor în incinta altarului sfînt al artei. La sediu, era tocmai o şedinţă, cu un număr de participanţi destul de mare. Trebuie să fi fost vreo 50—60—70 de persoane, cărora li se vorbea despre probleme în legătură cu programul social-de-

Scanned with OKEN Scanner

mocrat. Colegul *Panaitescu* a cerut să ni se dea și nouă cuvîntul, ceea ce s-a încuviințat. Am vorbit amîndoi, pe rînd, fiind ascultați în liniște, dar la urmă ni s-a răspuns că pe muncitori nu-i doare capul de fleacurile boierilor. Treaba lor! Ei au altceva de făcut: să ajungă la ziua de muncă de 8 ore, la urcarea salariilor de mizerie, la votul universal etc. În borșul nostru ei nu vor să se amestece. La manifestație, ei nu participă.

Am fost surprinși de acest refuz, pentru explicarea căruia n-am găsit altă cheie decît că majoritatea absolută a muncitorilor cu care am putut sta de vorbă era formată din străini, pe care mîhnirea noastră împotriva înstrăinaților nu putea avea darul de a-i impresiona[131].

Am plecat din mijlocul muncitorimii copleșiți de o dublă durere, dar refuzul lor nu ne-a dezarmat. În seara de 13 martie programul nostru a fost împlinit întocmai. Nici un boier n-a putut pătrunde în incinta teatrului. Reprezentația nu s-a putut ține. Socoteala n-a fost tocmai netedă. Au trebuit să intervină și armata, care a potolit entuziasmele de așa fel, încît spre miezul nopții, Capitala și-a reluat liniștea obișnuită.

Prima mea încercare de contact cu muncitorimea organizată a dat astfel greș, și cu aceasta închid paranteza, revenind la amintirile de la Budapesta.

Aici am făcut o nouă experiență. În lupta contra feudalismului și șovinismului unguresc, conducerea Partidului Național Român a preconizat și ea o alianță cu socialiștii unguri, dar conducerea partidului social-democrat a condiționat alianța de dizolvarea Partidului Național Român. S-a făcut cu acest prilej constatarea că socialismul unguresc era național, nu internațional, și că orice colaborare cu el, pentru români, era tot atît de imposibilă, ca și cu partidele maghiare naționalburgheze. Am înregistrat cu oarecare regret comportarea socialiștilor unguri, dat fiind că evoluția mea mergea pe o linie națională-socială de democrație veritabilă. Nu eram burghez nici prin naștere, nici prin formațiune și aveam o înțelegere destul de pronunțată pentru revendicările maselor totdeauna exploatate, în toate privințele, de toți. Acestei atitudini i-am dat expresie pe față, în impresiile scrise pe marginea impunătoarei manifestații muncitorești de 1 mai, la Budapesta, în anul 1907. Era prima manifestație de acest fel la care asistam, și ea a exercitat asupra mea o puternică impresie. Iată ce scriam, printre altele, cu acel prilej:

Scanned with OKEN Scanner

„La orașe mari nu este o zi mai frumoasă și mai însemnată, ca aceasta (ziua de 1 mai)... Interesantă este în această zi manifestația socialiștilor.

Pînă-n anul acesta nu mai văzusem așa ceva. Am luat-o deci spre Bulevard, ca să asist la defilarea convoiului socialist.

Erau orele trei. Public colosal. Din opt părți treceau tramvaiele electrice printre lumea adunată, curioasă să vadă și să audă ceea ce numai o dată se poate vedea și auzi într-un an. Polițiștii călări și pedeștri țin ordinea, cît o mai pot. Publicul e liniștit. Deodată se apropie convoiul. De departe se văd steagurile roșii și albe, purtate la diferite depărtări de stegarii voinici, apoi chipie roșii, haine roșii, embleme socialiste pe pieptul fiecăruia. Sînt bărbați și femei, în rînduri amestecate și destul de regulate. Muzicile contribuie și ele la menținerea ordinei și la potențarea entuziasmului.

Cînd tace muzica, încep cîntările.

Dintîi răsună Marseilleza, în dure accente ungurești... E imnul votului universal, care e pe buzele tuturor.

Cuvintele sînt aspre: «Dați-ne votul universal și vom fi patrioți, iar nu pribegi fără de țară». Și din sute și din mii de guri răsună această cerere dreaptă, bărbați, femei, copii, toți își sparg pieptul cu cîntarea asta. Și rîd, și scrîșnesc din dinți, cînd ajung la refrenul fiecărei strofe, atît de caracteristic pentru opinia publică a muncitorimii din Ungaria.

Strofa primă se termină cu următoarea dorință: „*Kötelet a Kossuth Franczi nyakának!*“ (adică: „Streang pentru grumazii lui *Francisc Kossuth*“ — ministrul de comerț în funcțiune atunci n.n.)... Strofa a doua se termină cu dorința: „*Kötelet o fekete gróf nyakának!*“ (idem, pentru „groful negru“, cum era numit ministrul de interne, contele *Andrássy*) și a treia cu: „*Kötelet az Apponyi gróf nyakának!*“ (idem, pentru contele *Apponyi*), și tot așa mai departe pentru toți care se rup pentru drepturile tuturor cetățenilor acestei țări. Toți strigă așa. Nu-i oprește nimeni. Rîd și vardiștii, rîde și publicul, rîd și socialiștii. Rîd și trec înainte. Tot rîd și tot trec, și vin alte rînduri, cu alte steaguri, cu alte embleme — și cu aceleași dorințe“. (Cf. „Lupta“, 3 mai 1907, nr. 91)[132].

Și, iată, așa s-a desfășurat grandioasa manifestație de 1 mai 1907, în decursul căreia au defilat, timp de aproape două

ore, 30.000 de socialişti gata de orice pentru realizarea ideilor partidului. Privitorii obiectivi şi-au dat seama că o asemenea mişcare este ceva mult mai serios decît o simplă paradă ocazională. E vorba aici de o forţă, pe care nimic nu o va mai înfrînge...

Despre aceasta m-am putut încredinţa în timpul primului război mondial şi a primei perioade din revoluţia rusească. Zeci şi poate sute de mii de socialişti unguri ajunseseră în Rusia, ca prizonieri de război. Acolo ei s-au constituit ca „grup maghiar al partidului comunist (bolşevic) rus", desfăşurînd o puternică propagandă, în serviciul căreia aveau, în cadrul unei „edituri" proprii, nu mai puţin de patru gazete de propagandă, unele din ele cotidiene. La un moment dat, *„Comitetul naţional al românilor emigraţi din Austro-Ungaria"*, constituit la Odesa în ziua de 2 ianuarie 1918, comitet din care făceam şi eu parte, a fost încunoştiinţat că revoluţia rusească a făcut cu putinţă o colaborare între socialiştii unguri şi Partidul Naţional Român ardelean — lucru care, acasă, în „patrie", nu fusese niciodată posibil. Într-adevăr, „grupul" amintit mai sus s-a afiliat la *„Alianţa popoarelor subjugate din Austro-Ungaria"*, înfiinţată la Kiev, în urma iniţiativei prizonierilor şi refugiaţilor cehi aflaţi pe teritoriul Rusiei — alianţă din care făcea parte şi Comitetul nostru. „Grupul" s-a declarat de acord cu programul „Alianţei", care avea ca prim punct al său: *dezmembrarea Austro-Ungariei*. Ştirea ni s-a părut, în primul moment, de necrezut, totuşi ea ne-a fost confirmată şi eu am înregistrat-o şi în presa acelei vremi. Însă bucuria nu a fost de prea lungă durată, căci după înapoierea în ţară a tovarăşilor noştri unguri, ei n-au mai rămas la cele declarate la timpul său şi, cu tot „internaţionalismul" lor programatic, înţelegeau ca Ungaria milenară să rămînă neatinsă, iar naţionalităţile să se mulţumească cu o situaţie de mîna a doua. Mi-am dat seama atunci, poate mai bine decît oricînd înainte sau după aceea: cît de greu se mai pot drege minţile oamenilor, odată stricate! Ce uşor e să arunci în ziare lozinci mari, în care atîta lume de bună credinţă crede şi cît de greu e să întîlneşti oameni care să-şi pună în cumpănă viaţa pentru traducerea sinceră a lor în realităţi concrete! Ce altă lume ar fi astăzi pe plaiurile noastre dacă social-democraţii unguri înapoiaţi din Rusia ar fi căutat să împlinească, acasă, întocmai ideea măreaţă propovăduită de revoluţia rusească cu privire la *dreptul tuturor popoarelor de a-şi hotărî singure soarta!* Or, ei au reeditat dogma feudalilor şi naţional-şovinistilor

Scanned with OKEN Scanner

kosuthiști[133] și pașoptiști unguri, în sensul *dreptului ungurilor de a hotărî singuri asupra viitorului popoarelor pe care le-au ținut sub jugul lor timp de un mileniu.* [. . .][134].

*

Instinctul sau poate Providența m-a păzit de primejdia care m-ar fi păscut dacă, profitînd pînă la maximum de bursa pe care o aveam pentru Budapesta, aș fi rămas mai departe în capitala, viciată pînă la măduvă, a Ungariei feudale. Norocul mi-a fost nespus de priincios. După un an deosebit de bogat, petrecut în mijlocul tuturor ispitelor și pericolelor, am reușit să mă mut, sănătos, „în altă țară".

XI. PENTRU ÎNTÎIA OARĂ FAȚĂ ÎN FAȚĂ CU MOARTEA

La 30 iunie 1907, după ce mi-am dat, la Universitate, colocviile obligatorii pentru bursieri, din limba maghiară și limba română, am părăsit redacția „Luptei" înapoindu-mă la casa părintească, de unde aveam să întreprind pașii necesari în vederea aprobării bursei pentru Germania. Nu mai știu sigur dacă între plecarea mea de la „Lupta" și plecarea din fruntea acesteia a întemeietorilor și conducătorilor ei, deputații *T. Mihali*[135], *A. Vlad*[136] și *Al. Vaida-Voevod*[137], a fost o legătură oarecare, sau totul a fost o simplă coincidență. Fapt e că, a doua zi după ieșirea mea din redacție, gazeta a îndurat o transformare radicală, care a fost de rău augur.

Totuși, eu nu m-am despărțit cu totul de foaia care-mi dăduse atîtea posibilități de orientare în viața politică națională și internațională și care mă ajutase, ca în cele mai frumoase povești, să fac din anul pe care-l crezusem atît de nenorocit, un an binecuvîntat de fericit. Am rămas mai departe în legătură cu ea, scriind, din cînd în cînd, tot cu aceeași dragoste, ca și înainte, despre tot felul de probleme pe care le socoteam vrednice de a fi aduse în publicitate.

Din activitatea mea benevolă, desfășurată în a doua jumătate a anului 1907, amintesc un singur fapt, anume participa-

Scanned with OKEN Scanner

rea mea, ca reprezentant al „Luptei", la alegerea de deputat în cercul Beiușului.

*

„Pasivitatea politică" pe care a urmat-o, timp de vreo trei decenii Partidul Național Român din Transilvania și Banat a avut, printre altele, și consecința păgubitoare că în masele populare a cam adormit sentimentul național activ. În multe regiuni, poporul începuse să cadă victimă corupției inaugurate și susținute de partidele politice ungurești în veșnică luptă pentru putere.

În urma părăsirii „pasivității", noii aleși ai poporului român în funcția de deputați în parlamentul din Budapesta luau pe umerii lor uriașa răspundere de „reeducare politică" a maselor, neglijate pînă atunci, și de afirmare a drepturilor acestui popor nu numai în fața opiniei publice și a deținătorilor puterii de stat, ci și în fața străinătății. La primele alegeri, din anii 1905 și 1906, s-au putut înregistra o seamă de rezultate îmbucurătoare, dar s-au putut constata și multe neajunsuri ce nu puteau fi înlăturate prea ușor.

*

În vara anului 1907 a avut loc o alegere parțială de deputat în cercul Beiușului. Pînă la acea dată mandatul de deputat a fost deținut, decenii de-a rîndul, de reprezentanți ai partidului maghiar de sub președinția contelui *Ștefan Tisza*, fost și viitor prim-ministru al țării.

Cercul Beiuș era locuit de o populație majoritară română. Din cele vreo sută de sate, unul singur era locuit de unguri. Alte patru sau cinci sate erau mixte. Tot restul era locuit de români, săraci și înapoiați în cultură — cu circa 90% analfabeți — în mare parte iobagi, încă, pe latifundiile bisericii catolice.

Partidul Național Român și-a propus să dezrobească poporul de sub întreitul jug politic, economic și cultural, luînd lupta în alegeri cu prepotența politică și economică străină. El desemnă pentru locul de deputat pe cel mai de seamă dintre luptătorii naționali ai deceniilor din urmă, adică pe părintele *dr. Vasile Lucaciu*, secretarul general al partidului, care fusese condamnat în vestitul proces al Memorandului la pedeapsa maximă de cinci ani și care se bucura de un renume nu numai

Scanned with OKEN Scanner

în straturile largi ale poporului, ci și în opinia publică internațională.

Candidatura aceasta umplu de îngrijorare cercurile politice ungurești, care vedeau în eventuala reușită a urgisitului „popă valah" începutul apunerii stelei stăpînirii lor nu numai pe plaiurile Bihorului, ci pe ale întregii Transilvanii. Această primejdie trebuia înlăturată prin orice mijloace. S-a inventat, în consecință, un candidat „ungur" „serios", care, în calitatea lui de director al uneia din cele mai mari bănci, să aibă posibilitatea de a cîștiga, prin bani, majoritatea necesară de alegători. Apoi a fost pusă la punct administrația, meșteră în a inventa tot felul de artificii prin care poporul să poată fi dus la vot așa cum voiesc „stăpînii" de veacuri. Și, în sfîrșit, pentru „asigurarea ordinii" s-au trimis în cerc vreo mie de jandarmi, 300 de soldați infanteriști și 280 de husari călări și au fost mobilizați cei mai buni bătăuși, specialiști în provocări de tumulturi și în vărsări de sînge — vestiții Tărcăeni — locuitorii singurei comune ungurești din regiune. Aceștia aveau să asigure, dacă nu reușita candidatului guvernamental *Kardos Arpád*, în orice caz însă împiedicarea reușitei valahului temut.

Conducătorii noștri au desfășurat, în preajma alegerii o activitate impresionantă prin simplitatea și frumusețea ei. Masele de țărani au fost pregătite ca pentru o sfîntă împărtășanie cu Neamul și cu Dumnezeu. Nimeni n-a avut nevoie să-i mintă pe alegători, să-i cumpere cu bani, cu băuturi sau cu promisiuni. N-a fost aproape deloc nevoie de „propagandă", ci numai de cuvîntul de ordine. Ca la 1848, cînd zecile de mii de țărani au purces, după sfatul și după exemplul preoților, spre Blaj, pentru a-și descărca acolo, în fața lui Dumnezeu și a mai marilor poporului, sufletul împovărat de amarul strîns de atîtea veacuri.

*

Am avut deci și eu norocul să fiu martor al învierii din morți a Bihorului, socotit de multă lume ca pierdut pentru români. Fusesem solicitat de conducerea „Luptei" să particip la alegerea de la Beiuș în calitate de reprezentant și de reporter al ei. Ajuns în localitate, am fost rugat de Biroul de presă al Partidului Național să iau asupra mea și sarcina de reprezentant al ziarelor „Universul" din București și „Le Temps" din Paris, ai căror trimiși speciali n-au putut sosi la timp

Scanned with OKEN Scanner

înarmat cu documentul privitor la aceste însărcinări, aveam dreptul liberei circulații pe întreaga rază destinată desfășurării alegerii.

Dar, cît de scump era să plătesc onoarea de a informa pe cititorii celor trei gazete din cele trei capitale mari europene!

Deși se auzise că adversarii stabiliseră un premiu pentru cine va ucide pe anumiți conducători români și că un oarecare poet de la Debrețin a publicat într-o revistă de acolo o lungă odă închinată vitejilor de la Tărcaia, în care se zicea, printre altele: „*Va veni vremea în care însuși Dumnezeu va zice: Nu-i nici un păcat ca flăcăii din Tărcaia să-i taie în bucăți pe valahi*“ — lumea noastră nu-și făcea prea multe griji în legătură cu eventualele perspective de acest fel. Se găseau, doar, pe teren 1500 de baionete de jandarmi și de soldați, încît se credea că va fi exclus ca nebunii de la Tărcaia să poată trece la barbarii.

Ceea ce era imposibil s-a dovedit totuși cu putință în Ungaria anului 1907. Iată ce se poate citi cu privire la cele întîmplate la Beiuș, în reportajul publicat în nr. 176, din 15/28 august 1907, al ziarului „Lupta“ din Budapesta:

„După orele 9 (în ziua alegerii) raportorul „Luptei“ se întorcea de la oficiul poștal către tabără, dimpreună cu raportorul „Tribunei“ (din Arad). Căpitanul armatei, căruia îi cerusem, pentru siguranță, o escortă de jandarmi, ne-a asigurat că putem trece nesupărați de nimeni, oriișiunde, și că nu crede că am avea nevoie de pază specială.

Dar altcum credeau cei ce au venit la Beiuș cu dorul neastîmpărat de a face scandal și de a vărsa sînge. Cînd sîntem în mijlocul pieței — căci trebuie să trecem pe acolo — se ridică deodată un uragan de zbierete, de abzuguri și de huiduieli. Noi trecem, nesinchisiți, înainte.

În momentul următor, urmează brusc trecerea de la vorbe la fapte. Pornește ploaia de pietre, cu de care tărcăienii erau din belșug înzestrați. Dăm să scăpăm rupînd cordonul de soldați, în teritoriul neutral, dar armata ne respinge. Din doi, eu am rămas singur, în vreme ce colegul meu s-a strecurat neobservat pe teritoriul neutral, iar eu mi-am luat refugiul către locuința neobositului dr. *I. Ciordaș*, unde voiam să scap. Dar poarta era încuiată de către autorități și păzită de doi jandarmi, așa că de scăpat nu puteam scăpa nici prin acest loc, singurul care-mi rămăsese. Înconjurat din toate părțile de ciome-

gele bătăușilor — alor noștri li le-au oprit la gară —, acoperit de o ploaie de bolovani, dintre care unii nu cădeau pe tare, amenințat de sulițele steagurilor care se îndreptau către mine, și de sus, și de pe la mijloc, într-un moment mi se părea că nu mai am ce nădăjdui. Strigătele turbate de: „dați-i în cap", „omorîți-l pe mizerabilul", „porc de cîine", „trădător de patrie", „împușcați-l ca pe un pui", care se auzeau ca îmbărbătări către bătăuși din gura corteșilor, îmi întăreau această teamă. Disperat, invoc de repetate ori ajutorul jandarmilor, la spatele cărora mă vîram, dar abia doi jandarmi încearcă, încet și grațios, să-i oprească pe turbați din gîndul lor sinistru de a vărsa sînge. După cîteva momente sare și armata care era în apropiere și liniștește spiritele (și spirturile). Atunci cer de la cei trei ofițeri de jandarmi să-mi pună la dispoziție o escortă de jandarmi, care să mă conducă pînă la tabăra noastră, dar în zadar, căci nu voiau să știe nici de porunca căpitanului de comandă, nici de biletul meu de legitimație, nici de nimic. Ziceau că nu-s datori să apere pe un om ca mine, care mă duc unde nu am ce căuta și care lupt împotriva intereselor țării etc. Scăparea trebuie să o atribui unui ofițer de infanterie, care m-a apărat cu trupul lui și m-a condus pînă la teritoriul neutral.

Notez că jandarmeria n-a deținut pe nici unul dintre cei ce au vrut să mă toace în cap cu rudele steagurilor și din cei ce m-au apucat de piept și au aruncat cu pietre în mine. Din contră, îmbărbătă pe scandalagii să continue și nu au luat măsuri nici cînd aceștia au început bombardarea casei d-nului *Ciordaș* (unde eram găzduit și eu, împreună cu candidatul, dr. *Vasile Lucaciu*).

În momentul scandalului, cînd întreaga piață a dat năvală asupra mea, doamna *Ciordaș*, speriată, apare de după roletele ferestrei de către stradă și strigă puternic după ajutorul jandarmilor. Abia își scosese capul pe fereastră și o piatră mare, de cel puțin un kilogram și jumătate, izbește pe d-na *Ciordaș* în piept. Altele au urmat gîrlă.

Și jandarmeria, spre gloria celui ce a trimis-o aici pentru a ține ordine, stătea impasibilă".

În alt loc al gazetei, incidentul este redat, în stil telegrafic, prin cuvintele: „Raportorul «Luptei» a fost atacat. Aproape să-l omoare". Iar într-alt loc, referindu-se la momentul in-

Scanned with OKEN Scanner

tervenţiei doamnei *Ciordaş*, se arată că aceasta a dat ca fapt concret omorîrea mea.

*

Din fericire, n-a trebuit să plătesc cu viaţa îndrăzneala mea, totuşi, mărturisesc că în clipele cînd m-am văzut atacat şi lovit, am simţit pînă în adîncul fiinţei mele fiorul morţii. O asemenea senzaţie nu mai avusesem niciodată pînă atunci. Mi-am dat pentru prima oară seama de spiritul public al vieţii de stat a patriei mele vitrege, în care totul era viciat, de sus pînă jos[138] şi de la care ajunsesem la convingerea că nu mai aveam ce aştepta. Am scăpat, ce e drept, şi acum cu viaţă, cum mai scăpasem odată cu cîteva luni înainte în chiar incinta Universităţii, dar pericolul nu va înceta să mă ameninţe mereu de acum înainte.

Bătălia de la Beiuş s-a terminat cu biruinţa românească, o biruinţă curată, dreaptă, sfîntă, care a turnat multă încredere în sufletul poporului, dar care a stîrnit, totodată, în tabăra adversă o şi mai mare îngrijorare şi o şi mai acerbă pornire şovină. Aceasta din urmă s-a manifestat, printre altele, şi prin următoarea solie, trimisă de un poet ungur flăcăilor de la Tărcaia care pierduseră, ce e drept, bătălia de la Beiuş, dar cărora Dumnezeul ungurilor le va da, în ceasul hotărît de el, o altă răsplată mult mai mare:

Pună-se acum flinta în pod
Să vedeţi că o să mai avem nevoie de ea,
Atunci cînd poporul maghiar le va striga celor ce-i sug sîngele,
Că: Ajunge! — *Şi se va cutremura şi cerul şi pămîntul!*
Dacă voi trăi pînă atunci, voi fi şi eu acolo,
Atunci ne vom face cheful, noi flăcăii din Tărcaia!

*

N-a trecut prea multă vreme şi pentru vestiţii flăcăi din Tărcaia momentul făgăduit a sosit şi ei şi-au putut face, în dragă voie „cheful". Într-adevăr în toiul revoluţiei din toamna anului 1918, cînd după asasinarea primului ministru al Ungariei, contele *Ştefan Tisza*, instinctele concetăţenilor noştri au scăpat, pentru cîteva clipe, din obezi, tărcăienii au fost „la datorie". Sub călcîiele lor „s-a cutremurat şi cerul, şi pămîn-

Scanned with OKEN Scanner

tul". Cea dintîi și cea mai de seamă ispravă a lor a fost *prinderea, mutilarea și îngroparea de viu a celui mai iubit și prețuit fiu al Bihorului — fostul meu amfitrion de la Beiuș, în anul 1907, dr. Ioan Ciordaș.*

Fioroasa poveste a uciderii acestui martir al poporului nostru este redată în amănunte în memoriile regretatului episcop de odînioară al Oradiei, *Roman Ciorogariu,* apărute la 1926, iar versurile profetice de mai sus au fost publicate atît în originalul unguresc, cît și în traducere românească, în nr. 186, din 1907, al ziarului „Lupta" din Budapesta.

*

Rîndurile de mai sus, le închină, cu sufletul plin de simțiri de o duioșie unică, amintirii sfinte a victimei de la 1918, a celor din Tărcaia, acela care, la 1907, a scăpat ca prin minune, de urgia lor. Cît timp va exista suflet de român în Bihor, *numele dr-lui Ioan Ciordaș nu va fi uitat.* [...]

XII. PĂRĂSESC BUDAPESTA

Anul petrecut în capitala Ungariei feudale și ultrașoviniste, departe de a fi fost un an pierdut, cum mă temeam la început, a fost, dimpotrivă, un an bogat, plin și binecuvîntat. Dacă el nu m-a dus mai de aproape în legătură cu „cartea" și cu „știința", în schimb m-a pus în legătură cu realitatea vieții, dîndu-mi posibilitatea să o cunosc pe toate fațetele ei. A fost un an de „știință aplicată", deosebit de folositor, mi-am dat însă seama că experiența de la Budapesta nu mai are sens să fie continuată. Nu mai aveam ce învăța acolo. Orice activitate a mea în împrejurările date, avea să fie stearpă, pe lîngă faptul că existența mea fizică era serios amenințată pe urma nebuniei șoviniste care începuse să se dezlănțuie împotriva mea. Eram mult prea tînăr și lipsit de experiența politică necesară, pentru ca să mă pot gîndi la un rol de oarecare importanță în vălmășagul patimilor care puseseră cele două popoare din nou în raporturi de dușmănie ireductibilă. Și, apoi, perspecti-

Scanned with OKEN Scanner

va de politician, adică de viitor om politic în sensul curent al cuvîntului, nu mă ademenea cîtuşi de puţin. „Politica“ — în sensul obişnuit de atunci — am socotit-o întotdeauna ca o ocupaţie nedemnă de oamenii care vor într-adevăr progresul genului uman. Alte chemări, mai frumoase, mai înalte mă ispiteau, indiferent de imensele piedici, pe care aveam să le întîlnesc în cale-mi, şi dintre care cea mai mare mi se părea psihologia poporului maghiar de atunci grefată pe o grandomanie incurabilă[139].

Lupta cu această grandomanie era inevitabilă. Trebuia să o dăm dacă mai voiam să trăim ca neam, dacă nu voiam să ne contopim, prin pierderea limbii şi a spiritului, preconizate de legea *Apponyi* ca mijloace sigure pentru deznaţionalizarea noastră, în „naţiunea maghiară unitară“. Dacă nu aveam curajul şi puterea de a primi lupta, convins fiind că va trebui, pînă la urmă, chiar cu cele mai grele sacrificii, să o cîştigăm, soarta noastră ca neam în Transilvania va fi pecetluită pentru vecie. Cuvintele profetice ale bardului de la 1848: „Acum ori niciodată“ şi „Murim mai bine în luptă, cu glorie deplină, decît să fim sclavi iarăşi“ trebuiau să cîştige acum valoare de dogmă sacrosanctă. Îmi era indiferent, deocamdată, dacă alţii împărtăşesc sau nu această credinţă. Din parte-mi, fără nici o tocmeală, eram hotărît să apuc pe calea aceasta şi să merg pe ea pînă unde omeneşte va fi cu putinţă.

Porunca aceasta de nezdruncinat mi-a turnat-o în minte şi în inimă anul petrecut la Budapesta, în cursul căruia am învăţat mai mult şi mai bine cît aş fi putut-o face prin audierea de cursuri universitare sau prin scufundarea în lectura de cărţi savante de prin biblioteci. Am învăţat, anume, să cunosc viaţa politică a patriei mele, cu toate dedesubturile ei, să-mi dau seama de psihologia adevărată a conducătorilor ei politici, de prejudecăţile lor, de metodele lor de luptă, de virtuţile şi de defectele lor, de temeiurile juridice şi sociale pe care se reazimă ţara, de tăria şi de proaspătul făt al parlamentarismului şovin care era legea *Apponyi*, cu care urma să am de aici încolo de furcă, pînă la înfrîngerea ei, înfrîngere în care învăţasem să cred fără şovăire. Înfrîngerea noastră în lupta de pînă aici, datorită în mare parte propriilor noastre metehne şi greşeli, pentru mine n-a fost un prilej de pesimism, ci un prilej de învăţătură. Am examinat cu toată luarea aminte lipsurile şi greşelile noastre şi eram hotărît să fac tot ce stă în puterile mele pentru *eliminarea şi îndreptarea lor. Căci dacă de partea celorlalţi era puterea, dreptatea era de partea*

Scanned with OKEN Scanner

noastră. Or, puterea este ceva trecător, în timp ce dreptatea e veşnică. Trebuie numai *credinţă, luptă şi răbdare,* pînă la sfîrşit.

Înarmat cu o credinţă mai puternică decît oricînd, după terminarea anului universitar 1906/1907 şi după ce mi-am dat examenele reglementare obligatorii pentru bursieri, mi-am luat — cum am mai spus — rămas bun de la redacţia „Luptei" şi m-am întors la Sibiu, unde speram să găsesc înţelegere pentru noile mele planuri la cei care, cu un an în urmă, mă determinaseră să rămîn un an la Budapesta, după care îmi promiseseră că îmi vor aproba bursa pentru Germania.

Ajuns în metropola culturii române ardelene, am pus în vedere mai marilor de la Consistor că, dacă nici după anul de purgatoriu petrecut la Budapesta nu-mi dau bursa pentru a mă putea folosi de ea acolo unde simt eu că-mi este locul, voi renunţa la ea. Într-o scrisoare adresată micului Machiavelli bizantin[140] de la Sibiu — meşter neîntrecut în arta de a încurca lucrurile — ziceam, printre altele: „Vreau să mă duc în Germania, şi vă asigur că, deşi n-am nici un mijloc de existenţă şi deşi sînt părăsit de toată lumea, o voi şi face. Decît să lupt întreaga mea viaţă cu nemulţumirea de a nu-mi fi căutat în timpul studiilor locul cel mai potrivit, mai bine voi să lupt doi sau trei ani cu mizerii materiale mari şi grele, pentru ca să pot avea mai tîrziu întreaga mulţumire sufletească — singura de care am nevoie în împrejurările atît de ciudate, între care sîntem siliţi a trăi şi cu care şi aşa prevăd că o să mă ciocnesc destul de puternic".

Bineînţeles că cererea mea n-a fost nici de astă dată onorată de răspunsul aşteptat şi urmarea a fost renunţarea la bursă — atitudine la care, de fapt, nu se aştepta nimeni şi pentru care şi cei mai buni prieteni s-au simţit obligaţi să mă certe şi să mă sfătuiască să revin asupra ei. Toţi cunoscuţii mei mă compătimeau pentru acest „salt mortal" pe care considerau că-l făcusem şi-mi prevesteau zile amare pentru viitor. Intransigenţa e frumoasă în teorie, dar în viaţă nu prea e practic să faci abuz de ea. Asta mi se spunea de pretutindeni, doar-doar „mi-o veni mintea la cap" şi cu speranţa că, regretînd pasul făcut într-un moment de supărare, îmi voi retrage actul de renunţare. Ceea ce eu, bineînţeles, n-am făcut. Am crezut şi de astădată în puterile mai presus de mine, fiind încredinţat că pînă la urmă voi înfrînge piedicile ce-mi stau în cale şi voi izbuti să-mi văd realizat gîndul care-mi copleşise întreaga

Scanned with OKEN Scanner

ființă, acela de a mă putea pregăti în libertate deplină pentru misiunea mea de mîine, pe care o vedeam nespus de grea, dar și de măreață, în același timp.

XIII. LA O NOUĂ RĂSPÎNTIE A VIEȚII

Mărturisesc că, în momentul în care pusesem în vedere Consistoriului sibian că, pentru cazul că nu-mi acordă bursa pentru Germania, renunț la ea, nu m-am prea gîndit la ceea ce va trebui să întreprind în cazul în care cererea mea nu va fi aprobată. În naivitatea mea nu-mi puteam închipui că înalta autoritate bisericească se va expune la o astfel de situație, ca un bursier al ei să renunțe, din motive principiale mai înalte, la bursă, iar această autoritate să nu găsească nici o modalitate de aranjare înțeleaptă a unui asemenea caz. Totuși, încrederea mea a fost crunt înșelată, spre marea bucurie a micului Machiavelli, care credea că, de acum, primejdia ca eu să ajung într-un înalt post de conducere la Consistor, eclipsîndu-l eventual pe el și pe alții ca el, este definitiv înlăturată.

După aruncarea zarurilor mi s-a impus de la sine teribila întrebare: *Quid nunc?* Eram din nou la o răspîntie a vieții — din nou în fața unui examen, de astă dată mai greu decît oricînd pînă atunci... Nu puteam face nici de astă dată decît ce-am mai făcut și alte ori în situații dificile: să mă las în grija Providenței.

Socoteala mea s-a dovedit și de data aceasta înțeleaptă, mai înțeleaptă decît sfaturile tuturor binevoitorilor mei.

M-am hotărît să plec din nou la București, unde eram încredințat că va fi imposibil să nu-mi găsesc un rost și să nu întîlnesc pe cineva care să-mi înțeleagă gîndul. Duceam cu mine în capitala românismului un imens capital de experiențe utile pentru cauza națională, eram pătruns de convingeri puternice în legătură cu situația noastră din Transilvania, care nu-i putea lăsa indiferenți pe frații din țara liberă, mă pasiona pînă la paroxism ideea de a mă înarma pînă în dinți pentru lupta cea mare ce așteaptă pe oamenii generației noastre de astăzi și de mîine, eram ferm hotărît să renunț la orice ambiție și la orice interes personal, oricît de atrăgător, numai

Scanned with OKEN Scanner

să pot vedea națiia mea din Ardeal trecuta peste primejdia ce-o amenința din partea șovinismului înarmat acum, legal, pe lîngă altele, și cu noua lege menită a-i deschide drum liber spre realizarea himerei milenare.

Ajuns la București, m-am dus de-a dreptul la părintele meu sufletesc din acea vreme, profesorul *Nicolae Iorga*, căruia i-am povestit întreaga mea odisee de pînă atunci. *N. Iorga* a înțeles situația, care nu reprezenta în fond o tragedie pentru mine, ci pentru însăși cauza națională, intrată în urma evenimentelor din Ungaria într-o fază extrem de critică. Spre bucuria mea, se repetă acum ceea ce mi se întîmplase cu doi ani în urmă. Fără să fi atins în convorbirea mea cu *N. Iorga* chestia unei burse pentru Germania, acesta, din proprie inițiativă, s-a dus în persoană la Liga Culturală, din Comitetul central al căreia făcea parte și a izbutit acolo să obțină să mi se acorde deocamdată pe timp de un an, o bursă de o mie de lei, cu care să plec în Germania la studiile visate de mine. Marele meu binefăcător mă sfătui să nu mă duc, cel puțin deocamdată, la Universitatea din Jena, pentru studii de pedagogie sistematică, pentru care el nu avea o considerație prea deosebită, ci să mă duc la Strasbourg, pe atunci german, unde voi avea posibilitatea să învăț o seamă de lucruri care nu se pot găsi nici în cărți, nici în cursurile universitare. Alsacia-Lorena era un fel de Transilvanie, măr al discordiei între două popoare care se dușmănesc la cuțite. Cine știe, cu simțul meu de observație și cu experiența mea din Ungaria, ce descoperiri folositoare voi putea face acolo, pe teren.

Am simțit o bucurie dintre cele mai mari în momentul în care am văzut căzînd toate obstacolele care mi se puseseră în cale și deschizîndu-se înaintea mea calea luminoasă în care aveam credința că voi întîlni ceea ce-mi dorea sufletul. Sugestia cu Strasbourg am găsit-o cu atît mai ispititoare, cu cît pedagogia herbartiană de la Jena îmi părea a nu fi pentru mine tocmai cea mai potrivită, din cauza caracterului ei oarecum țeapăn. În plus, îmi convenea de minune dorința exprimată de Comitetul Ligii Culturale cu ocazia acordării bursei, ca în afară de studii să urmăresc chipul în care se prezenta în presa din străinătate cauza românească. O asemenea preocupare se potrivea cu temperamentul meu și eram sigur că voi putea împlini în bune condițiuni așteptarea Ligii, trimițîndu-i memorii substanțiale cu privire la problema ce mi se recomandase. În ce privește studiul pedagogiei ca atare, simțeam

Scanned with OKEN Scanner

că nu mă voi dedica lui în sensul obișnuit. Nu mă interesează în prima linie nici o pedagogie „sistematică", „științifică", „socială", „morală", „experimentală" sau mai știu eu cum, după cum nu mă ademenea nici titlul de doctor. Mă gîndeam cu tot mai mare seriozitate la pedagogia de care are nevoie poporul meu din Ardeal în împrejurările speciale ale epocii de atunci și care, fără a fi o pedagogie „eclectică", să aibă un caracter militant, în sensul ca, prin ea să poată fi înfrîntă pedagogia politică șovinistă dominantă din Ungaria. Mă hotărîsem deci să caut în pedagogia și în filozofia cărora urma să mă dedic, deocamdată, la Strasbourg, arme împotriva pseudopedagogiei, a pseudofilozofiei și a pseudopoliticii unguresti, lăsînd pe un plan secundar multele teorii pedagogice mai mult sau mai puțin clasice, care de atîtea ori se bat cap în cap.

XIV. LA STRASBOURG*

Recomandația ce mi se făcuse la București de a urmări, în străinătate, chipul în care presa de acolo înregistrează și comentează „cauza românească", m-a îndemnat să mă opresc cîteva zile în Elveția, spre a lua contact cu specialiștii în noua știință a ziaristicii, pentru care, la Universitatea din Zürich se înființase, cu cîțiva ani în urmă, o catedră, care avea ca titular pe profesorul *A. Wettstein*, cu care mă gîndeam să intru în legătură. Ce e drept, Elveția mă interesa și prin marii ei pedagogi de odinioară, *J. J. Rousseau* și mai ales *J. H. Pestalozzi* și un popas oricît de scurt în țara acestora mi se părea o adevărată fericire. M-am oprit, mai întîi, cîteva zile la Zürich, unde, după ce am audiat două lecții la profesorul *Wettstein* și am participat la o ședință de seminar, m-am prezentat profesorului, cu care am avut o lungă convorbire deosebit de instructivă pentru mine. Mă ispitise gîndul de a rămîne acolo și de a mă dedica ziaristicii, în care scop i-am vorbit profesorului despre lucrarea mea asupra *Ziaristicii bisericești la români*. Răspunsul lui a fost că lucrarea poate fi acceptată ca

* Denumit pe atunci, sub germani, Strassburg.

Scanned with OKEN Scanner

teză de doctorat, rămînînd, bineînțeles, să o traduc mai întîi în limba germană. Oricît de ademenitoare ar fi fost însă perspectiva de a dobîndi, în interval de un an, titlul de doctor, nu m-am oprit totuși asupra acestei soluții. Am atins în convorbirea avută și eventualitatea unui alt subiect pentru teză, și anume: „*Ziaristica românească din Ungaria în lupta contra șovinismului maghiar*“, respectiv „*în contra legii școlare Apponyi*“. Mi s-a acceptat și acest subiect, totuși pînă la urmă am renunțat și la el. Mi-am dat seama că nu eram suficient pregătit pentru o astfel de luptă în fața străinătății și că trebuia să învăț încă mult, pentru a mă putea angaja la o sarcină atît de plină de riscuri și de răspunderi.

După zilele petrecute la Zürich și la Basel, m-am îndreptat deci spre Strasbourg, unde m-am fixat definitiv asupra a ceea ce aveam să urmăresc în anii de studii care îmi stăteau înainte. M-am hotărît pentru filozofie, pedagogie, istorie universală și filologie romanică.

Universitatea germană din Strasbourg era o instituție pentru care „Reich“-ul făcuse toate sacrificiile posibile. Acolo, în vecinătatea imediată a Franței, la o distanță de cîteva ore de Paris, Germania învingătoare de la 1870/1871, considera că avea datoria față de sine însăși de a înălța o universitate de mîna întîi. Ceea ce a și izbutit să realizeze sub toate raporturile. Din parte-mi am urmat cu rîvnă cursurile la care m-am înscris, căutînd, paralel cu ele, să cunosc cît mai de aproape și starea de spirit a provinciei și luptele naționale dintre cele două popoare care, aici la Rhin, își dispută, de secole, dreptul de stăpîni ai pămîntului. Dintre profesorii audiați, o deosebită atracție am simțit față de titularul catedrei de filozofie și pedagogie, *dr. Theobald Ziegler*, autorul unui tratat succint de „Pedagogie generală“ deosebit de agreat de mine, pentru spiritul independent, serios și curajos de care era străbătut. *Ziegler*, în dezacord cu politica școlară oficială a țării sale, propovăduia o politică școlară înțeleaptă și generoasă, străbătută de sentimente general-umane. Pentru regiuni locuite de mai multe populații, el recomanda predarea învățămîntului nu în limba statului, ci în aceea a popoarelor autohtone. „Din punct de vedere practic ar fi mai folositor și necesar, *iar din punct de vedere politic cu atît mai vîrtos, în loc să te împotrivești, dintr-un fals zel de germanizare, unui lucru care, în altă formă, din punct de vedere politic, tot va veni*“. Cu aceeași franchețe și cu același curaj milita profesorul *Ziegler* și pentru dreptul poporului de a putea înființa și susține, în afară

de școlile de stat, școli particulare. „Recunosc dreptul de a întemeia școli particulare, bazîndu-mă exclusiv pe considerațiuni pedagogice: sub influența birocrației, școala e aplicată spre primejdia de a înțepeni și de a stagna, de a se uniformiza și de a se mecaniza. Față de situația aceasta, progresul pedagogic trebuie să-și întemeieze vetre proprii; experimentului pedagogic trebuie să i se dea voie și posibilitatea de a-și crea un mediu propriu".

Concepția mea militantă despre pedagogie a găsit în profesorul *Th. Ziegler* un sprijin prețios. Nu e de mirare că în astfel de condiții în anul petrecut la Strasbourg am depășit cadrele strict „științifice" ale disciplinei principale, căreia mă dedicasem și că am îmbrățișat-o și din punct de vedere politic concret. O dovadă spre această viziune sînt lucrările pe care le-am elaborat în acest interval de timp și pe care le-am publicat în două reviste de la București: „Neamul românesc" al lui *N. Iorga* și „Revista generală a învățămîntului" a lui *Spiru Haret*. În cea dintîi am publicat două studii mai dezvoltate despre „*Chestiunea polonă*" și „*Chestiunea alsaciană*", iar în a doua o lucrare mai vastă intitulată „*O călătorie în Alsacia-Lorena. Țara și școlile ei*", aceasta din urmă apărută și în broșură. Ca urmare la călătoria de studii prin Alsacia-Lorena, care a durat patru săptămîni și în cursul căreia am vizitat, în afară de școlile normale ale provinciei și un mare număr de școli primare din teritoriul locuit de francezi în Lorena de nord, mă hotărîsem să întreprind călătorii de studii și în regiunea locuită de polonezi (Poznania) și în cea locuită de danezi (Schleswig-Holstein), dar Ministerul Instrucțiunii din Berlin mi-a pus în vedere că cererea mea trebuie să-i fie înaintată, cu recomandare, de către legația maghiară de acolo. Neavînd nici o șansă să pot obține o asemenea recomandare, m-am văzut nevoit să-mi schimb programul, vizitînd, cu un mare folos, Ducatul de Luxemburg și un mic colț din Franța — orașul Nancy —, unde mi-am verificat și completat informațiile anterioare despre stările de lucruri din Alsacia-Lorena germană.

Anul petrecut în cea mai nouă și mai buclucașă provincie germană mi-a dat posibilitatea nu numai de a lua contact mai de aproape cu cultura și viața poporului german și într-o măsură mult mai mică și cu aceea a poporului francez, ci și pe aceea de a mă orienta într-un chip satisfăcător în problema popoarelor europene condamnate la o soartă întrucîtva analogă cu a noastră, a românilor din Austro-Ungaria. Dacă problema

Scanned with OKEN Scanner

poloneză n-am putut-o studia pe teren, în schimb mi-am procurat material informativ și documentar bogat, care mi-a permis să-i descifrez toate aspectele și să pot trage concluzii folositoare și pentru cauza noastră. Tot astfel și în problema danezilor din Schleswig-Holstein.

Rezultatele acestor studii, cercetări și anchete le-am putut utiliza ulterior, pe de o parte, în teza de doctorat pe care am prezentat-o, cu un an mai tîrziu, Universității din Jena, pe de alta, în memoriile trimise Ligii Culturale din București. În ce privește primul meu memoriu, despre „*Presa străină și Românii*", el a stîrnit, la timpul său, un deosebit interes în sînul Comitetului Central al Ligii, determinîndu-l să inițieze o acțiune dintre cele mai folositoare, care însă, din păcate, ca atîtea alte inițiative frumoase, după vreun an s-a împotmolit cu totul. Memoriul s-a publicat în „Neamul românesc literar", an I. nr. 1, p. 33—43. El își mai păstrează, în multe privințe, și astăzi actualitatea[141].

*

Anul petrecut în capitala Alsaciei-Lorenei mi-a oferit și prilejul unei inițieri solide în filozofie. Audiasem, ce e drept, cursuri interesante de filozofie și la București, și la Budapesta, dar în ambele locuri disciplina aceasta era în programul meu pe plan secundar. Acum ea, dimpreună cu pedagogia, a fost pusă pe primul plan.

Voi aminti aici, înainte de toate, atașamentul meu față de titanul filozofiei germane, *Immanuel Kant*. N-aș putea afirma că am pătruns în toată filozofia lui, care în multe privințe depășea interesul și posibilitățile mele. Căci, pentru a putea zice că ai ajuns într-adevăr să o cunoști și să o înțelegi, nu-ți ajunge o viață de om. Dar pot să spun că în multe privințe m-am apropiat de el și m-am împrietenit chiar cu făurarul ei. Am găsit la acesta, mai întîi de toate, cîteva trăsături care, ca om, m-au apropiat foarte mult de el. Și *Immanuel Kant* a fost fiu de mic meseriaș, care, în copilăria lui a avut parte de o educație profund religioasă. În timpul studiilor sale universitare nici el nu s-a limitat la o specialitate oarecare, ci a îmbrățișat, cu mare sete, un număr nelimitat de discipline și de specialități, inclusiv teologia. Avea un viu interes pentru evenimentele politice ale vremii sale și căuta să vadă cît mai adînc și cît mai departe valoarea lor pentru îmbunătățirea vieții omenești. Și-a închinat o bună parte a timpului său problemei

„Păcii eterne“ între popoare. A fost un entuziast aderent al libertății, menită să aducă în lume o doză însemnată de fericire. În acest sens, el a salutat deopotrivă războaiele pentru libertate ale Americii, ca și revoluția franceză. M-au impresionat adînc mărturisirile lui că „nu poate fi nimic mai groaznic, decît să supui faptele unui om voinței altuia“, că „nu poate exista o mai firească oroare, decît aceea împotriva sclaviei“ și că „fiecare om trebuie să fie un scop în sine, nu un simplu mijloc pentru alții“. De asemenea, am înregistrat cu o nespusă satisfacție concepția lui despre învățătură și despre studiul universitar. Tendința permanentă a lui nu era de a-i îndopa pe ucenicii săi cu cutare și cutare știință, pe care să o știe reda cît mai fidel la examene, ci de a-i stimula la cugetare proprie și de a le oferi posibilitatea de a se consolida în sens moral și religios. „Morala și religia — spunea el — sînt lucrurile principale în filozofie“[142].

Prilej pentru a mă adînci în personalitatea lui *Kant*, mai mult decît în filozofia lui — mi-au dat, pe de o parte, strălucitele cursuri de istorie a filozofiei, audiate la profesorul *Th. Ziegler* și la tînărul docent *W. Wundt*, fiul marelui filozof și psiholog de la Lipsca, cu care am analizat, timp de un semestru, opera „Prolegomene la orice metafizică viitoare, care se va putea înfățișa ca știință“, pe de alta, apariția primei lucrări românești asupra lui *Kant*, avînd ca autor pe Arhiereul *Sofronie Vulpescu Craioveanul*, mai tîrziu episcop al eparhiei Rîmnicului. Acest din urmă fapt m-a determinat să cercetez, pe cît am putut, procesul de pătrundere a filozofiei kantiene în cultura românească și să supun unei critici severe prima lucrare românească asupra filozofului de la Königsberg. Lucrarea mea, din nenorocire radical mutilată, din cauza „lipsei de spațiu“, s-a tipărit în revista „Convorbiri literare“ din București, 1910, p. 714—715.

*

Și mai mult decît *Im. Kant*, m-a cucerit ucenicul său *J. G. Fichte* pe care îl întîlnisem în calea mea mai întîi la Sibiu și de care acum mă simțeam și mai apropiat sufletește. Fiu de mic meseriaș și el, crescut, ca și *Kant*, într-o atmosferă religioasă și avînd o tinerețe apăsată de multe griji și greutăți, fiind nevoit, pentru a se putea susține la studii, să dea lecții particulare la alți copii, student în teologie mai întîi, apoi la filozofie, unde a fost cuprins ca de o vrajă irezistibilă de ma-

rele *Im. Kant*, toate întocmai ca și scriitorul rîndurilor de față. Și-a făcut studiile mai întîi la Jena, spre care mă îndreptam și eu, unde s-a dedat din tot sufletul studiului filozofiei kantiene. „Am găsit în ea — spunea el mai tîrziu — o ocupațiune care îmi umplea și capul, și inima. Sub influența ei, spiritul meu neastîmpărat și împrăștiat se liniști. Acestea au fost cele mai fericite zile pe care le-am trăit vreodată. Cu toate că în fiecare zi eram nevoit să fac eforturi pentru a-mi cîștiga bucata de pîine, eram totuși în vremea aceea unul din cei mai fericiți muritori de pe glob".

Dealtfel, spunea el ceva mai tîrziu, „Ce filozofie îți alegi, asta atîrnă de aceea ce fel de om ești". Deși admirator al lui *Kant*, tînărul *Fichte* nu se înfeudase acestuia în sensul propriu al cuvîntului. „În filozofie — zicea el — lucrul principal nu e acela să continui de acolo unde o prea mare celebritate a încetat să clădească mai departe, ci să cercetezi fundamentele ei, să le supui celei mai severe critici, pentru a te încredința dacă acelea sînt într-adevăr solide pentru a putea susține edificiul științei".

Ceea ce m-a impresionat mai mult la *Fichte*, a fost personalitatea lui, mai mult decît sistemul lui de gîndire propriu-zis filozofică. Independent, autoritar, intransigent pînă la bruschețe, bine consolidat din punct de vedere etic și totodată profund religios, adînc și senin în activitatea sa speculativă în domeniul cugetării și totuși plin de forță activă puternică și de entuziasm nobil pentru realizarea ideilor sale, susținîndu-și ferm părerile, chiar și cînd nu le putea documenta, și realizîndu-le consecvent; față de sine însuși nu cunoștea cruțarea, după cum a dovedit-o prin *Cuvîntările către națiunea germană*, rostite la Universitatea din Berlin, pe cînd acest oraș se găsea sub ocupație străină. Nu mai puțin eroism a dovedit la 1793 prin apelul adresat principilor Europei, cărora le-a cerut să înfăptuiască în statele lor deplina libertate de cugetare, salutînd în același timp, din toată inima, revoluția franceză, care a proclamat libertatea individului.

Cît de mult m-au mișcat ideile lui relative la „misiunea savantului" (Beruf des Gelehrten)! N-am citit poate niciodată cuvinte mai minunate despre aceasta, ca cele scrise de tînărul Fichte pe cînd era profesor la Universitatea din Jena, din care nu pot să nu redau aici cîteva rînduri, care au prins în inima mea rădăcini adînci:

„Și eu sînt unul dintre aceia cărora li s-a încredințat cultura vremii sale și a celei ce va să urmeze.

Scanned with OKEN Scanner

Sînt chemat să mărturisesc adevărul; de urmele activităţii mele atîrnă infinit de mult. Sînt un preot al adevărului; sînt în solda lui; m-am legat să fac totul pentru el; să îndrăznesc totul, să sufăr totul. Dacă din cauza lui voi fi prigonit şi urît, dacă va fi să mor în slujba lui, ce lucru deosebit am făcut prin aceasta? Ce-am făcut altceva, decît ceea ce trebuia neapărat să fac?"

•

„Natura are un sens numai ca condiţie preliminară a unei vieţi morale; ea oferă mijloacele pentru acţiune, dar în realitate ea este mereu o barieră, pe care mereu trebuie să o ridici".

„Individul este dator să fie folositor societăţii, mai mult chiar, *să lucreze pentru scopul ultim al societăţii, adică să libereze tot mai mult genul uman de sub silnicia naturii şi să-l înnobileze.* El este obligat la aceasta, deoarece întreaga lui cultură a fost cu putinţă numai graţie societăţii. Dealtfel, progresul unui membru izolat al societăţii este condiţionat de progresul tuturor. *Sentimentul demnităţii şi al puterii mele creşte, cînd văd că existenţa mea nu este fără scop, că sînt un membru necesar al marelui lanţ, care, plecînd de la primul om, se prelungeşte spre eternitate.* Toţi binefăcătorii omenirii, toate numele mari au lucrat pentru mine. Eu însumi trebuie să iau în braţe opera lor de a face tot mai bogată şi mai fericită generaţia frăţească comună: eu pot duce strălucitul templu, pe care ei au fost nevoiţi să-l lase neterminat, cu un pas mai aproape de terminare. Chiar dacă va trebui să mă opresc şi eu pe loc, cum s-au oprit ei. Totuşi este cea mai sublimă idee aceea, că luînd asupra mea o problemă sublimă pe care n-o voi duce niciodată la capăt, nu voi înceta niciodată de a activa, şi astfel nu voi avea nici eu niciodată un sfîrşit.

Ceea ce numim Moarte, nu poate opri pe loc opera mea; căci opera mea trebuie să fie împlinită şi ea nu poate fi împlinită în nici un timp, prin urmare existenţei mele nu-i este hotărît nici un timp, iar eu sînt veşnic. *Odată cu luarea asupra mea a acelei opere mari, am zmuls pentru mine eternitatea.* Îmi ridic cu îndrăzneală fruntea în faţa munţilor stîncoşi, care se înalţă ameninţători, şi în faţa talazurilor de ape care se sfarmă în mii

Scanned with OKEN Scanner

de bucăți, și în fața norilor care plutesc ca într-o mare de foc, pîrîind asurzitor, și spun: Eu sînt veșnic și sfidez puterea voastră! Rostogoliți-vă cu toții peste mine, și tu Pămînt, și tu Cer, amestecați-vă în tumultul năprazznic, și voi, toate stihiile pămîntești, izbiți, măcinați în luptă sălbatică ultimul firicel de soare din corpul pe care îl numesc al meu — *voința mea singură, cu planul ei fix, va pluti îndrăzneț și rece peste ruinele Universului;* căci eu mi-am cuprins misiunea mea și ea este mai trainică decît voi; ea este veșnică și eu sînt veșnic, ca ea".

*

Este, desigur, în verbul înflăcărat al filozofului nostru și o doză de exaltare dar, să fim drepți și să recunoaștem că o anumită formă de exaltare se întîlnește nu numai în rîndurile credincioșilor fanatici, ci și în acelea ale artiștilor de tot felul și în ale gînditorilor, și că această particularitate departe de a constitui un defect al acestora, dimpotrivă, poate fi socotită ca o virtute. În tot cazul, cît mă privește pe mine, eu am avut totdeauna pentru astfel de „exaltați" o mai mare admirație decît pentru filozofii sau pedagogii „sistematici, științifici, clasici" etc.

Vorbele pline de foc, ca și exemplul viu dat de *Fichte* în toate ocaziile caracteristice ale vieții lui au dat existenței mele o soliditate mai mare decît izbutiseră să facă ceilalți factori care acționaseră pînă atunci asupra mea. El îmi deveni, pentru epoca studenției mele din Germania, mai mult decît un Mentor. Îl simțeam cum trăiește în mine, cum mă stăpînește, cum mă dirijează.

Cît de mult m-a ajutat această comuniune cu el în vremurile pline de zbucium, cînd căutam să-mi fixez axa vieții și activității mele, ca unul care simțeam că și mie îmi era încredințată într-o oarecare măsură, cultura neamului meu din vremea aceea și poate că și din viitor!

Fără să vreau ajunsesem să fac *mutatis mutandis* anumite paralelisme între destinul lui și al meu.

După cele două dezastre de la Jena, — căci *Fichte* nu îndurase numai, deopotrivă cu poporul său, marele „dezastru" al națiunii sale, provocat de pierderea bătăliei decisive din anul 1806, ci mai înregistrase și un al doilea dezastru, personal, fiind nevoit, în urma unui conflict acut de idei cu autoritatea de stat a epocii, să demisioneze din postul de profesor al Uni-

Scanned with OKEN Scanner

versității din Jena, — lucru „firesc“ și „normal“ din partea lui ar fi fost „să se astîmpere“, „să-și bage mințile în cap“ și să stea cuminte de o parte, așteptînd potolirea lucrurilor și a patimilor, ca un înfrînt oarecare, osîndit la o viață cenușie și fără relief. Or, tocmai eșecurile au fost acelea care l-au împintenat spre noi eforturi, mai dinamice decît cele de pînă atunci. Omul de carte, savantul trebuie să se deosebească tocmai prin aceasta de omul obișnuit, că în drumul spre adevăr nu recunoaște piedici care să-l oprească în loc sau să-i schimbe vederile. *Fichte* își creă un nou piedestal și *Cuvîntările către națiunea germană* ajunseră piatra unghiulară a renașterii germane, într-o vreme cînd cei slabi de înger credeau că dezastrul de la Jena a însemnat „*finis Germaniae*“.

Și eu mă găseam, oarecum, la capătul unei serii de evenimente periculoase trăite, care ar fi putut să mă determine la pasivitate, respectiv la o retragere pe o poziție neutră, mai „sigură“. Lupta de la 1907 pentru salvarea școlilor — luptă la care participasem cu o adevărată înverșunare — fusese pierdută și, ceea ce era mai grav, luptătorii pierduseră orice speranță în vreo îndreptare a lucrurilor. Deputații „își făcuseră datoria“ în parlament, acum nu le mai rămînea altceva de făcut decît să „se acomodeze“ noii situații, ajunseseră la concluzia ca de școli să se ocupe mai departe confesiunile, cum vor putea ele. Bietele confesiuni, lipsite aproape de orice organizare în vederea unor lupte cu șanse de izbîndă, fără speranță, fără plan de bătaie, fără un comandament iscusit și fără bani. Pedagogii noștri, care decenii de-a rîndul nu făcuseră altceva decît să militeze pentru realizarea, în generațiile tinere, a „tăriei caracterului religios-moral“, capitulaseră și ei în fața situației create de legea *Apponyi*.

La Sibiu, socotit ca cel mai de seamă centru al pedagogiei românești ardelene, începuse să apară, în anul fatal 1907, o revistă pedagogică sub egida profesorilor de la școala normală ortodoxă de acolo. Se chema, simbolic și confuz, „Vatra școlară“ și avea, ca directivă pedagogică, herbartianismul. Din păcate, un herbartianism de periferie, care, deși foarte bine intenționat, a săpat, decenii de-a rîndul, mai mult la dezarmarea sufletului românesc, decît la consolidarea lui. Era momentul acum, în chiar toiul luptei date de popor împotriva proiectului de lege blestemat, ca herbartianismul să dea, în sfîrșit, mult amînatul „examen de capacitate“ al lui din punct de vedere românesc. Dar, vai, noul organ pedagogic sibian n-a crezut că datoria lui elementară este de a ridica un eroic

Scanned with OKEN Scanner

steag de luptă, ci acela de a se acomoda vremii și a căuta, cu toată grija, căile cele mai bune care să ducă la un scop pentru împlinirea postulatelor legii și pentru învățarea cît mai ușoară a limbii maghiare. Aveam convingerea că era un dezastru această capitulare în fața primejdiei și această penibilă dezertare a „învățaților" din metropola pedagogică a Ardealului lui *Inocentiu Micu*, al lui *Horea*, *Avram Iancu*, *Andrei Șaguna* și al atîtor altora.

Nu fără importanță era pentru mine și înfrîngerea personală la care m-a dus acuta divergență de păreri dintre mine și autoritatea bisericească superioară, care mă determinase să renunț la bursa pentru studii.

Mă gîndesc astăzi, ce s-ar fi ales de mine, dacă după anul petrecut la Budapesta m-aș fi dus direct la Jena și m-aș fi pus serios pe studierea pedagogiei herbartiene? Mulțumesc Proniei cerești că m-a ferit de acea eventualitate, care foarte probabil că mi-ar fi încurcat cărările vieții. Contactul personal destul de apropiat cu profesorul *Th. Ziegler*, la Strasbourg, apoi familiarizarea pe de o parte cu filozofia lui *Kant*, pe de alta cu aceea a lui *Fichte*, m-au ferit de primejdia în care căzuseră cîțiva teologi sibieni mai vechi, care s-au aruncat deodată, fără o cercetare critică prealabilă, în pedagogia herbartiană, pe care au conceput-o greșit și din care au făcut, apoi, o pîrghie foarte problematică pentru cultura și viața românească.

•

Cu ideile lui *J. F. Herbart* făcusem și eu cunoștință în timpul studiilor mele de teologie, la Sibiu. În Seminarul „Andreian" exista chiar o tradiție herbartiană de cîteva decenii, inițiată de profesorul *Ioan Popescu* (mort la 1891) și continuată de *dr. Petru Șpan*. Trebuie să mărturisesc că, cu tot respectul pe care-l aveam pentru profesorul *P. Șpan*, care era un dascăl devotat și entuziast și care era totodată și un herbartian de rasă, nu m-am putut însufleți niciodată pentru acea pedagogie, pe care o găseam prea depărtată de sufletul poporului român. Am apreciat, desigur, faptul că Herbart a ridicat pedagogia la rangul de știință, că i-a pus drept temelii psihologia și etica, că a fixat scopul educației, ca fiind acela de a crea din tineri „caractere morale", că a reglementat procesul învățării întemeindu-l pe anumite „trepte psihologice", respectiv „formale", și așa mai departe, cu toate acestea el nu m-a încălzit niciodată. Atribuiam această rezervă a mea împrejurării că, în afară de lecțiile audiate la *Șpan*, nu căuta-

Scanned with OKEN Scanner

sem niciodată să mă documentez mai îndeaproape asupra marelui pedagog prin studierea măcar a unei singure lucrări ale sale.

Avînd de gînd inițial să mă duc de la început la Jena, mă măguleam cu speranța că ceea ce n-am făcut la Sibiu, voi face în cetatea herbartianismului, spre care mă îndreptam cu atîta încredere.

Dar, scris a fost ca să-l cunosc mai de aproape pe idolul dascălilor mei sibieni, nu la Jena, ci la Strasbourg, și nu apologetic și laudativ, ci critic. Profesorul *Ziegler* era un spirit ager și sever, care analiza foarte minuțios subiectele de care se apropia. Așa a procedat în cursul său de Istoria pedagogiei, printre alții, și cu *Herbart*, pe care, ce e drept, îl aprecia, dar față de care avea și destule rezerve. El m-a făcut să privesc cu alți ochi pe pedagogul, față de care, la Sibiu, mă obișnuisem să am o atitudine admirativă, în ciuda rezervelor amîntite mai sus. Acum am început să-mi dau seama că ceea ce învățasem și știam despre *Herbart* e ceva mai mult schematic. Pedagogii români îl cunoșteau mai mult sub raportul psihologiei și al didacticii; ei nu pătrunseseră în adîncurile gîndirii lui. M-a costat o oarecare muncă să dau la o parte pojghița cunoștințelor pe care le acumulasem despre el și care erau aproape toate de ordin secundar, în comparație cu ceea ce descopeream acum la el.

Într-adevăr antecesorii mei văzuseră în *Herbart* numai pe „pedagogul științific" care pe mine m-a lăsat totdeauna destul de rece. Eu îi descoperisem însă alte laturi, care în vederea luptei pentru care mă pregăteam mi-l făceau un neprețuit tovarăș de acțiune. Evident, nu mă pot extinde aici asupra acestor aspecte, totuși nu pot trece mai departe fără a relua paginile strălucite din scrisul lui în legătură cu problema pe care eu am socotit-o totdeauna cea mai importantă din toată pedagogia — aceea a personalității educatorului. De asemenea, am subliniat cu o enormă satisfacție cuvintele lapidare prin care el ia atitudine față de amestecul statului în problema educației. La timpul său aveam să invoc autoritatea *acestui Herbart* și nu pe a autorului mult îmblătitelor „trepte formale", în lupta mea împotriva manevrelor barbare ale atîtor state la adresa cetățenilor lor de limbi alogene. Iată numai un singur citat din scrisul herbartian în legătură cu această problemă, care devenea de la o zi la alta problema principală a preocupărilor mele:

Scanned with OKEN Scanner

„Mărturisesc că nu pot simți nici o bucurie adevărată, cînd văd statele ocupîndu-se de chestii de educație, într-o formă, care parcă ar vrea să zică, că statele s-ar fi pricepînd la lucrurile acelea, pe care numai talentul, devotamentul, silința, geniul și virtuozitatea singuraticilor e în stare să le facă; ceea ce numai singuraticii pot crea, prin libera lor mișcare și ceea ce numai ei pot răspîndi prin exemplul lor.

Datoria guvernelor, după părerea mea, e să înlăture numai piedicile, să netezească cărările, să creeze situații și să dea stimulări, tot lucruri care constituie destul de mari și de onorabile merite pentru omenire".

Ce e drept, ideile acestea nu le întîlneam numai la *Herbart*, dar faptul că le găseam și la el prezenta pentru mine, atunci, o importanță foarte mare. Eu le găsisem aproape în același timp și la un alt celebru fost student la Universitatea din Jena, unde își făcuse și *Herbart* studiile universitare, fapt care mi l-a apropiat și mai mult sufletește, și anume la *W. von Humboldt*[143]. Reținînd și cuvintele acestuia, pe care, mai tîrziu le-am folosit de asemenea în teza mea de doctorat:

„Dacă statul răpește indivizilor libertatea, pentru a-i «administra» (conduce), el îi condamnă la o inaniție penibilă. Dacă însă, el le lasă libertatea de a-și întocmi înșiși viața, curînd se vor dezvolta puterile interioare din ei. Căci între oamenii liberi toate industriile sînt capabile de un progres mai bun, înfloresc mai frumos toate artele, se dezvoltă toate științele. În astfel de împrejurări și legăturile de familie sînt mai strînse, părinții se simt mai îndemnați să poarte grijă de copiii lor și dispunînd și de o bunăstare mai înfloritoare, sînt și mai în stare să-și împlinească asemenea dorințe. Între oamenii liberi se naște emulație, și se formează educatori mai buni acolo unde soarta atîrnă de rezultatul activității lor, decît acolo unde ea atîrnă de sprijinul pe care-l așteaptă de la stat".

„Prin prea marea grijă a statului suferă peste tot atît energia activă, cît și caracterul moral. Căci activitatea proprie este sacrificată, ideile despre merit și despre datorie suferă naufragiu, mai cu seamă cînd părerile statului nu le socotești cu totul curate".

*

Iată o parte din zestrea cu care mă îndreptam, în toamna anului 1908, de la Strasbourg spre Jena.

XV. SCURTE POPASURI LA HEIDELBERG, BADEN-BADEN, MÜNCHEN ȘI VIENA

De anul petrecut la Strasbourg sînt legate și scurtele popasuri de la Zürich, Basel, Metz, Nancy și Luxemburg, amintite la locul lor, precum și cele de la Heidelberg, Baden-Baden, München și Viena, despre care va fi vorba în cele următoare.

Spre Heidelberg nu m-a atras faima lui de vechi oraș studențesc cu tradiții de idile și de farmec unic, ci faima a doi profesori ale căror lucrări ajunsesem să le cunosc într-o oarecare măsură și a căror personalitate mă interesa la fel de mult ca și opera lor. Primul era profesorul de istoria filozofiei *Wilhelm Windelband*[144], al cărui manual de o rară claritate îl deschideam adeseori, cînd manualele de istorie a filozofiei scrise de alți filozofi germani din cale afară de obscuri, mă împiedicau să mă dumiresc asupra anumitor probleme. În filozofia modernă, *Windelband* se remarcase prin tendința lui, care corespundea cu vederile mele, de a face din criticismul lui *Kant* o filozofie a valorii și a culturii și de a face o demarcație cît mai netă între științele naturii și științele spiritului. În cele zece zile petrecute în încîntătorul cuib de pe malurile Nekar-ului, am ascultat cu o deosebită plăcere cîteva lecții pline de miez și învăluite de un farmec sobru și profund uman ale acestui dascăl, care nu mi-a înșelat în nici un fel așteptările.

Al doilea profesor era teologul *Ernst Troeltsch*[145], cunoscut prin străduința de-a dreptul eroică de a fundamenta, în sens istoric-filozofic, o credință creștină cu totul intimă și nedogmatică, de a stabili limitele între natură și istorie și de a descoperi ființa însăși a religiei în „totalitatea ei individuală", în unicitatea și ireversibilitatea operei ei culturale, în procesul ei colectiv și în aparițiile ei individuale. Argumentarea marelui teolog și gînditor m-a impresionat profund, oferindu-mi posibilitatea de a raporta unele idei ale lui la biata noastră teo-

logie ortodoxă de acasă, încremenită într-o tradiţie înspăimîntător de ţeapănă şi de formalistă.

Ceea ce a sporit farmecul zilelor petrecute în oraşul, unde odinioară J. W. *Goethe* îşi primenea zilnic sufletul tînăr de student cu gînduri înalte şi senine, a fost întîlnirea mea neaşteptată cu un tînăr poet român, atras acolo mai mult de amintirea anilor tineri ai titanului de mai tîrziu al poeziei germane, decît de reputaţia Universităţii. Încă din primele zile am avut norocul să-l întîlnesc la Heidelberg pe poetul *P. Cerna*, pe care, din vedere, îl ştiam de la Bucureşti dar nu-l cunoscusem personal pînă atunci. Era proaspăt sosit din ţară şi era nespus de fericit de atmosfera intelectuală bogată a legendarului oraş, plin de amintiri istorice, literare şi artistice şi situat în mijlocul unei naturi superbe. Întîlnirile noastre zilnice şi audierea împreună a cursului lui *Windelband* ne-au dat posibilitatea unei apropieri sufleteşti tot mai accentuate, care s-a transformat într-o duioasă prietenie pentru întreaga viaţă. Nu voi putea uita niciodată sensibilitatea aproape bolnavă a acestui suflet care vibra la fiecare sclipire de lumină, la fiecare adiere de frunză, la fiecare şoaptă care trăda o suferinţă sau un dor. Mi-aduc aşa de bine aminte de o seară care ne prinsese pe neobservate pe una din cărările care duc spre romantica Cetate de pe dealul Neckar-ului. Stăteam şi povesteam despre cîte toate, pe o bancă, deasupra căreia, înfiptă într-o stîncă, o tablă de marmoră, cu versuri de ale lui *Goethe*, amintea trecătorilor că aici era locul unde tînărul poet se simţea mai în largul lui, plimbîndu-şi privirea peste apele în veşnic şopot, spre oraşul revărsat la poalele muntelui, ca o salbă împrăştiată de perle. Amicul meu urmărea cu lăcomie jocul luminilor de la felinare, reflectate în unde şi căuta, chinuit, o expresie cît mai poetică a acestui fenomen în permanentă transformare.

„Cred, îmi spuse el, într-un tîrziu — că şi *Goethe* o fi fost adeseori chinuit de acest spectacol. Nu ştiu cum îl va fi prins în versurile lui. Ce zici de versul acesta al meu:

Din mal în mal durează o dîră de lumină...

Spune ceva, în raport cu misterul etern al jocului de lumină şi al neastîmpărului undelor?“...

Dar poetul îmi vorbea şi de propriul său neastîmpăr. De o dragoste mare, care era cît pe-aci să-l doboare, de preocupările lui în domeniul esteticii, în care speră să spună şi el un cuvînt cu greutate, de fiinţele trecute în altă lume, cu care căuta mereu contact prin mijloace spiritiste. Nu a fost zi în

Scanned with OKEN Scanner

care sa nu mă ducă, aproape cu de-a sila, acasă la el, ca „să mai vedem ce ne spun cei de dincolo". În asemenea ocazii devenea extrem de nervos și nu se lăsa pînă cînd nu se prezenta „spiritul" chemat de el. Foarte adeseori îl chema pe tatăl său, cu care se întreținea într-un chip, pentru mine cu totul „unheimlich".

„Ce vrei dragă? Eu n-am avut fericirea să-l cunosc, în viață, pe tatăl meu. Murise înainte să mă fi născut eu. De aceea mi-e dor cumplit să mă întîlnesc cu el și să-i ascult sfaturile..."

După plecarea mea din Heidelberg, a urmat, un timp oarecare, o corespondență interesantă între mine și *P. Cerna.* Peste un an l-am revăzut la Berlin, unde ne-am întîlnit de multe ori. Apoi a plecat la Lipsca, unde, după cîtăva vreme, și-a trecut doctoratul în estetică. Dar organismul lui mînat din ce în ce mai tare de trepidanta agitație, pe care nu era în stare să și-o stăpînească, l-a răpus curînd după strălucitul examen de doctorat, care avea să-i deschidă, în țară, perspective din cele mai frumoase[146].

*

La Baden-Baden, vestita stațiune balneo-climaterică din Marele Ducat de Baden, la poalele Pădurii Negre, am poposit în două rînduri, petrecînd acolo, în preajma cochetei biserici românești, ctitoria ultimului voievod al Moldovei, *Mihail Sturza,* sărbătorile Crăciunului din 1907 și ale Rusaliilor din 1908, ca oaspete al preotului acelei biserici, arhimandritul *Iuliu Scriban*[147], cu care fusesem coleg de studii la Strasbourg și bun prieten.

Ce om minunat și ce preot luminat era acest neuitat prieten al meu de odinioară! Nu avea pereche între contemporanii lui. Dăruit parcă anume cu o înfățișare impozantă: înalt, bine legat, frumos la chip, plăcut la vorbă, înzestrat pe deasupra cu o inteligență vie, cu un suflet bun și cu o cultură generală și teologică excepțională, înălțat la gradul de arhimandrit la vîrsta de abia 25 de ani, *Iuliu Scriban* era socotit de toată lumea românească drept marele cîrmaci de mîine al bisericii. Mitropolia Moldovei îl trimisese pentru o durată mai lungă preot la Baden, pentru a avea posibilitatea de a se înarma, într-un mediu apusean avansat, cu o cultură cît mai solidă și mai vastă. În primii ani, el urmă studii de filozofie și de teologie la Universitatea din Heidelberg, de unde, în toamna anului 1907, trecu la Strasbourg, a cărei universitate avea posibilitatea de a îngloba în sine două facultăți de teologie, una evanghelică-protestantă și una catoliță. Aici ne-am cunoscut

mai deaproape și am legat una din cele mai scumpe prietenii din viața mea. Ascultam împreună aceleași cursuri de filozofie, pe care, apoi, le comentam la infinit, luam masa împreună, ne făceam plimbările și frecventam întrunirile studențești veșnic nedespărțiți, pierzîndu-ne în discuții interminabile mai ales în legătură cu situația bisericii românești.

La Baden, el nu avea decît o obligație formală: de a se îngriji, în duminici și sărbători, de împlinirea serviciului divin la biserica — oficial i se zicea „Capela Sturza" — în care se odihneau osemintele ctitorului ei, expatriat acolo, după Unirea de la 1859 a Moldovei cu Muntenia. Biserica nu avea nici un singur credincios român, în schimb ea era frecventată de un număr considerabil de ruși absenteiști[148], care veniseră în acest colț de rai apusean, unde își înălțaseră o biserică strălucită, la care însă aveau un preot ca oricare altul, „pravoslavnic" bun, dar fără nicio cultură, departe de preotul român ca cerul de pămînt. Biserica mai era frecventată și de mulți alți străini, germani localnici și vizitatori de toate națiile, atrași de serviciul divin unic în felul său, pe care aceasta li-l oferea.

Într-adevăr, arhimandritul român și-a permis să transforme, din propria sa inițiativă, biserica românească moartă într-o biserică creștinească vie. Ținînd seama că la slujbă nu asista nici un român, el a socotit că Dumnezeu îl va ierta dacă îi va închina sfînta slujbă în limba celor ce vin înaintea altarului cu gîndul cucernic de a găsi acolo mîngîierea și alinarea. În consecință, partea cea mai mare a slujbei, el o săvîrșea în alte limbi: rusește, nemțește, franțuzește și englezește, alternativ. În aceste limbi citea și evanghelia, și rostea și predica. La rîndul său, diaconul — căci din „Fundațiunea Mihail Sturza" se susținea și un diacon și un cor în 4 voci, alcătuit din cîntăreți germani — și corul executau partea lor în românește. În chipul acesta serviciul divin era tot ce putea fi mai frumos, mai înălțător și mai frățesc. Cu cîtă bucurie mă integram și eu în această lucrare, citind „Apostolul" în românește!

Dar, în legătură cu *Iuliu Scriban*, mi-am dat din nou seama ce nepătrunse sînt căile Domnului și de cîte dureri nu este cruțat bietul om muritor!

*

Popasul de la München a fost doar de două zile, în timpul călătoriei de la Strasbourg spre casa părintească.

Nu se putea imagina, ca cineva care a ajuns odată în Germania, să nu vadă și orașul de reședință a artelor plastice

Scanned with OKEN Scanner

germane. Într-adevăr Münchenul poate fi numit „*Atena germană*“ sau „*Florența germană*“.

Timp de două zile am colindat acest cuib de frumuseți, cu opere de arhitectură, pe care greu le mai întîlnești aiurea și cu pinacoteci și gliptoteci dintre cele mai bogate și mai caracteristice, în special pentru germani. Impresiile de la München le-am scris destul de larg în jurnalul meu de călătorie, care, de un număr de ani încoace, nu știu pe unde mai călătorește...[149].

În legătură cu popasul de la München, țin să mai adaug că, în scurtul timp pe care l-am avut la dispoziție, am căutat să întîlnesc și pe studenții români de la diferitele școli superioare de acolo, de la care doream să aflu informații cu privire la apropiatul Congres al studenților români de pretutindeni, proiectat să aibă loc, în cursul vacanței de vară, la Iași. Cei doi-trei colegi pe care i-am putut întîlni nu mi-au putut spune nimic peste ce aflasem și eu din ziarele de acasă.

Rămînea ca asupra acestui lucru să mă dumiresc la Viena, de unde, dealtfel, din cercurile „României June“ și pornise inițiativa.

*

Viena — orașul veseliei, unde fiecare zi e — după vorba poetului *Fr. Schiller* — duminică, îmi era cunoscută încă din anul precedent, cînd am petrecut între zidurile ei cîteva zile neuitate. Vizitasem atunci muzeele ei de artă, Universitatea, unde am asistat la cîte o lecție la profesorii: *J. Minor*[150], de istoria literaturii germane și *W. Jerusalem*[151], de filozofie, și am participat, ca reprezentant al ziarului „Lupta“, la actul de constituire a „Societății pentru înființarea unei parohii și zidirea unei biserici ortodoxe române în Viena“, despre care am scris apoi, în nr. 114 al gazetei, o minuțioasă dare de seamă, cuprinzînd multe date istorice în legătură cu strădaniile de mai bine de o jumătate de veac ale românilor așezați în capitala vechii Austrii de a ridica acolo un „Sion românesc“[152].

Acum, în drumul meu spre casă mă opream la Viena în prima linie pentru a lua mai de aproape contact cu studenții români grupați în vechea și merituoasa societate „România Jună“, din sînul căreia a pornit ideea ținerii unui Congres general al studenților români de pretutindeni. Ziarele din România și Transilvania aduseseră ceva știri laconice în legătură cu acest congres, care avea să se țină, în curînd, la Iași, iar știrile acestea treziseră în mine îngrijorări destul de serioase,

a căror temeinicie sau netemeinicie urma să o verific acum la față locului.

Problema vieții studențești și a organizării acesteia mă preocupa în mod serios de multă vreme. Făcusem parte, încă din momentul în care am intrat în cursul superior al liceului, din modesta dar deosebit de inimoasa „Societate a studenților din Sălișteˮ, care în fiecare vacanță de vară organiza cîte o „petrecereˮ cîmpenească sau cîte o reprezentație teatrală de diletanți și care era, mai presus de aceste manifestații sociale și artistice, o bună școală de disciplină morală, socială și națională și de solidaritate frățească pentru membrii ei, elevi din cursul superior al liceului și studenți de la diferite școli superioare. Ca un reflex spontan și nedirijat de nimeni al atmosferei acestei societăți, însemnez aici faptul că nici un student din Sălișteˮ nu fuma. Așa ceva ar fi fost socotit ca semn de pierzanie. Obiceiul acesta rămînea o zestre pentru întreaga viață. Fusesem și eu timp de vreo doi, trei ani președinte al acestei societăți și-mi aduc, cu emoție, aminte de chipul original în care, la 2 iulie 1904, cei vreo zece membri ai ei au comemorat, într-o sală a școlii primare, împlinirea a 400 de ani de la moartea lui *Ștefan cel Mare* al Moldovei. Fusesem delegat, dimpreună cu al doilea coleg de la seminarul din Sibiu, la serbările de la Putna, dar ministerul de instrucție ungar a pus în vedere că studenții români din Transilvania care vor participa la acele serbări vor fi eliminați din toate institutele de învățămînt ale țării. Cum măsura ministerului nu interzicea și comemorarea lui *Ștefan cel Mare* pe teritoriul Ungariei, noi i-am închinat, la Sălișteˮ, o ședință comemorativă, care a durat patru ore și în care s-a citit întreg materialul istoric și literar care se publicase, în prealabil, prin reviste și broșuri, încheind serbarea cu recitarea poeziei „De la noiˮ a lui *Octavian Goga*, apărută în „Luceafărulˮ de la Budapesta, ca omagiu al Ardealului pentru marele voievod al Moldovei. Drept completare a acestei smerite închinări, președintele societății a izbutit să se strecoare, a doua zi, care era o zi de duminică, pe amvonul bisericii „celei mariˮ, de unde a rostit un emoționant cuvînt de proslăvire la adresa eroului de la Putna, ascultat cu adîncă cucernicie de numerosul popor, care umplusese biserica. Bietul protopop *dr. Ioan Stroia*, care încuviințase, în ultimul moment, ținerea predicii fără a avea cunoștință de cuprinsul ei, își frîngea mîinile pentru ușurința cu care întîmpinase dorința tînărului teolog de a rosti, de pe amvon, o „predicăˮ oarecare. Cum se va justifica în fața jandarmilor

Scanned with OKEN Scanner

sau a altor autorități de stat, dacă acestea vor întreprinde vreo cercetare în legătură cu sărbătorirea unui cap de stat străin, cu privire la care înaltul minister își arătase, din vreme, sentimentele ce-l animau? Dar, din fericire, n-a urmat nici o cercetare și supărarea protopopului n-a lăsat nici o urmă în sufletul lui.

Legăturile mele cu mișcarea studențească s-au manifestat și la 1905, în timpul marilor serbări, de opt zile, ale Asociației „Astra", cînd s-a inaugurat Muzeul Etnografic al acesteia. S-au adunat, cu acel prilej, la Sibiu și o mulțime de studenți din toate ținuturile românești. Însuflețitul fiu al Brașovului, pe atunci student al Universității din Lipsca, *Horia Petra-Petrescu*[153], lansase ideea unui quasi-congres improvizat, în cadrul căruia să ne cunoaștem mai de aproape și să vorbim despre probleme de ale noastre. Ideea a prins repede și încă în seara aceleași zile un impresionant număr de studenți din vreo 20 de localități s-au adunat în sala de spectacole a restaurantului „Unicum". *H. P.-Petrescu* a propus să fie ales un președinte, care să conducă, în mod academic, adunarea. Sarcina căzu asupra mea. M-am crezut dator să nu fac din această întrunire, oricît de improvizată ar fi fost ea, un prilej de simple exhibiții oratorice, sentimentale și naționale, ci o încercare de a sesiza în mod cît mai serios problemele principale care trebuie să-l preocupe pe studentul român de oriunde și de orice specialitate. Am înșirat, pe rînd, cîteva din ele, deschizînd discuții asupra lor. Au luat cuvîntul colegi din diferite regiuni, aducînd fiecare nu numai specificul său personal, ci și pe acela al provinciei natale. Era o privelițe plină de culoare și de farmec să auzi vorbind, la Sibiu, bucovineni, moldoveni, bănățeni, maramureșeni, olteni, munteni, ardeleni și mi se pare chiar și macedoneni. Fără ca discuțiile să atingă cine știe ce nivel înalt, ele erau interesante și folositoare. Pînă la un moment dat, cînd, după cuvîntarea elegantă a colegului care vorbea în numele Uniunii studenților din București, luă cuvîntul reprezentantul Asociației generale a studenților din aceiași localitate, care, într-o cuvîntare tot atît de impecabilă, contestă în modul cel mai categoric dreptul antevorbitorului de a se prezenta ca împuternicit al studențimii din București. El susținea că această studențime are ca organ al ei Asociația generală, nu Uniunea. Era firesc ca cel atacat să riposteze, tot atît de categoric, că Uniunea și nu Asociația generală este adevărata reprezentantă a studențimii din capitala României. Și era tot atît de firesc ca reprezentantul Asociației să conteste

și el, din nou, orice drept al Uniunii. Desigur că acest duel a lunecat de la vorbe frumoase la cuvinte tari și la acuzații penibile care au tras o dungă groasă peste atmosfera de la început. Hotărît să nu las cîtuși de puțin să se compromită nici nivelul „academic" al primului „congres studențesc general-românesc", nici ideea de frăție care trebuie apărată cu orice sacrificiu, am reușit să restabilesc, cu oarecare greutăți, pacea necesară, rugînd pe frații mai mari de la București să lase răfuielile dintre ei pînă după ce se vor întoarce acasă, iar aici să aducă numai ceea ce ne poate uni.

După incidentul acesta penibil, discuțiile au fost reluate. Dar, cum și în ce atmosferă? Nu mai rămăsese aproape nimic din entuziasmul de la început. Toată lumea era blazată și decepționată, regretînd că a trebuit să „ne cunoaștem" așa cum ne-am cunoscut și luînd drept rău augur acest „congres". Este foarte adevărat că întrunirea s-a putut termina, așa cum s-a și început, cu cîntările studențești tradiționale: „Gaudeamus igitur", „Deșteaptă-te, române", „Pe-al nostru steag e scris Unire" și „Haideți frați cu arma-n mînă", dar glasurile nu mai răsunau în plin, ci în gol. Căci, de unde ne așteptam să ne vie mai multă lumină, energie și dragoste, ne-a venit dihonie.

*

În drum spre Viena, amintirile de la Sibiu mă chinuiau cumplit. Oare sămînța dihoniei de acum trei ani o fi stîrpit-o vremea? Oare spectacolul de la Sibiu nu amenință și întrunirea de la Iași?

Să vedem ce garanții ne oferă „România Jună"? Căci nu se poate presupune ca cei de la conducerea ei să nu fi luat din vreme toate măsurile pentru asigurarea unui rezultat nu numai onorabil, ci și „de nivel" al primului congres general al studenților români.

*

Colegii de la Viena m-au primit cu toată afecțiunea și mi-au dat toate lămuririle posibile, punîndu-mi la dispoziție întreg dosarul chestiunii. Am aflat din dosar că primăria orașului Iași a luat măsuri pentru o primire cît mai bună a congresiștilor, că vor fi mese îndestulate și excursii frumoase, precum și reprezentații de gală la Teatrul Național ș.a.m.d. Dar, întrebînd de program, de probleme, de referate, de sco-

Scanned with OKEN Scanner

pul suprem al întrunirii, răspunsurile au fost evazive. Accentul principal al întregului eşafodaj era: entuziasmul, naţionalismul,[154] frăţia.

Am fost nevoit să le mărturisesc prietenilor mei vienezi, romantici incorigibili nu numai prin vîrstă, ci şi prin tradiţie, că, din parte-mi socotesc că pregătirile pentru congres sînt cu totul insuficiente şi că ar fi o neiertată greşeală dacă congresul s-ar ţine de fapt.

Mi s-a răspuns că de o amînare nici nu poate fi vorba, dat fiind că pregătirile, bune-rele cum vor fi, sînt foarte avansate iar timpul pînă la congres era destul de scurt: nici două săptămîni.

Din parte-mi, am reflectat că nu numai că nu voi participa la congres, ci voi lua, în presă, atitudine categorică împotriva ţinerii lui acum şi pentru amînarea lui pentru anul viitor, spre a putea fi pregătit serios.

*

M-am ţinut de cuvînt şi în prima zi după sosirea în casa părintească am scris un lung articol, pe care l-am expediat la Bucureşti pe adresa profesorului *N. Iorga,* cu rugămintea ca, dacă găseşte întemeiate argumentele mele, să publice articolul în revista „Neamul românesc" şi să-şi spună în mod deschis şi propria părere cu privire la ele. În cel mai apropiat număr al revistei amintite, articolul meu, intitulat: *Cu privire la «Congresul studenţesc al tuturor românilor»,* a fost publicat, fără nici o modificare. El dovedea în mod stringent necesitatea amînării congresului pînă la data cînd el va putea fi în aşa fel pregătit, încît să însemneze un început de epocă pentru întreaga studenţime românească şi nu numai un prilej de a ne „cunoaşte", cum a fost cel de la Sibiu.

Articolul meu, apărut, evident, cu girul moral al profesorului *N. Iorga,* considerat pe atunci ca mentorul infailibil al întregii generaţii tinere, a trezit o profundă nemulţumire mai ales în cercurile studenţimii din Iaşi, unde colegii lucrau din răsputeri pentru a asigura fraţilor de pretutindeni o primire aşa cum numai moldovenii sînt în stare să o facă. S-au făcut intervenţii telegrafice pe lîngă *N. Iorga* în scopul de a-l cîştiga pentru ţinerea congresului, dar încercările au rămas zadarnice. Căci *N. Iorga* s-a simţit dator să publice în numărul imediat următor al revistei sale un lung articol de fond semnat de el şi intitulat: *Congresul studenţilor români,* în

care se declară categoric în sensul propunerii mele. Reţin din acel articol cele ce urmează:

„Am tipărit cu plăcere interesantul articol al D-lui *Ghibu* despre congresul studenţilor români. Dl. *Ghibu* e student el însuşi, pînă la apropiata trecere a doctoratului şi un student care a petrecut un timp la Pesta . . .; un student care a stat mai mult timp la Bucureşti, aşa încît vorbeşte în cunoştinţă de cauză despre saturnalele din Calea Victoriei ale «Asociaţiei», distinsă printr-un ac de cravată jubilar; un student care a trecut prin Iaşi . . .; în sfîrşit, Dl. *Ghibu* a avut prilejul să treacă, de cînd e în Germania, prin deosebitele centre universitare, unde românii caută a se strînge în societăţi . . . cu scopuri mai mult sau mai puţin bine lămurite.

E competent Dl. *Ghibu*, e un bun observator, un român adevărat şi inimos şi ştie deci ce spune.

Un congres studenţesc trebuie să aibă un program clar şi definit. A spus-o Dl. *Ghibu* şi are dreptate. Un punct din el trebuie să aibă actualitate şi preponderenţă şi el trebuie să legitimeze însuşi congresul. Acel punct ar fi nevoia pentru studenţii români, fără deosebire de ţinut, de a se pătrunde de aceeaşi cunoştinţă a vieţii poporului nostru sub toate raporturile, de cultura lui sub toate aspectele . . .

Al doilea poate fi răspîndirea culturii româneşti, al cărei agent firesc e studentul . . . Şi nu politicianul interesat, nici negustorul de cărţi, nici conferenţiarul în frac, pot aduce aceasta, ci tînărul modest, muncitor, entuziast, care ar face aici pentru cultură ce face tînărul universitar în Rusia — cu admirabil spirit de jertfă şi admirabilă tenacitate — pentru revoluţie, pentru libertate.

De acest program însă n-am auzit . . .

Cînd se vor discuta aceste lucruri şi numai acestea, de studenţi şi numai de studenţi, care vor călători prost şi vor mînca rău cu banii lor, şi numai cu banii lor . . . atunci, da, atunci se va putea ţine un congres serios!“

*

După intervenţia profesorului *N. Iorga*, soarta congresului fu pecetluită: în numărul 106 al revistei, comitetul de organizare de la Iaşi a dat publicităţii un proces-verbal, în care se face cunoscut că:

„Luînd cunoștință:

1. De comunicările făcute de delegații noștri . . ., trimiși la București pentru a se informa de hotărîrile colegilor noștri din Capitală în privința Congresului, comunicări care ne îndrituiesc a crede că e o lipsă desăvîrșită de înțelegere între studenții bucureșteni, care n-au putut cădea de acord nici asupra modului de a fi reprezentați la acest congres, nici asupra delegaților care ar urma să ia cuvîntul;

2. De nesiguranța participării în număr suficient a studenților de dincolo;

3. De hotărîrea primăriei de Iași și a autorităților de a da concursul pentru primirea și găzduirea congresiștilor numai în caz cînd ar fi dovezi sigure de seriozitate și reușită;

Convingîndu-ne că e cu neputință, așa cum stau lucrurile și cu actuala stare de spirite, a ține un congres pur cultural și național, cum era decizia din primul moment;

Hotărîm:

Contramandarea Congresului, rămînînd ca reluarea ideii unui congres să se facă atunci cînd împrejurările vor fi mai favorabile și mai cu seamă va fi timp suficient pentru o bună și înțeleaptă organizare".

Printre cele 12 semnături, se găsesc cele ale lui: *N. Hortolomei, C. Ifrim, E. Ionescu-Darzeu, E. Socor, D. Hangan, Gh. Manciu.*

*

Amînarea, în asemenea împrejurări, a congresului ar fi trebuit să aibă valoarea unui dublu avertisment. Mai întîi, ea ar fi trebuit să pună în mod serios pe gînduri întreaga studențime română din toate provinciile; eu amintisem în articolul meu, în mod deosebit, și pe basarabenii tributari ai unei mentalități speciale, care ar fi putut aduce, în mișcarea studențească generală românească, o notă specifică de o reală valoare, angajînd-o la o muncă superior organizată, pe urma căreia ea să poată deveni un organ de mîna întîi în viața socială, politică și culturală a întregului neam. În rîndul al doilea, conducătorii neamului, de toate categoriile și din toate ținuturile ar fi trebuit să-și facă un adînc examen de conștiință în legătură cu rolul și cu misiunea studențimii și cu datoria lor față de aceasta, creînd pe seama ei toate condi-

Scanned with OKEN Scanner

ţiile morale pentru închegarea ei optimă în raport cu acel rol şi cu acea misiune.

Din parte-mi am avut o mare satisfacţie sufletească reuşind să împiedic o repetare penibilă a experienţei de la Sibiu din anul 1905, pe de o parte, iar pe de alta, să dau prilej opiniei publice să reflecteze — măcar şi numai fugitiv — asupra unui fenomen social mult mai important şi mai grav de cum părea la prima vedere.

Dacă împrejurările m-ar fi legat de vreunul din centrele universitare mari, ca Bucureşti, Iaşi, Cernăuţi, Budapesta sau Viena, cu vechi şi puternice organizaţii studenţeşti române, desigur că aş fi căutat să realizez ceva din programul schiţat de articolul meu amintit mai sus, îmbrăţişat cu atîta hotărîre şi de profesorul *N. Iorga* — cum însă în anul 1908 am plecat la Universitatea din Jena, unde nu se găseau decît trei-patru studenţi români, activitatea mea de organizator al vieţii studenţeşti nu mai putea avea decît o sferă cu totul redusă. Am fost nespus de fericit cînd şi acolo am simţit că Providenţa nu mă lasă lipsit cu totul de o însărcinare minunată, pe care mi-a pus-o pe umeri şi despre care va fi vorba mai încolo.[155]

XVI. POPASURI ÎN ŢARĂ: SĂLIŞTE, SIBIU, BUCUREŞTI, MĂNĂSTIREA PASĂREA

În ultimele zile ale lunii iulie 1908, m-am înapoiat de la Strasbourg, după popasurile amintite în capitolul precedent, la casa părintească, pentru odihnă şi pentru noi pregătiri în vederea anului şcolar următor, pe care aveam să-l petrec la Jena.

Chiar a doua zi după sosirea la Sălişte l-am vizitat pe vechiul meu prieten şi consătean: *dr. Ioan Lupaş*, profesor la Seminarul „Andreian" din Sibiu, care venise pentru o scurtă vacanţă în satul natal. L-am găsit în mijlocul familiei sale, sporite în ultimele săptămîni cu un flăcău zdravăn nou născut. Era extrem de ocupat cu pregătirea unui bagaj ciudat pentru o călătorie şi mai ciudată: împacheta într-o ladă mare o considerabilă cantitate de cărţi şi de manuscrise, cu care a doua zi avea să plece, pentru trei luni de zile, la Seghedin,

Scanned with OKEN Scanner

la „temnița de stat", între zidurile căreia justiția ungurească îi asigura o vacanță mai lungă decît cele obișnuite, drept răsplată pentru un articol publicat în revista populară a Asociației „Astra", în care procurorul descoperise tendințe periculoase de „agitație" împotriva „clasei proprietarilor de pămînt". În vederea acestei „vacanțe", prietenul meu își lua cu sine o întreagă arhivă istorică, pe baza căreia intenționa să alcătuiască o vastă monografie asupra celui mai strălucit arhiereu pe care l-a avut biserica ortodoxă din Transilvania — *Andrei Șaguna*, cu privire la care el făcuse bogate cercetări, ce trebuiau să ajungă, cîndva, la cristalizare definitivă într-o carte de dimensiuni mari. Pe vremea aceea, condamnații politici aveau posibilitatea de a se ocupa, chiar în timpul detențiunii lor, de orice fel de probleme, putînd citi și scrie după bunul lor plac, avînd drept la corespondență, la primirea de vizite și la aprovizionarea cu alimente din oraș.

Cartea proiectată putu fi terminată în cursul celor trei luni de închisoare. Nu cred că greșesc cînd susțin că lucrarea aceasta este lucrarea de căpetenie din întreaga activitate literară-științifică, foarte bogată, a lui *I. Lupaș*. Curînd după apariția ei, cartea a fost distinsă cu un premiu de către Academia Română din București. Ea a rămas pînă în ziua de astăzi cartea de temelie a istoriografiei române cu privire la mitropolitul *A. Șaguna*[156].

Cîteva cuvinte în legătură cu condamnarea lui *I. Lupaș* de către justiția maghiară.

În primăvara anului 1907 au avut loc în vechiul Regat român cunoscutele răscoale țărănești, fenomen social de o mare gravitate, care a fost urmărit cu deosebită atenție și de către românii ardeleni. Unii dintre ei s-au simțit datori să-și dea pe față în publicitate părerile lor în legătură cu el. Astfel a făcut, printre alții, *Partenie Cosma*[157] de la Sibiu, care a spus cuvinte crude despre nedreptățile sociale din Regat, în raport cu țărănimea. La rîndul său, *Octavian Goga* a prins într-un mod magistral tragedia fraților de peste munți, pe de o parte în cele trei sonete puternice, intitulate, atît de sugestiv: „Cain", pe de alta în cutremurătoarele versuri din poezia: „O țară știu", care au fost socotite de contemporani ca cea mai autentică expresie a adevăratului suflet românesc de pretutindeni și mai ales al celui din Ardeal:

„S-a început războiul tuturora — zicea poetul,
Azi strig acei ce mii de ani tăcură
Dezlănțuita patimii arsură
Azi prăpădește-n trăznete Gomora"

Și, exprimînd sentimentele de frate îndurerat și revoltat ale ardelenilor, poetul continuă:

„Bieți munți bătrîni! Voi gemeți azi de jale...
De-atîtea ori v-aș fi mutat din cale,
Voi stavila atîtor visuri moarte!
V-aș prăvăli azi munte peste munte
Între pămînt și cer v-aș face punte,
Să n-aud plînsul fraților departe"[158].

În articolul său din revista „Țara noastră", intitulat: *„Toate plugurile umblă"*, *Lupaș* trece de la tînguire la accente revoluționare, justificînd răscoalele și avertizînd pe deținătorii de averi nemuncite și pe exploatatorii fără suflet ai țărănimii muncitoare. Plecînd de la întîmplările din Regat și dezgropînd din uitare vechea vorbă a filozofului *Aristotel*, că „cei mai buni oameni sînt plugarii", autorul articolului observă că acolo, umplîndu-se paharul nedreptății, din buni și pașnici, plugarii au devenit groaznici.

„În asemenea cazuri, — zicea autorul — *sapa și coasa și îmblăciile și toate uneltele de la lucrul cîmpului se prefac în arme în mîna plugarilor, cu sufletul plin de chinuri și de amar, în arme care ucid năprasnic, în arme prin care țăranii își apără moșia ori cearcă să dobîndească și ei un drept la viață și o stăpînire dreaptă peste moșia strămoșească. Atunci blîndețea de miel a Domnului se poate preface în sălbăticie de tigru"* (s.n.).

Articolul se termină cu versurile lui *Octavian Goga*:

În pacea obidirii voastre
Ca-ntr-un adînc întins de mare
Trăiește-nfricoșatul vifor
Al vremilor răzbunătoare. (s.n.)

Aluzia articolului la stările românilor din Transilvania și Ungaria nu era prea greu de descoperit și ea n-a scăpat vigilenței procurorului maghiar, care a sesizat imediat justiția. Aceasta și-a împlinit „datoria patriotică" de a-l condamna pe

autor la închisoare de stat pe 3 luni de zile și la o pedeapsă în bani de 200 coroane aur.

În ziua de 1 august profesorul de seminar *dr. Ioan Lupaș* pleca la Seghedin să-și ispășească vinovăția de „agitator". În sat era o mare agitație printre țărani. Se repeta, oarecum, ceea ce se petrecuse pe la mijlocul secolului al XVIII-lea într-un caz mai mult sau mai puțin analog, cînd unul dintre fruntașii satului — vătaful *Dumitru Șteflea* — fusese arestat de „domnii" de la Sibiu, sub pretext de agitație și internat în închisoarea judecătoriei de acolo. „Întreg satul" a pornit spre Sibiu, înarmat cu coase, cu sape și cu îmblăcii, ca să scape pe omul lor de încredere din mîinile „jupînilor" străini și dușmani. Și nu s-au lăsat țăranii sălișteni pînă cînd omul lor n-a fost pus pe picior liber. Acum, ce e drept, sălișteni nu s-au dus nici la Cluj, nici la Seghedin ca să scoată din mîinile autorităților pe cel mai învățat fiu al satului lor, dar s-au simțit datori să se roage lui Dumnezeu pentru el și să-l însoțească cît au putut de departe în drumul său spre locul de osîndă.

Astfel, cînd condamnatul sosi în gara Sălișteț, cu bagajul său cu cărți, dădu acolo de o mare mulțime de țărani, bătrîni și tineri, bărbați și femei — cîteva sute — care veniseră să dorească martirului cauzei naționale putere, spre a suporta ceea ce i-a fost scris și cu voia Celui de sus. Cînd trenul spre Vinț opri, pentru două minute, în gară și pelerinul se urcă în vagon, din sute de piepturi izbucniră urări la adresa lui. Un grup mai îndrăzneț întonă imnul redeșteptării noastre naționale. De la fereastra vagonului, *Lupaș* mulțumi consătenilor săi printr-o scurtă cuvîntare de îmbărbătare. Apoi, trenul o luă, încet-încet spre Tisa, dincolo de apa căreia temnița din Seghedin aștepta pe acela care nu era numai mîndria Sălișteiului, ci și a întregului Ardeal...

*

Venind de la gară mă întorceam spre sat, înconjurat de oamenii noștri care, printre altele, mă întrebau despre cele văzute prin cele țări străine, de unde mă întorsesem de-abia de cîteva zile. Deodată mă simt strîns de braț de o persoană necunoscută, pe care parcă am avut impresia că am zărit-o dîndu-se jos din trenul cu care plecase *Lupaș*. „Iertați-mă, — se scuză străinul, agrăindu-mă în limba germană — n-ați fi atît de bun să-mi spuneți și mie ce însemnătate are manifestația din gară?". Fără să bănuiesc nici o intenție rea la inter-

locutorul care trăda atît prin prezentarea sa exterioară, cît și prin modul în care mi s-a adresat, că este un om instruit, i-am răspuns că țăranii pe care i-a văzut au ținut să-și arate solidaritatea cu cel mai învățat fiu al satului, care a plecat la temnița din Seghedin. Mă întrebă cine este acest „cel mai învățat" fiu al satului și pentru ce a fost condamnat. I-am satisfăcut curiozitatea, la care străinul a reflectat: „Cunosc pe profesorul *Lupaș* din anumite reviste ungurești care au vorbit de unele lucrări istorice ale lui. Ce păcat că guvernanții se folosesc de temniță pentru a rezolva problema naționalităților! Cu astfel de mijloace problema aceasta delicată e foarte rău servită". Intrigat de o asemenea judecată din partea unui intelectual „german" care se pare că se găsește pentru prima oară prin aceste meleaguri, întrebai pe interlocutorul meu, cine este și ce caută pe la noi. Îmi răspunse că se numește *Jászi Oszkár*, că este directorul revistei „Huszadik Század" (Secolul al XX-lea) din Budapesta și că a venit în Transilvania pentru a studia, pe teren, problema naționalităților. Cum eu cunoșteam destul de bine revista în chestiune, care era cea mai serioasă publicație ungurească de sociologie și cunoșteam, din scrieri, și pe directorul ei, am fost foarte bine impresionat de faptul că ajunsesem să-l pot cunoaște acum și personal. Îi spusei, în consecință, că și eu mă ocup cu problema naționalităților nu numai din Ungaria, ci și din alte țări europene, că nu de mult am făcut o lungă călătorie de studii și de anchete în Alsacia-Lorena și în Luxemburg, publicînd chiar cîteva studii asupra problemei acesteia și că, momentan, sînt în pragul plecării la Universitatea din Jena. Străinul se arătă deosebit de bucuros de întîlnirea cu un om cu astfel de preocupări și mă rugă să-i stau în ajutor pentru a putea culege, în cursul zilei, cît mai multe informații din acest sat atît de reprezentativ, despre care citise în prealabil cîte ceva. Cum dînsul nu cunoaște limba română aproape deloc, ajutorul meu îl apreciază ca pe ceva direct providențial.

Bineînțeles că și eu eram bucuros să pot petrece timp de o zi în societatea unui om de știință cu mare reputație și să-i pot da prilej să pătrundă cît mai mult în cunoașterea realităților noastre sociale, din care să poată trage, apoi, concluzii folositoare nu numai pentru știință, ci și pentru îndreptarea stărilor sociale și politice din patria noastră comună.

Am înjghebat, apoi, un mic program de lucru și ne-am pus pe executarea lui. Oaspetele voia să-și cîștige, mai întîi, o privire de ansamblu asupra așezării satului, asupra tipului

Scanned with OKEN Scanner

antropologic al locuitorilor, asupra originii și istoriei lor, precum și asupra ocupației lor. Mai voia, apoi, să vorbească cu un număr oarecare de țărani și meseriași și să desprindă din convorbirea cu aceștia, ideile lor cu privire la stările de lucruri din țară și din lume, voia să vadă și cîteva interioare de gospodării țărănești și meșteșugărești.

Am căutat să fiu cît mai de folos distinsului sociolog, care aproape tot timpul m-a cruțat de a mă obosi cu convorbirea în limba maghiară, întrebuințînd aproape exclusiv limba germană, chiar și cînd eu, din condescendență față de el, vorbeam ungurește.

Trebuie să observ că metoda de cercetare a „colegului" meu m-a cam surprins prin caracterul ei mult mai puțin științific de cum mă așteptam. Principalul, la el, se baza pe intuiție și pe memorie. Nu și-a notat nimic pe hîrtie, nici cifre, nici amănunte, nimic. Dar, se vedea bine că este un om cu un puternic simț de observație și cu interes foarte multilateral.

Nu voi reda aici amănunțit tot ceea ce am văzut și ceea ce am discutat cu *Jászi Oszkár* în timpul celor vreo nouă ore pe care le-am petrecut împreună în satul meu natal, dar voi reține două scene, care au făcut asupra lui o adîncă impresie și care se pare că i-au deschis ochii asupra realității românești din Ardeal într-o măsură pe care n-o bănuise pînă atunci.

Treceam cu oaspetele nostru prin cimitirul bisericii „celei mari" și prin curtea școlii primare. Cîțiva băieți în vîrstă de 10—11 ani se jucau acolo nu știu ce fel de joc de-al lor. Apropiindu-ne de grupul lor, *Jászi* se oprește, brusc, și le pune întrebarea:

„*Gyermekek, messze van innen a hegy?*" — adică: Copii, e departe muntele de aici?.

Copiii se opresc, speriați, din jocul lor și privesc cu teamă evidentă la acest străin inoportun. Dar, nici unul nu răspunde nimic. Anchetatorul repetă întrebarea, pe un ton mai blînd. Rezultatul, același. Mirare și de o parte, și de alta. Intervin eu: „Măi copii, de ce nu răspundeți la întrebarea domnului?"

Copiii dau din umeri: nu înțeleseseră nici un cuvînt. *Jászi* mă roagă să dezleg cumva misterul: se poate ca copii din clasa ultimă a școlii să nu fie în stare să răspundă la o întrebare atît de clară, de scurtă și de ușoară, nici un singur cuvînt?

— „Măi copii, urmez mai departe eu, voi nu știți ungurește?

— Ba știm, răspunseră unii.

— Apoi de ce nu răspundeţi nici unul nimic?

— Da noi nu ştim aşa. Noi n-am învăţat aşa.

— Dar cum aţi învăţat?

— Noi am învăţat aşa: „Ez a pad, ez a tábla, ez az asztal, ez az ablak". Aşa ştim, dar cum întreabă dumnealui, noi n-am învăţat.

— Da' altceva nu mai ştiţi?

— Ba ştim şi poezii.

— Ia spuneţi-ne una!

Şi copilul ne recită, pe nerăsuflate, o poezie ungurească de cîteva strofe.

— Da' ce se spune în poezia asta?

Cu toată insistenţa mea n-am izbutit să scot din gura nici unui copil măcar o singură vorbă, din care să se poată vedea că ar fi înţeles ceva.

Sociologul meu abia descălecat din Capitala în care contele *Apponyi* asigura pe toată lumea că în cîţiva ani toţi cetăţenii Ungariei vor ajunge, indiferent de limba lor maternă, să-şi exprime gîndurile în limba statului, mă privea cu mirare şi cu disperare.

— Cum se explică acest fapt? mă întrebă el.

— Domnule profesor, răspund eu, vă rog să vă notaţi faptul că şcoala primară din Sălişte este cea mai mare şi mai bună şcoală românească din toată ţara. Învăţătorii îşi dau o silinţă extraordinară ca să realizeze, în ce priveşte învăţarea limbii maghiare, rezultatul pretins de lege. Şi, iată, după abia o lună de zile de vacanţă, în care copiii nu mai aud de nicăeri o vorbă ungurească, ei nu mai ştiu decît mecanic cîteva cuvinte şi cîteva versuri, din care nu înţeleg nimic. Pe mine faptul acesta nu mă miră, pentru că l-am întîlnit aidoma în satele franţuzeşti din Lorena, unde învăţătorii germani mi-au mărturisit, fără nici o sfială, zădărnicia trudei lor grele. „*Wir arbeiten für den Wind und für die Ehre des Reiches*"*, — cu aceste vorbe şi-a încheiat ieremiada un bun învăţător german din Lorena, după ce timp de cîteva ore asistasem la chinul bieţilor învăţători şi la acela, şi mai mare, al şi mai bieţilor copii francezi. Studiile făcute de mine şi aici, în Transilvania, şi pe marginea experienţelor din Alsacia-Lorena, din Polonia şi din Schleswig-Holstein, m-au încredinţat că o limbă străină nu se poate învăţa în şcolile din sate locuite de populaţii curate[159] de altă limbă. Legea *Apponyi* va putea avea un singur

* Noi lucrăm pentru vînt şi pentru onoarea Reich-ului.

efect, acela de a trezi o tot mai mare antipatie împotriva a tot ce e unguresc și de a împiedica naționalitățile în silințele lor spre adevărata cultură, care nu e posibilă decît în limba maternă.

N-aș putea afirma că l-am convertit pe ilustrul nostru oaspe la punctul meu de vedere, totuși am avut impresia că a rămas pe gînduri...

Al doilea moment caracteristic:

La o întretăiere de străzi, *Jászi* observă un țăran, mărunt de statură și destul de grăbit.

— Ia să-l oprim puțin, să stăm de vorbă cu el!

Îl cunoșteam foarte bine pe țăran, îmi era și oarecum cuscru. Îi fac semn să se oprească și în sufletul meu simt o mare satisfacție că întîmplarea ni l-a scos în cale tocmai pe acest țăran excepțional de deștept, de curajos și de bogat în experiență. Umblase mult și prin Regat și se ocupa cu de toate, oierit, agricultură, comerț. Știa carte și citea, cînd avea vreme, nu numai gazete, ci și ceva cărți mai ușoare.

— Ce mai faci, cuscre, mă întrebă omul meu, mirat oarecum, că mă vede umblînd prin sat cu un străin.

— Ce să mai fac, iată sînt cu un domn de la Pești.

— De la Pești? Da ce caută pe la noi?

— A venit să cerceteze cum trăiesc oamenii pe-aici.

— Apoi, spune-i cuscre, că trăiesc ca vai de capul lor!

Bineînțeles că eu traduceam însoțitorului meu, cuvînt de cuvînt, ceea ce-mi împărtășea cuscrul, iar el, la rîndul lui, mă rugă să-i pun întrebările așa cum îl interesa pe el.

— Cum așa?

— Apoi, dumneata nu știi că dacă n-ar fi Rumânia, săraca, noi am muri cu toții de foame?

— Cum așa?

— Apoi, așa, că noi, aici la marginea țării, hotar* n-avem mai deloc. Nu sînt 20 de gazde-n sat care să nu trebuiască să-și cumpere grîul și cucuruzul din străini. Nu s-aduc în fiecare an din Rumânia sute de vagoane de grîu și de cucuruz pentru traiul de toate zilele? De-acolo trăim toți cîți au mai rămas pe-acasă. Spune-i domnului de la Pești că nu este casă în Sălișteă din care să nu fi plecat cineva în țară, pentru totdeauna. Că, aici cu ce să se hrănească? Cu ce cîștigi aici, nici dările nu le poți plăti. Tot cu Rumânia, săraca, avem noroc. Că de-acolo aducem banii ăi mulți, să ținem cătanele și pe domni. Și

* adică pămînt.

n-ai cui te plînge! Că dacă spui numai o vorbă, te-nhaţă şi te-nfundă în temniţele de la Seghedin şi de la Vaţ. Parcă dumneata nu le ştii toate ăstea şi trebuie să ţi le spun eu? Ai văzut pe bietul *Lupaş*? Azi dimineaţă a luat şi el drumul Seghedinului. Şi zău nu m-aş mira ca mîine, poimîine să te petreacă şi pe dumneata satul la gară, ca pe *Lupaş*. Spune-i cuscre domnului de la Peşta, din fir în păr tot ce ţi-am spus eu, şi cînd s-o-ntoarce la ai lui, să le spuie şi ălora că pe aici aşa trăiesc bieţii rumâni. Numai Rumânia, săraca, să trăiască să ne hrănească!...

N-a mai fost nevoie de nici un comentar pe marginea acestei convorbiri. „Domnul de la Pesta" era edificat. Putea să renunţe la noi investigaţii. Ceea ce a şi făcut. Pînă la plecare, ne-am întreţinut asupra altor subiecte, de caracter mai mult convenţional.

Am aflat mai tîrziu că *Jászi* a scris ceva în revista lui despre cele văzute în călătoria lui prin Transilvania. N-am avut posibilitatea să citesc impresiile şi constatările lui şi mărturisesc că nici n-am căutat prea mult să dau de urma lor. Mă temeam de o mare decepţie. Oricît ar fi vrut să fie de obiectiv şi de corect, mă temeam că el nu va spune adevărul curat. Ar fi trebuit, pentru acest lucru, să fie un om prea cu totul ieşit din comun.

Cu toată vasta lui cultură şi cu toate ideile lui progresiste, *Jászi* nu s-a putut ridica niciodată peste orizontul îngust al „Ungariei milenare, naţionale, unitare". Şi, după părerea lui, „patria" trebuia să rămînă pe veci „maghiară". Naţionalităţile, deşi ele formau peste 50% din populaţia ţării, trebuiau să se mulţumească cu situaţia pe care le-o asigurau stăpînii; ele trebuiau să fie „patriote" în sensul hotărît de cei ce înainte cu o mie de ani cuceriseră cu sabia, pămîntul ţării. Ele îşi vor putea cultiva, în anumite limite, limba lor, dar în ce priveşte spiritul public al vieţii lor, acesta trebuia să fie în deplină concordanţă cu cerinţele supreme ale „statului naţional maghiar unitar". Fiii lor vor putea deţine oficii publice de stat, pînă la un anumit grad, cu condiţia ca să se alinieze la concepţia de mai sus.

*

În toamna anului 1918, cînd monarhia austro-ungară s-a descompus şi Ungaria s-a văzut, în sfîrşit, scăpată din braţele „neamţului" urgisit şi ajunsă în situaţia de a putea fi un stat

Scanned with OKEN Scanner

„independent“, printre conducătorii cei noi ai ei, cunoscuți ca „democrați“ de rasă și ca „socialiști“ progresiști, era și sociologul *Jászi Oszkár* căruia i se încredințase, în guvernul *Károlyi* ministerul cel mai buclucaș pentru împrejurările de atunci, acela al naționalităților. Se spera că el, cunoscutul specialist în materie, va izbuti să împace pe români, pe sîrbi și pe slovaci, ținîndu-i mai departe în cadrele aceluiași stat, alături de „națiunea domnitoare“ maghiară. Dar, vai, teoreticianul socialist, atins și el de himera șovinismului național, n-a fost în stare să înțeleagă nimic din postulatele imperioase ale vremurilor noi. În loc să-și dea seama că lozincile feudale medievale și-au trăit pentru totdeauna traiul și să se împace cu o Ungarie ungurească independentă, redusă la teritoriul propriu-zis național unguresc și să recunoască, în mod generos, dreptul românilor, al sîrbilor și al slovacilor la o viață națională tot atît de independentă ca și a lor, *Jászi* și-a cheltuit zadarnic toată energia pentru a ține pe loc mersul istoriei, încercînd imposibilul, pentru a asigura pe mai departe dreptul exclusiv al ungurilor asupra unei Ungarii poliglote. Lipsa totală de perspicacitate și de sinceritate a „democrației“ maghiare de-atunci și-a luat răsplata dreaptă: nici una din naționalitățile conlocuitoare n-a acceptat rețeta ei.

Despre imperiul roman s-a spus că a fost distrus de latifundii: *Latifundia Romam perdidere*. Despre vechea Ungarie se poate spune că au pierdut-o, mai întîi, latifundiile, apoi falsa democrație, printre evangheliștii cei mai zeloși ai căreia a fost pelerinul de la 1 August 1908 al meleagurilor satului meu natal.

Încă o amintire în legătură cu popasul meu de la Sălișteu

Bunii mei consăteni — mai bine zis „domnii“ din Sălișteu — hotărîseră, de curînd, să restaureze vechea și solida biserică, clădită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, înlocuindu-i „greoiul turn în stil săsesc“ cu un turn cochet în „stil românesc“ propus de un biet arhitect-cîrpaci, care se aciuise de o vreme încoace sub aripile protectoare ale Consistoriului din Sibiu. Se strînsese, prin colectă, un fond de vreo 50.000

Scanned with OKEN Scanner

coroane şi se aprobase şi planul de restaurare, urmînd să se înceapă lucrarea.

Mania de înnoire cu orice preţ a puţinelor noastre comori vechi mă revoltase încă din anul 1905, cînd am luat poziţie împotriva Sfîntului Sinod al României, care se atinsese fără respectul cuvenit de limba veche bisericească. La 1907 publicasem, în „Lupta" din Budapesta, un studiu cu privire la „Monumentele noastre istorice", arătînd că în România se manifestă o mare grijă pentru păstrarea vechilor monumente de arhitectură şi pictură bisericească, în timp ce la noi, în Transilvania, nimeni nu se ocupă de o problemă importantă ca aceasta. Studiul meu se termina cu un apel adresat Consistoriilor celor două biserici româneşti, să ia pildă de la fraţii din Regat şi să păstreze cu grija cuvenită puţinele şi modestele monumente istorice rămase de la înaintaşi.

Avînd astfel de vederi, puteam eu privi impasibil atentatul pe care îl pregăteau conducătorii satului meu natal faţă de cel mai vechi, mai venerabil şi mai solid monument istoric din comuna mea?

Dar, se punea întrebarea: cine ar mai putea opri un lucru ca acesta, care avea la temelia lui nu numai ambiţia conducătorilor localnici, ci şi aprobarea măritului Consistoriu de la Sibiu? Orice încercare părea de la început condamnată eşecului.

Mi se păru totuşi că ar mai fi o speranţă să pot împiedica producerea penibilei greşeli. Încercai, deci, marea cu degetul, trimiţînd la Bucureşti, tot profesorului *N. Iorga*, la care apelasem de atîtea ori, care era cunoscut, printre altele, şi în calitatea lui de promotor devotat al acţiunii pentru conservarea monumentelor istorice şi al cărui cuvînt autorizat îl citasem în studiul meu mai sus amintit, o carte poştală ilustrată chiar cu chipul bisericii în chestiune, cuprinzînd cîteva rînduri scrise de mine. Îi destăinuiam dascălului meu, pe care, la 1905, îl însoţisem, timp de aproape o săptămînă în colindările lui prin Ardeal, că dacă va mai veni vreodată la Sălişte, nu va mai găsi impunătorul monument istoric, despre care a scris în cartea sa cîteva rînduri frumoase, ci în locul lui va afla o biserică schimbată la faţă şi „cochetă", după gustul conducătorilor de astăzi.

Probabil că scrisoarea mea l-a nimerit pe profesorul *N. Iorga* într-un moment de enervare, în legătură cu cine ştie ce neplăcere. Indignat peste măsură de isprava conducătorilor sălişteni, el dădu spre tipărire în revista sa, „Neamul Româ-

Scanned with OKEN Scanner

nesc" întreg textul din cartea mea poştală ilustrată, suprimînd numai numele meu, adăugînd, din parte-i la sfîrşit, cuvintele lapidare: „*Zi-le vandali şi dă-i dracului de proşti!*"

Desigur că reţeta era din cale afară de drastică şi era firesc ca ea să provoace mari supărări în rîndurile celor vizaţi de ea. Lumea care cunoştea legăturile mele cu *N. Iorga* îmi luă în nume de rău faptul că l-am încunoştiinţat despre treburile noastre de acasă. Pentru a înlătura din discuţie aspectul personal al cazului, devenit într-adevăr nespus de penibil, eu am revenit asupra fondului lui, într-un articol publicat în revista „Ţara noastră" din Sibiu, a lui *Octavian Goga*, demonstrînd în mod documentat şi obiectiv, că ceea ce este pe cale de a se face la Sălişte, este o mare greşeală şi apelînd la Consistoriu să revină asupra aprobării date, anulînd-o. Rezultatul n-a întîrziat prea mult. Suprema autoritate bisericească, apreciind argumentele invocate, a anulat hotărîrea comitetului parohial din Sălişte privitoare la restaurarea vechiului monument istoric în chestiune şi, cu aceasta, toată povestea s-a încheiat. Impunătoarea biserică, de proporţiile unei catedrale, a rămas în forma în care a fost clădită între anii 1770—1784 şi, într-o măsură oarecare, caricaturizată printr-o restaurare nenorocită, la 1885.

Trebuie să remarc aici, că eu nu eram de fapt duşman cu orice preţ al restaurării bisericii. În realitate, eu însumi militasem pentru restaurarea ei, dar nu pentru înnoire. Dorinţa mea ar fi fost ca biserica să fie readusă în starea ei iniţială, reparîndu-se greşala săvîrşită de conducătorii Săliştii de la 1885, care sub pretextul că vechea pictură era complet afumată, au ras-o cu totul, spoind întreg interiorul cu alb. Căci biserica din Sălişte fusese o adevărată capodoperă de pictură religioasă bizantină de tip ardelean. Nu numai întreg interiorul ei, ci şi pereţii dinafară fuseseră acoperiţi cu minunate fresce, fapt despre care ne putem încredinţa din resturile care s-au mai păstrat, parţial, pe pereţii din afară, în tindă şi în „podul muierilor".

Despre restaurarea de la 1885 se poate spune, fără exagerare, că a fost un act de barbarie, un vandalism, oricît de bine intenţionaţi ar fi fost autorii lui; conducătorilor de mai tîrziu nu li se poate ierta prea uşor păcatul de a nu fi căutat, cu orice preţ, să repare greşeala comisă, prin restaurarea întocmai a picturii originale, a cărei descriere amănunţită ni s-a păstrat, din fericire, după cum voi arăta în cele ce urmează.

Scanned with OKEN Scanner

Căci nu vreau să trec peste acest subiect cu uşurinţa cu care au trecut toţi consăteniĭ mei în cele trei sferturi de veac din urmă, ci consider că trebuie să mă opresc asupra lui aşa cum cred că merită.

Am înregistrat cu înţelegerea cuvenită faptul că sub regimul de astăzi s-au creat posibilităţi deosebit de bune pentru restaurarea anumitor catedrale vechi de prin oraşele ardelene, cum este catedrala evanghelică-luterană din Sibiu şi cum este catedrala, astăzi romano-catolică, dar odinioară fostă unitariană şi reformată, din Cluj. Dacă s-au găsit mijloace pentru asemenea monumente de-ale unor confesiuni minoritare, cred că trebuie să se găsească şi pentru restaurarea unei „catedrale" săteşti româneşti dintr-un sat de o importanţă istorică, religioasă şi economică, cum cred că nu este altul pe întreg teritoriul ţării. Într-adevăr, Săliştea a dat, în veacurile XVIII şi XIX, o serie de figuri istorice impunătoare. Amintesc numai pe dîrzul luptător pentru libertate *Oprea Miclăuş*, care a murit moarte de mucenic în temniţa austriacă de la Kufstein (Tirol) şi care a fost canonizat ca sfînt de către autorităţile superioare ale bisericiĭ ortodoxe, pe stareţul *Gheorghe de la Cernica*, cea mai curată glorie a monahismului românesc, pe episcopul *Dionisie Romano* de la Buzău, care a avut un rol impresionant în revoluţia de la 1848, la Bucureşti, şi a fost unul din cei mai de seamă cărturari ai vremii sale, bibliofil şi scriitor progresist, ctitor al Bibliotecii Academei Române şi primul membru de onoare al acesteia — şi pe *Picu Procopie Pătruţ*, cel mai mare poet şi miniaturist religios popular român, considerat de *N. Cartojan* drept „un *Anton Pann* al Ardealului" dar, în realitate cu totul altceva decît spiritualul rapsod de pe malul Dîmboviţei şi cu mult mai mult decît el, după cum se va dovedi nu peste mult, cînd va putea vedea lumina tiparului vasta monografie ce-şi aşteaptă ceasul.

Săliştea lui *Oprea Miclăuş*, a stareţului *Gheorghe*, a lui *Dionisie Romano* şi a lui *Picu Pătruţ*, merită, fără îndoială, ca strălucitul monument istoric vechi al ei, desfigurat de o generaţie care nu avea pregătirea trebuitoare pentru înţelegerea valorii comorilor de artă ale trecutului, să fie readus la vechea lui frumuseţe, printr-o adevărată „restaurare", făcută după toate regulile arteĭ.

Din parte-mi, aş pune cu cea mai mare bucurie la îndemîna celor ce şi-ar lua asupra lor sarcina de a împlini, în bune condiţiuni, o asemenea lucrare, nu numai descrierea amănunţită a vechii picturi din biserica des pomenită, ci întreg ma-

Scanned with OKEN Scanner

terialul istoric documentar destul de bogat relativ la trecutul Sălištei, precum și partea cea mai însemnată a operei literare și artistice a lui *Picu Pătruț*, care prin valoarea sa artistică unică, ar putea servi pentru restaurarea picturii respective.

*

Două epiloguri, tot la Sălište

Revista „Țara noastră" din Sibiu aducea, în nr. 21 din 27 iulie 1908, următoarele știri:

„*Dr. Ioan Lupaș la temniță.* Bunul nostru prieten și profesor distins al Seminarului, *dr. I. Lupaș* și-a început la Seghedin osînda de trei luni pentru un articol asupra țăranilor, publicat în „Țara noastră".

Prin *I. Lupaș* numărul cel mare de jertfe personale aduse de intelectualii noștri pe altarul convingerilor și al iubirii de neam, s-a înmulțit. *E desigur o rușine pentru o țară, ca să nu ai deplină libertate de a fi apostolul cumpătat al credințelor tale,* dar să nădăjduim că vremurile se vor schimba și că în curînd amicul nostru va fi la largul său, putîndu-și pune nestingherit tot talentul său și toate puterile sale în serviciul cauzei țărănești, scumpă nouă tuturora".

*

„Studenții români din Sălište, de sub prezidența d-lui *Onisifor Ghibu,* au dat o frumoasă serbare duminica trecută, pe locul numit «Netedu».

Întregul după-prînz, flăcăii și fetele au jucat frumoasele jocuri naționale; seara tineretul a pornit cîntînd spre sat, s-a oprit manifestînd cîtva timp în fața casei d-lui *Ioan Lupaș,* plecat cu o zi înainte la temniță.

A fost într-adevăr frumos duminică la Sălište".

Da, a fost într-adevăr frumos, la Sălište, în ziua sfîntului Ilie, care s-a nimerit să fie într-o zi minunată de duminică. În acea zi a avut loc tradiționalul „*Maial al studenților din Sălište*", organizat de modesta societate amintită și cu o altă ocazie, societate întemeiată la 1890, din inițiativa tînărului bacalaureat de pe atunci, *Nicolae Vulcu,* fiul vrednicului pri-

Scanned with OKEN Scanner

mar *Stan Vulcu* şi răstrănepotul „vătafului“ *Dumitru Şteflea*, care, pentru dîrzenia cu care a luptat, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, împotriva politicii deznaţionalizante a Vienei, a fost aruncat în temniţa de la Turnu Roşu, unde a şi murit.

La început, destul de micul mănunchi de studenţi s-a mulţumit să „aranjeze“ în fiecare vară cîte un „maial“, adică petrecere cîmpenească populară, la fel cu „maialul“ şcolii, cu al pompierilor şi cu al meseriaşilor. Petrecerea consta din două părţi: cîntece naţionale şi jocuri naţionale, presărate cu alte „dansuri de salon“ (Alături de tradiţionala „Romană“ şi „Quadrilul“, alături de horă, haţegană, învîrtită şi sîrbă — şi polca poloneză şi valsul vienez, dar niciodată, absolut niciodată şi csárdás-ul[160]). Adevărata forţă a zilei o constituia, totuşi, cîntarea, care scula în picioare tot satul, începînd de la copii pînă la moşnegi. Căci marea majoritate a cîntărilor n-o constituiau ghiduşiile împrumutate de la studenţimea germană şi adaptate, mai mult sau mai puţin, la mentalitatea noastră, ci cîntecele războinice româneşti şi imnurile noastre revoluţionare, care întreţineau în întreg poporul o atmosferă permanentă de veghe asupra comorilor noastre sfinte şi asupra visurilor care au animat, de la o generaţie la alta, sufletul întregului neam.

Poate că niciodată studenţimea din Sălişte n-a dat un examen public mai demn şi mai curajos decît la 1908, a treia zi după plecarea la închisoare a preşedintelui ei de odinioară şi după vizita făcută satului nostru de vestitul sociolog şi democrat de la Budapesta. Nu exista putere în lumea acestora, care să fi fost în stare să-i determine pe studenţi la „cuminţenie“, „precauţie“, „neutralitate“. Ei nu se puteau comporta altfel de cum i-a crescut tradiţia seculară şi de cum le poruncea propriul lor suflet tineresc şi mintea lor sănătoasă. De aceea n-a fost lucru de mirare că, seara, după o amiază ca-n poveşti, petrecută la „codru verde“, între cîntece şi jocuri, înconjuraţi de tot poporul din sat, coborînd spre piaţa comunală, unde avea să se întindă „Hora cea mare“, în care intrau tineri şi bătrîni, studenţii, dimpreună cu tot publicul constătător din sute de persoane, s-au oprit în faţa casei profesorului *I. Lupaş*, care se găsea numai la vreo 50—60 de paşi de localul jandarmeriei ungureşti, dezlănţuind o manifestaţie de simpatie de-a dreptul grandioasă. S-a cîntat, mai întîi „La arme“ de *Şt. O. Iosif* cu toate cele patru strofe ale ei, apăsîndu-se, prin repetare, asupra celei de a treia, ca mai de actualitate:

Scanned with OKEN Scanner

„Pierit-au oare toți vultanii
Și șoimii munților Carpați?
Voi, fii ai vechii Transilvanii
Sunteți cu toții enervați,
Și suferiți de înjosire,
De la Brașov pînă-la Abrud, [...]

Și nimeni lanțul n-o să-l sfarme?
Au n-aveți inimi, n-aveți mîni?
La arme, la arme, la arme frați Români!

Înverșunarea atinsese culmea. Unii se temeau ca nu cumva să apară „paznicii ordinei" și ai „integrității Coroanei Sfîntului Ștefan". Vărsarea de sînge nu s-ar fi putut evita. Dar aceștia n-au avut curajul să înfrunte furia poporului. Nici studenții nu s-au lăsat însă pînă n-a apărut la fereastră soția întemnițatului, cu ochii scăldați în lacrimi și purtînd în brațe micul ei odor, venit pe lume de-abia de cîteva săptămîni. Ea mulțumi, emoționată, lumii care striga „Trăiască *dr. Lupaș*"!, „Trăiască poporul român"! ș.a.

Manifestația s-a încheiat cu cîntarea:

„Haideți, frați, cu arma-n mînă,
Mie-acuma să-mi urmați,
Căci de patria română
Noi acum sîntem chemați
Să-mi urmeze tot Românul!

După aceasta, convoiul s-a pus din nou în mișcare și, în cîntece, a înaintat pînă în piață, unde, după intonarea din nou a întregului repertoriu de cîntece patriotice, s-a pornit hora cea mare a tuturora.

Nici aici, nici urmă de jandarmi...

*

Încrestez și al doilea episod de la Sălișteă, cu tot caracterul lui strict familial, în care apare chipul și sufletul aceleia care mi-a dat viață și m-a crescut.

Biata „măicuța", căci așa ne-am obișnuit să-i zicem toți cei șase copii, care îi rămăseseră în viață, cîtă grijă mi-a dus cînd am fost mic și cîtă grijă-mi ducea cînd ajunsesem la vîrsta de 25 de ani. Cum ar fi dorit ea să mă vadă așezat în

satul meu şi cît de departe de aşa ceva erau gîndurile mele! Acum, după întîmplarea cu *Lupaş*, o teamă mare a cuprins-o că şi cu mine se va întîmpla ceva la fel. O neliniște vădită o stăpînea şi nu ştia cum să-i dea de cap, mai ales că îmi cunoştea năravul de a nu mă lăsa de la ceea ce mi se părea că trebuie să fie aşa şi nu altcum. Împinsă de aceste neliniști veni într-una din zile cu propunerea să ne ducem pînă la Fîntîna Foltii, vechiul loc de pelerinaj din apropierea satului nostru, unde era un izvor cu apă „făcătoare de minuni" şi o mică mănăstire, cu un singur călugăr, venit de la Sfîntul Munte. Încîntat de perspectiva unei excursii în munţi cu măicuţa şi fără să bănuiesc ce urmăreşte, am pornit-o îndată într-acolo. Ajunşi la izvor, pelerina se grăbi să-şi ude faţa şi ochii cu apă sfinţită, recomandîndu-mi şi mie să fac la fel, ceea ce, bineînţeles că am şi făcut. Apoi, bătu la uşa călugărului şi intră singură în chilia sărăcăcioasă a acestuia, unde zăbovi destul de mult. La ieşire, descoperii pe faţa ei o tristeţe şi o îngrijorare puţin obişnuită. Îi spusese anahoretului că are un fecior învăţat, care a umblat pe la tot felul de şcoli prin nu mai ştie cîte ţări şi care acum vrea să se ducă din nou în „Jermania". Îi ceru „omului sfînt" un sfat bun. Acesta îşi arătă părerea neclintită că nu e bine ce fac eu şi că mama mea trebuie să mă oprească de la un asemenea gînd. Pe-acolo, prin ţările îndepărtate, oamenii nu mai au credinţă în Dumnezeu, ei sînt „iritici" (cu accentul pe silaba a treia) şi păgîni şi nu se va alege nimica de mine.

Aceste cuvinte o impresionaseră adînc pe măicuţa. Căci ele erau ieşite din gura omului care petrecuse atîţia ani la „Locurile Sfinte". Nu se putea ca ele să nu aibă şi asupra mea un efect asemănător.

Mă găseam pus, astfel, într-o grea situaţie, nu atît din cauza părerii „omului sfînt", cît mai ales din cauză că nu puteam să clatin credinţa măicuţii mele în cele într-adevăr sfinte. Să încerc să combat vorbele călugărului prin argumente sau prin ironii, era ceva ce nu putea duce la scop. Era mai bine să dau însumi faţă cu el şi să-l aduc, încetul cu încetul, la ideile mele. Intrai, deci, dimpreună cu mama, la călugăr. Îl luai cu binişorul, întrebîndu-l despre cele ce a văzut în lungii ani de sihăstrie pe la Sfîntul Munte, pe unde eu nu fusesem. Îi spusei, apoi, şi eu cîte ceva despre locurile minunate pe care le-am văzut şi unde m-am dus pentru învăţătură mai înaltă. Dumnezeu n-a lăsat oameni credincioşi numai în unele părţi ale pămîntului, ci pretutindenea. Ce oameni aî lui Dumnezeu

Scanned with OKEN Scanner

am întîlnit eu prin „Jermania", prin „Franţia" şi prin alte ţări, pe unde am umblat! Printre ei, eu nu numai că nu mi-am pierdut credinţa, dar mi-am întărit-o şi mai mult. Să nu-i fie nici o teamă de pe partea asta. Dacă va vrea Dumnezeu să ne mai întîlnim peste doi ani, cînd mă voi întoarce de acolo ca un creştin şi mai bun de cum sînt astăzi, se va încredinţa că nu-i legată credinţa neapărat de anumite locuri, ci de voia Celui de Sus, care este Tatăl tuturor şi de voinţa de mîntuire a creştinului.

Pînă la urmă, fericitul întru sărăcia cu duhul se împăcă cu spusele mele şi, la despărţire, mă provăzu şi cu binecuvîntarea lui duhovnicească, iar pe măicuţa cu îmbărbătarea: „Lasă-l să plece, că Dumnezeu e mare şi va avea grijă de el".

Înainte de a pleca spre casă, ne mai spălarăm o dată faţa şi ochii cu apa făcătoare de minuni de la şipot şi, împăcaţi sufleteşte, coborîrăm în sat. După această simbolică împărtăşire cu puterea cea fără de margini a luminii, a adevărului şi a credinţei, măicuţa n-a mai avut nicio şovăire: „Du-te cu Dumnezeu, unde ţi-i scris".

Şi, am plecat după vorba dînşii, şi nu mi-a părut rău niciodată.

Nici mie, nici dînşii.

*

Popasul la Sibiu îmi era necesar pentru mai multe motive.

Trebuia, înainte de toate, să mă documentez cît mai bine cu privire la măsurile preconizate de Consistoriul arhidiecezan şi de cel metropolitan în legătură cu salvarea şcolilor de primejdia cu care le ameninţa legea *Apponyi*. Aveam nevoie de această documentare pentru elaborarea cît mai fundamentată a tezei mele de doctorat pe care aveam să o prezint în cursul anului următor Universităţii din Jena.

Care au fost constatările pe care le-am făcut în privinţa aceasta în zilele petrecute la Sibiu? Trebuie să mărturisesc că ele au fost de-a dreptul dezolante. Nu că bieţii oameni n-ar fi făcut nimic, ci că metodele lor de lucru şi de luptă erau cu totul depăşite de vreme. Într-o bătălie modernă, ei se prezentau cu tunuri de cireş, ca la 1848. La consistoriul arhidiecezan un singur „referent şcolar", îngropat între mormane de acte, de nu-şi mai vedea capul, fără orientări largi şi fără credinţa în posibilitatea unei biruinţi. La consistoriul metropolitan, care ar fi trebuit să fie un mic „minister de instrucţie"

cel puţin pentru întreg Ardealul şi Banatul ortodox, am constatat o situaţie nu numai jalnică, ci de-a dreptul revoltătoare. Capul acestui organism — bătrînul mitropolit, în vîrstă de 80 de ani, era absorbit de treburile arhidiecezei, lăsînd toată grija mitropoliei în seama secretarului, un bătrîn avocat domiciliat tocmai la Oradea Mare, de unde obişnuia să vină în fiecare lună pentru trei, patru zile, pentru „expedierea" lucrărilor curente. Nu exista nici măcar un singur funcţionar însărcinat cu problemele şcolare. Din păcate, acest consistoriu a rămas tot timpul, de la crearea lui încoace, o simplă ficţiune, cu o activitate ocazională, intermitentă, lipsită de orice continuitate şi eficacitate.

La Seminarul „Andreian" situaţia era, de asemenea, destul de critică. De foarte multă vreme, între această şcoală înaltă şi între consistorii relaţiile erau nesănătoase. O conlucrare între ele era aproape inexistentă. Nu pot insista aici asupra acestei anomalii; despre ea voi vorbi pe larg în partea aceea a memoriilor mele, care tratează anii 1910—1914, pe care i-am petrecut în cadrul consistoriului, ca inspector general al şcolilor primare şi, în parte, ca profesor la seminar. Trebuie, totuşi, să înregistrăm o pagină din activitatea acestuia din urmă în legătură cu problema şcolară acută a epocii.

Seminarul din Sibiu a fost considerat încă de pe vremea lui *Şaguna*, drept focarul pedagogic cel mai de seamă al Ardealului. Din atmosfera lui a răsărit „Organul pedagogic" al lui *Ioan Popescu*, despre care am scris şi într-alt loc. Tot din această atmosferă a ieşit şi „Amicul Şcoalei" între anii 1860—1865, redactat de profesorul *Visarion Roman*, singura revistă pedagogică săptămînală care a apărut vreodată la români. apoi „Foaia pedagogică" din anii 1897—1900, redactată de profesorii *dr. D. P. Barcianu*[161], *D. Comşa, dr. P. Şpan* şi *dr. I. Stroia*[162] şi, în sfîrşit „Pedagogia nouă" de la 1900, redactată de *dr. P. Şpan*, din care însă apăruseră numai două numere.

Putem înşira, cu drept cuvînt, ca pornind, cel puţin în parte, tot din atmosfera seminarului sibian, şi excelenta revistă „Şcoala română" redactată între anii 1876—1877, de profesorul *Ioan Candrea*[163], dimpreună cu *Basile Petri*[164]. Această revistă a continuat şi după moartea la 16 aprilie 1877 a iniţiatorului ei, *I. Candrea*, sub conducerea lui *B. Petri*, pînă la 1891, cu diferite întreruperi.

Chiar din simpla înşirare a acestor publicaţii periodice pedagogice se poate vedea evoluţia puţin sănătoasă a pedagogiei la seminarul din Sibiu: în cinci decenii consecutive, cinci re-

viste, dintre care abia una — cea dintîi — cu o durată mai mare de cinci ani. În loc de o singură revistă, care să fi apărut cu continuitate.

Acum, în ceasurile grele pentru școala românească, Sibiul era absent de la datorie. De cînd, la 1900, a încetat „Foaia pedagogică", prin retragerea de la conducerea ei a doi dintre redactori, unul trecut din postul de profesor în acela de protopop la Sălişte *(dr. I. Stroia)*, celălalt, disident, întemeindu-şi singur o altă revistă („Pedagogia nouă") care nu a avut viaţă, Sibiul a rămas văduvit de un organ pedagogic. Abia la 1 ianuarie, în preajma legii *Apponyi*, a apărut o nouă revistă pedagogică la Sibiu, dar nu reluare sau continuare a vreuneia din cele care-şi încetaseră, în cursul vremii, apariţia, ci ca o publicaţie cu totul nouă. Numele ei era „Vatra şcolară" şi în jurul ei erau grupaţi, sub conducerea lui *P. Şpan*, profesorii de la secţia pedagogică a seminarului. Printre colaboratorii ei nu întîlnim pe nimeni de la cele două consistorii; aceştia manifestau o indiferenţă suverană faţă de silinţele lăudabile ale profesorilor seminarului. Nici o colaborare, nici o îndrumare, nici un ajutor material. În aceste condiţii, după un an de zile, în toiul luptei, focul de pe „Vatra şcolară" s-a stins şi revista a încetat fără nici un cuvînt de regret din partea autorităţii şcolare superioare, absente de la datorie, sau din partea altcuiva.

Trebuie să se spună, însă, şi cealaltă parte a adevărului: noua revistă nu aducea în vremurile acelea grele decît prea puţin din ceea ce se aştepta de la ea. Ea nu era la înălţimea vechilor reviste sibiene. Cu prea puţine excepţii, articolele erau pătrunse de un spirit de moderaţie, care uneori mergea pînă la defetism şi laşitate. Singurul colaborator curajos, care se simţea dator să-şi spună pe faţă gîndurile în raport cu situaţia grea a şcolilor noastre, nu găsea adăpost în coloanele revistei sibiene, trebuind să-şi plaseze articolele sale în „Viaţa Românească" de la Iaşi şi în „Neamul românesc literar" de la Bucureşti sub diferite pseudonime (este vorba de *I. Lupaş*). O atenţie exagerată se dădea limbii maghiare, a cărei predare cît mai eficace o pretindea legea *Apponyi*. În loc să combată cu toate argumentele posibile temeiurile înseşi ale acestei legi, revista se făcea forte să încetăţenească în rîndurile învăţătorilor o metodă cît mai bună pentru însuşirea acestei limbi profund repudiate în acele vremuri de sufletul românesc[165].

În anul 1908, aşadar, cînd am revenit, pentru cele cîteva zile, de la Strasbourg la Sibiu, „Vatra şcolară" nu mai apărea.

Scanned with OKEN Scanner

Sibiul pedagogic — vraişte! Ceea ce m-a întristat peste măsură a fost tendinţa uluitoare a întregii opinii publice în sensul de a ne acomoda legii antipedagogice şi anticulturale, pe care cu un an înainte aceiaşi opinie publică o combătuse cu o impresionantă energie. Nu-mi venea să-mi cred ochilor, cînd în revista „Ţara noastră" dădui peste un articol al lui *Ioan Slavici*, intitulat „Şcolile noastre", care se termina în chipul următor:

„Noi, dăscălimea, trebuie să chibzuim un metod, prin care să micşorăm răul, dacă nu vom fi putînd chiar să-l prefacem în bine. Studiul oricărei limbi poate, dacă e naţional (probabil, autorul a scris „raţional") condus, să fie un preţios mijloc pentru dezvoltarea destoiniciilor intelectuale; *de ce nu s-ar putea să facem din studiul limbii maghiare, de care nu putem scăpa, o astfel de unealtă?*" (s.n.).

Va să zică, iată-l şi pe marele *Slavici* ajuns să cînte în cor cu oportuniştii şi defetiştii!

Dar, nu mai puţină mîhnire mi-a pricinuit atitudinea din ce în ce mai condamnabilă a organului arhidiecezei, „Telegraful român", care, în loc să rămînă pe linia politică a poporului, căuta, în chip lipsit de demnitate, alte căi, în tovărăşia unor persoane suspecte, uneori direct odioase. El vorbea mereu de o împăcare cu situaţia, cochetînd mereu cu anumite persoane bine văzute „sus". Ce scîrbă m-a cuprins cînd, în organul lui *Şaguna*, am citit o scrisoare deschisă, adresată de un zelos colaborator de la Budapesta, renegatului *Moldován Gergely* de la Cluj, căruia îi dădea certificat de „fiu credincios al naţiunii române".

Hotărît lucru! De la conducerea de atunci a bisericii nu se mai putea aştepta nici salvarea şcolilor, nici un „viitor de aur" al neamului. . .

N-am dat, în timpul petrecut la Sibiu, de nici o urmă de vreo organizare a luptei de apărare, pe care s-o fi iniţiat, în stilul cerut de gravitatea situaţiei, fie Asociaţia „Astra", fie Comitetul Naţional, fie altcineva. „Secţiile ştiinţifice-literare" ale „Astrei", printre care era şi una propriu-zis „şcolară", nici nu şi-au pus măcar grava problemă a acelei epoci, iar Comitetul Naţional era convins că, prin lupta parlamentară dată la 1907 de către deputaţii naţionalişti, şi-a achitat întreaga datorie faţă de neam. Nici o încercare, oricît de timidă, de a crea un organ central, care să aibă măcar rolul de a obţine informaţii cu privire la această problemă vitală, în vederea studierii ulterioare a măsurilor de apărare ce se impuneau.

Cît priveşte pe fraţii din România liberă, ce puteam aştepta

Scanned with OKEN Scanner

de la ei după groaznicul cutremur din primăvara anului 1907, care aruncase țara la marginea prăpastiei? Nici de acolo nu venea nici un îndemn și nici un ajutor. Mai curînd părea a se auzi, în surdină, teribilul: *„Lasciate ogni speranza"*...

*

M-am înapoiat de la Sibiu la Sălişte dezolat momentan, dar nu doborît. Prea mă obişnuisem să cred în puterea adevărurilor absolute, încît să mă poată înfrînge vreo dificultate pe care mi-o rostogolește în cale răutatea sau prostia omenească. Ostil oricărei „moderațiuni", oricărei „împăcări cu situația", oricărei plecări în fața forței brute, indiferent în ce chip se manifesta ea, eram hotărît să nu mă retrag din luptă. Chiar dacă, pînă la urmă, va trebui să rămîn singur, eram decis să continui lupta de unul singur. Căci dreptatea tot va trebui să iasă, odată, biruitoare.

După constatările făcute, m-am hotărît să plec la București, indiferent de deziluziile pe care eram pregătit sufletește că s-ar putea să le întîlnesc acolo. Apoi, de la București voi pleca la Jena să termin ceea ce începusem, chiar dacă din lipsă de mijloace ar fi trebuit să fac drumul pînă acolo pe jos iar acolo să mă hrănesc din expediente.

*

La București aveam de gînd ca, după întîlnirea cu *N. Iorga* să mă duc la *Spiru C. Haret*, ministrul Instrucțiunii și al Cultelor și fondatorul „Revistei generale a învățămîntului". Dacă *N. Iorga* nu-mi poate face rost de la „Liga Culturală" de bursă și pentru anul viitor, mă gîndisem să-i ofer lui *Haret* manuscrisul meu despre Alsacia-Lorena și școlile ei, pentru a-l publica în revistă și a-mi putea astfel întinde el o mînă de ajutor pentru atingerea scopului meu. Eram convins că ar fi fost imposibil ca acesta să nu mă înțeleagă.

Ajuns în capitala bietei țări hărțuite de toate contradicțiile, *N. Iorga*, după ce prezentă comitetului „Ligii" al doilea memoriu al meu despre „Presa străină și românii", mi-a comunicat că Liga era bucuroasă să-mi pună la dispoziție, ca și pînă atunci, mijloacele materiale necesare continuării studiilor, pînă la terminarea lor. Astfel, pe ministrul *Haret* nu l-am mai deranjat cu vizita mea. Manuscrisul pe care-l adusesem pentru el l-am predat direct redacției revistei sale care s-a arătat bucuroasă de colaborarea mea. Lucrarea a și apărut în două

numere consecutive, extrăgîndu-se și în broșură. Ea mi-a fost de mare folos și în Germania, în legătură cu teza de doctorat, căci cu ajutorul ei am putut învinge la Jena una din piedicile cele mai serioase din cîte întîlnisem pînă atunci.

În timpul petrecut la București am avut ocazia să întîlnesc pe trei profesori universitari, pentru care aveam, de mult, o anumită stimă. Primul a fost *S. Mehedinți*[166], profesor de geografie și director al revistei „Convorbiri literare". L-am căutat acasă la dînsul spre a-i preda pentru publicare studiul meu asupra primei lucrări românești despre filozoful *Im. Kant*. Cu acest prilej l-am cunoscut pe omul de o aleasă cultură, care, cu zece ani mai tîrziu, cînd deținea portofoliul de ministru al cultelor și instrucțiunii publice în guvernul *Marghiloman*, impus de mareșalul „spărgător de fronturi" *Mackensen*, mi-a pus alternativa: ori plec imediat la Focșanii ocupați de germani, spre a-mi ocupa catedra de pedagogie la Școala normală de acolo, la care fusesem numit în anul 1916, fără să fi funcționat vreodată, ori îmi prezint demisia, rămînînd muritor de foame, pe stradă, cu soție și cu trei copii mici. Am refuzat bineînțeles să fac plăcerea adversarilor mei, care, cu doi ani în urmă, mă condamnaseră la moarte, prin Tribunalul militar maghiar din Cluj. Decît să mă spînzure ei, mai bine să mor de foame sub cerul României încă libere. Se vede treaba însă că mi-a fost scris să nu mor nici de streang, nici de foame și să mai apuc și altfel de vremuri.

Articolul meu despre *Kant* s-a tipărit în revista de sub conducerea lui *S. Mehedinți*. În împrejurări normale, el ar fi trebuit să pună pentru totdeauna la index pe autorul celei mai slabe cărți asupra marelui gînditor de la Königsberg. Acest lucru însă nu s-a întîmplat. Dimpotrivă, fericitul autor a fost ales, după cîțiva ani, episcop al Rîmnicului și Noului Severin, în care calitate s-a răzbunat în chip brutal față de cel ce a avut îndrăzneala de a-i fi apreciat opera așa cum se poate vedea pînă astăzi în coloanele „Convorbirilor literare".

Ceilalți doi profesori au fost *Nicolae Dobrescu* și *Irineu Mihălcescu* de la Facultatea de teologie, pe care mi-i legase de suflet, la Strasbourg, arhimandritul *Scriban*, obligîndu-mă să-i caut și să stau de vorbă cu ei despre un întreg complex de probleme bisericești și religioase, pe care noi le dezbătuserăm împreună de nenumărate ori.

Nu-i cunoscusem pînă atunci personal, dar ei știau despre lucrarea mea asupra limbii noilor cărți bisericești. *N. Dobrescu* citise și minuțioasa mea dare de seamă, publicată la 1905, în

Scanned with OKEN Scanner

„Telegraful român“ despre lucrarea lui intitulată: „Istoria bisericii din România (1850—1895)“, apreciată de mine ca o lucrare merituoasă. Întîlnirea cu acești doi „tineri“ teologi, care se bucurau de o stimă generală în cercurile bisericești, ca și în cele profane, a avut loc la cîteva zile după o vizită pe care o făcusem pe neașteptate împreună cu cîțiva clerici din Capitală, la mănăstirea de maici de la Pasărea și care a avut, la rîndul ei, consecințe neașteptate pentru conducerea bisericii de atunci.

Am ajuns să vizitez acest lăcaș monahicesc grație unei simple întîmplări, dacă, peste tot, se poate vorbi despre „simple întîmplări“ sau „întîmplări oarbe“. În timpul petrecut la București fusesem găzduit la o verișoară a mea din Sălișteа, care era măritată cu un „proprietar de birji“. Astfel de „proprietari de birji“ existau cu grămada printre mulții emigranți din Sălișteа. În Capitală, ei aveau o societate a lor, care număra peste 40 de membri și care era minunat organizată. Cînd, după anul 1870 s-a început, la Sălișteа, clădirea noii biserici din cartierul „Brata“, această societate a trimis pentru fondul ce se strîngea pentru clădire, alături de o impresionantă scrisoare, și suma de 4000 lei. Într-o zi de sîmbătă, gazda mea, verișoara *Ana (Nuța) Cărată*, îmi spuse că pentru a doua zi soțul ei fusese angajat, cu o trăsură și un cupeu, să facă un drum pînă la Pasărea unde avea să aibă loc un „parastas boieresc“. I se spusese că vor lua parte, alături de un arhiereu, — de! parastas boieresc fără arhiereu, se putea? — și doi diaconi. În trăsura rezervată pentru aceștia din urmă ar mai încăpea și o a treia persoană. Dacă aș vrea, aș putea profita de această ocazie pentru a vizita și eu mănăstirea. Și, în felul acesta, m-am văzut ajuns la Pasărea, în tovărășia unui diacon călugăr, pe care cu 13 ani mai tîrziu aveam să-l revăd în portul Pireu, în momentul cînd eu debarcam acolo pentru o scurtă vizită la Atena. Al doilea diacon era de mir. Ajunși la mănăstire, am fost prezentat, printre alții, și dolofanului arhiereu, care nu semăna decît după haină cu sfinții. Slujba liturghiei a fost de o rară frumusețe, iar parastasul de-a dreptul fastuos. Urmașii boierilor de odinioară, care își dorm somnul de veci în cimitirul mănăstirii, nu voiseră să se lase mai prejos de înaintașii lor. După slujba parastasului, „pomană“, iarăși boierească, la două mese, în două camere deosebite, una pentru „Prea Sfințitul“ și pentru „familie“, a doua pentru diaconi și pentru însoțitorul arhiereului, la care am fost poftit și eu, oaspetele neprevăzut. După masă, care era ca la o nuntă, diaconii aveau în program

diferite vizite pe la maici. Respectînd etatea maicilor mai vechi, ei se limitară la cîteva maici mai tinere. Fui împărtășit și eu de bucuria de a putea vedea mai de aproape viața fericitelor ființe, care s-au lepădat de „deșertăciunile lumii", închinîndu-și viața întreagă Domnului.

Am fost primiți pretutindeni foarte bine. Ce șerbeturi, ce dulcețuri, ce cafeluțe în interioarele cochete ale acestor suflete, despre care fantezia mea înfiripase, uneori, cele mai curate imnuri de slavă! Conversațiile erau întrerupte foarte des de cîntece de tot felul, afară bineînțeles de cele sfinte, de care se puteau auzi cîte vrei în biserică la diferitele slujbe și nu mai era cazul să fie cîntate și în chilii. Plăceau mai cu seamă cele „de inimă albastră", în care diaconii se întreceau cu „măicuțele". Dar și poveștile au fost amuzante! Păcat numai că vremea trecea atît de repede! După fiecare despărțire, măicuțele se arătară foarte întristate.

Noaptea am petrecut-o la mănăstire. Fusesem găzduit în aceeași cameră cu diaconii, care erau plini de vervă. Cîte n-am auzit de la ei în noaptea aceasta atît de lungă și, totuși, atît de scurtă, în care uneori mi se părea că prezența mea n-a fost tocmai atît de blagoslovită de cei doi tovarăși ai mei care s-ar fi lipsit bucuros de ea. Ei cunoșteau foarte bine, din alte ocazii mai vechi, farmecul sfînt al acestor lăcașuri și nu se sfiau să scoată din sacul fără fund al amintirilor fel de fel de minunății, de ți se făcea, uneori, părul măciucă în cap...

A doua zi, pînă după amiază, alte și alte vizite. Căci, mănăstirea e mare, cu multe maici, și nu trebuie să rămînă nici una supărată că a fost trecută cu vederea. Și apoi, parastase cu arhierei și cu diaconi arhierești nu se făceau în fiecare săptămînă!

M-am întors în Capitală cu sufletul foarte contrariat. Pasărea era prima mănăstire de femei pe care am văzut-o. Mănăstiri de bărbați mai văzusem două, una ortodoxă, la Sinaia, cealaltă catolică, undeva la poalele Pădurii Negre, unde se refugiase o mănăstire de carthauzieni francezi, izgoniți din patria lor pe urma ruperii legăturilor dintre statul francez și biserica catolică. Dacă mănăstirea de la Sinaia, unde am petrecut două zile, în anul 1901, mi-a lăsat o impresie mohorîtă, în schimb, „Lacertosa" din Palatinatul Rinului m-a mișcat profund prin tot ce am putut vedea și auzi între zidurile ei.

Prima vizită la o mănăstire de maici de legea mea a avut darul să-mi pună o serie întreagă de probleme de ordin mai înalt. Deși cele văzute și auzite între zidurile ei nu fuseseră

Scanned with OKEN Scanner

de natură să-mi înveselească sufletul, totuşi nu-mi părea de loc rău de cele două zile pe care, graţie amabilităţii verişoarei mele de la Bucureşti, le întrebuinţasem în această direcţie care nu intrase, de fapt, în programul meu iniţial. Ele mi-au procurat aşa un material interesant şi pentru convorbirile cu cei doi teologi menţionaţi mai sus, care urmau să aibă loc chiar a doua zi. Cine ştie de ce folos vor putea fi, la un moment dat, constatările făcute în tovărăşia celor doi diaconi veseli şi spirituali, constatări pe care mă bătea gîndul să i le comunic printr-o scrisoare şi prietenului meu de la Baden-Baden.

*

Intîlnirea cu profesorii *N. Dobrescu* şi *I. Mihălcescu* m-a răzbunat pentru decepţiile de la Pasărea. Am fost fericit să descopăr în ei suflete alese, înzestrate cu o cultură solidă, de tip apusean. În convorbirea cu ei, în care eu nu m-am putut stăpîni de a nu aduce vorba şi despre cele descoperite recent, la Pasărea, simţeam uneori o adevărată compătimire faţă de interlocutorii mei, osîndiţi să-şi irosească energia sufletească într-un mediu infectat încă pînă în măruntaele sale de păcatele vechi ale Fanarului. Ca unul care atinsesem în lucrarea mea „Ziaristica bisericească la români" — din care se publicaseră anumite fragmente prin diferite ziare, pe care constatasem că le citise şi profesorul *N. Dobrescu* — întreg complexul de păcate şi neajunsuri în special ale bisericii din Regat, nu mi-am ascuns convingerea — în convorbirea cu cei doi profesori — că împotriva acestor răcile trebuie dată o luptă crîncenă, dacă nu vrem să apucăm vremea cînd creştinismul nu va mai reprezenta decît o simplă ficţiune, iar românismul un ciot pe care să-l poată distruge cea dintîi adiere mai serioasă a vijeliei de proporţii cosmice care ne dădeam seama că se apropie. Trebuie să mărturisesc că întîlnirea noastră a avut loc şi s-a terminat într-o atmosferă destul de dezolantă. Se părea că auzim din toate părţile tunete înfundate şi vedem la orizont fulgere şi trăznete, care nu vor cruţa nimic din ce le stă în cale. Ne-am despărţit cu adîncă mîhnire în suflet, dar convinşi că ne vom mai vedea, şi încă des, poate chiar „pe baricade".

La despărţire, *I. Mihălcescu* îmi recomandă să caut să cunosc, la Jena, pe profesorul de teologie *H. Weinel*[167], un suflet pătruns de o mare noblеţă creştină.

*

Scanned with OKEN Scanner

Legăturile mele de mai tîrziu cu acești doi teologi de rasă de la București, n-au ajuns la o prea bogată împlinire. Moartea timpurie a lui *N. Dobrescu* a dus în mormînt mari speranțe reciproce. Cît privește pe *I. Mihălcescu*, soarta mi-a rezervat, împreună cu el, un capitol din cele mai înălțătoare ale vieții mele și, după cum mi-a declarat el, și ale vieții lui. În evoluția istorică a „României Mari" s-a semnalat, la un moment dat, necesitatea imperioasă a schimbării Constituției țării. Cei care își luaseră asupra lor această sarcină istorică au relegat problema religioasă, cu rolul pe care ea avea să-l aibă în viitoarea Constituție, unei Comisii compuse din trei persoane: *I. Mihălcescu*, *I. Lupaș* și scriitorul paginilor prezente. Din diferite cauze, *Lupaș* a fost împiedicat de a lua parte la lucrările acelei comisii. Sarcina întreagă a revenit asupra celor doi membri amintiți. Întruniți la lucru, *Mihălcescu* a propus, ca metodă de urmat, să luăm ca bază textul vechii Constituții pe care urma să-l remaniem în conformitate cu noile necesități ale țării. Din parte-mi, am propus o altă metodă, care să facă *tabula rasa* din prevederile pe care le considerăm încă de mult a fi fost cu totul greșite, ale vechii legi fundamentale, luînd ca punct de plecare *ideea creștină unitară*, așa cum este cuprinsă în Evanghelii și în Simbolul credinței și cum o postulează cerințele superioare ale vieții de astăzi a poporului nostru, ale țării și ale umanității. Îmi dădeam perfect seama că ideea mea va produce, în primul moment, nu numai mirare, ci și împotrivire, dar eram atît de convins de temeinicia ei, încît eram hotărît ca, dacă n-o voi putea face acceptată de colegul meu, să demisionez din comisie. Nu mă mai puteam împăca cu veșnica cîrpire a antereului lui Arvinte. Dacă aceia care pretindeau că urmăresc prin noua Constituție ieșirea din marasmul tradițional primitiv și retrograd, nu vor aprecia la adevărata sa valoare ideea mea — să le fie de bine! Ei vor face ce vor ști, iar eu voi rămîne, de unul singur, cu ideea mea, căreia eram absolut sigur că îi va veni cîndva vremea.

Cînd i-am pus părintelui *Mihălcescu* sub ochi textul preconizat de mine și cînd mă așteptam, dacă nu la o împotrivire dîrză, cel puțin la o atitudine nehotărîtă și echivocă, însoțită de o amabilitate convențională, ca între oameni „civilizați" și bine crescuți, descoperii în partenerul meu pe omul cuprins de mirare că nu s-a gîndit el însuși la formula aceasta atît de simplă, de firească și de la sine înțeleasă . . . Cum să nu îm-

Scanned with OKEN Scanner

brățișeze ideea aceasta, minunată în simplitatea ei, ca „oul lui Columb"?

— „O iscălesc cu amîndouă mîinile" — îmi declară profesorul *Mihălcescu*. Ceea ce eu nu vrui să aprob.

— Ajunge dacă o semnezi cu una singură! Ceea ce părintele a și făcut îndată, alăturîndu-și cu frumoasa sa caligrafie, numele, lîngă numele meu. Documentul acesta, care a fost înaintat la timpul său celor în drept, a fost publicat, mai tîrziu, în facsimil. Din păcate, el n-a ajuns să aibă altă importanță, decît aceea de document istoric. Constituția proiectată n-a fost realizată de cei ce inițiaseră această operă, iar mai tîrziu cînd ea a fost elaborată, s-a utilizat tot vechea metodă a cîrpelii, care era, bineînțeles, incomparabil mai comodă . . .

*

Cîteva cuvinte în legătură cu impresiile ce le culesesem după vizita la mănăstirea Pasărea. Le-am așternut pe hîrtie încă înainte de a părăsi Bucureștiul și le-am trimis prietenului de la Baden-Baden, care, la rîndul lui le-a trimis, fără știrea mea, redacției uneia din cele două reviste bisericești de luptă, care au început să apară chiar în toamna anului 1908 la București și care au provocat nu numai în viața bisericească, ci și în cea socială și politică a țării, tulburări și încordări fără precedent. La „Biserica română" unde fuseseră trimise, de la Baden, impresiile mele, cineva mi-a recunoscut scrisul și a crezut că dezvelirile unui ardelean prezintă un interes îndoit de mare pentru cei ce-și asumaseră sarcina de îndreptare a stărilor bolnave din biserica României. În comentariul cu care s-au publicat, ele au fost asemănate cu „Decameronul" lui *Boccaccio!* Mai tîrziu ele au fost retipărite, cu aprecieri exagerate, în cîteva lucrări de mari dimensiuni, făcîndu-se din ele cal de bătaie la adresa presupușilor vinovați pentru tristă decădere a tradiționalei instituții spirituale, odinioară atît de merituoasă.

Uriașa campanie pornită simultan de revistele „Biserica română" și „Vestitorul", deși bine intenționată, a degenerat, din păcate, într-un chip lamentabil, compromițînd în și mai mare măsură biserica. Singurul folos pe care ea l-a adus, a fost acela că, la lumina ei, s-au putut veda mai clar nu numai adîncile răni de care pătimește de atîta vreme „maica neamului românesc", cum o numea *M. Eminescu*, ci și vinovații fără suflet care au împins-o încetul cu încetul, spre prăpastie.

Scanned with OKEN Scanner

Aceştia se găseau deopotrivă în tabăra conducătorilor politici ai ţării, care au făcut din biserica neamului, o trambulină a intereselor lor egoiste, ca şi în tabăra conducătorilor bisericii însăşi, care de dragul dobîndirii unei mitre şi al foloaselor materiale împreunate cu aceasta, au trădat, fără nici un scrupul şi biserica, şi neamul.

*

Atîţia au încercat să mă atragă şi pe mine în vîrtejul luptelor bisericeşti din vechea ţară, dar m-am ferit ca de foc de jocul odios al „amestecului în tărîţe". O singură dată, împreună cu profesorii de la seminarul din Sibiu *dr. Nicolae Bălan*, mitropolitul de mai tîrziu, *dr. A. Crăciunescu, dr. S. Dragomir* şi *dr. I. Lupaş*, am ieşit în publicitate, pe chestia „Micii Biblii", dar nu în presa înveninată din „ţară", ci în organul Comitetului Naţional al Ardealului „Românul" de la Arad. Articolul scris de mine şi semnat de ceilalaţi colegi, şi-a atins scopul: scandalul, de proporţii internaţionale, în jurul „Micii Biblii" a luat sfîrşit[168].

Dar, dacă în tulburările bisericeşti provocate de patimi şi de interese, nu m-am amestecat, problema mare bisericească, privită ca o problemă naţională culturală de primul ordin, m-a preocupat mereu şi în toate împrejurările.

XVII. MAREA PIATRĂ DE ÎNCERCARE: JENA

Este o vorbă veche şi înţeleaptă, că *„omul sfinţeşte locul"*. Da, alături de această vorbă mai poate încăpea una la fel de adevărată, că *„locul sfinţeşte omul"*. N-au alergat, oare, veac după veac, creştinii la Ierusalim şi la Sfîntul Munte, ca să se „sfinţească" în atmosfera înălţătoare a acelor locuri? Şi n-au făcut la fel mahomedanii, care socoteau ca cea mai sfîntă datorie a lor de a face, cel puţin odată în viaţă, un pelerinaj la Mecca profetului lui Allah? Şi n-au alergat în tot cursul evului mediu tinerii studioşi din cele mai multe ţări ale Europei spre strălucitele lăcaşuri de lumină de la Bologna, Salamanca şi Paris, la catedrele cărora pontificau cei mai celebri „doctori" în teologie, în filozofie, în ştiinţe?

Scanned with OKEN Scanner

Cu sentimente oarecum asemănătoare m-am îndreptat și eu, în toamna anului 1908, spre micul orășel de pe malurile Saale-i din Thuringia, care, ca număr de locuitori nu era mult mai mare decît Nazaretul din Scriptură sau decît Sibiul de unde plecasem și unde aveam să mă întorc după îndelungatele mele pelerinaje.

Într-adevăr, în ochii contemporanilor mei, Jena, cu vechea ei Universitate, era socotită ca metropolă mondială a pedagogiei și eu doream, din adîncul sufletului meu, să mă hirotonesc „pedagog" sub baldachinul de atîtea ori sfințit al ei. Acolo doream să pot dobîndi o imunitate desăvîrșită față de tot ceea ce proiectase asupra mea și în contra mea nu numai balaurul cu atîtea capete veninoase din capitala țării mele vitrege, ci și alte jigănii de prin alte locuri.

Încă în toamna anului 1906 era să mă îndrept, după socoteala omenească, spre acest focar de lumînă, dar — după cum am arătat — puteri mai presus de ale mele, mi-au îndreptat pașii într-altă parte, spre marea mea dezolare momentană. Cît de diferită ar fi fost întreaga mea evoluție de mai trîziu, dacă gîndul celor ce m-au îndemnat să părăsesc Bucureștiul, s-ar fi realizat atunci după planul propus de ei și acceptat de mine! Aș fi ajuns, fără pregătirea necesară, ca atîția dintre înaintașii mei, la Jena herbartiană, devenind și eu un „herbartian" oarecare, perpetuînd, apoi, în viața școlară și culturală a Ardealului formulele învechite ale unei direcții pedagogice și filozofice nepotrivite nici cu firea specifică a poporului românesc, nici cu nevoile reale din etapa de atunci a istoriei sale. Cît de providențială a fost zăbovirea mea prealabilă, de doi ani întregi, mai întîi la Budapesta, unde am putut pătrunde adînc în realitatea psihologiei, pedagogiei și politicii Ungariei feudale, pe de o parte, pe de alta, în cunoașterea realității noastre românești, sub toate raporturile, apoi la Strasbourg, unde orizontul meu s-a lărgit la maximum, putînd cuprinde într-un sens incomparabil mai înalt nu numai valoarea pedagogiei și a politicii, ci și destinul însuși al poporului meu, în cadrul umanității și al istoriei și însuși rostul vieții pămîntești individuale, colective și naționale! După o astfel de pregătire atît de îndelungată, herbartianismul nu mai era pentru mine culmea pedagogiei, ci doar o etapă în mare parte depășită de realitate și de istorie. Jena nu mai avea pentru mine aureola clasică a metropolei mondiale a pedagogiei *Kath'exohen*, în atmosfera căreia și cu elementele căreia să mă formez de aici încolo; ea avea să fie pentru mine doar mediul în care să mă

Scanned with OKEN Scanner

verific pe mine însumi în raport cu realitatea în care aveam să-mi fixez, nu peste multă vreme, punctul arhimedic al întregii mele existențe și activități. Aici aveam să-mi consolidez, sub controlul marilor magiștri, ideile care mă frămîntau cumplit de cîțiva ani încoace în legătură nu numai cu soarta momentană a fraților mei de sub stăpînire străină, vitregă și lovită de o grandomanie incorigibilă, ci cu destinul umanității însăși, adînc prejudiciat de egoismul, lăcomia și prostia potentaților ce s-au perpetuat la cîrma ei. Încredințați pînă în cele mai intime fibre ale ființei de temeinicia ideilor mele, voiam să ajung, cu orice sacrificiu, să le fac acceptate de înaltul for care era universitatea jenească, transformîndu-le în chipul acesta din simple ipoteze sau idei teoretice, în arme de luptă, cu care să pot înfrînge, apoi, nedreptățile și adversitățile din patria mea.

Ori reușeam să-mi impun aceste idei, ori urma să-mi frîng gîtul!

Cu acest program limpede și categoric am plecat, în octombrie 1908, la Jena, în atmosfera binecuvîntată a căreia nădăjduiam să găsesc din plin tot ceea ce fantezia și sufletul meu făuriseră în lungi ani de meditații, de zbucium și de lupte.

Atmosfera acestuî „cuib nebunatec" — cum îl numise odată *J .W. Goethe* — era încărcată nu numai de bogate reminiscențe filozofice și pedagogice, ci în măsură poate și mai mare, de energii și de potențialități spirituale veșnice, pe care i le-au lăsat moștenire cei ce au hălăduit și au propovăduit de-a lungul vremurilor între pereții venerabili ai lui, roși de dintele timpului și sfințiți de scurgerea veacurilor. Aici au învățat, au trăit și au activat, printre mulți alții, începînd cu *Marele Herzog Ioan Friederich Mărinimosul*, ctitorul de acum 350 de ani al pururi tinerei Universități, *J. G. Fichte, F. W. Schelling*[169] *G. W. Hegel, W. v. Humboldt, Frederic cel Mare, M. Luther, Fr. Schiller, J. Fr. Herbart, J. W. Goethe*, care au lăsat pe urma lor nu numai amintiri neșterse, ci și comandamente etice de valoare eternă. Ce impresie covîrșitoare a făcut asupra mea, în chiar prima zi după sosirea acolo, chipul impunător al ctitorului Universității, așezat în aula acesteia, purtînd inscripția, pusă cu sfințenie de conducătorii de la 1908 ai înaltului așezămînt jubiliar: „Verbum Domini manet in aeternum!" Cît de mișcat am fost, cînd, condus de un coleg neamț la o veche ospătărie din veacul al XVI-lea, am aflat că la cutare masă a zăbovit, în trecerea sa de la Wartburg spre Wittemberg, la 1522, *Martin Luther*, care-și

Scanned with OKEN Scanner

așezase chiar pe masa la care am luat loc și noi, cele două unelte cu ajutorul cărora avea să-și susțină, pînă la capăt, ideile sale reformatorice în fața judecătorilor, înaintea cărora fusese chemat, spre justificare: Psaltirea și sabia! Un fior tainic m-a luat în stăpînirea sa, la auzul acestei povești: și eu poposeam la Jena într-o mînă cu cartea, în cealaltă cu spada de luptă împotriva tuturor celor ce vor voi să mă oprească din drumul pe care apucasem de a salva școlile noastre din Ardeal de deznaționalizare. Cu cîtă pietate am călcat pragul sălii de cursuri din localul vechii universități, în care genialul poet și patriot *Fr. Schiller*, profesor de istorie universală, a vorbit odată, cu admirație, despre *Horea* al nostru din Albac, despre faptele lui eroice și despre moartea lui tragică! Și cu cîtă bucurie am săpat în sufletul meu mărturisirea lui *Goethe* despre ceea ce a fost pentru el timpul petrecut în modestul orășel al tot atît de modestului Ducat de Thüringia: *„În acest cuib nebunatec* — zicea autorul lui „Faust" de mai tîrziu — *am fost în permanență un om fericit. Nu este alt loc în lumea aceasta, căruia să-i pot mulțumi pentru atîtea momente înălțătoare de creație"*.

De cîte ori, în timpul de un an și jumătate petrecut în acest cuib minunat, nu mi-am îndreptat și eu, seara, după o zi plină de trudă și de satisfacții sufletești unice în felul lor, gîndul, în formă de rugăciune, către Stăpînul a toate, cerîndu-i să mă învrednicească și pe mine de fericirea hărăzită aleșilor săi și să mă întărească în lupta cea grea pe care mă pregăteam să o dau în numele Lui și spre slava Lui!

Despre oraș, despre universitatea lui și despre unii din profesorii acesteia i-am scris, chiar din primele zile, cîteva impresii fugare, protectorului meu de la București, *N. Iorga*, pe care el le-a publicat în revista sa. Jena e un mic Pantheon german. Străzile orașului vechi — ziceam printre altele — sînt tot atîtea pagini de istorie literară și culturală. Aproape nu este casă, care să nu poarte vreo inscripție amintitoare că acolo a stat odinioară *Schiller, Goethe, Fichte, Luther, Frederic cel Mare* și alte celebrități... Ce viu e aici cultul lui *Schiller* și *Goethe*, îndeosebi acum după ce serbarea jubileului de 350 de ani al universității a suflat tot praful ce se așezase în cursul deceniilor peste numele sau peste o parte a operei lor... Ieri am fost la un curs al lui *Hegel*, despre animalele vertebrate. *Haeckel* e un bătrîn vînjos foarte vioi (uneori mi-l amintea pe *A. D. Xenopol* de la Iași); grai limpede și atitudine

Scanned with OKEN Scanner

foarte sigură. Din ochii lui mici, dar săgetători, scînteia parcă uneori nesinceritate și dispreț...

Dar, nu de dragul acestui savant de mare reputație în vremea aceea, m-am dus eu la Jena. Voiam, desigur, să iau într-o oarecare măsură contact și cu acest afirmativ continuator al lui *Darwin* — tatăl „monismului" modern, foarte „en vogue" momentan, care mă interesa mai mult prin caracterul lui de „nouă religie" a omenirii, decît prin substratul său științific, care era contestat chiar de mulți naturaliști. Celebra sa operă „Enigma universului", apărută nu tocmai de mult, făcuse mare senzație în toată lumea. Multă lume credea că, într-adevăr, asupra acestui subiect pasionant s-a rostit ultimul cuvînt, că vechile „mituri" inventate de întemeietorii de religii și susținute de numeroșii lor adepți interesați, au fost îngropate pe veci și că locul religiei, al metafizicii și chiar al filozofiei teoretice mai mult sau mai puțin „sistematice" l-au ocupat pentru totdeauna științele naturii care la rîndul lor, au creat o nouă religie — religia naturii. *Haeckel* se considera pe sine ca un veritabil întemeietor de religie, stabilind pe seama acesteia, întocmai ca și *Auguste Comte*, ctitorul religiei „pozitiviste", un „cult" special, cu tot felul de sfinți din regnul animal și cu un dumnezeu (cu *d* mic) omniprezent și inexistent. Citisem și eu cărticica atît de ademenitoare a noului Mesia al omenirii, dar nu putui fi cîștigat pe deplin nici de argumentația sa științifică, pentru care îmi lipsea competența, nici, mai ales, de consecințele filozofice, religioase și sociale ale ei, în sinceritatea cărora prima mea întîlnire cu „magistrul" mă făcu — după cum am relevat și în scrisoarea mea către *N. Iorga* — să nu am nicio încredere. Evoluția de mai tîrziu a gloriei lui *Haeckel* a confirmat îndeajuns rezerva ce am avut de la început față de acest abil demagog al științelor naturii și al filozofiei[170].

*

Spre Jena mă îndemna, în afară de autoritatea mare a universității înseși, valoarea excepțională nu numai ca pedagog, ci și ca etician și ca om a profesorului *dr. Wilhelm Rein*[171], pe care eu ajunsesem, cu timpul, să-l numesc, în gîndul meu: Wilhelm der Reine" — adică „Wilhelm cel Curat". Îi cunoscusem în prealabil cîteva lucrări, care mă cuceriseră prin probitatea și claritatea lor și speram ca auto-

rul lor în carne și oase să nu-mi înșele cîtuși de puțin așteptările legate de el.

W. Rein era, fără îndoială, un „herbartian", dar nu un papagal al maestrului, nici al urmașilor acestuia, ci un gînditor cu propriul cap și stînd pe propriile-i picioare, pe pămînt, cu ochii spre cer, cu tot sufletul spre poporul său și spre umanitate. Nu un teoretician pretențios și nebulos, nu un vînător de abstracțiuni, ci un om luminat al vremii sale, urmînd o linie dreaptă, neșovăitoare, un suflet curat și cald îndreptat mereu spre înfăptuirea binelui, a frumosului, a adevărului, a dreptății, a iubirii, un veritabil erou al libertății pentru toți cei vrednici de acest dar dumnezeesc.

Nu voi încerca aici o prezentare a sistemului său de pedagogie, nici o înfățișare oricît de sumară a sistemului său de etică, grandios tocmai prin simplitatea sa, ci voi reține numai cîteva crîmpeie din ideile lui, care au avut un răsunet adînc în sufletul meu și care mi-au servit ca puncte de sprijin în opera de înarmare a mea pentru lupta ce aveam să susțin după întoarcerea mea în țară.

Plecînd de la una din ideile de bază ale pedagogiei lui *Herbart*, dezvoltată de continuatorul acestuia, *T. Ziller*[172], și concretizată în așa-zisul „principiu cultural-istoric", conform căruia între dezvoltarea individului și aceea a omenirii se poate constata un paralelism, care trebuie considerat neapărat, cînd îmbiem copilului elementele culturii umane, *W. Rein* ducea această idee la o altă formă de cristalizare. Nu evoluția întregii omeniri să o urmărească copilul în dezvoltare, căci problema pusă în acest chip este din cale afară de complexă și îndepărtată de înțelegerea și de interesul copilului, ci mai cu seamă evoluția poporului căruia îi aparține.

„Elevul — zice *Rein* — e așezat prin însăși nașterea sa, în mijlocul unui anumit popor. El are să ia parte, cu timpul, la cultura acestui popor. În această societate națională va trăi el mai tîrziu ca un membru independent și ca o personalitate. Pentru ca el să poată face acest lucru, e nevoie să se facă stăpîn pe comoara de cultură a poporului său" . . .

Și, aplicînd acest principiu la propriului său popor, W. *Rein* zicea:

„Noi, germanii, n-avem să repetăm sufletește nici viața chinezilor, nici cultura indienilor, ci numai perioadele acelea, prin care au trecut cei care ne-au fost, după sînge și după suflet, strămoși direcți" . . . „Că i, omul în dezvoltare, numai dezvoltarea neamului său o poate înțelege și numai aceasta

îl poate interesa Numai prin adîncirea succesivă în fazele de căpetenie din trecut ale înaintării poporului său poate fi adus elevul, încetul cu încetul, în legătură cu prezentul şi cu problemele lui, şi pe această cale i se poate pune o temelie pozitivă şi felului lui de judecată".

Nu se putea o mai nimerită pledoarie pentru principiul naţional în educaţie şi pentru înfirmarea şovinismului lui Apponyi[173].

*

Iată, în continuare, cum pleda pedagogul de la Jena împotriva pseudopedagogului de la Budapesta în legătură cu un alt mare principiu, sfînt deopotrivă pentru umanitate, ca şi pentru educaţie, şi anume pentru *principiul libertăţii:*

„Dă-i învăţătorului, chemat să crească generaţiile viitoare o cultură generală şi de specialitate cît mai temeinică şi apoi lasă-l să lucreze cum va afla el de bine".

„Dacă mi s-ar cere să cuprind într-o singură propoziţie programul şcoalei vremurilor viitoare, n-aş putea zice mai mult decît *«daţi libertate!»*"

„Lăsaţi libertate deplină tuturor celor ce au drept firesc asupra copilului — lăsaţi dragostei adevărate teren liber, căci fără de ea nimic nu poate prospera!"

„Nimic nu strică sănătatea sufletească şi nimic nu omoară mai mult interesul, decît hrana sufletească nepotrivită. Ceea ce copilul e aplicat să primească cu o adevărată lăcomie, produce foarte adesea repulsia şi tîmpeşte, dacă i-o impui cu sila".

„Aici e greşeala cea mare a pedagogiei oficiale, care impune să se modeleze toate sufletele după o singură reţetă şi care foarte adesea urmăreşte dezrădăcinarea sufletelor din pămîntul în care, altfel, le-ar prii atît de bine. Această pedagogie oficială stupidă uită una din cele mai însemnate poveţe ale istoriei, anume că, *curentele spirituale nu se pot zăgăzui prin mijloace materiale, iar acolo unde ele totuşi sînt strivite, prin puteri din afară, acolo e şi moartea vieţii sufleteşti*".

„Foarte rău face statul, acolo unde el se amestecă în educaţiune mai mult decît îi e permis, excluzînd din sfera educaţiei factorii mai chemaţi decît el de a se interesa de această delicată chestiune. El ar trebui să se manifeste numai ajutînd şi sprijinind, faţă de tot ce se poate realiza

Scanned with OKEN Scanner

printr-o inițiativă privată, altfel riscă să înăbușească dintru început atîtea lucruri bune, sau să provoace prin dispozițiile sale o opoziție, care-i poate fi foarte periculoasă".

„A dicta numai din centru, ca educația să se facă așa și așa, poate fi un lucru foarte ușor, aceasta însă încă nu înseamnă nicidecum că acel lucru e și foarte bun. Dimpotrivă, centralizarea chestiunilor de educație, dictatura în chestiuni atît de gingașe, cu care își bat de mii de ani capul cei mai distinși gînditori, pentru ca să-și bată, la urmă, joc de ei cutare năimit de la masa lui de birocrat, *această centralizare* e moartea libertății, a inteligenței, a bunelor moravuri".

„Intenția de a întări statul prin aceea că-i dai dreptul de a dispune în mod nelimitat asupra tuturor lucrurilor, poate să aducă statul în cel mai serios pericol. *Acolo unde morala de stat se reduce la puterea celui mai tare, nu trebuie să se mire nimeni, dacă se ivesc spirite pe care nu le mai poți alunga*".

„Lucrurilor spirituale le priește mai bine acolo unde sînt întîmpinate cu un interes cald. Acest interes este mai mare și mai durabil acolo unde interesații nu sînt simpli privitori, ci adevărați colaboratori. Acela care poate să-și dea și el obolul său, sfătuind, lucrînd și hotărînd, se interesează cu mult mai mult de un lucru, decît acela căruia i se poruncește totul de sus și căruia-i vin toate din afară".

„În aceasta zace o mare putere educativă, pe care a o face efectivă în popor înseamnă fără îndoială mai multă înțelepciune, decît a căuta mîntuirea într-o epitropisire țeapănă".

„A împiedica pe aceia care sînt de la fire chemați să se intereseze de buna creștere a copiilor, e o crimă la adresa omenirii".

„*Principiul familial* (adică respectarea dorinței familiei și a poporului de a-și crește copiii așa cum e firesc) *este, atît pentru viața religioasă, cît și pentru cea pedagogică a unui popor, factorul cel mai puternic, în fața căruia orice poruncă de domnitor se dovedește neputincioasă*". (s.n.)

*

Deși „herbartian", *Rein* nu rămîne nici în psihologie, nici în etică la magistrul său, al cărui „raționalism" îl temperează

de aşa fel încît abia mai e de recunoscut. Un studiu critic asupra „Eticii" celor doi „pedagogi" ar ajunge la constatări de-a dreptul surprinzătoare, care ar pune pe „elev" într-o lumină mult mai atrăgătoare decît a „magistrului". S-ar putea afirma că, în Etica sa *Rein* este mult mai aproape de autorul lui „Faust" decît de fostul său magistru.

Etica profesorului meu, scrisă cu focul şi cu sîngele inimii lumii de acum aproape şase decenii şi, după părerea mea, la fel de actuală şi pentru lumea de astăzi, de oriunde, nu poate fi rezumată fără primejdie de a o minimaliza. Ea este o carte care trebuie citită de la un capăt la altul. Vor ajunge aici următoarele cuvinte din prefaţa ediţiei a II-a:

„*Numai să nu ne împăcăm cu lozinca: «Acomodaţi-vă cît mai bine împrejurărilor date!»*, căci o asemenea soluţie este foarte imprecisă şi slăbeşte puterea idealului, pe care scopurile vieţii trebuie să-l aşeze destul de sus, pentru ca să prezinte viaţa ca vrednică de a fi trăită şi să ţină mereu întinse coardele voinţei noastre".

*

W. Rein n-a fost numai un gînditor şi un dascăl, el a fost şi un om, un om adevărat, care a trăit şi a lucrat aşa cum a gîndit şi a vorbit. Voi binecuvînta în veci ceasul în care m-am hotărît să intru în rîndurile ucenicilor lui şi voi simţi întotdeauna o adîncă mîngîiere că acest om mi-a cerut, mai tîrziu, colaborarea în clasica lui operă „*Enciclopedia pedagogică*" şi că, la rîndul său, a acceptat să colaboreze la „*Anuarul pedagogic*" al meu, apărut în 1913, la Sibiu, care însă din păcate, a fost interzis de ministrul de instrucţie al vechii Ungarii[174].

Voi reveni într-altă parte asupra acestui mare profesor, cînd voi vorbi despre împrejurările în care am ajuns să-mi văd acceptată de către el teza de doctorat, care a fost „nuca cea mai tare" din viaţa mea de pînă atunci, să-mi trec după propunerea lui examenul de doctorat la cea mai autentic-pedagogică Universitate din Germania, dacă nu chiar din lumea întreagă a acelei vremi.

*

Al doilea profesor care m-a atras spre Jena a fost dr. *Rudolf Eucken*[175], unul din cei mai mari filozofi germani de la sfîrşitul veacului al XIX-lea şi începutul veacului al XX-lea.

Scanned with OKEN Scanner

Continuator al vechiului idealism german, ale cărui baze le lărgeşte considerabil şi ale cărui obiective caută să le pună în serviciul vieţii, concepută nu ca simplă reflexiune şi meditaţie, ci ca o permanentă acţiune străbătută de un spirit cît mai nobil, mai curat şi mai altruist, *R. Eucken* a cucerit pături largi de aderenţi nu numai în Germania, ci în lumea întreagă. În anul în care am ajuns eu la Jena, el fusese distins, pentru activitatea sa filozofică, socotită ca o adevărată binefacere pentru omenire, prin suflul înalt al ei, cu „Premiul Nobel". Mai multe din lucrările lui fuseseră traduse în diferite limbi europene, unele din ele au apărut chiar în traduceri japoneze şi chineze. Mai mult chiar, guvernul din Pekin, în dorinţa de a găsi calea cea mai bună pentru ieşirea poporului chinez dintre zidurile milenare, care l-au ţinut departe de civilizaţia europeană, l-a invitat pe filozoful de la Jena, pentru un an de zile, să ţină, la Universitatea de stat de acolo, cursuri asupra filozofiei europene şi mai cu seamă să facă o expunere largă a propriei sale filozofii, considerată drept cea mai adecvată pentru a servi ca punte între vechea cultură autohtonă chineză şi între cultura „apuseană".

R. Eucken a desfăşurat o activitate scriitoricească filozofică bogată, înfăţişată într-o formă exterioară nu tocmai uşor accesibilă oricui. Între el şi *W. Rein* sau *Fr. Paulsen* deosebirea, în această privinţă, era foarte mare. Sensul ideilor lui *Eucken*, mai ales la prima lectură, ţi se strecoară, oarecum, printre degete. Totul e extrem de diafan, eteric. Îţi trebuie o trudă oarecare pînă să te poţi împrieteni cu el. Dar, dacă ai trecut odată peste această particularitate a lui, ai impresia pe care ţi-o oferă piscul greu de munte, la care ai străbătut după o oboseală istovitoare şi de unde ţi se deschide o panoramă ca-n poveşti.

Idealismul lui *R. Eucken* nu este nici aristocratic, nici democratic, nici practic, în sensul obişnuit al cuvîntului; el este o atitudine pur omenească în înţelesul mult mai înalt decît cel cotidian. Omul, pentru el, nu este un simplu produs al naturii şi al mediului înconjurător. Viaţa lui nu este o depănare firească a unui proces material mecanic. Omul este, înainte de toate, spirit. Aceasta constituie adevăratul său titlu de noblеţă. Viaţa lui trebuie înţeleasă ca o luptă necontenită şi conştientă pentru realizarea, pe plan individual şi colectiv, a celui mai mare bine pe care-l poate concepe mintea omenească, luminată de puterea cerească, cu neputinţă de a fi înţeleasă de noi, dar tot aşa de cu neputinţă de a fi tăgăduită[176].

Scanned with OKEN Scanner

Către sfîrșitul vieții sale, *Eucken* a sintetizat filozofia sa în zece „directive etice“ — un fel de Decalog al vremii noastre. Aceste directive etice, cărora le-am putea zice „porunci“, sînt:

1. *Curățenie morală* — baza indispensabilă a oricărei înălțări spirituale;
2. *Vitejie* — fără curaj și veracitate nu putem înfrînge vremea tulbure și întunecată de astăzi;
3. *Veracitate* — nu numai față de alții și față de împrejurări, ci și față de noi înșine;
4. *Dreptate* (justiție) — nu numai față de alți oameni, ci și obiectivitate în treburi (afaceri, lucruri);
5. *Demnitate personală* — singura care dă vieții o valoare necondiționată;
6. *Iubire de patrie și simț pentru stat* — fără de care viața devine searbădă, molatecă. Noi respingem orice pacifism călduț;
7. *Iubire de oameni și bucurie de oameni;* numai aceasta poate da naștere unei afirmări energice a propriilor aspirațiuni;
8. *Fidelitate sufletească* — numai ea asigură omului, pe deasupra schimbărilor vremelnice, o stabilitate perpetuă;
9. *Cucernicie* în fața puterilor spirituale care susțin existența noastră; unde lipsește cucernicia, lipsește și posibilitatea oricărei creațiuni adevărate;
10. *Credință necondiționată* în existența și afirmarea unei voințe dumnezeești. Numai prin ea putem scoate curajul și energia pentru a putea dezlega problema vieții“[177].

*

Dacă la aceste „directive etice“ mai adăugăm atitudinea lipsită de ambiguități a lui *Eucken* față de valoarea factorului religios în viața omului, exprimată în cuvintele: *„Fără religie nu există veracitate pentru viața spirituală, nici măreție interioară pentru om“*, putem avea o idee destul de precisă despre ce avea să însemne penru mine, în acea *„Sturm und Drangperiode“** a vieții mele, contactul mai de aproape cu marele gînditor, și mai mult decît atîta, cu viteazul campion

* Periodă furtunoasă și de luptă.

Scanned with OKEN Scanner

neobosit pentru crearea unei lumi mai bune, prin spirit mai presus de toate. El venea să-mi consolideze și mai serios poziția cu care plecasem, copil, din casa părintească, dar pe care mi-o clătinase, într-o oarecare măsură, la București, *T. Maiorescu* și *C. Dimitrescu-Iași*, pentru ca să mi-o refacă din nou, pînă la un loc, *Fichte*, *Ziegler*[178], *Mocsonyi* și *Paulsen*.

Armătura etică pe care am cîștigat-o în timpul celor trei semestre în cursul cărora am avut repetate prilejuri de întîlniri personale cu acest al doilea mare dascăl al meu de la Jena, mi-a fost de un nepreţuit folos pentru viață. Ea îmi completa o lacună de care se resimțea adînc viața noastră românească, lipsită aproape cu totul de preocupări etice mai înalte. În cultura noastră mai nouă, care împînsese religia împreună cu morala ei, pe un plan secundar, au fost puse pe primul plan „esteticul, științificul, pozitivul, practicul" ceea ce a adus cu sine o scădere a nivelului culturii adevărate și o slăbire a sufletului, luat atît în sens individual, cît și colectiv. *În lupta cea mare a vieții nu poate birui decît cel înarmat cu un suflet puternic*, pe care nu-l poate crea nici materia singură, nici raţiunea pur omenească, nici arta, nici tehnica, nici munca brută, nici știința, nici filozofia. Pe de-asupra acestora trebuie să acţioneze, armonic, complexul de factori spirituali exprimat în chip atît de nobil în „directivele etice" ale lui *Eucken*.

Potrivit „libertății academice" germane de odinioară, eu mi-am ales, în vederea obținerii titlului de doctor în filozofie, pe lîngă „specialitatea principală", care era filozofia și pedagogia, alte două „specialități secundare" și anume istoria universală și filologia romanică. Pentru istorie l-am avut ca profesor pe *dr. Al. Cartellieri*[179], de origine italiană, iar pentru filozofia romanică pe *dr. W. Cloëtta*[180], mi se pare și el tot italian.

Pentru prima specialitate secundară, profesorul *Cartellieri*, care trecea drept excesiv de exigent, mi-a pretins cunoașterea generală a istoriei universale pe baza lucrărilor lui *Leopold von Ranke*[181] și îndeosebi a sintezei succinte cuprinse în „Uber die Epochen der neueren Geschichte", precum și cunoașterea amănunțită a unei perioade mai mari din istorie, după preferința proprie a mea. Mi-am ales *epoca Reformei*, care-mi permitea pătrunderea în marea personalitate a lui

Scanned with OKEN Scanner

Martin Luther și în psihologia maselor, surescitate atît de nevoile sufletești mai înalte, cît și de crunta apăsare socială și economică a epocii feudale. Contactul cu opera lui *Ranke*, pe de o parte, iar pe de alta, contactul cu aceea a lui *Fr. Bezold*[182], autorul monografiei clasice asupra Reformei, mi-a permis să depășesc concepția mea de pînă atunci despre istorie, apropiindu-mă de o înțelegere filozofică a ei, oricît de problematică ar fi, pînă la urmă, orice „filozofie a istoriei".

Pentru filologia romanică, profesorul *Cloëtta* a convenit asupra înțelegerii pe care o stabilisem la Strasbourg cu marele romanist *G. Groeber*[183], care cunoștea într-o oarecare măsură și limba română, ca examenul meu să se extindă asupra istoriei limbii franceze și române. Dar, cum bătrînul *Cloëtta*, după primele două semestre ale mele, a trecut la pensie, succesorul său la catedră, tînărul și foarte prezumțiosul agregat *dr. Wiese*[184], n-a vrut să respecte aranjamentul amintit. Sub pretextul că limba română nu e limbă romanică, el mi-a cerut, pe lîngă limba franceză, o a doua limbă romanică general recunoscută, rămînînd să mă hotărăsc singur, alegînd între italiană și spaniolă, mie total necunoscute în acea vreme. Mi-a trebuit o energie deosebită spre a-l face pe ambițiosul romanist să-și revizuiască teoria și să recunoască, desigur nu fără oarecare jenă, că „în mod excepțional" i s-ar putea recunoaște, pînă la un loc, și limbii române caracterul romanic . . . Întîmplarea aceasta m-a făcut să-mi aduc aminte de povestea din copilăria mea, cu țiganul care, după ce a străbătut, cu mare chin, rîul s-a înecat la mal. Cît pe-aci să mă înec și eu la mal, din cauza buclucașei limbi românești și, și mai mult, din cauza și mai buclucașului romanist proaspăt descălecat pe malurile Saale-i, căruia am fost sortit să-i dau eu, cel dintîi, o lecție de „romanistică", înainte de a mă prezenta la examen în fața lui.

*

La profesorul de teologie evanghelică-luterană n-am fost înscris, dar, din cînd în cînd, îi frecventam cursul atît de interesant, pe de o parte prin împletirea învățăturii creștine cu filozofia și științele naturii și pe de altă parte, cu viața contemporană a universului, cu dreptul și cu economia. S-ar putea afirma că profesorul *H. Weinel* reprezenta, în cadrul teologiei, ceea ce *R. Eucken* reprezenta în cadrul filozofiei. Străin de o concepție unilateral protestantă, *Weinel* se manifesta ca un teo-

log irenic dintre cei mai luminați. Dacă ar fi fost înzestrat cu un temperament mai dinamic, acțiunea lui ar fi putut fi încununată de rezultate practice de importanță istorică.

Printre amintirile mele în legătură cu o convorbire cu acest profesor, stăruie una, care merită să nu fie trecută cu vederea. Se ținuse, nu de mult, un congres creștin internațional și interconfesional la Boston, în America. Printre secretarii acestuia a fost și *H. Weinel*, căruia i-a revenit, apoi, sarcina de a supraveghea tipărirea voluminoasei dări de seamă asupra lucrărilor congresului. La marea adunare creștină au luat parte și cîțiva unguri, printre care unul cu numele *Józan* (ceea ce, pe românește înseamnă „Treazul"), care a prezentat participanților un referat despre „Creștinismul în Ungaria". Referatul concetățeanului meu, îmi povestea profesorul *Weinel*, a fost punctul cel mai nostim al întrunirii creștine din marele centru american. O fi fost „treaz", sau o fi fost puțin cam „vesel" nu se știe, dar reprezentantul creștinismului din Ungaria a susținut, cu mare entuziasm și convingere, că creștinismul universal nu va putea fi regenerat decît printr-o puternică infuzie de „sînge din inima maghiară" („durch das Herzblut der Magyaren"). Pentru a sublinia și mai puternic acest adevăr necesar, conferențiarul și-a terminat perorația cu urarea, rostită în limba maghiară: *„Éljen a haza!"*, adică: „Trăiască patria", maghiară, bineînțeles. Desigur, toată lumea a aplaudat rețeta salvatoare a confratelui de la Balaton, numai bietul redactor al volumului comemorativ a rămas în perplexitate, neștiind ce să întreprindă cu contribuția, unică în felul ei, a acestuia. Pînă la urmă însă, s-a dumirit, trecînd-o sub tăcere, amintind doar într-o simplă notiță, că ea nu poate fi dată publicității, fiind în afară de vederile congresului . . .

Din legăturile cu prof. *Weinel* eu am tras o oarecare concluzie: am început să am o înțelegere mai realistă a problemei creștinismului universal, în sensul că acesta trebuie să se afirme nu numai pe teren propriu religios, ci mai ales ca factor de etizare a întregii vieți a omenirii și ca cel mai însemnat mijloc pentru înfăptuirea păcii între popoare, oricît de mare ar fi influența filozofiei, a artei, a științei asupra omenirii. Eram convins că acestea nu sînt în stare, singure, să aducă pacea și fericirea pe pămînt.

Ca un ecou al legăturilor amintite poate fi socotită activitatea mea de mai tîrziu în domeniul politicii religioase, care, într-o anumită perioadă a vieții mele, a luat mari proporții. Amintesc în această ordine de idei numai următoarele mo-

Scanned with OKEN Scanner

mente: 1. „Adaosul“ la lucrarea mea „Ziaristica bisericească la Români“, p. 134—136; 2. Articolul „Probleme creştine de actualitate“ publicat în „Revista teologică“ din Sibiu; 3. Participarea mea la activitatea secţiei române a *„Alianţei universale pentru înfrăţirea popoarelor prin biserică“*, al cărei statut l-am redactat eu însumi şi 4. Activitatea mea de ani de zile în favoarea unirii bisericilor creştine, activitate care a fost urmărită cu interes şi în cercuri internaţionale şi care prezintă un interes de permanentă actualitate, chiar dacă, la noi, astăzi problema ar putea fi socotită ca îngropată pe veci[185].

*

Oricît aş fi fost de mulţumit cu ceea ce îmi oferea Jena, eu nu mi-am limitat preocupările numai la ce-mi putea oferi ea. Dimpotrivă, pe cît mi-au permis împrejurările de timp şi de bani, am căutat să iau, în timpul petrecut acolo, contact pe un plan cît mai vast cu viaţa din restul Germaniei. Nu vreau să mă opresc decît tangenţial la legăturile strînse pe care le-am avut cu Weimar-ul lui *Goethe, Schiller, Liszt* ş.a., pe care l-am vizitat de zeci de ori şi în care am trăit atîtea zile minunate. Tot în treacăt numai, amintesc de vizitele făcute la Erfurt, Göttingen şi Eisenach, pe cerul cărora apăruse pentru mine o stea luminoasă, — o studentă româncă de la Bucureşti — ce mi-a înseninat, apoi, ca soţie, întreaga viaţă, pînă de curînd[186]. Voi sublinia însă timpul destul de îndelungat petrecut în cîteva centre pedagogice renumite, ca Halle, cu minunatele sale „Aşezăminte Franke“, Haubinda, Ilsenburg şi Biberstein, cu vestitele „Landerziehungsheime“ ale *dr.-lui H. Lietz*[187], Blankenburgul în care s-a născut şi a activat *Fr. Froebel*[188], întemeietorul „grădinilor de copii“, şi în care se ţineau, an de an, congresele mişcării religioase noi ale *„Allianz-Conferenz“*-ei, la care am paticipat şi eu, şi Grosslichterfelde, lîngă Berlin, cu îndrăzneaţa încercare de reformă a educaţiei prin stimularea activităţii spontane a elevilor înşişi. O parte a acestor călătorii am făcut-o sub conducerea directă a profesorului *W. Rein*, împreună cu alţi membri ai semniarului de pedagogie.

Cîteva cuvinte totuşi, în legătură cu popasul de cîteva zile la Leipzig.

Fusesem invitat acolo de sărbătorile Crăciunului, de către prietenul meu braşovean *Horia Petra-Petrescu*, care urma la vestita universitate literele şi era tocmai în toiul pregătirii

tezei sale de doctorat despre *I. L. Caragiale*, la profesorul *G. Weigand*[189]. Am petrecut cîteva zile senine ca oaspete al marelui copil, care a fost și a rămas pînă la moartea survenită de cîțiva ani, colegul meu de la liceul din Brașov, cu care soarta avea să fie, mai tîrziu, de o groaznică cruzime. „Horică", despre care consider o datorie morală să scriu aceste cîteva rînduri, nu era ca noi, ceilalți studenți ardeleni, fiu de țărani. Tatăl lui era intelectual, ce e drept din prima generație, avînd o situație materială destul de bună, care-i permitea să poată face pentru unicul său fiu sacrificii pe care țăranii nu erau în general în stare să le facă. Îndrumat de părintele său, el însuși un cărturar cu multă dragoste pentru popor, spre carte și, în general, spre cultură, în sensul cel mai larg și mai nobil al cuvîntului, prietenul meu s-a devotat cu o rară pasiune tuturor problemelor frumoase de literatură și artă, citind nu numai tot ce-i putea oferi literatura românească, ci și bogata literatură germană, franceză și maghiară, în limbile respective. Înzestrat și cu dar poetic, el se devotă muzelor încă de pe băncile liceului, devenind un scriitor plin de elan și îmbrățișînd subiectele cele mai variate și mai nobile. Romantic prin atavism și prin formație, iubitor al ideilor generoase, *H. P.-Petrescu* deveni mai tîrziu un veritabil trubadur al versului înaripat și cavaler fără prihană, fericit că poate trimite cît mai des în largul lumii mesaje înălțătoare pentru sufletele dornice de bine, de adevăr și de frumos. Timp de peste trei decenii, după ce și-a terminat studiile, n-a existat gazetă și revistă la care el să nu fi colaborat cu toată căldura, semănînd cu mîna largă și cu inima deschisă, dragostea pentru o viață mai înaltă, devotamentul pentru neam și umanitate.

Și ce n-a strîns el în biblioteca lui, care a ajuns, cu timpul, să fie una din cele mai prețioase biblioteci particulare românești! Scrisul lui abundent, risipit într-un număr mare de broșuri subțirele și prin reviste și ziare, de o rară bogăție.

Ce n-ar fi putut realiza un astfel de suflet, dacă, în plină bărbăție, el n-ar fi fost lovit de o nenorocire dintre cele mai cumplite, care i-a secătuit cu desăvîrșire forțele fizice! Timp de peste 20 de ani acest exemplar uman minunat de bunătate, de cinste, de muncă, de dragoste pentru toată făptura, a fost țintuit la pat și imobilizat pentru orice muncă și creațiune. L-am revăzut în această stare adesea și l-am regăsit în aceiași senină dispoziție sufletească de totdeauna, fără să se plîngă cu un cuvînt măcar de ceea ce i-a hărăzit destinul și

Scanned with OKEN Scanner

preocupat, ca și în anii săi buni, exclusiv de probleme mari, în legătură cu cultura și cu umanitatea. Lacom de lectură, patul, masa, scaunele din chiliuța-i în care era îngropat de viu, toate erau pline de grămezi de cărți vechi și noi, de reviste, de gazete, de manuscrise. Abia reușeai să desprinzi de sub povara acestora figura luminată de atîta suferință a omuleţului palid, cu ochii parcă mai vii decît oricînd și cu glasul strunit și el parcă anume spre a apăra cît mai apăsat cauzele sfinte ale omenirii, date uitării de către atîția intelectuali inconștienți ai vremii noastre.

Printre discuții înflăcărate pe teme de acest fel, încercam să înviem zilele frumoase de cu peste 50 de ani înainte, petrecute împreună la Leipzig. Ne defilează pe dinaintea ochilor sufletești frumosul oraș bogat în comori de artă. Încercam să ne aducem aminte ce reprezentații am văzut la teatru și la operă, ce cunoscuți am întîlnit, în special studenți români, cu ce profesori am vorbit, ce planuri de viitor am făcut odinioară, cînd părea că toată lumea e a noastră etc. etc. etc. Ce repede a trecut intervalul acesta de timp! Și cîte s-au petrecut înlăuntrul lui! Cîte răsturnări și cîte înălțări! Cîte bucurii și cîte dureri! Azi, mîine n-om mai fi, totuși vom putea spune și noi, desigur, cu modestia cuvenită, ca *Horațiu: Non omnis moriar*. Căci n-am îngropat talantul ce ni s-a încredințat, ci l-am înmulțit prin osteneala noastră de fiecare clipă, sfidînd destinul...

*

Atribui o mare importanță călătoriei de studii făcută, timp de patru săptămîni, la Berlin, în cursul căreia am luat contact destul de apropiat cu Universitatea, cu muzeele de artă, cu teatrul și opera, și cu studenții români, grupați într-o „Societate academică" de respirație destul de modestă. Printre aceștia am întîlnit cîțiva prieteni mai vechi: *V. Pârvan, P. Cerna, Eftimie Mărculescu*[190], ardeleanul *Pavel Roșca*[191], dr. în teologie de la Cernăuți și candidat la titlul de doctor în filozofie, maramureșanul *dr. Vasile Chindriș*[192] ș.a.

Dar obiectivul meu principal la Berlin fusese Universitatea, de la catedrele căreia voiam să ascult, în prima linie pe *Fr. Paulsen*, una din marile mele slăbiciuni din anii de studiu, și pe foarte seriosul pedagog *W. Münch*[193], cu ale cărui lucrări clare și generoase mă împrietenisem de-a binelea la Jena. Dar, vai, *Paulsen* nu mai era între cei vii în momentul în care am sosit eu în capitala Germaniei. El închisese pentru tot-

Scanned with OKEN Scanner

deauna ochii săi ageri și buni, cu puțină vreme înainte de aceea. Nici cealaltă stea, spre care alergam, nu mai lumina. Bietul *W. Münch* nu mai era, la acea dată, decît doar un cadavru ambulant. Ce impresionat am fost, cînd, intrînd, în sala în care își ținea cursurile, am găsit acolo doar vreo cinci-șase auditori și ce deprimare m-a cuprins cînd l-am văzut pe profesor intrînd și așezîndu-se la catedră! Părea o veritabilă stafie: slab, uscat, cu fața întunecată de o boală veche, cu o voce complet dogită, cu o dicțiune sacadată, întreruptă după aproape fiecare cuvînt de pauze lungi și obositoare, o apariție de care nu mai avusesem pînă aici parte în viață. M-a cuprins o profundă milă față de omul suferind, dar și un sentiment de admirație pentru gînditorul și educatorul care nu înțelegea să capituleze în fața nici unei lovituri a sorții și prefera să moară pe baricade.

Ce lungă mi-a părut ora primă destinată nobilului martir al unor așa de mari credințe și ce trist am fost că la al doilea curs al lui, care avea loc în ora următoare, n-am mai avut tăria morală să mă mai prezint. Dar chipul dascălului, ca ieșit din mormînt, îl mai am și acum, după mai bine de o jumătate de veac, aevea, înaintea ochilor mei sufletești și mă închin cu veneratie înaintea lui.

•

Deceptiile cauzate de ceî doi dascăli care formau principalul punct de atracție pentru mine, mi-au fost răsplătite, în parte, prin ceilalți profesori de filozofie la care am audiat cîte o lecție-două: *Ad. Lasson*[194], moșneagul sprinten, care mai activa și la vîrsta de 77 de ani, apărîndu-și cu curaj tinerese și cu eleganță franceză, ideile sale predilecte în special din filozofia dreptului, *Alois Riehl*[195], de nuanță întrucîtva pozitivistă și înrudit cu *Th. Ziegler* al meu de la Strasbourg, și mai cu seamă *G. Simmel*[196], recunoscut ca autoritate mai ales în problemele de etică. Am reținut din lecțiile pline de spirit și de nerv ale lui, în special atitudinea sa față de religie în raport cu filozofia: în năzuința sa neobosită spre virtute și fericire, omul nu izbutește niciodată să realizeze integral ceea ce urmărește. Rămîne mereu ceva neîmplinit, ceea ce nici științele, nici filozofia, nu-l ajută să epuizeze. „Acest rest — opiniază *Simmel* — e de domeniul credinței, de domeniul grației. El marchează granița unde, dincolo de domeniul filozofiei și al științei, țîșnesc izvoarele religiei".

Scanned with OKEN Scanner

Am mai ascultat, la Berlin, și pe celebrul istoric al dogmelor, *A. Harnack*[197], savant sever cu problemele și cu sine însuși. Trata un capitol despre monahismul oriental din epoca de aur a creștinismului. Vorbea cu un mare respect despre această culme a istoriei bisericești. Dacă n-ai fi știut că profesorul este neamț protestant, l-ai fi putut lua drept un teolog ortodox modern. Ce durere am simțit la gîndul că marile valori actuale ale creștinismului nu izbutesc să înlăture barierele create de o istorie nenorocită între diferitele „confesiuni" creștine, care continuă să stea față în față, de cele mai multe ori ca adevărați dușmani! O minte ca aceea a lui *Harnack* ar fi trebuit să fie considerată ca un capitol prețios nu numai al protestantismului, ci al întregii creștinătăți.

Mare bucurie am simțit putînd asista la o lecție de nivel cu adevărat academic a vestitului patriarh al antichității clasice *U. v. Willamowitz-Möllendorf*[198]. Vorbea despre tragedia greacă. Îmi răsună parcă și acum în urechi glasul plin și melodios, ca o muzică, al bătrînului și, totuși, atît de tînărului dascăl, voinic, cu lunga-i barbă albă răsfirată pe piept, cu ochii mari, senini și buni, dezvoltîndu-și subiectul cu o măiestrie pe care nu-mi aduc aminte să o mai fi întîlnit vreodată pînă atunci. Era și *T. Maiorescu* mare meșter al cuvîntului, dar prea era stilat și artist, mereu atent să se mențină la un nivel înalt, și lipsit de căldură și parcă chiar și de o convingere. Emulul său de la Berlin se asemănă mai mult cu un preot adîncit în credința sa neclintită și fericit de viața sa nepretențioasă, devotată pe de-a întregul acelei credințe mîntuitoare.

*

Dar, în afară de Berlinul contemporan, mai avea să-mi spună o vorbă și Berlinul de acum o sută de ani al lui *J. G. Fichte*, reactualizat prin serbările centenare ale universității lui, care erau tocmai în curs de pregătire. Două momente în legătură cu acest centenar mă interesau mai deosebit: întîi, planul elaborat de *Fichte* pentru noua universitate a Prusiei, apoi părerea contemporanilor mei germani despre celebrele *Cuvîntări către națiunea germană*, ținute la Berlin în anul 1808, pe cînd acesta se găsea sub ocupație franceză, și care în unele cercuri românești de atunci se bucurau de o semnificație cu totul deosebită.

În ce privește planul relativ la organizarea universității, *Fichte*, care fusese nevoit să renunțe la catedra sa de la Jena,

Scanned with OKEN Scanner

preconiza pentru Berlin, unde pînă atunci nu existase o școală superioară de acest gen, o realizare nouă, revoluționară, pe alte baze decît cele tradiționale. Nu o universitate care să dea, pur și simplu, mai departe o știință existentă de cine știe cînd, ci o știință nouă, liberă, mai presus de teorii scolastice și pusă în serviciul vieții spirituale de cea mai pură esență. Noua universitate trebuia să-și pună ca scop principal educarea educatorilor națiunii. Căci filozoful, care pînă de curînd plutise în sfere cosmopolite, descoperise, după dezastrul național de la Jena, existența unei „națiuni" germane, căreia considera că soarta i-a fixat în această lume o anumită destinație de ordin mai înalt. Universitatea cea nouă trebuia să pună „națiunea germană", atunci atît de zdruncinată, pe calea unei renașteri viguroase, ajutînd-o să ajungă acolo unde o chema o mare și imperioasă datorie. Ea trebuia să fie centrul și motorul comandamentelor supreme ale națiunii.

Universitatea lui *Fichte* revenea într-un anumit sens la „Academia" lui *Platon*, fiind o vatră a artei gîndirii științifice aplicate la viață și un arsenal al științei eliberate de balastul acumulat de atîția pseudosavanți, care n-au făcut altceva decît să o încurce și să o abată de la drumul sfînt al ei. Sub cuvîntul „specializării", aceștia reușiseră să fărîmițeze știința în așa fel, încît ea nu mai avea aproape nimic din ceea ce înalță cu adevărat pe om. „Spiritul fiecărei științe speciale, observa *Fichte*, este un spirit mărginit, care trăiește și activează, ce e drept, în sine însuși, producînd și roade prețioase, dar care nu este în stare să se înțeleagă nici pe sine, nici alt spirit în afară de sine. Specializarea, divizarea științelor merge mereu înainte, diviziunea muncii amenință să devină dispersarea muncii, dizolvînd legăturile dintre discipline izolate și dintre întreg. Numai din comunitatea, respectiv unitatea cercetării științifice, poate veni din nou unitatea științei, de la care au plecat, la origine, științele".

In vederea acestei mari reparații, *Fichte* prevedea organizarea universității în așa fel, încît ea să devină marele regulator al unității spirituale a națiunii. În strînsă legătură cu aceste idei ale lui *Fichte*, profesorul *J. v. Müller*[199] a preconizat înființarea, în dependență organică de Universitate, a unui „Institut de educație națională" („Nazional-Erziehungs-Institut").

Împrejurările nu i-au fost prielnice lui *Fichte* pentru realizarea planului său, dar nu e mai puțin adevărat că acest plan n-a fost pus de urmași, pur și simplu, la arhivă sau la muzeu,

Scanned with OKEN Scanner

și mai puțin la lada de gunoi a istoriei. Acum, în preajma centenarului universității, istoricii, pedagogii, filozofii și oamenii de știință examinau cu pietate și cu admirație planul genial al marelui lor înaintaș, căutînd să reia firul de acolo unde el a fost întrerupt de vitregia vremurilor. „Imperatorul de la catedră" de odinioară, care n-a fost dat uitării niciodată, devenea, după o sută de ani, din nou mentor al dătătorilor de directive în viața spirituală a obștei.

Fără să vreau, gîndul îmi zbura la stările noastre de acasă. Cum s-a năpustit un *T. Maiorescu* contra școalei *Bărnuțiu*, contra lui *G. Șincai*, contra lui *P. Maior*, contra tatălui său, chiar, care fusese un respectuos ucenic al acestora! Pentru ca să-și poată justifica „Direcția noastră" a sa, atît de problematică și de prezumțioasă, era nevoie să se dărîme toate templele sfinte, înălțate de marii proroci din trecut. . .[200]

*

Una din marile mele bucurii pe care mi le-a hărăzit soarta la Berlin a fost reîntîlnirea cu *V. Pârvan*, de care mă leagă dragi amintiri și despre care am scris mai pe larg într-un alt volum al memoriilor mele. Timpul petrecut împreună acolo a cimentat prietenia noastră și m-a întărit în credința mea.

Nu pot lăsa nemenționată aici o amintire în legătură cu un prieten, descoperit ca prin minune la Jena, în viesparul internațional de la seminarul de pedagogie de sub conducerea profesorului *W. Rein*. Cîte naționi nu întîlneam acolo și cine putea ajunge să le cunoască pe toate, nu numai din Europa, ci din toate țările, chiar cele mai îndepărtate?

Într-o zi, după terminarea ședinței, am rămas puțin de vorbă cu unicul coleg român pe care îl întîlnisem acolo. Deodată observ că din grupul de studenți sîrbi se desprinde cineva care se îndreaptă spre noi. „Verzeihen Sie, bitte — mi se adresă interlocutorul neașteptat —, Sie sprechen rumänisch, nicht wahr"?* Mirați, oarecum, de felul cum fusese pusă această întrebare, am răspuns afirmativ. Și cu aceasta, conversația, care la început ni se păruse de pură circumstanță, continuă să se depene. Spre uimirea și bucuria noastră, „sîrbul" *Atanasie Popovici* era și el coșcogeamite român, de același sînge cu noi. Dar, vai, nu și de același suflet. Fiu de preot „român" din părțile Negotinului de pe Timoc, colegul nostru a făcut, mai

---

* Scuzați, vă rog, nu-i așa că dv. vorbiți românește?

întîi, teologia la Belgrad, apoi, după terminarea serviciului militar a plecat la Jena spre a urma pedagogia. În Serbia nu mai fusese de cîţiva ani, deoarece, neprezentîndu-se la „concentrări" a fost dat „dezertor". Avea de gînd să rămînă în Germania pentru tot restul vieţii. Despre România avea cele mai rele idei.

„Acolo stăpîneşte o boierime stricată. Nu-i nici o cultură. Poporul e înapoiat şi exploatat pînă la sînge"... etc. La auzul acestor vorbe, colegul meu, regăţean, a plecat indignat. Pe mine însă, vorbele fratelui din Timoc nu m-au mirat atît de mult şi nu m-au determinat să părăsesc arena, ci dimpotrivă, m-au determinat să iau lupta cu fratele rătăcit, orice-ar fi. L-am întrebat, în sfîrşit, dacă el a fost în România şi a făcut prin sine însuşi constatările pe care ni le-a comunicat nouă, întrebare la care el a răspuns că n-a fost niciodată, dar a auzit de la foarte multă lume aceste lucruri, care sînt perfect adevărate.

„Apoi — răspund eu —, eu am fost în România, unde am stat mai bine de un an de zile şi pot să afirm că cunosc stările de acolo prin mine însumi. N-am nici un interes să apăr România, căci eu sînt, ca şi d-ta, cetăţean al altei ţări. Dar, una trebuie să ţi-o mărturisesc în mod categoric: informaţiile d-tale nu sînt tocmai atît de întemeiate, cum crezi d-ta. România a stat secole de-a rîndul sub călcîie de puteri străine, fiind împiedicată de a se dezvolta normal, dar de cîteva decenii, de cînd şi-a redobîndit independenţa, ea a făcut progrese foarte frumoase şi este pe calea cea bună spre a ajunge nu numai cel dintîi stat din Balcani, ci o ţară cu oarecare greutate în politica întregii Europe. Şi apoi, să nu uităm că poporul român este de două ori mai mare decît cel din statul român de astăzi. Mîine-poimîine, cînd întreg poporul va fi strîns într-un singur stat, al său, cuprinzînd 14—15 milioane de suflete, lucrurile vor avea cu totul altă înfăţişare. Iată, eu astăzi sînt cetăţean ungar, dar cred că nu peste multă vreme, starea asta de drept a mea se va schimba radical. Ungaria e pe dric[201]. Naţionalităţile din cuprinsul ei luptă eroic pentru desprinderea lor din angrenajul nefiresc de astăzi şi eu sînt încredinţat că ele îşi vor vedea visul cu ochii. Noi, românii din Transilvania, întrebuinţăm toate mijloacele posibile pentru a ajunge să ne unim cu toţi fraţii noştri de pretutindenea. Iată cazul meu personal: eu voi prezenta nu peste multă vreme profesorului nostru comun *W. Rein*, teza mea de doctorat, în care combat pe faţă şi cu toată energia politica şcolară barbară a

Ungariei față de naționalități și sînt sigur că adversarii nu mă vor putea răsturna. Și, așa, cu lovituri sistematice aplicate din toate părțile, Austro-Ungaria artificială va fi doborîtă și noi vom ajunge la libertatea națională, care ne va îngădui, apoi, să ne cultivăm în rînd cu popoarele culte ale apusului".

„Dealtfel, trebuie să-ți mai spun, că în teza mea, în care vorbesc, în afară de românii din Ungaria și de francezii din Lorena, de danezii din Schleswig-Holstein și de polonezii din Prusia, amintesc, în treacăt, și despre românii din Valea Timocului, despre care, din păcate, informațiile mele sînt destul de sărace. Voi face apel la d-ta să mă ajuți în acest punct. Pentru că eu cred că viitorul d-tale nu trebuie să se desfășoare în Germania, ci în România, ca și al meu. D-ta, ca pedagog, trebuie să judeci la fel cu mine, că la orice popor cultura trebuie promovată cu ajutorul limbii materne. De ce să duci d-ta buhe la Atena Germaniei, cînd frații d-tale se găsesc în întunericul cel mai grozav, fără școli și biserici românești, fără conștiință de neam și de oameni? D-ta nu-i permis să te împaci cu gîndul de a fi educator în Germania, ci trebuie să-ți propui, așa cum mi-am propus și eu, să fii educator și luptător pentru proprii frați de acasă. Îmi pare nespus de bine de întîlnirea noastră atît de semnificativă de astăzi și doresc să ne vedem de acum înainte cît mai des. Mai lasă-i încolo pe colegii d-tale sîrbi, vino în mijlocul nostru, al românilor. Întîlnirea noastră de astăzi, să știi că este ceva de-a dreptul providențial. La București și la Iași, și în toată România, astăzi 24 ianuarie 1909, se serbează aniversarea de 50 de ani de la Unirea celor două Principate vechi românești. Iar noi, doi români fără patrie, orbecăim aici în căutarea unei patrii a tuturor...

Cine știe ce planuri are cu noi, Cel de Sus?"

Timoceanul meu, care vorbea destul de slab românește, urmărea pledoaria mea, debitată cînd în românește, cînd în nemțește, cu un interes crescînd, arătîndu-se la sfîrșit bucuros de cunoștința făcută, fără a lăsa impresia sigură că s-ar fi convertit. Nu-i nimic, mi-am zis. Un lucru e sigur: gheața s-a spart! [...]. Restul va veni, încetul cu încetul, de la sine. Faptul că a căzut pe mîinile unui român de sub stăpînire a fost de bun augur. Față de un frate din Regat ar fi avut toate rezervele și ar fi rămas pe vechile poziții. Dar identitatea de situație și de destin cu cel întîlnit, l-a făcut să-i acorde o anumită încredere, din care pînă la urmă cine poate ști ce o să mai iasă.

Scanned with OKEN Scanner

Ajuns acasă, după această întîlnire, i-am scris imediat profesorului *N. Iorga* o scrisoare în care-i arătam nespusa mea bucurie de a fi descoperit — şi chiar în ziua de 24 ianuarie — pe unicul român intelectual din Valea Timocului, din cîştigarea căruia pentru ideea naţională integral-românească îmi fac o înaltă problemă de conştiinţă. După cum mi-am şi făcut. Timp de un an de zile, cît am mai stat la Jena, am ţinut legături strînse cu noul meu ucenic, izbutind să-l aduc definitiv pe linia firească a evoluţiei sale.

Nu voi arăta pe larg acest interesant proces psihic. Am făcut-o aceasta cu altă ocazie (în gazeta „Ţara" din Sibiu 1941, nr. 10—14), şi în altă parte a „Amintirilor" mele.

*

Am zăbovit puţin asupra unora din *afinităţile mele elective* prilejuite de trecerea mea prin Germania, dar n-am putut face altfel. Căci, oricît de adînci întipăriri ar lăsa în suflet locurile renumite prin frumuseţea sau vechimea lor şi oricît de minunată ar fi îndeletnicirea cu cărţile şi cu operele de artă, contactul viu cu sufletele mari este mai preţios decît toate acestea. Legăturile, dintre care unele slabe şi efemere, cu o seamă de profesori universitari şi prieteniile încheiate cu cîţiva colegi, cu care am frămîntat aceleaşi gînduri şi idealuri, pentru ca, mai tîrziu, să ne găsim umăr la umăr, pe baricadele vieţii, în clipe unice în felul lor ale istoriei, au contribuit în chip fericit nu numai la consolidarea personalităţii mele, îmbogăţind-o, ci şi la anumite înfăptuiri în viaţa obştească, menite a da un sens mai înalt trecerii noastre prin această lume. Socotesc această latură a activităţii mele tot atît de importantă, ca şi cea strict ştiinţifică. Îmbinate la un loc, aceste două aspecte ale vieţii mele de student au făcut ca evoluţia mea din această cea mai dinamică epocă de formaţie, să se desfăşoare în condiţii de care cred că am tot dreptul să fiu mulţumit.

Rămîne ca, în cele următoare să mă opresc la activitatea mea de la Jena în domeniul propriu-zis ştiinţific.

XVIII. JENA, NU NUMAI PIATRĂ DE ÎNCERCARE, CI ŞI ARSENAL PEDAGOGIC

Am spus şi la începutul capitolului precedent şi trebuie să repet şi aici, că nu m-am dus la Jena ca să „învăţ" pedagogie, căci în momentul cînd am ajuns acolo cunoşteam destul de

Scanned with OKEN Scanner

bine ceea ce se cuprinde sub cuvîntul de „pedagogie". Nimbul ei sacro-sanct de „știință" mă impresiona destul de puțin, deoarece noi, în Ardealul luptelor și suferințelor milenare, nu de o pedagogie științifică aveam nevoie, ci de o *pedagogie militantă*, cu ajutorul căreia să ne putem salva, înainte de toate, ființa etnică și fizionomia morală făurită de-a lungul veacurilor.

Cunoșteam destul de bine, în afară de istoria generală a pedagogiei universale, figurile proeminente ale acesteia, din gîndurile cărora puteam desprinde învățăturile de care aveam nevoie în luptele de acasă. Nu un „Institut de înalte studii" avea să fie pentru mine Jena, ci un „Arsenal", în care să-mi pot verifica și perfecționa armele aduse de acasă și de prin multele locuri străine prin care am umblat și care doream să poarte cu orice preț, la sfîrșit, marca „Made in Jena", menită să dezarmeze pe toți aceia împotriva cărora voi fi silit să le ridic.

*

Cînd, în octombrie 1908, am descins pe malurile Saale-i, aduceam cu mine nu numai schița-schelet a tezei de doctorat, ci și o bună parte a materialului care urma să fie prelucrat. Mai mult chiar: în mintea mea ajunsese să se contureze tot mai clar, în cadrul pedagogiei, de care neamul meu întreg și, deocamdată mai ales ramura lui, atît de amenințată, din Transilvania, consideram că avea neapărată nevoie, mai mult decît de orice altceva. Problema mea de căpetenie era acum să fundamentez în mod științific atît ideile de la care plecam cît și întreg eșafodajul pe care îl preconizam și apoi să obțin pentru toate acestea agrementul universității, spre a putea impune, prin aceasta, feudalismului medieval și șovinismului modern al patriei mele o altă politică școlară, decît aceea inaugurată în ultimele decenii și mai ales în ultimii ani de guvernele de la Budapesta.

După cîteva săptămîni, necesare acomodării mele la noile împrejurări, m-am dus la profesorul *W. Rein*, comunicîndu-i intenția mea de a mă prezenta, după îndeplinirea condițiilor reglementare, la examenul de doctorat în pedagogie cu o teză despre **Utraquismul modern**.

— „Utraquismul modern"? se miră profesorul. „N-am auzit pînă acum de un utraquism *modern*. Cunosc utraquismul ling-

Scanned with OKEN Scanner

vistic-cultural, referitor la simultaneitatea celor două limbi clasice — elina și latina — ca fundament al culturii europene și utraquismul dogmatic-religios al fraților boemi privitor la împărtășirea sub ambele specii, adică «sub utraque specie», dumneata ce vrei să înțelegi sub noua denumire"?

Am căutat să explic maestrului că, în concepția mea, care pleacă de la realități sociale și politice moderne, vechiul utraquism lingvistic-cultural a fost depășit de o nouă formă, a cărei studiere științifică nu fusese întreprinsă, pînă acum, de nimenea, și care consideram că se impunea în mod imperios de înalte postulate ale vieții actuale a omenirii. I-am explicat că sub „utraquism modern" înțelegeam fenomenul ce a apărut tot mai frecvent și tot mai tumultos în special în statele cu populații eterogene ca limbă și conștiință, și care constă în impunerea, de către națiunea care vrea să fie considerată ca „dominantă", a limbii ei ca limbă obligatorie în învățămîntul popular[202] al naționalităților conlocuitoare, prejudiciind în chipul acesta nu numai drepturile și interesele naționale juste ale acestora, ci înalte interese de ordin superior internațional, în legătură, pe de o parte, cu „postulatul păcii eterne dintre popoare", pe de alta, cu nivelul și cu calitatea culturii umane însăși, la care fiecare popor trebuie să contribuie cu specificul său propriu. Eu am studiat de mai mulți ani acest fenomen în legătură cu formele lui concrete mai întîi din Ungaria, apoi din Germania, Rusia, Serbia și America de Nord și am ajuns la anumite încheieri, care interesau deopotrivă pedagogia, ca și politica.

— Înțeleg ideea dumitale, mă întrerupse profesorul, și o găsesc interesantă, dar nu găsesc plauzibil atributul de „modern" al fenomenului în chestiune. Trebuie să-i găsești, neapărat, un nume mai adecvat. Din parte-mi cred că ar trebui să-i zici: *„Utraquismul politic"*, dat fiind că el este un produs al politicii.

Am încercat zadarnic să-l fac pe veneratul dascăl al meu să înțeleagă — ceea ce recunosc că nu-i era ușor unui om care era străin de împrejurările din Ungaria să înțeleagă —, că schimbînd axa însăși a tezei mele, ea nu numai că devine fără obiect, dar poate să însemneze, în raport cu scopul urmărit de mine, chiar o mare primejdie. Scopul meu nu era să combat pedagogia oficială a Ungariei cu argumente politice, ci tocmai dimpotrivă, eu voiam să combat politica școlară greșită a Unga-

Scanned with OKEN Scanner

riei cu argumente pedagogice și juridice. Teza mea nu este, propriu zis, de natură politică și juridică, ci de natură filozofică și pedagogică. Dacă aș accepta titlul de „Utraquism politic", asta ar însemna că privesc problema ca o problemă politică, tăindu-mi astfel eu însumi creanga de sub picioare. Partida adversă n-ar avea decît să se bucure de o asemenea poziție, declarîndu-mă imediat cel puțin „agitator politic", dacă nu chiar „calomniator" și „trădător de patrie" și combătîndu-mă cu argumente tot de ordin „politic", gen *Apponyi* și consorții. În nici un caz, eu nu-mi puteam distruge însuși eșafodajul tezei mele. Dacă el nu va putea fi acceptat la Jena, îmi voi încerca norocul la altă Universitate.

Dar, înțeleptul Mentor n-a vrut să întindă prea mult coarda, m-a sfătuit să mă mai gîndesc la sugestia dînsului și, pe urmă, vom mai vedea ce va mai fi.

Desigur că m-am gîndit și încă foarte mult și serios, la sugestia omului de dragul căruia am venit la Jena, și mai mult la perspectiva de a fi nevoit să părăsesc acest loc, spre care am alergat cu atîta încredere. Voi găsi eu înțelegerea cuvenită aiurea, dacă aici n-o pot găsi?

În tot cazul, în cursul celor vreo două săptămîni, cîte au mai trecut pînă la noua întrevedere cu profesorul, la care m-a invitat dînsul, mi-am examinat din nou, pînă în cele mai mici amănunte, poziția de pînă atunci în vederea unei eventuale noi discuții, rămînînd neclintit la tot ceea ce avansasem cu prilejul primei întrevederi. Zarurile urmau să fie aruncate acum definitiv.

Cît de nemărginit de mare mi-a fost bucuria, cînd profesorul m-a întîmpinat cu vestea că s-a gîndit mai de aproape la chestiunea pusă de mine, sprijinită pe schița sumară, de o singură pagină, pe care i-o înmînasem la prima întîlnire, și că găsește că problema este bine pusă și că titlul poate fi acceptat ca just. Să merg, deci, mai departe conform schiței.

Trecut, astfel, peste partea cea mai dificilă a examenului, am purces la elaborarea treptată a lucrării, reușind ca după o jumătate de an să o pot înainta oficial profesorului, în formă definitivă. După lectură, lucrarea mi-a fost înapoiată, cu clauza de aprobare și cu recomandația de a o revedea, sub raportul limbii, cu ajutorul vreunui coleg german, așa cum se proceda în toate cazurile cu „Ausländerii"*.

* Străinii.

Ce reprezenta teza mea de doctorat?

Mai întîi de toate, ea punea pedagogiei o problemă ştiinţifică nouă, care nu fusese abordată pînă atunci de nimeni. Nu că fenomenul însuşi al *„bilingvismului în şcoala populară“* ar fi fost o descoperire originală a mea. De fapt, el era cunoscut de multă vreme, dar el nu formase încă subiectul unui studiu teoretic, care să-i lumineze toate aspectele şi să tragă din ele concluziile care se impuneau cu necesitate. Întreaga chestiune se limita la o realitate concretă, improvizată prin măsuri de ordin politic impuse de interesele locale ale diferitelor regimuri. Ceea ce aducea nou teza mea, era cercetarea ştiinţifică completă a faptelor variate, nu de pe teritoriul limitat la cutare ţară, ci extins la toate statele unde se întîlnea fenomenul.

O a doua notă specifică a ei era tendinţa, exprimată deschis chiar în subtitlul ei, de a da o atenţie specială situaţiei din Ungaria, unde fenomenul se înfăţişa în condiţii cu totul deosebite şi de o gravitate excepţională nu numai în raport cu naţionalităţile, ci cu însăşi pacea Europei. Dacă bilingvismul putea fi admis, pînă la un loc, în state mari, cu cultură înaintată, de nivel european sau chiar mondial, nu putea fi vorba de îndreptăţirea bilingvismului într-un stat mic, ca Ungaria, cu o populaţie „majoritară“ sub 50%, cu o limbă lipsită de orice înrudire cu limbile europene şi cu o cultură împrumutată de la alte popoare. „Naţionalităţile“ din Ungaria priveau la „cultura ungurească“, ca la un surogat, de care ele simţeau că nu aveau nevoie, iar faţă de limba maghiară, pe care nu o socoteau necesară din puncte de vedere mai înalte, nu simt nici cea mai mică atracţie[203]. În baza acestor consideraţii, naţionalităţile luaseră cu străşnicie lupta împotriva recentei legi şcolare a lui *Apponyi* care ofensa prin dispoziţiile ei reacţionare însăşi umanitatea, prejudiciind grav însăşi marea idee a „păcii eterne“ dintre popoare.

In forma ei iniţială, teza urma să aibă următorul titlu:

DER MODERNE UTRAQUISMUS

Eine Untersuchung im Lichte der Pädagogik und der Schulpolitik, mit besonderer Rücksicht auf Ungarn,

adică: „Utraquismul modern. O cercetare în lumina pedagogiei şi a politicii şcolare, cu deosebită considerare la Unga-

ria". Întinderea ei era de 128 pagini. Ediția definitivă însă, apărută în colecția „*Pädagogisches Magazin*" din Langensalza, este intitulată: „*Der moderne Utraquismus oder Die Zweisprachigkeit in der Volksschule*", adică „Utraquismul modern sau bilingvismul în școala populară".

Lucrarea cuprinde următoarele capitole:

A. *Utraquismul modern:*

1. Ce este utraquismul modern,
2. Utraquismul și politica,
3. Utraquismul și pedagogia,
4. Utraquismul în școala populară,
5. Rezultatele utraquismului.

B. *Utraquismul în Ungaria*
C. *Concluziuni*

Limba statului și limba poporului.
Bibliografie.

Nu încerc să dau aici un rezumat al lucrării pe care urma să o prezint la examenul ce avea să aibă loc în curînd, căci ea însăși nu era decît un rezumat concis al unei vaste probleme. Mi-ar trebui multe zeci de pagini pentru o astfel de încercare. Mă voi mărgini, la înregistrarea aprecierilor române și străine care s-au făcut după apariția ei, cu privire la ideea însăși de la care pornisem.

Trebuie însă, mai întîi, să fixez în cîteva cuvinte sensul adevărat al lucrării. Înainte de a fi fost o cercetare științifică severă, bazată pe o bogată literatură juridică, filozofică, pedagogică și politică, *teza mea era o declarație categorică de război adresată simultan regimului politic feudal maghiar și regimului bisericesc românesc bipartit, ortodox și greco-catolic, din Transilvania,* care capitulase în fața legislației ungurești maghiarizante, din motive josnice de oportunism. Adînc convins despre caracterul odios al oricărui oportunism, care însemnează renunțarea la principii și echivalează cu o veritabilă trădare, am preconizat în locul „acomodării" la situația dată, *lupta și jertfa pînă la capăt.*

Pornit de la această convingere, am fost pus în situația de a da piept, chiar în timpul elaborării tezei, cu greutăți care au constituit pentru mine un serios examen.

Scanned with OKEN Scanner

Am amintit într-alt loc despre lucrarea mea anterioară cu privire la școlile din Alsacia-Lorena de odinioară, în care luasem atitudine potrivnică față de politica școlară a Imperiului german la adresa populației de limbă franceză a acelei provincii. O elementară datorie de loialitate față de profesorul *Rein*, m-a obligat să-i prezint și dînsului un exemplar din lucrare și să-i mărturisesc marele „păcat" de a fi apreciat acea politică așa cum am apreciat-o. Profesorul meu a remis broșura mea pastorului *J. Spieser* din Waldhambach, un aprig militant alsaciano-loren, cunoscut ca autor al unor scrieri politice de actualitate, ca președinte al „Asociației alsaciano-lorene" și ca specialist în materie de bilingvism. De aici a urmat o lungă corespondență cu acest pasionat luptător și patriot german, care a făcut stăruitoare eforturi pentru a mă cîștiga printre aderenții lui. De la început, el a ținut să-mi declare că și el e dușman neîmpăcat al bilingvismului, în consecință colaborarea noastră împotriva acestui dușman comun se impune de la sine. Dacă eu sînt aplicat să accept punctul lui de vedere în legătură cu bilingvismul alsaciano-loren, dînsul îmi garantează pentru cartea mea cea mai largă răspîndire. În cazul cel mai rău, se vor plasa printre membrii societății prezidate de dînsul cîteva mii de exemplare. Problema se punea — după părerea lui — astfel: „așa-zisa" populație franceză din Lorena este de origine germană. Sub lunga dominație franceză populația veche germană s-a „galizat" („sie wurde verwelscht"). Această provincie revenind, după războiul de la 1870—1871 la matca ei străveche, Germania socotește ca un drept elementar al său să refacă situația demografică a provinciei, „de-galizînd-o" („entwelschen"). Această măsură aducea după sine, evident, desființarea bilingvismului și decretarea dreptului exclusiv al limbii germane în toate școlile populare, cu excluderea totală a limbii franceze.

Pentru a mă cîștiga printre aderenții acestei concepții, a cărei temeinicie eu n-am putut-o descoperi, pastorul *Spieser* mi-a comunicat că un tînăr român, pe care avusese prilejul să-l întîlnească la Eisenbach, s-a declarat categoric pentru ea, luîndu-și angajamentul de a o face cunoscută și în România, unde sistemul „galizant" produsese de asemenea efecte dintre cele mai păgubitoare. Mai cu seamă așa-zisa „clasă cultă" românească devenise complet franțuzită. Se impunea deci o acțiune curajoasă pentru „desfranțuzirea" României. La această

Scanned with OKEN Scanner

acțiune trebuia — după părerea pastorului — să-și dea contribuția și teza mea de doctorat, sprijinind bineînțeles, totodată, și problema „degalizării" Lorenei. Tînărul la care se referea neobositul pastor era *Virgil Madgearu*, pe atunci student la Lipsca, mai tîrziu ministru de finanțe al României și un cunoscut economist și financiar[204].

Desigur că perspectiva de a-mi vedea răspîndită lucrarea în mii de exemplare printre cetățenii Germaniei avea toate calitățile unei „bune afaceri" din toate punctele de vedere, afară de unul singur, peste care nu puteam trece fără a mă sinucide moralicește. Am răspuns pastorului că nu găsesc motive întemeiate pentru a renunța la convingerile cîștigate la fața locului și printr-o documentare care n-a putut fi înfrîntă de nimeni. Chestiunea răspîndirii largi a lucrării mele nu mă interesează. Ea se va răspîndi în măsura în care se va dovedi utilitatea ei. Dar, cu convingerile și cu principiile nu mă pot tîrgui. Nu contează greutățile cu care are să lupte adevărul, pînă să biruiască, dar contează ca el să biruiască. Aceasta a fost credința vieții mele de pînă acum și aceasta va rămînea și pe viitor.

Am simțit o mare satisfacție în momentul cînd, raportîndu-i profesorului *Rein* despre neînțelegerea mea cu pastorul recomandat de el, pe chestiunea biiingvismului din Lorena, acesta în loc să-mi dezaprobe „încăpățînarea" și să mă facă să simt cumva consecințele acesteia, mi-a zis: „Lucrul principal în viață este să rămîi credincios ție însuți, după ce te-ai încredințat că ești pe calea cea bună". Vorba aceasta a dascălului meu a fost pentru mine de mai mare preț, decît toată „pedagogia" din cărțile lui.

Dacă, mai tîrziu, nu m-am putut împăca niciodată cu oportunismul de la Sibiu și de la Blaj, de la Caransebeș și de la Oradea și din multe alte locuri pe unde m-a aruncat soarta, o mare parte a vinei pentru acest păcat îi revine profesorului meu de la Jena.

*

Voi da mai jos cîteva din *ecourile tezei mele de doctorat în opinia publică a vremii și în cea de mai tîrziu*, nu pentru a arăta vîlva pe care ea a produs-o, ci pentru că se referă la o problemă mereu actuală în teritoriile locuite de mai multe naționalități și este deci interesantă și astăzi.

Îmi pare nespus de rău că nu pot insera, înainte de toate, cele cîteva dări de seamă apărute în presa politică și pedagogică din Germania în anul 1910, pe care mi le-a trimis profesorul *Rein*. Ele au căzut victimă vigilenței autorităților ungurești din anul 1916, cînd, după condamnarea mea la moarte, pentru „trădare de patrie", de către Tribunalul militar ungar de la Cluj, mi s-a confiscat toată averea și mi s-a vîndut la licitație publică tot ce s-a putut găsi în locuința mea din Sibiu.

Reţin, în schimb, din presa germană ardeleană dintre cele două războaie, următoarele frînturi:

„Actualul profesor al Universității din Cluj, *O. Ghibu*, a făcut odinioară din problema bilingvismului în școala poporală obiectul celor mai energice cercetări ale sale, publicînd asupra lui o carte și în Germania. Poporul său i-a mulțumit atunci așa, că l-a ridicat la postul de conducător al întregului învățămînt românesc ortodox din mitropolia Sibiului. După destrămarea Ungariei a fost numit, de către Consiliul Dirigent, secretar de stat, în care calitate a fost unul dintre inițiatorii acelei politici școlare liberale, de care s-au putut bucura în vremea aceea minoritățile. Abia au trecut cinci ani, de cînd cotitura istorică a dat conducerea statului în mîinile poporului român și acesta a și dat uitării avertismentele aceluia, care-și făcuse din politica școlară față de popoarele minoritare obiectul de căpetenie al studiilor sale... Cartea lui G. despre bilingvism este o „scriere de luptă".

— din care apoi gazeta săsească de la Sibiu, în lungul său articol de patru coloane, publicat sub titlul: „*Un pedagog român conducător despre bilingvismul și școala poporală*", în „Deutsche Tagespost" din 21 martie 1924, reproduce pagini întregi*.

*

În lucrarea sa „*Rumänische Pädagogen der Gegenwart*" apărută și în românește (Cluj 1935), *Dr. Heinz Brandsch*[205] scrie:

„Lucrarea sa de doctorat a produs vîlvă nu numai în Ungaria, ci și aiurea...

---

* Articol de fond, editorial.

Ghibu nu lasă să se valorifice decît acel utraquism «care se impune de la sine»; în toate celelalte cazuri el trebuie combătut, ca de exemplu, în Ungaria, «unde este împreunat cu mari pericole culturale». «Tendința statului de a educa popoarele cu ajutorul a două limbi, este o utopie irealizabilă și chiar dacă așa ceva ar fi realizabil, trebuie combătut din motive care sînt mai presus de punctele de vedere ale politicii trecătoare»...

În partea a doua a lucrării este combătut în special utraquismul din Ungaria. Revolta hotărîtă în contra nedreptății la care este supus poporul său, apare din fiecare rînd al acestei părți...

Această lucrare a lui Ghibu, cu toate că a purces dintr-o poziție de luptă a românismului contra tendințelor de maghiarizare, rămîne de o valoare permanentă. După cît știu, ea *este încă și astăzi lucrarea cea mai dătătoare de ton în ce privește problema utraquismului*" (s.n.).

Afirmația aceasta a pedagogului sas se sprijinea pe faptul că lucrarea mea a dat, într-adevăr, naștere unei noi științe în literatura pedagogică universală. În vederea promovării acestei științe s-au ținut cîteva conferințe internaționale, ca de exemplu cea de la Luxemburg, din zilele de 2—5 aprilie 1928, ale cărei rezultate s-au publicat sub patronajul „Biroului Internațional al Educației" din Geneva sub titlul: *„Le bilinguisme et l'éducation"*, în care lucrarea mea este citată de mai multe ori. Afirmația lui *Brandsch* se mai sprijină și pe ecoul pe care lucrarea mea l-a avut în Grecia, unde capitole întregi ale ei au apărut în traducere grecească și unde postulatul principal al ei s-a bucurat de o realizare de importanță istorică. Într-adevăr, regatul grec a făcut cea mai importantă reformă a învățămîntului său primar plecînd de la ideea exprimată de mine că nu se poate realiza cultura populară decît pe baza limbii vii a poporului însuși. Pînă la apariția lucrării mele, în școala primară din Grecia, învățămîntul se preda în vechea limbă clasică, care pentru grecii de astăzi este o limbă tot atît de străină, ca și pentru noi limba latină. Traducătorul lucrării mele în limba neogreacă, *dr. Demetrios Glinos,* care mi-a fost coleg la Jena, pe cînd deținea sarcina de secretar general al ministerului de instrucție din Atena, a reușit să introducă în școala primară a țării sale, în locul limbii străine, limba poporului.

Iată, dealtfel, primele aprecieri ale acestui merituos pedagog grec despre cartea mea, făcute la scurtă vreme după apa-

Scanned with OKEN Scanner

riția ei și publicate în revista „Deltio ecpaidevtikou omilou“ din Atena, în 1911:

„Lucrarea lui Ghibu cercetează în primul rînd o chestiune capitală pentru filozofia învățămîntului, pe care noi, în Grecia, n-am atins-o încă: întrucît dreptul respectabil și inalienabil, dreptul pe care-l are cetățeanul de a se cultiva e compatibil *cu un proces fictiv* de instrucție și educație? Și, întrucît e justificat dreptul pe care vrea să și-l aroge statul de a supune pe toți cetățenii la un proces fictiv și de a-i instrui în același fel, supunîndu-i la organisme școlare pe care, poate, individul va fi în stare să le vadă contrare atît condițiilor de viață, precum și dispozițiilor sale fizice și patriotice, cît și ideologiei pe care vrea să-și întemeieze viața lui?

Chestiunea e importantă și a fost studiată și aiurea de către mari filozofi, sociologi și pedagogi. În Grecia, unde nu există pînă acum nici o filozofie și nici o cercetare mai aprofundată a vieții comune și publice, ne lipsește în întregime și orice filozofie a educației grecești... *Acum e momentul din urmă.* Pe lîngă opera practică și teoretică, unul din serviciile cele mai importante pe care are să le aducă pentru renașterea elenică *Societatea Pedagogică,* va fi ca să se ostenească de a da educației poporului grec filozofia ei, temelia ei, ideologia ei, sprijinită pe viața neogreacească, singura care o va ridica de la empirismul orb la domeniul științei, făcînd-o un adevărat instrument de ridicare a neamului...

Lucrarea merită să fie studiată și de profesorii greci. Interesează în special școlile din Turcia, care mai au și poate vor mai avea de luptat din răsputeri împotriva turcilor pentru liberarea lor internă și pentru păstrarea limbii grecești ca limbă oficială în școala grecească.

Dar mai interesează și pe profesorii din Regatul liber, pentru că autorul, la pag. 7 a cărții, orînduiește printre școlile bilingve, și școlile primare din Grecia“ (în care învățămîntul nu se predă în limba vie a poporului, ci în limba clasică grecească).

*

Deosebit de interesante sînt vocile de presă ungurești și anume nu numai cele dinainte de primul război, ci și cele dintre cele două războaie. Iată cîteva din ele:

Scanned with OKEN Scanner

Din marele ziar politic „Pesti Hirlap“ de la 30 mai 1911:

„Intreaga lucrare servește un singur scop: denigrarea și calomnierea legislației maghiare de stat și a învățămîntului maghiar, sub mantia pedagogiei...

După culise operează însă anumite interese politice mult mai îndepărtate, care anevoie se împacă cu interesele teritoriale și naționale ale statului ungar. Poate mai curînd se reliefează prin ele interesele vecinei noastre, România...

Neobositul paznic al școlilor, inspectorul general *Ghibu* a interzis, prin intermediul mitropolitului, toate cărțile didactice ungurești din toate școlile ortodoxe române...

Dacă îndrăznește să calomnieze așa, pe față, națiunea maghiară și legislația ei în fața străinătății, acela care în calitatea de inspector general român dispune de atîta putere ca și un ministru de instrucție al cutărui stat balcanic, ne întrebăm: ce spirit poate să stăpînească în subalternii săi și aceștia ce spirit pot să insufle tinerei generații, care se pregătește în cele 700 de școli primare?“.

În continuare, ziarul budapestan protestează în contra autorului cărții, cerînd parlamentului ca, cu ocazia discuției bugetului, să tragă la răspundere pe ministrul instrucției pentru că îl tolerează în postul lui plin de răspundere.

*

Ziarul clujean „Ujság“ adaogă, din parte-i:

„Natural, întreaga osteneală a inspectorului ardelean urmărește să dovedească că învățămîntul din Ungaria nu numai că nu e modern, dar e direct antipedagogic, deoarece în scopul învățării limbii maghiare, copiilor li se interzice nu numai în școală, ci și în afară de școală, să vorbească în limba lor maternă și din bibliotecile școlare sînt eliminate cărțile în limba maternă. Toate acestea, însă — zice autorul — sînt zadarnice, deoarece copilul nu este în stare să-și însușească acea limbă, pe care n-o aude vorbindu-se în afară de școală, pe care n-o iubește și a cărei nevoie n-o simte.

Din nefericire, în țară la noi încă nu s-a ajuns la acel punct, despre care scrie *Ghibu*, și ca de așa ceva nici să nu ne apropiem, despre aceasta se îngrijesc inspectorii ardeleni de aceeași părere și însuflețire cu el“.

Scanned with OKEN Scanner

Cîtă depărtare de la poziţia luată de mine, pe temeiul unor idei şi sentimente general-umane, şi între aceea strîmt-şovinistă ungurească a organelor vieţii publice din cele două capitale ale patriei mele vitrege! Eu îmi încheiam cercetările mele, întemeiate pe documente concrete, pe care numitele organe nici n-au încercat măcar să le infirme, cu următoarele concluzii:

„Statul este obligat să introducă în toate şcolile sale frecventate de naţionalităţi, fie ele şcoli de stat sau confesionale, limba acelor naţionalităţi, dîndu-le astfel posibilitatea şi libertatea de a se conduce după principiile unei pedagogii adevărate, neinfluenţate de scopuri politice efemere.

Aceasta este, după convingerea mea, *unica soluţie loială a problemei* (coexistenţei paşnice între popoare). *Ea singură este în stare să aducă pe seama popoarelor, care astăzi se urăsc şi se combat, pacea eternă.* Căci, în templul umanităţii, popoarele sînt ca nişte vecini, mai apropiaţi sau mai îndepărtaţi, care locuiesc în aceiaşi casă şi care trebuie să se ajute, cu încredere, unii pe alţii. Aceasta este condiţia fundamentală a vieţuirii în comun şi a progresului. Dar, este o chestiune de onoare, aici ca şi dincolo, ca unul să nu împrumute, să cerşească sau să fure chiar, ceea ce poate să obţină prin sine însuşi, sau ca, în comunitate să îngăduie a fi redus la un rol de cenuşereasă, sau a se reduce însuşi la un astfel de rol".

Dar Ungariei feudale nu îi ardea de „pace eternă" între popoare; ea era stăpînită de un singur gînd: contopirea tuturor cetăţenilor ţării ei într-o singură limbă, într-un singur suflet, într-un singur ideal, acela al *statului naţional maghiar unitar*[206].

De aceea au dat ei alarma concentrică împotriva cărţii mele şi împotriva mea, personal, prin presă, prin parlament, prin guvern.

Alarma aceasta n-a durat însă decît cît a durat vechea Austro-Ungarie. Adversarii mei, ce păreau absolut ireductibili, s-au transformat, mai tîrziu, din tigrii furioşi în miei blînzi, îmbrăţişînd toate tezele cărţii mele, atît de vehement atacate, şi declarîndu-mă chiar ca pedagog al lor. Iată cîteva probe despre această misterioasă convertire, luate din două reviste maghiare ardelene, una din 1925, cealaltă din 1933:

În revista de la Lugoj „Magyar Kisebbség" (Minoritatea maghiară), *dr. Gál Kelemen*[207] scria, la 1925:

„Spre plăcuta mea surprindere, mi-a căzut în mînă cartea Dr.-lui *O. Ghibu. Fiecare părere a lui Ghibu o primesc fără rezervă* şi cred că cititorii mei, cărora le re-

comand cu stimă studierea acestei cărți, *se vor ataşa, fără excepție*, la aceste vederi ale mele...

Cred că minorităţile vor primi cu aprobare, fără nici o rezervă concluziile pe care Ghibu le-a trecut prin sita ştiinţei pedagogiei şi a experienţei" (s.n.).

Cealaltă revistă maghiară, de la Cluj, „Erdélyi Iskola" (Şcoala ardeleană) s-a ocupat de cartea mea, despre care *dr. Vásárhelyi Lajos*[208], a scris în patru numere consecutive ale ei, printre altele, următoarele:

„Actualul profesor de pedagogie de la Universitatea din Cluj, a scris, la 1910, o carte foarte limpede şi sistematică despre bilingvism. Această carte pe noi ne interesează de aproape. Pedagogul şi istoricul cultural ne învaţă, *prin încheierile sale cumințI*, ce părere să aibă şi maghiarimea despre bilingvismul care i s-a impus în şcolile sale. Deoarece *Ghibu* sprijină *cu argumente nerăsturnabile* conştiinţa noastră şi năzuinţele noastre îndreptate spre apărarea drepturilor limbii noastre materne în şcolile noastre, vom face cunoscută cartea sa, în cadrul unei serii de articole, limitîndu-ne exclusiv la relevarea ideilor celor mai importante ale ei.

Ceea ce urmează mai jos, nu ne aparţine nouă, ci constituie *mersul ideilor pedagogului nostru*".

Iată-mă ajuns, deşi cu foarte mare întîrziere, cuminte, operînd cu argumente nerăsturnabile şi vrednic de a fi îmbrăţişat de toată suflarea ungurească, fără rezerve şi fără excepţie[209].

Dealtfel, de o onoare şi mai mare s-a învrednicit cărticica mea şi în faţa *marelui areopag mondial de la Geneva*, la 1925, cînd în legătură cu proiectul guvernului român de a legifera problema învăţămîntului particular, conducătorii oficiali, clerici şi laici, ai bisericilor ungureşti ardelene au prezentat „Societăţii Naţiunilor" un vast memoriu, prin care cereau scutul acesteia faţă de măsurile preconizate de guvernul român în contra şcolilor confesionale susţinute pînă atunci de acestea. Este nespus de semnificativ că, pentru apărarea dreptului limbii materne, ca pîrghie principală a învăţămîntului în şcoala primară, conducătorii maghiari făceau apel la un singur pedagog din lume şi anume la acela, pe care cu 15 ani înainte îl stigmatizaseră ca simplu calomniator. Într-adevăr, la p. 28 a „Memoriului" suplimentar la petiţia înaintată Societăţii Naţiunilor, ei invocă autoritatea mea de „expert", citînd lucrarea

Scanned with OKEN Scanner

mea: „Der moderne Utraquismus“ și mai referindu-se și a doua oară la „autoritatea“ mea (p. 15)*.

Teza mea nu punea o problemă pur pedagogică. Ea îmbrățișa o problemă de filosofie a educației, mai mult chiar, ea se sprijinea pe un fundament de ordin social și politic concret, în strînsă legătură cu actualitatea. Toate aceste aspecte ale ei au fost puse în lumină mai cu seamă prin felul în care ea a fost înțeleasă, îmbrățișată și aplicată în Bucovina.

În „vesela grădină“ moldovenească de odinioară, spiritul hibrid austriac pătrunsese foarte adînc, încetul cu încetul, grație limbii germane, socotită ca un mijloc mult mai valoros de cultură superioară, decît limba poporului băștinaș, mai ales în rîndurile burgheziei, prejudiciind în mod îngrijorător cele mai vitale interese ale întregului popor.

Cu toate că obiectivul principal al tezei mele era combaterea stărilor de lucruri din Ungaria, pe motiv că acolo limba statului nu posedă o valoare culturală, care să poată aduce pe seama naționalităților un spor de cultură și că ea nu reprezintă, nici din punct de vedere practic aproape nici un avantaj, considerații care nu se puteau invoca tot atît de ușor și în legătură cu limba germană din provinciile austriece, alarma dată de mine, în general, privind problema bilingvismului, a avut un răsunet deosebit de puternic în Bucovina românească. Ca la un semn magic, se dezlănțui acolo, mai ales pe chestia bilingvismului germano-român din școlile secundare, o adevărată campanie.

Semnalul îl dădu mai întîi, într-un articol de mari dimensiuni publicat în revista „Școala“, din Cernăuți, nr. 7—8, din iulie—august 1911, profesorul *Vasile Greciuc* (trecut mai tîrziu la Universitatea din București, cu numele schimbat de

---

* Avînd în vedere numărul cu totul restrîns de exemplare ale „Memoriului“ în chestiune, care probabil că nici în bibliotecile publice ale țării nu se găsește, țin să însemnez aici că un exemplar al lui se păstrează în biblioteca mea. Este un volum, format 2 de 103 pagini, intitulat: „Mémoire Supplémentaire à la Pétition adressée par les Représentants légaux des Eglises minoritaires hongroises, catholique romaine, reformée (calviniste) et unitaire en Transylvanie au Conseil de la Société des Nations au sujet du Projet de Loi concernant l'enseignement privé“. Documentul este semnat de: *Gustave Charles de Majláth*, Evêque catholique de Transylvanie à Alba Iulia, *Joseph Ferencz*, Evêque de l'Eglise unitaire, Le Baron *Gabriel Jósika*, Président du Status rom. cath. de l'Episcopat transylvain, *Charles Nagy*, Evêque de l'Église réformée, Le Comte *Edmond Bethlen*, Curateur général de l'Église réformée de Transylvanie și *Kálmán Petrichevich Horváth*, Curateur général de l'Église unitaire de Transylvanie.

Vasile Grecu[210]). Reţin aici, din acel articol, care în realitate este o minuţioasă dare de seamă despre cartea mea, următoarele rînduri:

„Aproape toate constatările care se pot face asupra utraquismului modern în această lucrare a d-lui Ghibu... se potrivesc, *mutatis mutandis*, de minune cu împrejurările de la toate şcolile primare de la noi şi din toate liceele noastre aşa-zise româneşti...

Din toate aceste motive şi considerările expuse în partea întîi a lucrării d-lui Ghibu, rezultă lămurit şi convingător, că atît utraquismul aşa-zis natural, impus unui popor întreg prin împrejurări externe, cît şi mai ales utraquismul politic, impus unui popor întreg prin politică, cu ajutorul şcoalei germane, trebuie condamnat şi combătut din răsputeri de tot omul cu mintea naturală, ca ceva stricăcios poporului român şi fericirii individuale... Şi la noi bîntuia această crimă pedagogică, nenorocind şi stîlcind prin otrava ei atîtea suflete. Şi mă mîngîi cu speranţa că aceste rînduri vor fi, poate, citite şi de forurile noastre şcolare române şi de deputaţii noştri din Dietă şi Parlament, care cu toţii voiesc să fie buni români. Căci, cu ceva ajutor hotărît din partea lor, ne-am mîntuit şcoala de acest rău, spre binele culturii româneşti. Mă tem însă că trag clopotele la urechile surzilor, căci românii noştri mari nu-şi pot închipui român cult care n-ar şti perfect nemţeşte, pe cînd români care nu ştiu româneşte, este ceva de tot natural".

Nu mai pot controla astăzi, în ce măsură a fost înţeles de către oamenii politici din Bucovina apelul de mai sus. Mi se pare că, din motivele anticipate de *V. Greciuc*, el a răsunat într-adevăr, la urechile surzilor.

În schimb, el a găsit un ecou destul de serios în rîndurile corpului didactic român de toate gradele: la 1912, apare la Cernăuţi, în editura *„Cercului profesorilor secundari români din Bucovina"*, o broşură (de 40 de pagini) intitulată: *„Utraquismul sau două limbi de predare în liceele româneşti din Bucovina"*, avînd ca autor pe acelaşi *V. Greciuc*, care devine astfel promotorul luptei împotriva utraquismului în provincia amintită. Bazîndu-se pe lucrarea mea, *Greciuc* trage în mod curajos vălul de pe realităţile bucovinene, de care aproape nimeni nu cutezase să se atingă pînă atunci, stabilind, printre altele, situaţii ca acestea:

Scanned with OKEN Scanner

„Liceul din Vijniţa, înfiinţat la 1908, de deputatul rutean, *Nicolae Vasilco*, fost român pe vremuri, e numai cu limba de predare ruteană (După recensămîntul din 1903. Vijniţa avea 254 locuitori români, 599 ruteni, 69 germani, 193 polonezi şi 2666 evrei). „Toate materiile se predau numai în rusește, fără nicio frică din partea rutenilor că odată nu vor putea fi domni mari și funcționari înalți. Și o spunem și aceasta și o repetăm cu stăruință, deoarece multor români din Bucovina nici nu le vine a crede așa ceva. Da! Români, trebuie să vă învățați a crede că și în Bucovina sînt posibile școli înalte curat naționale, numai dacă voește poporul și numai dacă are reprezentanți vrednici, care sînt în stare să-i facă pe voie în fața stăpînirii. Și, cu durere trebuie să spunem că prima școală mai înaltă curat națională, e un liceu (gimnaziu) rutean, care, în țară românească, liberează certificate (atestate) rusești, cu note rusești, în vreme ce limba românească, din cauza nevredniciei noastre, de care trebuie să ne lepădăm odată, nu poate avea în țara ei această cinste...

Dacă vom sta nepăsători în fața acestor fapte, triste pentru noi, și nu ne vom mișca, și mai ales nu vom mișca în privința aceasta pe deputații noștri și pe românii din autoritățile competente, ca să avem școlile secundare curat naționale care ni se cuvin, atunci vom ajunge în scurtă vreme zilele și mai triste pentru noi, cînd rutenii își vor căpăta judecătoriile, prefecturile (căpităniile) lor rusești, iar noi vom rămînea mai departe cu nimica".

Autorul a ţinut să sublinieze întreaga gravitate a situaţiei românilor bucovineni în ce privește școlile lor naționale. Într-o țară curat „moldovenească" la originea ei, dispunînd de un bogat „Fond religionar"[211] întemeiat de vechii domni români ai ei, populația autohtonă nu dispunea decît de un singur liceu zis „românesc" la Cîmpulung, în care numai *două* materii se predau în românește, iar șase în nemțește. Mai erau, ce e drept, secții utraquiste pe lîngă liceele din Rădăuți, Suceava și Cernăuți. Dar, un liceu cu adevărat românesc nu exista nicăieri.

*

Acțiunea lui *Greciuc* n-a rămas fără urmări. La un moment dat, profesorul *dr. E. Popovici*[212] din Cernăuți a convocat la o conferință pe reprezentanții tuturor școlilor secundare

Scanned with OKEN Scanner

„românești" din Bucovina. În baza raportului prezentat de *Al. Procopovici*[213], mai tîrziu profesor la Universitatea din Cernăuți, apoi la cea din Cluj, s-a votat, în principiu, înlăturarea utraquismului din școlile amintite. În curînd, la Cîmpulung s-au și naționalizat[214] complet primele două clase, iar în clasa a III-a s-a introdus, deocamdată, limba română ca bază a predării limbii eline.

*

Noii mei prieteni din Bucovina mi-au făcut marea bucurie de a mă ține la curent cu întreaga lor luptă și de a face, adeseori, apel la concursul meu. Reținaici cîteva rînduri din scrisoarea ce le-am trimis-o, drept urmare a stăruințelor lor și pe care ei au publicat-o în revista „Școala"[215]:

„De la o vreme încoace, atît la noi cît și la dumneavoastră se poartă, de exemplu, o luptă sistematică împotriva celui mai mare rău de care suferă cultura românească în monarhia noastră: *împotriva bilingvismului* din școală. Ce e drept, terenul de luptă la noi e altul decît la dumneavoastră, dar, în principiu, lupta e identică. Noi combatem bilingivsmul în școala primară, fiindcă de la 1907 încoace, mai ales, aici îi simțim efectele destructive, — dumneavoastră, care aveți o școală primară mai liberă și mai românească decît noi, ați început lupta în contra bilingvismului în școlile medii, fiindcă vă dați seama de primejdia pe care o involvă acestea în sine pentru cultura românească. Am urmărit cu mult interes discuțiile pe această temă, atît la noi cît și la dv. și cred că nu mă înșel cînd afirm, că chestiunea bilingvismului, cu care nici principial, nici practic nu prea își băteau mulți capul acum patru, cinci ani, cu toată rezistența pe care i-o pun anumiți hibrizi, a cucerit teren larg în conștiința, dacă pînă acum nu și în faptele, conducătorilor noștri culturali".

*

Colaborarea cu oamenii de școală din Bucovina și-a atins primul său apogeu în *Cel dintîi Congres al învățătorilor români din Bucovina* ținut la Suceava, în zilele de Rusalii ale anului 1914. Acest congres „cultural" a fost organizat, în ce privește rostul și programul lui, de comun acord cu mine. În gîndul meu, el avea să formeze începutul unei acțiuni de proporții mari

Scanned with OKEN Scanner

a întregului corp didactic românesc de toate gradele, deocamdată din monarhia austro-ungară, cu tendința de a deveni, cu timpul o mișcare generală a corpului didactic românesc de pretutindeni. Dacă la 1872 s-au putut strînge, la umbra mormîntului de la Putna al lui *Ștefan cel Mare*, studenții români de pretutindeni, nimic nu poate împiedica dăscălimea română din monarhie să se întîlnească, în mod discret și pe linie strict „culturală", în vechea cetate de scaun a aceluiași voievod, care n-a fost ctitor de lăcașuri sfinte numai în Moldova, ci și în Ardealul nostru, la Cetatea de Baltă, la Vad și la Feleac. Coloana vertebrală a Congresului avea să fie *Ideea națională, care trebuie să stea la temelia culturii fiecărui popor*. Acestei idei avea să i se dea expresie prin 5 conferințe înrudite întrunite laolaltă. Două din ele aveau să fie ținute de cei doi profesori români de la facultatea de litere a Universității din Cernăuți, *Sextil Pușcariu*, ardelean de la Bran, și *Ioan Nistor*[216], bucovinean, alte două de doi bucovineni, profesorul *Vasile Greciuc* și învățătorul *I. Cosmiuc* și ultima, de scriitorul paginilor prezente. Problemei utraquismului, pus în program exclusiv cu ascuțiș bucovinean, avea să-i fie închinate comunicările celor doi dascăli localnici amintiți. „Ideii naționale", ca bază a oricărei educații firești, avea să i se dea expresie în conferința mea, intitulată *„Școala primară și viața de la țară"*.

Cu toate piedicile pe care au încercat să le rostogolească în calea lui nu atît autoritățile austriece, cît o mînă de renegați, și cu toate că referatele în legătură cu problema bilingvismului au trebuit scoase, în ultimul moment, din program, Congresul a fost o manifestare impunătoare și o biruință în care foarte puțini oameni crezuseră la început. Deși renegații încercaseră, în preziua congresului, să expulzeze de pe teritoriul „Austriei" pe odiosul „cetățean ungur", acesta s-a bucurat tot timpul cît a durat adunarea, de la care n-a lipsit aproape nici un învățător, de cea mai mișcătoare atenție și dragoste frățească. Conferința lui a fost declarată de „Crez" al dăscălimii române de pretutindeni și începutul făcut la Suceava considerat ca preambul al întîlnirii bucovinenilor cu ardelenii, peste cîteva săptămîni, la Sibiu, cu prilejul Sesiunii generale a secțiunilor științifice-literare ale asociațiunii „Astra", cînd „Secția școlară" a acestora urma să-și dea o nouă organizare, de-a dreptul revoluționară.

Din păcate, conferința mea, pe care o dădusem revistei „Luceafărul" din Sibiu, spre publicare, n-a mai ajuns să vadă lumina zilei, din cauza izbucnirii apropiate a primului război

Scanned with OKEN Scanner

mondial, care a întrerupt pentru cinci ani de zile apariţia revistei. Redau în cele ce urmează un scurt rezumat al ei, din „Foaia scolastică“ de la Blaj, al cărei reprezentant a fost de faţă la rostirea ei în Suceava[217]:

„Şcoala sătească apare mai întîi în veacul al XVIII-lea . . . Ea purta pe atunci pecetea sufletească a celor ce au făcut-o, şi nu a acelora pentru care s-a făcut. (Conferenţiarul) arată primejdia care a urmat din aceasta pentru cultura şi viaţa noastră naţională. Şcoala . . . va trebui să fie *a noastră*. Şcoala unui popor deci nu se poate copia de la alţii, ci trebuie să se nască din înseşi trebuinţele poporului. Şi apoi, să nu creadă nimeni că e destul să dai copiilor numai cunoştinţe; cultura inimii, dezvoltarea caracterului e capul unghiular al oricărei şcoli. E de preferat analfabetul din creierul munţilor, decăzuţilor alfabeţi ai oraşelor noastre; mai bine să avem analfabeţi cinstiţi, decît ştiutori de carte imorali.

Să se primenească deci şcoala românească, să se dezbare şi slobozească de influenţele străine şi să se acomodeze firii poporului . . . Ţăranul e plugar; şcoala deci să promoveze această ocupaţie a ţăranului, să-l înveţe economie cît mai practică şi mai raţională . . . Ne tot plîngem de numărul enorm de mare al emigranţilor în America; facă bine guvernele ţărilor şi cerceteze, că nu cumva şi şcoala nepractică de astăzi contribuie la această anomalie, căci ea îngrămădeşte mintea ţăranului cu tot felul de cunoştinţe netrebuincioase, iară pe cele neapărat de lipsă, cum ar fi bunăoară: cunoşterea solului, a ocupaţiunilor, a administraţiei, flora şi fauna satului, nu i le dă.

Filologia modernă română începe să se intereseze tot mai mult de graiul poporului, de acest adevărat fagure de miere, din care ne nutrim cu toţii . . ., cu toate acestea, limba cărţilor didactice e şi acum cea veche, latinizată ori grecizată . . . Cărţile didactice trebuie să aibă aceeaşi limbă pe care o vorbeşte copilul, iar rînd pe rînd îl pot introduce şi în limba literară. Şi astăzi, oare ce i se dă bietului nostru copil din minunatele credinţe, poezii, jocuri şi proverbe populare? . . .

Ce-l interesează pe copilul din cutare sat, ţara lui proprie, ori Europa, înainte de a cunoaşte satul său şi împrejurimile aceluia? Îl tot îndemnăm pe ţăranul nostru să-şi păstreze portul său frumos, intact şi necorcit. Ei bine,

cum va face-o el asta, cînd nu vede nicăieri nici un exemplu? . . .

Care şcoală face cunoscută copiilor istoria satului propriu? Nici una! În fiecare an se începe istoria cu cele mai vechi timpuri şi se continuă ca de comun, ceea ce este un nonsens pedagogic. Baza istoriei trebuie să fie concretă; să înceapă cu satul, cu ţinutul mai deaproape şi mai depărtat şi numai în urmă cu ţara întreagă, cît se poate de pe scurt, cît îi este de lipsă ţăranului în exercitarea drepturilor cetăţeneşti[218].

Cum să se dezbare însă şcoala noastră de vechiul şi nepedagogicul ei sistem? E ştiut că, pe lîngă planul de învăţămînt, mai este şi învăţătorul, care mult poate face în cadrul acestui plan. El chiar şi pe lîngă sistemul de astăzi poate să lucreze conform principiilor pedagogice mai sus expuse. Învăţătorul modern face două greşeli mari: ori devine domnişor şi se înstrăinează de poporul pe care trebuie să-l educe mai cu seamă cu pilda sa vie, ori apoi trece în celălalt extrem, tot pe atît de primejdios, se ţărăneşte adică, în înţelesul rău al cuvîntului. Să fie învăţătorii noştri asemenea celor din România, care sub haina lor frumoasă ţărănească, poartă şi o largă inimă ţărănească, iar efectele se şi văd, căci numai lor are să le mulţumească România modernă, mîndria şi tăria ei de astăzi. Aduce de exemplu pe marele nostru poet *George Coşbuc*, pe *Badea* Gheorghe, pe care toată lumea aşa-l intitulează, care şi-a păstrat întru toate inima sa ţărănească. Să dea Dumnezeu ca să-i zică şi poporul nostru cît mai în grabă învăţătorului său, *nu domnule*, ci *bade*, ori *bădiţă*".

*

Congresul de la Suceava mi-a oferit, printre altele, şi ocazia de a vizita, pe lîngă ruinele Cetăţii de acolo şi bisericile şi mănăstirile bucovinene din Suceava, Dragomirna, Zamca, Sucevița, Rădăuţi, Putna şi Cernăuţi. De asemenea, am mai văzut de aproape şcolile româneşti şi utraquiste din aceste localităţi, cu întreagă viaţa lor. În cele cîteva zile petrecute în capitala provinciei, profesorii secundari şi universitari români de acolo, la care s-au alăturat şi deputaţii români, mi-au oferit posibilitatea unei întîlniri prieteneşti, la „Casa germană", cu care ocazie le-am împrătăşit impresiile avute la

Scanned with OKEN Scanner

școlile vizitate și le-am arătat dorința înfăptuirii unor legături cît mai strînse între oamenii de școală din cele două provincii ale noastre. După informația dată de ziarul „Universul“ din București, cu acel prilej eu am invitat pe profesorii bucovineni la adunarea anuală a profesorilor români din Ardeal, care are loc la Sibiu, la 12 iulie. Același ziar înregistrează cuvîntarea unuia dintre profesorii prezenți, prin care mi s-au adus mulțumiri *„pentru inaugurarea luptei în contra utraquismului“*, luptă pe care o duc și bucovinenii.

*

In ce privește ecoul tezei mele în Vechiul Regat și în Transilvania amintesc, pe scurt, următoarele:

O foarte amănunțită dare de seamă a publicat profesorul *Petru Dulfu* în *„Revista generală a învățămîntului“* din București, cerînd, în încheiere, traducerea ei în românește, „ca să poată fi citită de cît mai mulți dintre români“. Altă dare de seamă a publicat *N. Iorga* în *„Neamul românesc literar“*[219], din care reținem următoarele rînduri:

„Cei care vor citi cartea d-lui O. G. vor afla sălbăticii pedagogice pe care românii din Ungaria le sufăr și pe care e bine ca alte națiii să le știe măcar. Căci în cărticica d-sale e vorba de *marea crimă pedagogică*, mare și zadarnică, a șovinismului maghiar. *Dl. G. se luptă. Și știe că are înaintea sa spectatori care se îndoiesc . . . Deci grămădește mărturiile și ale celor mai iluștri cugetători, pentru a dovedi ce monstruozitate grosolană e utraquismul, cerut de o anumită politică de desnaționalizare.* E în teza d-sale o întreagă crestomație a celor ce au osîndit în toate țările și la toate națiile acest abuz de putere, care aduce strivirea ori măcar slăbirea minților, de gustul unui idol care nu va învia niciodată, pentru a fi Zeu.

Studenții ardeleni în străinătate, cînd vor fi să-și ia teza, să chibzuiască bine. Exemplul d-lui G. să-l urmeze. Au prilejul *să arate lumii de pe piedestalul universităților germane dureri, drepturi, aspirații*, pe care nu le știe . . .“ (s.n.).

In ce privește ecoul pe care l-a găsit în Transilvania însăși problema pusă de mine, trebuie să fac o mărturisire: scopul meu nu fusese de a face ca să se producă acolo zgomot mare în jurul ei, căci așa ceva ar fi putut duce apa la moara adversarilor noștri. *Lucrul de căpetenie* pentru mine *fusese*

cîştigat la Jena, restul avea să vie de la sine, încetul cu încetul. De aceea nici n-am luat nicio măsură pentru traducerea ei în românește deşi acest lucru mi s-a cerut cu insistenţă din mai multe părţi. Lucrarea n-avea să fie un mijloc de propagandă în mijlocul maselor; ea avea să fie doar un îndrumar al politicii noastre şcolare, atît la Sibiu, cît şi la Blaj. Ea nu trebuia să fie o pîrghie de înălţare pentru ambiţia autorului ei, nici o carte care „să facă falâ pedagogiei românești din Transilvania", ci trebuia să stea la baza eforturilor organelor noastre, în vederea salvării şcolilor noastre de la deznaţionalizare.

În ciuda tuturor piedicilor pe care i le-au rostogolit în cale nu numai autorităţile de la Budapesta, ci şi cîţiva oameni slabi de la Sibiu, ideile cuprinse în această lucrare s-au impus într-o formă şi într-o măsură impresionantă pe aproape întreg teritoriul Transilvaniei. Autorităţile superioare ale bisericii ortodoxe s-au văzut nevoite să mă însărcineze cu redactarea, în formă definitivă, a noului *Plan de învăţămînt şi Îndreptar metodic,* în care am putut valorifica apoi, într-o măsură relativ satisfăcătoare, ideile enunţate atît în ea, cît şi în alte lucrări pe care le scrisesem în acelaşi spirit. Chemat, apoi, la conducerea învăţămîntului din arhidieceza ortodoxă a Transilvaniei, am introdus, prin dispoziţii oficiale obligatorii şi prin îndrumări date cu prilejul inspecţiilor şcolare pe teren, ca şi cu prilejul conferinţelor învăţătoreşti anuale şi trimestriale, întreg spiritul de care era pătrunsă teza. Din acest curent de adevărată reînviere s-au contaminat nu numai diecezele „sufragane" de la Arad, Caransebeş şi Oradea, ci şi şcolile greco-catolice din întreaga Transilvanie. Cînd, la 1913, conferinţele învăţătoreşti din arhidieceză au fost chemate să se pronunţe cu privire la situaţia învăţămîntului limbii maghiare în şcolile noastre confesionale, toţi cei aproape o mie de învăţători ortodocşi, fără nici o excepţie, au manifestat o atitudine de demnitate omenească de-a dreptul eroică, declarînd, în moţiuni categorice, că legea *Apponyi,* este antipedagogică şi anticulturală şi că ea trebuie să fie abrogată.

Vorbind despre această grandioasă manifestare a învăţătorimii ardelene, *Lazăr Triteanu,* fost referent şcolar, iar mai tîrziu episcop al eparhiei Romanului, scria la 1919:

> „Rezoluţia învăţătorimii, cu notele ei de demnitate, seamănă cu mişcarea unui organism viu ajuns la conştiinţa de sine, care trezit din amorţeala în care l-au împins împrejurările maştere, strigă: *pînă aici, şi mai departe nu!"*

Scanned with OKEN Scanner

Ce e drept, mişcarea amintită n-a putut obţine atît de uşor abrogarea legii, dar ea a făcut mai mult decît atît: a zmuls învăţătorimea din „amorţeala“ aproape mortală, în care o cufundase nu atît legea şovină, cît mai cu seamă executanţii ei, inspectorii şcolari „regeşti“ şi indolenţa factorilor bisericeşti româneşti, care mergea umăr la umăr cu nepăsarea „inteligenţii“ noastre, crescută mare parte în şcoli străine şi preocupată aproape exclusiv de propriile ei interese.

Cînd, în vara anului 1914 a izbucnit primul război mondial, un mare număr de învăţători din arhidieceză şi-au părăsit şcoala şi au trecut Carpaţii, înrolîndu-se voluntari în armata română, care avea să aducă cu sine, odată cu dezrobirea Ardealului, şi „abrogarea“ odioasei legi şcolare, care ameninţase, ani de-a rîndul, poporul român cu moartea sa spirituală. Consecinţa acestui veritabil exod al dăscălimii spre „ţara-mamă“, a fost înfiinţarea, de către acelaşi conte *Apponyi*, a aşa-zisei „*zone culturale*“ în părţile de sud ale Transilvaniei, care însemna: desfiinţarea tuturor şcolilor româneşti confesionale şi înlocuirea lor cu şcoli ungureşti de stat. În justificarea acestei măsuri, grijuliul patriot de la Budapesta aducea tocmai faptul citat mai sus al părăsirii „patriei“ de către învăţători şi al trecerii lor la „inamic“.

„*Dacă* — zice ministrul de instrucţie ungar în rescriptul său nr. 17331/1917 adresat mitropolitului din Sibiu, — *la aceasta vom adăuga faptul uluitor, că între cei trecuţi la inamic, sau cu inamicul, se află şi inspectorul şcolar al arhidiecezei Onisifor Ghibu, sîntem nevoiţi să tragem consecinţe condamnatoare asupra caracterului acelei direcţionări, de care s-au împărtăşit aceste şcoale şi învăţătorii acelora, în curs de mai mulţi ani* (s.n.), desigur în contrazicere cu intenţiunea autorităţii bisericeşti superioare, dar, domol zis, în lipsă de control din partea acesteia“.

Oricît de „uluitor“ i se părea ministrului de la Budapesta faptul trecerii mele în România, în realitate el nu era decît un act reflex cu totul firesc. Noi, românii ardeleni nu mai aveam de mult patrie. Aceasta ne fusese expropriată exclusiv în beneficiul ungurilor. Eram nevoiţi să ne căutăm o altă patrie. Şi am căutat-o şi am găsit-o. „Uluitoare“, cu adevărat, a fost monstruoasă „zonă culturală“, care s-a şi năruit din prima clipă în care a început să ia fiinţă. Şi, dimpreună cu ea şi nefireasca „patrie“ maghiară.

*

Scanned with OKEN Scanner

Terminînd considerațiile în legătură cu teza mea de doctorat, țin să mai spun încă odată, că ea a fost altceva decît o teză oarecare, menită a-l împodobi pe autor cu cel mai înalt titlu universitar; ea a fost *o chemare la luptă pentru dezrobirea popoarelor supuse arbitrariului unor puteri politice șovine și pentru pacea eternă între popoarele lumii.*

XIX. A DOUA ETAPĂ DE FORMAȚIE DE LA JENA. PREOCUPĂRI PE LINIA UNEI „PEDAGOGII ROMÂNEȘTI"

Oricît de mult m-a preocupat și pasionat, la Strasbourg și la Jena, problema utraquismului, respectiv a bilingvismului în școala populară, ea n-a izbutit să facă din mine un om care să nu mai vadă nimic dincolo de limitele ei. Ea n-avea să constituie pentru mine „punctul terminus" al pedagogiei, ci doar *o etapă și un nou piedestal.*

Într-adevăr, la Jena am reușit ca, paralel cu elaborarea sistematică a subiectului cu care aveam să mă prezint oficial în fața Universității și să-i obțin sufragiile de care aveam nevoie în vederea viitoarei mele cariere, să pot fixa, în mod definitiv, și coordonatele fundamentale ale propriei mele concepții pedagogice, axate nu pe ideile mai mult cosmopolite de pînă atunci, ci pe ideea determinată de realitatea descoperită pe urma revoluției franceze, a popoarelor, ca atare, în drept să-și afirme, libere, potențialitățile lor specifice, ca elemente constitutive ale umanității. Nu intenționam însă să mă opresc la fundamentarea generală și pur teoretică a acestei teze, ci căutam să o elaborez în strînsă și organică legătură cu poporul meu și, deocamdată cu ramura lui ardeleană, atît de amenințată, în cadrul noilor împrejurări în care fusese pusă. Așadar, nu problema unei „pedagogii naționale" generale era ceea ce forma obiectul preocupărilor mele, ci, în cadrul pedagogiei generale și al pedagogiei „naționale", respectiv „naționaliste", problema unei *„pedagogii românești"* de caracter nu ofensiv, ci defensiv, dar limpede și hotărît.

Prilejul pentru această preocupare mi l-a dat o scurtă informație publicată în ziarele de acasă, pe care le urmăream zilnic, cu toate că eram atît de prins cu terminarea tezei. Consistoriul mitropolitan ortodox instituise o „anchetă" constătă-

Scanned with OKEN Scanner

toare din nouă bărbaţi de şcoală — profesori de şcoală normală şi învăţători — cu însărcinarea de a face un nou „plan de învăţămînt“ pentru şcolile primare confesionale ortodoxe, în conformitate cu noua situaţie creată acestora prin legea Apponyi.

Cercetările mele cu privire la evoluţia istorică a învăţămîntului nostru primar îmi dăduseră posibilitatea să cunosc destul de bine condiţiile precare în care au fost elaborate vechile „planuri de învăţămînt“. Ştirile sporadice apărute în presă m-au încredinţat că noua lucrare în pregătire avea să urmeze aceeaşi linie, adică va fi o biată cîrpeală a anteriului lui Arvinte, cu deosebirea că atmosfera în care se pregătea era incomparabil mai defavorabilă decît în cazurile din trecut. Pe lîngă gravitatea pe care i-o imprima legea însăşi, situaţia devenise aproape catastrofală prin descurajarea generală care cuprinsese întreg poporul. De pretutindeni numai temeri că, orice am mai încerca, totul e pierdut. Un defetism aproape total şi un pesimism ce părea a nu mai putea fi înlăturat prin nimic. Se putea vedea deci, că noul plan nu va fi decît o simplă adaptare la planul statului, cu renunţarea la tot ce se mai putuse salva pe ici pe colo pînă atunci. Cu atît mai mult cu cît fraţii greco-catolici[220] şi împliniseră, cu toată „loialitatea patriotică“ în acest sens, aşteptările autorităţilor de la Budapesta.

Ştirile din ziare şi informaţiile de la prietenii de acasă m-au pus serios pe gînduri. Dacă era adevărată vechea vorbă nemţească: *„Mut verloren — Alles verloren“**, atunci situaţia noastră urmează să fie definitiv încheiată: am pierdut, fără nădejde, războiul şi nu ne mai aşteaptă decît soarta amară a celor înfrînţi, exprimată în lapidarele cuvinte ale strămoşilor noştri romani: *„Vae victis!“*.

Dar, oare, era cu adevărat posibil ca totul să fie pierdut? Un popor de peste 3 milioane de suflete[221], care a înfruntat de-a lungul a două mii de ani cele mai grele lovituri ale soartei, să poată fi desfiinţat, cît ai bate din palme, printr-o lege a unui parlament? Aşa ceva mi se părea totuşi cu neputinţă. Trebuia neapărat să ne reculegem din coşmarul teribil al resemnării şi să facem şi noi, generaţia de astăzi, ceea ce au făcut strămoşii noştri de atîtea ori: *să ne înarmăm din nou, cum vom putea, şi să pornim la luptă dreaptă! Dumnezeu nu ne va lăsa să pierim!*

*

* Dacă ai pierdut curajul — ai pierdut totul.

Scanned with OKEN Scanner

Era tocmai o zi în care mă îndeletnicisem cu lectura „Eticii“ profesorului *W. Rein*. Pe una din paginile acestei cărți, mie foarte scumpă, întîlnii o vorbă a filozofului-apostol englez *Carlyle:*

„Omul să nu se plîngă împotriva vremii în care i-a fost dat să trăiască. Sînt rele vremurile? Ei bine, de aceea sîntem aici, ca să le facem mai bune!“

Cuvintele acestea mi-l rechemară în minte pe *Fichte* al meu, care și el ar fi avut destule motive pentru a se situa pe poziția comodă a defetiștilor și a pesimiștilor, și totuși n-a făcut-o, ci tocmai dimpotrivă: cînd situațiile erau mai îndrăcite, atunci se simțea mai puternic și mai sigur de victoria ce avea să fie pentru cei tari în credință, curajoși, înțelepți și harnici.

În *Eneida,* poetul *Virgiliu* pune în gura eroului său principal o vorbă disperată, prilejuită de marele dezastru care părea să-i fi pecetluit definitiv întreg destinul vieții: *„Una salus victis, nullam sperare salutem“*, adică: *„O singură salvare mai au cei învinși, că nu mai speră în nici o salvare“*. Trebuind să moară, ei nu mai pot avea nici o pretenție de la această viață.

N-am putut accepta niciodată filozofia aceasta, ci chiar în cele mai disperate împrejurări, mi-am păstrat credința în biruința finală a dreptății și a adevărului. Și în situația asta, cauza noastră fiind dreaptă, ea va trebui să iasă biruitoare. Căci, ce ceream noi în fond de la guvernanții unguri? Să vadă și în noi cetățeni egali în drepturi cu ei. Să ne lase în pace, să putem trăi liberi, așa cum îi lăsăm și noi pe ei. Să ne respecte limba, legea și obiceiurile, așa cum le respectăm și noi pe ale lor. Să fim între olaltă, frați cu dreptate. Conducătorii lor însă nu voiau să accepte o asemenea convietuire pașnică ideală și continuau să semene discordie între naționalități, cu tentativele lor de maghiarizare[222]. Dacă vor continua să calce în picioare legile vecinice, ei vor avea să plătească scump, odată, purtarea lor neomenească. Dar noi nu aveam voie să renunțăm la dreptul și la dreptatea noastră, ci trebuia să socotim drept o datorie sfîntă să ne refacem rîndurile și să continuăm lupta pînă la capăt, oricît ar fi fost ea de grea.

După o chibzuială mai îndelungată pe marginea acestor convingeri, am așternut pe hîrtie o serie de șapte articole, sub titlul: „Păreri cu privire la o nouă fundamentare a învățămîntului nostru prîmar“ și le-am expediat deodată la Arad, pe adresa ziarului „Tribuna“, care era cel mai serios organ de publicitate românesc ardelean al vremii.

Intr-un moment în care, acasă, conducătorii de toate felurile ai neamului nostru se îndeletniceau cu noua peticire a vechiului plan de învăţămînt, căutînd să-l adapteze la planul statului, eu opuneam acestei metode, prin articolele trimise „Tribunei", o metodă cu totul deosebită, aceea a tragerii cu buretele peste toate anacronismele încremenite şi peste toate noile improvizaţii artificiale, încercînd o nouă fundamentare, radicală, a întregului învăţămînt primar, pornind nu de la prezumţiile unei politici himerice, ci de la realitatea cea mare, care era poporul însuşi, cu firea sa dăruită de natură şi cu nevoile lui specifice.

Voi reţine în cele ce urmează ideile mai caracteristice din articolele respective, care erau o dezvoltare, pe plan mai vast, a ideilor enunţate în teza mea de doctorat, care la acea dată fusese aprobată de autorităţile universitare, dar nu era încă susţinută.

Şcoala noastră nu mai poate rămîne, ca pînă acum, o instituţie izolată. Ea va trebui să găsească un interes viu la toţi factorii care alcătuiesc poporul nostru şi problemele ei ar trebui să agite nu numai minţile pedagogilor, mari sau mici, ci ale tuturor factorilor care alcătuiesc neamul nostru.

*

Şcoala primară trebuie să fie o pepinieră de cultură naţională.

*

La noi s-a făcut greşeala de a se cerceta, încă în deceniile trecute, nu fiinţa noastră etnică şi nevoile noastre, ci teoriile pedagogice străine, care au fost adoptate adeseori *ad literam*. În convingerea că acele teorii au o valoare universală, s-a uitat că omenirea există numai ca un complex de popoare şi că numai cunoscînd temeinic pe fiecare component în parte şi formîndu-l potrivit calităţilor lui inerente, se poate ajunge la o omenire „generală". Prin împrumutarea şi localizarea — şi ea numai parţială — a acestor feluri de teorii, firele şcolii noastre s-au încîlcit într-o aşa măsură, încît se îngreunează nespus de mult revenirea la o stare de trezire adevărată, mai ales că astăzi nu mai sîntem, ca pînă mai

Scanned with OKEN Scanner

ieri-alaltăieri, singuri stăpîni pe școlile noastre, ci mai există și alți factori care contribuie ca ele să nu se mai deștepte, ci să se întunece și mai mult.

*

Dar, poate tocmai factorul din urmă — oricît de sinistru ar fi el de fapt — ar putea să ne fie folositor. Acțiunea înscenată de el ar putea produce o reacțiune, de care istoria a mai văzut de multe ori chiar și la noi.

*

Fichte a zis odinioară că *o mare binefacere a dat Dumnezeu omului și prin faptul că nu l-a scutit de suferințe și de lipsuri,* căci numai acestea îl îmboldesc spre muncă și spre luptă, și-i fac viața vrednică de trăit.

*

În vremuri de grea cumpănă, ca acelea prin care trece școala noastră astăzi, nu jeluiri și tînguiri și disperări ne pot scăpa din necaz, ci convingerea că luptăm pentru ceva sfînt și adevărat, *și realizabil* dacă vom fi oameni.

*

Să nu plecăm de la străini, ca să ajungem la noi, ci să plecăm de la cunoașterea temeinică a sufletului nostru, iar în teoriile străine să căutăm numai un control, de care e firesc să nu ne putem dispensa.

*

În vremuri de capitală importanță ca cele de astăzi, o reformă a învățămîntului nu se poate restrînge la cîteva schimbări în planul de învățămînt, la cîteva potriviri și întocmiri, la mici ștersături și la adăugiri neînsemnate, care să nu jignească legea școlară, *ci ea cere o întreagă fundamentare, cu totul nouă, a întregului învățămînt, o aducere a școlii noastre în legătură cu întreaga noastră viață etnică, istorică și actuală.*

*

Scanned with OKEN Scanner

Școala noastră se apropie din zi în zi tot mai mult de punctul vicios, care e anul 1910, cînd legea *Apponyi* intră în vigoare în deplina ei putere. *Atîrnă, în prima linie de noi, să zicem: în deplina ei putere, sau în deplina ei neputință. Dacă ne vom trezi și ne vom pune pe lucru, vom putea face să se dovedească a fi cea de a doua.* Dar, pentru aceasta e nevoie de mai mult decît de vorbe, și anume de o *completă regenerare*, pornită din lăuntrul nostru... Aceasta va face mai mult decît asigurarea sub raport material a școlilor...

*

Fichte a pus, în celebrele sale „Cuvîntări către națiunea germană", rostite la 1808, cînd Berlinul era ocupat de francezi, ascultătorilor săi, care nu erau numai studenți, următoarele trei întrebări:

1. Este adevărat sau nu, că există o națiune germană și că ființa cea mai caracteristică și genuină a acestei națiuni este în timpul de față în pericol?

2. Mai merită sau nu să-și bată cineva capul cu ridicarea ei din halul în care se află?

3. Există vreun mijloc sigur și eficace, care să poată asigura o astfel de ridicare, și dacă da, care poate fi acel mijloc?

La aceste întrebări răspunde el însuși, constatînd că, da, există o națiune germană și ea trebuie menținută, întărită și eliberată, pentru că ea are de îndeplinit o misiune istorică. Dar cum? Răspunde *Fichte: „Nici o națiune ajunsă într-această stare de atîrnare, nu se poate ridica prin mijloacele obișnuite pînă acum. Unicul mijloc de scăpare e:* **formarea unei conștiințe cu totul noi, generală și națională"**.

Cuvintele acestea ale marelui cugetător german sînt de o valoare eternă: *nu prin cîrpeli se naște un popor, ci prin păstrarea neatinsă a caracterului său genuin; prin chemarea la viață a tuturor forțelor adormite, prin dezvoltarea acestora într-o direcție proprie lor, neinfluențată de idei searbede, venite de la alții — și prin ridicarea la cea mai mare potență a forțelor proprii.*

*

Scanned with OKEN Scanner

Noi (românii ardeleni) *sîntem datori față de noi înșine cu mai mult decît cu băgarea de seamă să nu supărăm susceptibilitatea unui ministru, care azi este și mîine nu mai este.*

Noi trebuie să ne ațintim privirea asupra pietrelor care rămîn, nu asupra apei care trece, și acele pietre sîntem noi, cei care am fost și vom fi, oricît le-am fi altora de neplăcuți.

*

Cei ce veghează asupra școlii noastre nu sînt în fiecare ceas și pretutindeni la posturi. Cîtă vreme învățătorimea noastră a prins groaza organelor politice, uitînd uneori că aceste organe sînt tari numai fiindcă sîntem noi slabi, se impune neapărat necesitatea luminării cît mai depline a punctului nostru de vedere.

*

Concesiile făcute de dragul limbii maghiare și de dragul unei păci himerice, nu sînt numai păgubitoare, ci și dezonorante pentru un popor.

*

Ce enormă pacoste e pentru viața sufletească a unui popor o limbă străină...![223]

Trădători sînt toți acei învățători, care fac, în limba străină, mai mult decît îi silește legea...

Împlinirea legii cu vîrf și îndesat, înseamnă uitarea datoriei față de noi înșine și recunoașterea dușmanului ca factor legal.

*

Noi nu sîntem niște copii ai nimănui. Noi am avut o istorie a noastră, pe care trebuie să o cunoaștem, pentru că ea condiționează însăși viața noastră, de azi și de mîine.

Pentru orice popor, *istoria proprie* este aceea care-i influențează în mod hotărîtor formarea personalității.

*

Scanned with OKEN Scanner

Sufletul este cea mai puternică armă, prin care se fac mai mari și mai multe minuni, decît prin armele materiale.

*

O mai puțin credincioasă clasă conducătoare (decît la poporul nostru) nu cred să se găsească la un alt popor.

*

Să nu ne temem că învățătura ungurească, ca atare, va putea distruge neamul românesc și va face să sporească dragostea față de poporul unguresc...

*

Planul de învățămînt al ministerului ungar nu înseamnă pentru noi nici un pericol, *dacă vom ști pune școlile noastre pe baze naționale solide.*

*

Fragmentele citate nu au nevoie de nici un comentariu deosebit; ele evidențiază în măsură suficientă deosebirea dintre concepția autorităților școlare superioare, de stat și confesionale, despre menirea școalei poporale românești din Transilvania și despre organizarea ei, și dintre concepția mea. Pentru precizarea și mai clară a acesteia din urmă, înșir în cele ce urmează și titlurile capitolelor lucrării mele, așa cum se găsesc în redactarea lor publicată mai tîrziu în volumul: „*Prolegomena la o educație românească*", apărut în 1941.

Lucrarea, în ansamblul ei, pleca de la „motto"-ul luat din *Carlyle* și reprodus la p. 269 a „Amintirilor" prezente, iar capitolele sînt:

1. Procedări greșite în reforma învățămîntului primar românesc din Transilvania
2. Școala primară trebuie să fie o pepinieră de cultură națională
3. E nevoie de o nouă fundamentare a întregului învățămînt primar
4. Un an fatal — sau un început de trezire?
5. Școală confesională — sau școală națională?

Scanned with OKEN Scanner

6. Cum se poate renaşte un popor?
7. Rolul şcoalei primare în procesul de renaştere a unui popor
8. Situaţia grea a şcoalei româneşti din Transilvania din cauza opresiunii maghiare
9. Puncte de plecare în construirea unei educaţii naţionale
10. Ce trebuie să fie limba românească în cadrul şcoalei primare
11. Limba literară şi limba populară în şcoala primară.
12. Cărţi de citire regionale
13. Limbă şi gîndire
14. Reforma învăţămîntului gramaticii
15. Limba naţională şi limba străină
16. Autonomia şcolilor confesionale române
17. Nu numai rezistenţă, ci şi acţiune pozitivă!
18. Cum trebuie conceput învăţămîntul istoriei în şcoala noastră primară
19. Istoria maghiarilor n-are nimic educativ pentru români[224]
20. Necesitatea unei istorii locale şi a unei istorii regionale ardeleneşti
21. Un exemplu concret de istorie locală
22. Mitologia românească în şcoala primară
23. Rolul educativ al legendelor şi tradiţiilor istorice
24. Istoria bisericească, ca istorie naţională
25. Slăbiciunea învăţămîntului religios de astăzi
26. Îndărăt, la prorocii cei mari!
27. Necesitatea unei Biblii şcolare
28. Ce se înţelege prin biserica „naţională"?
29. Educaţia religioasă trebuie să o promoveze întreg învăţămîntul
30. Naţionalizarea[225] învăţămîntului geografiei
31. Natura românească şi economia românească în şcoală
32. Aritmetică şi geometrie practică, conform trebuinţelor naţionale
33. Terminologia tehnică poporală în învăţămîntul despre natură
34. Desenul în serviciul educaţiei naţionale
35. Gimnastică respiratoare!
36. Învăţămînt în aer liber!
37. Cîntarea poporală în şcoala primară

Scanned with OKEN Scanner

38. Reforma învăţămîntului lucrului de mînă
39. Lărgirea noţiunii educaţiei practice
40. Renaşterea satelor printr-o nouă şcoală primară, practică şi naţională
41. Şcoală concentrativă-naţională, nu enciclopedică internaţională.
42. *Nu ne temem de pedagogia oficială ungurească, ci de greşita pedagogie oficială românească*

*

Cu toate gravele primejdii care ne înconjurau de pretutindeni, eu nu socoteam cauza noastră pierdută, aşa cum se obişnuise să creadă aproape toată lumea nu numai din Transilvania, ci şi din Regatul liber, ci eram convins că, prin credinţă, conştiinţă, luptă şi jertfă, totul poate fi încă salvat.

*

După cum era însă de prevăzut, dat fiind spiritul defetist care stăpînea pe cei ce trebuiau să ia hotărîrile, drumul pe care o porniseră conducătorii şcolilor noastre nu avea să se impresioneze prea mult de nici un avertisment sau argument venit din afară. „Ancheta“ Consistoriului mitropolitan de la Sibiu s-a întrunit într-o scurtă sesiune de lucru, dar nu în oraşul de reşedinţă al supremei corporaţiuni bisericeşti, cum ar fi fost logic, ci la Arad, în oraşul de reşedinţă al preşedintelui „anchetei“. Acolo bunii români şi bunii creştini, în mîna cărora un anumit „duh sfînt“, ocazional improvizat, a depus soarta mult bîntuitei noastre şcoli confesionale, luînd ca bază de discuţie planul de învăţămînt de pînă atunci, i-au adus modificările care credeau că le erau impuse de planul statului. Mai tăind de ici cîte ceva, mai adăugînd dincolo altceva, mereu cu grija de a nu nemulţumi pe cei în mîna cărora era şi pîinea, şi cuţitul, „ancheta“ a făcut un nou plan de învăţămînt, pe care l-a trimis, apoi, Consistoriului mitropolitan, unde secretarul, bătrînul avocat care făcea în fiecare lună „naveta“ între Oradea Mare şi Sibiu, i-a mai adăugat cîteva „retuşări“ şi „remanieri“, tocmai bune pentru ca, pînă la urmă, să poată ieşi din toată treaba o veritabilă *„Monstruozitate pedagogică-literară“*, cum am fost nevoit să o calific într-un articol publicat sub acest titlu în „Tribuna“ din Arad, îndată ce am aflat despre ea şi în care am cerut înlăturarea grabnică a acelei nemaipomenite ruşini.

Scanned with OKEN Scanner

Pînă la sfîrșit, „factorii răspunzători", în totală neputință de a opune ceva argumentării din coloanele „Tribunei" — articolul meu nu fusese semnat — au aflat de bine să considere totuși faimosul plan de la Arad, care între timp fusese tipărit și introdus ca obligatoriu în școli, drept nul și neavenit și să ia măsuri pentru întocmirea unui alt plan, de către o comisie nouă, al cărei secretar aveam să fiu eu, care între timp mă înapoiasem de la Jena.

Momentul acesta — pe care cred că este interesant să-l fixez aici — n-a fost lipsit de un anumit dramatism, determinat de conflictul acut dintre opinia publică pedagogică românească a Ardealului, ce se cristalizase ca urmare la presiunea politică a Budapestei, dar și ca urmare la propria noastră tîndăleală și lașitate și între atitudinea mea, fixată în chip categoric atît în seria de articole trimise de la Jena, care preconiza nu o nouă petecire oarecare a vechilor planuri, ci o fundamentare radicală a întregului învățămînt cît și, mai pe urmă în articolul-trăsnet trimis de la Sibiu, unde mă înapoiasem între timp, intitulat: *„O monstruozitate pedagogică-literară"*. Conflictul părea cu neputință de înlăturat prin faptul că, în timp ce eu eram pentru lupta cu orice risc împotriva situației date, cealaltă parte era pentru „acomodarea la situație".

Situația se complicase și mai mult prin faptul că cel mai de seamă pedagog ortodox[226], *dr. Petru Șpan*, luase și el cuvîntul în publicitate, pronunțîndu-se, într-un articol de fond din revista sa „Vatra școlară", cu privire la *„Alcătuirea planurilor de învățămînt"*. Viteazul moț, socotit, cu drept cuvînt, ca un stegar neînfrînt al școalei românești, nu mai putu ține nici el piept avalanșei și se alătură și el „minților rezonabile" și oamenilor „cu simț de răspundere". În articolul său, *P. Șpan* spunea, printre altele, următoarele:

> „Îndeobște alcătuirea unui plan de învățămînt pentru o anumită categorie de școale se face utilizînd planurile deja existente la alte popoare mai civilizate. Noi, românii din această patrie, *siliți să ne acomodăm planurilor oficiale, lucru natural, luăm planul statului și-l traducem; ori apoi, voind să ne păstrăm o oarecare independență, îl prelucrăm ici-colea, cum ni se pare mai potrivit*. De cele mai multe ori se întîmplă, că la făurirea acestor planuri nu se mai ascultă bărbații de școală, ci pro forma se constituie o anchetă, în care se cheamă prietenii mai mult sau mai puțin înzestrați cu adevărate cunoștințe pedagogice. Planul de stat ne stă la îndemînă,

iar planurile de mai înainte, de asemenea alcătuite după cinozura planurilor oficiale, iarăşi le avem, şi acum o zi, două adăugăm şi ştergem la planul existent şi în vreo cîteva şedinţe îl dăm gata.

Doară nici că s-ar putea altfel în situaţia de faţă, cînd ingerinţa din afară devine tot mai cutezătoare. Încă înainte de aceasta cu un deceniu ne era dată posibilitatea de a ne forma noi planul de învăţămînt după plac. Atunci se puteau face discuţii în jurul acestuia şi se putea alcătui mai în conformitate cu trebuinţele vieţii poporului român. Astăzi sîntem nevoiţi să ne mişcăm în cadre mai înguste, *aşteptînd libertatea dorită* a învăţămîntului, pe care să-l conducă şi îndrepte numai rezoanele pedagogice.

Nouă, celor din această patrie, nu ne este dat să facem ştiinţă pedagogică independentă, ci sîntem, mult-puţin, determinaţi de aşa numita pedagogie oficială.

Dacă ni s-ar da libertatea de a face ştiinţă pedagogică, atunci cu drept cuvînt s-ar putea pretinde, ca şi planul de învăţămînt să fie întocmai după idealul de cultură al neamului nostru" (s.n.).

Precum se vede, bunul meu dascăl de la seminarul din Sibiu aştepta ca „*să ni se dea*" mai întîi libertatea de a face ştiinţă pedagogică, pentru ca, apoi, să putem face un plan de învăţămînt normal. Dar, *cine* să ne dea şi *cum să ni se dea* acea mult dorită libertate? S-o aşteptăm plocon de la guvernul şovin? Zadarnică aşteptare! *Libertatea nu se cerşeşte, ci se cucereşte. Prin lupte, prin riscuri, prin suferinţe, prin jertfe.* Iar Ardealul de astăzi nu mai era cel de la 1848, cu d-alde *Şaguna, Bărnuţ, Iancu* şi atîţia alţii...[227]

*

Cînd preşedintele comisiunii, *Roman Ciorogariu,* director al seminarului din Arad, mai tîrziu episcop de Oradea, cu care stabilisem la întoarcerea de la Jena o strînsă colaborare în calitatea lui de stîlp al „Tribunei" — după cum voi arăta mai încolo — a apelat la mine la sfîrşitul primăverii anului 1910 să primesc sarcina de membru şi mai ales de secretar al acestei comisii, am dat mai întîi un răspuns negativ. I-am spus că neputîndu-mă acomoda vederilor oficialităţilor de la Sibiu şi de la Budapesta, voi rămînea de unul singur cu vederile mele. *Ciorogariu* comunică atunci bătrînului, dar încă

deosebit de agerului mitropolit *Meţianu*, răspunsul meu, însoţit de declaraţia că el, fără mine, nu înţelege să se înhame din nou la o operă dinainte condamnată. După această întîlnire cu capul bisericii, *Ciorogariu* veni la mine cu ramura de măslin în mînă, stăruind, cu o rară putere de persuasiune, să accept rolul de „grădinar înţelept", care ştie să altoiască mlădiţa nobilă în trunchiul sălbatic, realizînd soiuri noi de fructe, superioare nu numai trunchiului, ci şi mlădiţei. El s-a declarat nu numai de acord cu concepţia mea, dar se făcea forte să lupte pentru realizarea cît mai deplină a ei: păstrînd „butucul", care este planul statului şi pe care nici o putere din lume nu-l poate înlătura, deocamdată, mi se dădea mînă liberă să altoiesc în el toate mlădiţele cele mai de soi pe care le voiam eu.

Am găsit acceptabilă această ingenioasă soluţie solomonică, cu rezerva de a da un răspuns definitiv după ce voi vedea părerea comisiei în legătură cu partea introductivă, de principii şi ideologie, a planului şi mai ales a bogatului „Îndreptar metodic", care îl precedă.

Atitudinea aceasta rezervată mi-o impunea o serie întreagă de motive. Pe de o parte, din moment ce preşedintele comisiei mi-a pus în vedere, în mod direct providenţial, sarcina de „grădinar" iscusit al acesteia, eu nu mai puteam refuza colaborarea cu ea. Dimpotrivă, era o înaltă datorie morală de a îmbrăţişa o asemenea perspectivă de-a dreptul minunată. Dar, pe de altă parte, cine-mi putea garanta că, pînă la urmă, asigurarea dată de preşedinte, într-un moment excepţional de critic, nu va rămînea o simplă vorbă?

Şi mai delicată era situaţia creată şcoalei noastre prin graba condamnabilă a fraţilor de la Blaj, care au acceptat aproape orbeşte întreg planul statului, dimpreună cu bogatul îndreptar metodic, de peste 300 de pagini, pe care le-au trimis la minister spre aprobare — *deşi legea nu prevedea o asemenea obligaţie* — şi pe care, după aprobarea gratuită, le-au tipărit şi pus în circulaţie. Alte confesiuni, de exemplu cea evanghelică-luterană săsească, nu şi-a potrivit noul ei plan după al statului şi nu s-a înhămat cîtuşi de puţin nici la prevederile „Îndreptarului metodic" de la Budapesta. După „cei trei paşi înainte", făcuţi de confraţii de pe Tîrnave, ne mai puteam noi permite luxul de a face înapoi cei trei paşi care puteau fi fatali? Eu mă făceam forte să încerc, cu orice risc, marea cu degetul, dar făceam dependentă decizia mea definitivă de atmosfera pe care o voi găsi în plenul comisiei.

Scanned with OKEN Scanner

Am elaborat, în consecinţă, „partea generală“ a „Îndreptarului metodic“, care avea să fixeze, pe de o parte, ideile conducătoare cu privire la „educaţie“, pe de alta, pe cele în legătură cu „organizarea învăţămîntului“ şi cu „disciplina“.

Ce teribilă sarcină de Sisif, condamnat să dea un curs cu totul deosebit torentului pornit năvalnic de la Budapesta şi îmbrăţişat cu efuziune la Blaj! De atîtea ori, în cursul lucrării, mi s-a părut absurdă întreaga mea trudă. Capitularea fraţilor greco-catolici părea că trebuie urmată în mod necesar de capitularea noastră. Nu se întrevedea nici cea mai mică speranţă în sensul că Ministerul ar fi fost dispus — de dragul cui? — să aprobe un plan şi un îndreptar metodic ortodox[228], axat pe o linie contrară celui oficial şi celui cu care fusese de acord Blajul. De cîteva ori am fost tentat să pun condeiul de o parte şi să-i comunic părintelui *Ciorogariu*, la Arad, revenirea mea asupra angajamentului luat într-un moment de prea mare optimism. De fiecare dată, însă, m-am răzgîndit totuşi, zicîndu-mi că niciodată nu sînt definitiv excluse „minunile“! De ce să nu le atribuim un rol şi în împrejurările în care ne aflăm noi acum? Cine poate şti ce vrea soarta cu noi în ceasurile acestea de cumplită încercare? Dacă „ironia sorţii“ a fost atît de crudă cu fraţii „din cealaltă stranã“, cine ştie dacă nouă nu ne va arăta faţa sa zîmbitoare şi plină de afecţiune, care să ne îngăduie de a ajunge teferi la liman.

Nu i-am mai scris deci nimic bunului meu duhovnic şi am prins de fiecare dată din nou condeiul în mînă, nemaidîndu-i odihnă pînă ce n-am pus ultimul punct pe lucrarea care avea să hotărască soarta şcolii şi soarta mea: *ori cucerim împreună reduta inamică, ori ne rostogolim în neant. À la guerre, comme à la guerre,* — acum nu mai mergea cu acomodarea, cu tergiversarea, cu duplicitatea, cu abilitatea, cu trădarea sau cu frica.

*

Voi arăta aici în scurte cuvinte — ca o digresiune — cum am rezolvat la scurt timp după întoarcerea de la Jena această problemă a „quadraturii cercului“ şi a „împăcării apei cu focul“.

Planul statului, „butucul“, în care trebuia să altoiesc mlădiţele mele, considerate „nobile“, avea ca axe cîteva idei dominante: pe de o parte: „Dumnezeu, Regele, Patria“, pe de alta: Statul naţional unitar maghiar, spiritul naţional maghiar

Scanned with OKEN Scanner

și limba maghiară. Planul de la Blaj îmbrățișase — cum am spus — fără rezervă, toate acestei idei. Situîndu-mă pe dreptul de autonomie al bisericii noastre, garantat de însăși Maiestatea Sa împărătească-regească, eu am lăsat cu totul la o parte ideile de mai sus, punînd în locul unui „Dumnezeu" vag și incolor, care putea să fie și panteist, și mozaic, și mahomedan, și în locul unui „rege" care ne-a trădat, după ce ne-am vărsat sîngele pentru el și a unei „Patrii" vitrege — pe *Hristos*, așa cum a fost el conceput de sufletul românesc și creștinesc al neamului meu — apoi *Neamul, Biserica ortodoxă română și Patria*, concepută ca mama care ocrotește cu aceeași dragoste pe toți fiii săi și la sînul căreia trebuia să găsim întotdeauna alinarea cea mai duioasă. În jurul acestei idei conducătoare urma să se desfășoare întreaga activitate educativă și instructivă a școalei confesionale ortodoxe române, accentuată mereu ca o entitate de drept și de fapt, lucru cu totul necunoscut de planul de la Blaj, care nu amintea nici o singură dată nici caracterul „greco-catolic" al școlilor cărora se adresează, nici caracterul „românesc" al acelora.

Paralel cu această inversare radicală a ideologiei guvernului șovin, am mai introdus un al doilea punct cardinal în planul nostru și anume postulatul *„Normalității planului de învățămînt"*, care — ziceam eu, condus de intenția de a răsturna întreaga economie a legii *Apponyi* — „exclude tendințele unilaterale, care pretind ca cutare sau cutare materie de învățămînt să le predomine pe celelalte". Acest principiu, continuam eu, pretinde ca „nici unei singure materii să nu i se dea o extindere prea mare, prin care ar suferi celelalte, ci fiecare să stăpînească numai atîta lucru, cît e firesc să stăpînească. Favorizînd, dintr-o cauză sau alta, un anumit obiect, vom putea presta eventual mai mult în direcția respectivă, printr-o astfel de procedare *se stinghерește*, însă, *acțiunea educației armonice*. Un plan normal va trebui să evite asemenea extreme și să mențină proporțiile firești ale fiecărei materii aparte. Întemeiat pe *„ultimele rezultate ale pedagogiei științifice din Germania"*, reprezentată prin profesorul *W. Rein*, am stabilit liniile unui asemenea „plan normal", pe care-l opuneam planului oficial al statului, eludînd astfel întreg eșafodajul artificial prin care acesta impunea școalei noastre, pe de o parte, învățarea într-o măsură exorbitantă a limbii maghiare, pe de alta, educația patriotică în sens unilateral unguresc.

Mă întrebam: O să meargă ministerul pînă acolo, încît să

Scanned with OKEN Scanner

tragă linie peste „rezultatele pedagogiei germane moderne“ și să-l dezavueze pe W. *Rein*, invocat de mine ca suprema autoritate în materie? Ei bine, s-o vedem și pe asta!

*

La Arad, plenul comisiei a aderat, în unanimitate, la punctele mele de vedere, dar nu fără a-și arăta teama, dacă nu chiar certitudinea că la rîndul său Consistoriul mitropolitan nu va avea curajul să prezinte ministerului, spre aprobare, o asemenea lucrare „revoluționară“, care ar putea fi ușor considerată ca un „act antipatriotic“, dacă nu chiar ca un act de „trădare de patrie“. Dar, chiar dacă, prin minune, Consistoriul mitropolitan ar înainta ministerului lucrarea așa cum va ieși pe baza noilor directive, o a doua minune i se părea exclusă: niciodată stăpînirea de la Budapesta nu va încuviința rebeliunea de la Sibiu.

Prima minune — cu cîștigarea comisiei de partea ideilor mele — fiind împlinită, lucrările comisiei s-au desfășurat „normal“: principiile enunțate în partea introductivă a „Îndreptarului metodic“ au fost introduse, sistematic, în întreaga lucrare, care a căpătat, prin aceasta, nu numai culoare, ci și viață, spre deosebire de restul lucrărilor de acest fel, care, lipsite de sinceritate, credință și convingeri, se nasc din capul locului fade și moarte.

După prima minune a urmat, în curînd, a doua. Consistoriul mitropolitan a luat, grosso modo, act de lucrarea comisiei, dîndu-mi o nouă însărcinare, echivalentă cu aceea cunoscută astăzi în practica editurilor de stat sub numele de „redactor de carte“, în drept să dea lucrării făcute de un „colectiv“ oarecare, forma definitivă pe care o crede el cea mai bună și potrivită[229]. Trecută și această etapă, autoritatea supremă bisericească, într-un moment fericit de inconștiență sau de inspirație specială, a trimis lucrarea la înalta stăpînire, spre aprobare. Spre marea surprindere, dar și satisfacție a noastră, de la minister ea a fost înapoiată, după cîteva săptămîni, doar cu îndrumarea de a se corecta cîteva virgule și cîteva greșeli de transcriere, urmînd să fie apoi din nou înaintată. De ideile directive, de principiile conducătoare, de spiritul dominant al lucrării, nici cea mai mică amintire sau măcar aluzie. Nu-ți venea să crezi ochilor!

N-a trecut prea multă vreme și lucrarea noastră a făcut înapoi drumul din falnica metropolă de pe malurile Dunării

Scanned with OKEN Scanner

spre modestul tîrg de pe malurile Cibinului. Pe frontispiciul ei purta magica formulă:

„A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter 73311/1911 sz. a. Kelt leiratával jovâhagyatott"

Ceea ce înseamnă: „Prin rescriptul nr. 73311/1911 al Ministerului de culte și instrucțiune publică regesc maghiar — aprobat".

*

S-a implinit astfel, spre uimirea tuturor necredincioșilor, și a treia minune, pe care eu am atribuit-o întotdeauna marelui meu dascăl de la Jena, Wilhelm Rein. Feudalismul și șovinismul de la Budapesta n-a cutezat totuși să dea lupta cu el. Inchizînd ochii asupra „revoluției" de la Sibiu[230], a trecut, în mod elegant, la ordinea zilei, ca și cînd nimic nu s-ar fi întîmplat...

După această digresiune, revin la ultima perioadă, aceea a încheierii studiilor mele la Jena.

A doua etapă a evoluției mele pedagogice din acest centru s-a soldat deci cu satisfacția de a fi putut trage liniile mari ale concepției pedagogice menite a servi drept fundament al activității mele practice din viitor. Această concepție, care a crescut odată cu mine, mai puțin din teorii și mai mult din realități concrete ale vieții din trecut, din prezent și din viitor ale neamului meu și ale umanității, avea desigur un caracter „național", dar într-un sens oarecum deosebit de cel cunoscut de obicei sub acest nume. Determinarea de „național" nu o punea într-o poziție negativă față de concepția „internațională", dimpotrivă, mai curînd o încadra în aceasta, dar nu mecanic, ci organic. „Pedagogia românească" a mea nu deriva dintr-o conștiință de rasă în sensul fascist de mai tîrziu, fie politic, fie cultural, fie economic, fie religios, ci din faptul diversității și varietății naturale a vieții umantății, manifestată prin limbă, suflet, conștiință, destin, pămînt și cer. „Naționalul", „românescul" în concepția mea este, în realitate, mai curînd „social" de nuanță senină și armonică românească. El nu are nimic ofensiv, în conținutul și obiectivele lui, ci e pur defensiv, dar nu static și mecanic, ci activ, militant și de-a pururi creator în toate domeniile și cu predilecție în cel spiritual. El nu tinde spre cuceriri de teritorii străine, nici să-și creeze colonii de nici un fel. Șovinismul, ale cărui caractere barbare poporul nostru a avut prilejul să le cunoască, pe pro-

pria sa piele, [. . .] îi e cu totul străin. El înţelege „coexistenţa paşnică“ şi „pacea eternă între popoare“ nu ca un rezultat al „tratativelor“ diplomatice de la „masa verde“, ci drept o consecinţă firească, automată, a întronării spontane, sincere şi frăţeşti, a dreptăţii — în locul forţei — a adevărului — în locul protocolului, diplomaţiei şi minciunii, a frăţiei adevărate — în locul „pacturilor“ de colo sau de dincolo, a dragostei creştineşti, care are ca ideal suprem înfăptuirea, pe pămînt, a „împărăţiei cereşti“[231].

Este adevărat că în cursul celor 35 de ani de activitate a mea pe terenul pedagogiei — luat cuvîntul într-un sens foarte larg — n-am ajuns să duc în stadiu de cristalizare completă şi definitivă concepţia de mai sus. Cauza adevărată a acestei defecţiuni rezidă în faptul exprimat în vechea maximă: „*Ars longa, vita brevis*“. O singură viaţă de om nu este în stare să ducă la capăt toate gîndurile care au agitat mintea bietelor fiinţe efemere umane ce-şi proiectează umbrele fugare peste munţii, cîmpiile şi apele acestei minuscule şi totuşi atît de prezumţioase planete, care este Pămîntul, din care am fost luaţi şi în care ne vom întoarce, rînd pe rînd, cu toţii. . .

Dar dacă n-am reuşit să încheg într-un „sistem“ concepţia mea despre „pedagogia românească“, paguba nu este tocmai atît de mare, precum ar părea la prima vedere. Convingerea mea este că „sistemul“ nu este totdeauna cea mai fericită soluţie nici în ştiinţă, nici în viaţă. De cele mai multe ori valorează incomparabil mai mult decît sistemul, personalitatea umană a purtătorilor de gînduri şi viaţa lor determinată de acele gînduri. N-au creat „sisteme“ nici *Socrate*, nici *Isus*, nici *Budha*, nici *Francisc de Assisi* . . .

Las, totuşi, în urma mea, cîteva frînturi concrete pe marginea preocupării de căpetenie a vieţii mele: primul curs, de un an întreg, ţinut la Universitatea din Cluj, intitulat „*Prolegomena la pedagogia românească*“ (rezumatul în: Anuarul Universităţii pe 1921—1922, iar lecţia de deschidere în: Prolegomena la o educaţie românească, Bucureşti, 1941). „*Prolegomena la o educaţie românească*“ — un volum de XVIII + 904 pagini, pe care critica contemporană l-a apreciat cu destulă înţelegere şi „*Puncte cardinale pentru o concepţie românească a educaţiei*“, Sibiu, 1944, 100 pagini, lucrare de dimensiuni reduse, care, cuprinde, totuşi, într-o formă cît se poate de concisă, ceea ce aş putea numi „*Testamentul unui pedagog român, pe care pedagogia străină nu l-a zăpăcit*“.

Scanned with OKEN Scanner

XX. A TREIA ETAPĂ DE FORMAȚIE DE LA JENA: INIȚIERE MAI ADÎNCĂ ÎN POLITICA ȘCOLARĂ ARDELEANĂ-ROMÂNEASCĂ

Dacă prima etapă a formării mele ştiinţifice la Jena a constat în aprofundarea, pe temeiul pedagogiei generale, a filozofiei şi a dreptului, a noii teme pedagogice, puse de mine, a *utraquismului modern*, respectiv a bilingvismului în şcoala poporală şi dacă a doua etapă a marcat-o încercarea de constituire a unei *pedagogii româneşti*, a treia etapă se caracterizează prin preocuparea în direcţia unei *politici şcolare româneşti ardelene*, care să poată fi suportul solid pentru susţinerea şi promovarea celor precedente. Nu putea fi vorba, desigur, de o lucrare sistematică, de proporţii, asupra acestei teme, ci doar, deocamdată, de punerea unor probleme practice de actualitate şi de stabilirea unor concluzii menite să dea directive, luînd locul improvizărilor de ultimă oră, care au împiedicat în chip prejudicios orice acţiune de consolidare a şcolii noastre.

În acest sens, în timpul petrecut la Jena am pus în discuţie publică, prin articole tipărite în *„Tribuna“* din Arad, în *„Telegraful român“* din Sibiu şi în *„Biserica şi şcoala“* din Arad cîteva probleme-cheie ale politicii şcolare a vremii, dezvelind nu atît latura politică, juridică, economică şi pedagogică a lor, cît pe cea de ordin social, etic şi naţional. Semnificativ pentru această latură a activităţii mele din acea vreme este tonul critic de o mare vehemenţă împotriva autorităţilor superioare bisericeşti şi a intelectualilor, pe care îi consideram a fi cei mai mari vinovaţi pentru starea ticăloasă în care se găseau şcolile noastre.

Reţin aici, în această ordine de idei, cîteva fragmente din primul meu articol de această natură, publicat în „Tribuna“ din 1909, sub titlul *Politica noastră şcolară*[232] şi precedat, programatic, de aceste versuri ale poetului *Fr. Schiller*, odinioară profesor al universităţii la care eu eram acum elev, şi mai mult decît atît: mare profet etic al vremii sale şi al poporului său:

Unwürdig ist die Nation, die nicht ihr Alles freudig setzt an ihre Ehre (Nemernică e naţiunea care nu pune în joc, cu bucurie, totul pentru onoarea sa).

„Majoritatea momentelor din lupta pentru cultură naţională prin şcoli sînt regretabile şi condamnabile. Noi

nu ne-am pătruns de seriozitatea și gravitatea cauzei, ci ne-am restrîns la mici cîrpituri și spoieli ușoare, acolo unde era vorba de o lucrare vastă și întemeiată. Forurile noastre bisericești n-au priceput în fața cărei probleme serioase se află, iar opinia publică, neorientată, ca de obicei, s-a mărginit la o ocazională luare la cunoștință a celor ce se petrec și cel mult la o generozitate de cîteva coroane, cu care credea că se va putea mîntui școala...

Ce-au făcut acestea (forurile bisericești)?... Nimic!... *Consistoriile noastre n-au luat niciodată în serios chestia școlară*, fiind ocupate totdeauna cu alte probleme... Aproape pretutindeni afacerile școlare sînt girate de persoane bisericești care n-au nici un fel de pricepere pentru școală. În acest punct sîntem cu desăvîrșire ridicoli. În două din cele trei consistorii, de exemplu, referenții școlari sînt absolvenți ai facultății teologice din Cernăuți!...

Singura preocupare a acestora pare a fi, în timpul din urmă, aceea de a corespunde așteptărilor guvernului, preocupare care nici nu dă greș.

Datoria noastră nu se poate restrînge la aceea de a face pe placul guvernului, oricît de mult consistoriile noastre ar fi de această părere...

(Pentru salvarea școlilor primare) la Sibiu s-a pus baza *„Fondului cultural" de bani și se crede că acesta poate ține locul unui fond cultural de idei și de muncă sistematică...*

...Greșeli peste greșeli în politica noastră școlară, greșeli care dacă nu se vor repara cu cea mai mare grăbire, vor da întreaga noastră școală de mal".

Trebuie să amintesc, pentru înțelegerea dreaptă a rîndurilor de mai sus, că ele au fost scrise în urma măsurii prin care profesorul seminarial *Ioan Lupaș* — cel mai bine pregătit pentru cariera de om de școală — cu studii de completare la Berlin, a fost numit protopop la Sălișteă, în loc să fie ținut, la catedra lui, din care în curs de patru ani izbutise să facă un amvon și o tribună, cum arareori s-a mai întîmplat în istoria școalelor noastre. De un om ca *Lupaș* era o și mai mare nevoie la conducerea afacerilor școlare, care, de la 1907 încoace, ajunseseră la marginea prăpastiei. Eu stigmatizam pro-

Scanned with OKEN Scanner

cedarea consistoriului drept o crimă națională, care-mi dădea dreptul să apostrofez în cuvinte grele un asemenea fapt de patentă inconștiență.

*

Un al doilea articol, tot în „Tribuna", intitulat: *„Catehizarea și furia politică"*[233], analiza, sub aspecte noi și delicate, măsura ministerului de a se preda învățămîntul religiei în școlile de stat, elevilor români, în limba maghiară. Măsura aceasta se prezenta ca o barbarie, pe care trebuia să o repudieze orice suflet omenesc. Dar, prin anumite aderențe rușinoase ale ei, de care eram vinovați noi înșine, de sus pînă jos, problema aceasta lua o înfățișare și mai gravă. Prin multe locuri, preoții noștri, care aveau și însărcinarea de catiheți în școlile de stat și care, pentru această însărcinare primeau de la stat o oarecare remunerație bănească, se arătau aplicați să împlinească dispoziția ministerului, numai să se poată bucura mai departe de pomana oferită de stăpîn.

Împotriva dispoziției ministeriale, autoritățile noastre bisericești au înaintat ministerului „remonstrații" foarte energice, dar era de prevăzut că acesta nu va reveni asupra măsurii odată luate și că, în consecință, nu va putea fi oprită nici cascada preoților slabi, lihniți după coroanele corupătorilor de suflete.

Pe marginea acestui moment, cu două aspecte la fel de grave, am scris articolul amintit, din care reținem, după atîția ani, următoarele:

> („Măsura lui *Apponyi*") urmărește aducerea noastră în acea situație, în care sînt, pe alocurea, slovacii, și vîrîrea limbii maghiare și în biserică...
>
> Acestea-s perspectivele de dragul cărora se avîntă în înălțimi amețitoare *Apponyi* și-și ia refugiul la măsuri, pe atît de draconice, pe cît de disperate... Și se vor și realiza — *dacă vom fi noi oameni slabi!*
>
> Dar atunci nici nu mai merităm o altă soartă, decît aceea de a fi dezarmați de cea mai hidoasă lepădătură".

În aceeași chestiune am scris și un al doilea articol, acesta în organul mitropoliei de la Sibiu, care l-a publicat în fruntea gazetei, ca editorial, sub titlul simplu *În chestia catehizării:*

> Dacă nu ne-am afla sub forța majoră — ziceam eu, printre altele — *revolta noastră nu s-ar mărgini la protestări prin cuvînt...*

Protestăm, da; dar ne mai rămîne și în afară de asta ceva de făcut. Lucrul principal urmează *după* această protestare. Dacă glasurile noastre, ieșite dintru adîncuri, se vor sparge, ca de obicei, de peretele indiferentismului și al *urei de rasă*, ne incumbă categorica datorie de a dovedi că *nu sîntem niște simpli viermi tîrîtori*, mulțumiți cu hrana materială, ce le lungește viața cu încă o zi, *ci sîntem creațiuni în care vibrează suflarea lui Dumnezeu pentru altceva decît pentru împăcarea foamei și a setei*, că *sîntem ființe ce trăim pentru un ideal*, și că în drumul spre acel ideal nu sînt în stare să ne oprească piedici de ordin material, ca pe cea din urmă vietate inconștientă. Nu renunțăm la cele materiale, căci ele ne înlesnesc mergerea înainte și ar fi o iluzie deșartă dacă am crede că se poate trăi numai cu duhul; dar nu le putem socoti ca stăpîne ale noastre, ci ca simple slujitoare pentru ajungerea scopului înalt. Ținem la ele, dar numai pînă în acea clipă în care ni se spune: ele sînt mai mari ca idealul vostru și trebuie să renunțați la acesta, dacă vreți să mai beneficiați de ele.

Într-o astfel de clipă, un om care mai ține cont de menirea sa, nu mai poate sta la îndoială să se hotărască pentru respingerea darului danaic și satanic — el va rămîne la idealul său și *o va face aceasta cu o necesitate internă inexorabilă*.

Ca un singur om trebuie să simtă și un popor, în momente în care i se pune la încercare cinstea, demnitatea și idealul său; el trebuie să respingă și în fapte, aceea în contra căruia i se revoltă sufletul. Dacă s-ar mulțumi cu un platonism timid, dacă n-ar avea și curajul faptei, *ar fi o scandaloasă lepădătură*, care nici nu e vrednică să fie tratată altfel de cum e, de către cei puternici.

*

Predarea religiei în ungurește, numai de dragul căpătării și mai departe a banului lui Iuda, n-ar fi o monstruoasă batjocorire a însuși Dumnezeului creștin?...

Un popor care-și rezumă întregul rost al vieții în acoperirea mizeriilor materiale, trebuie strivit, încît nici pomenirea să nu-i mai rămînă.

*

Scanned with OKEN Scanner

Să nu credem că am fi cei dintîi din lume care am face operă plăcută lui Dumnezeu și fără răsplată, și care am răspîndi cuvîntul adevărului numai de dragul adevărului, iar nu al banului... (Urmează apoi un exemplu recent din Franța privitor la devotamentul apostolic al preoțimii franceze). După separarea bisericii de către stat în Franța, preoțimea a rămas fără nici o retribuție, în afară de aceea pe care le-o dau credincioșii pentru unele servicii. Și ce credeți că a făcut această preoțime? Credeți că a lăsat copiii de școală fără învățătură religioasă, numai fiindcă nu i se mai plătea pentru asta și pentru că i s-a interzis de a-și mai pune piciorul în școală? Doamne ferește! În momentul în care s-au închis ușile școlilor pentru preoți, s-au deschis mai ales acelea ale bisericilor: nemaiputîndu-se ține catehizația în școli, a început a se face în biserică. Scriitorul acestor rînduri a fost adînc emoționat văzînd în biserica sfîntului Petru din Nancy cum se ținea în același timp oră de religie cu patru clase, de către patru preoți, în fața a patru altare — și nici un preot nu primea nici un filer pentru „osteneala" lui...

Și în Franța întreagă e așa! În locul celor două, trei ore de religie, preoții țin acum cinci, șase ore pe săptămînă. Și acești preoți n-au, în foarte multe cazuri, nici case parohiale, nici eclezie, nici sărindare, nici parastase, nici prescuri, și foarte adesea sînt nevoiți a îmbrățișa diferite meserii pentru a nu muri de foame. Îi întîlniți ca chioșcari de ziare, pantofari, scriitori etc., dar în nici o astfel de calitate ei nu-și uită de catehizație, căreia îi consacră în fiecare zi atîta timp de cît au nevoie tinerii creștini de prin școli. Trebuințele sufletești ale *acestora* și conștiința răspunderii în fața lui Dumnezeu e cinozura după care se iau, iar nu propriile mizerii, pe care o muncă devotată le întunecă și le face suportabile.

Încă un singur exemplu. În Alsacia-Lorena (care la 1908 era sub ocupație germană n.n.) învățămîntul religios cade în competența învățătorului... Preotul nu este împiedicat de a se îngriji și el de învățămîntul religios în afară de orele de școală. Legea nu-l oprește, dar nici nu-l obligă. Îl obligă însă o altă lege mare, care e în interiorul său și care-i grăiește mai puternic decît orice porunci lumești. Și preotul francez, care știe că învățătorul laic (german), plătit de stat pentru ca să nu-i crească copiii francezi în spirit francez, nu se poate apropia de sufletul ele-

Scanned with OKEN Scanner

vilor, se coboară el zi de zi, un ceas-două, în mijlocul lor și-i învață frica lui Dumnezeu, așa cum știe el. Nu există preot care să n-aibă pe zi cel puțin o oră de religie cu elevii trecuți de 12 ani, pe care îi pregătește pentru „comuniune“...

Și toată această muncă — fără nici o răsplată! Înțelegeți voi, cei care aveți urechi de auzit?“

Nu știu cîți dintre cei cu urechi de auzit, vor fi înțeles cuvintele mele, dar *cineva* le-a înțeles și și le-a pus la inimă — mai mult chiar, și-a făcut din ele o înaltă problemă de conștiință. Și acesta a fost însuși bătrînul mitropolit al Ardealului ortodox, *Ioan Mețianu* de la Sibiu, care nu s-a sfiit ca într-o pastorală specială a sa, să dea drept exemplu pe preoții francezi romano-catolici. Probabil că dacă articolul meu n-ar fi apărut în „Telegraful“ ortodox, el ar fi servit ca temei și pentru o pastorală de-a mitropolitului de la Blaj...

În orice caz, accentul principal al articolului meu nu era pus pe barbaria șovinismului unguresc, ci pe conștiința omenească, creștinească și românească a preoțimii noastre și pe conștiința demnității noastre ca popor ce merită să trăiască. El se ridica cu ultima energie împotriva oportunismului unei mari părți a preoțimii și împotriva lașității și inconștientei devenite tot mai generale pe urma înhămării bisericii la carul statului, prin acceptarea darului danaic al *„congruei“*, care a demoralizat adînc preoțimea și prin ea întreaga noastră viață obștească[234]. *Dacă în articolul meu n-am pus, pe față, chestiunea separării bisericii de stat, în tot cazul, am subînțeles-o.*

Problema separării bisericii de stat n-a fost o problemă prea populară la noi și aceasta, pe de o parte, din cauza miopiei conducătorilor neamului nostru, clerici și laici, pe de alta, din cauza sciziunii noastre confesionale, care împiedica aproape orice inițiativă importantă în viața noastră națională. Dacă, prin imposibil, ortodocșii ar fi ajuns să se separe de stat, greco-catolicii ar fi refuzat să facă și ei un asemenea gest, ceea ce ar fi adîncit și mai mult contrastele sociale și naționale ale celor două fracțiuni ale poporului[235].

În ce privește convingerea mea cu privire la această gravă problemă de viață a poporului nostru, eu am formulat-o, la 1909 în chipul următor, într-o însemnare care s-a păstrat dintre puținele urme rămase nedistruse de dintele vremii atît de neprielnice din ultima jumătate de veac:

„Statul vrea să ne ia congrua. Ducă-se cu ea cu tot! Căci și așa o s-o pierdem cît de curînd.

Scanned with OKEN Scanner

În întreaga lume cultă se manifestă, de secole chiar, tendința de a separa biserica de stat... Este o cerință imperativă a mentalității moderne.

Toleranța și libertatea, pe asta se bazează curentul acesta de despărțire, iar nu neapărat pe indiferentism religios (ca în Franța, unde numai păturile de politicieni sînt liber cugetători). De ce nu face și Ungaria, care imită în toate, statele străine, același lucru? Foarte ușor de înțeles: fiindcă vede în biserici niște foarte bune slujitoare ale scopurilor ei rele pe care fără „unelte" nu le-ar putea ajunge. Astfel, ea îi cumpără pe oamenii bisericii, care, în acest fel, sînt în slujba ei. *Ea a cumpărat preoțimea noastră;* a dat bani frumoși pe ea, dar și i-a întors, prin atitudinea șovăelnică a preoțimii, începînd de sus în jos.

Gîndiți-vă la situația de astăzi, cînd fiecare tremură să nu i se ia congrua etc... și. transpuneți-vă în situația de deplină libertate a bisericii, în care întărirea de episcopi nu atîrnă de cel ce poartă sabie (fie și numai la zile mari), în care existența materială nu atîrnă de stat, față de care n-are absolut nici un alt angajament decît ca cetățean simplu și judecați: unde e mai bine?

Să vie separarea de stat; nouă numai fericire ne poate aduce!

Dar n-o va cere statul, pentru că bisericile îi fac încă bune servicii de *ancillae*. Cînd ele nu-i vor mai trebui — o să se lepede de ele.

Dar asta n-o va face decît după ce le va fi corupt și secătuit și adus la treaptă de cerșetorie. Atunci biserica își va fi pierdut orice forță și va vegeta numai ca o umbră".

Ceea ce spuneam în rîndurile de mai sus, în legătură cu „congrua" preoților, de dragul căreia se dădeau adeseori uitării cele mai sfinte datorii ale acestei tagme, spuneam și în legătură cu blestematul „ajutor de stat" oferit învățătorilor români ca să dea uitării datoria lor de luminători adevărați ai poporului și să devie simple instrumente ale politicii șoviniste de deznaționalizare. Într-un articol din „Tribuna", în legătură cu un congres învățătoresc din Banat, după ce am analizat întreg complexul de fenomene bolnave din sînul învățătorimii și al intelectualității bănățene robite banului, cu orice preț, țineam să amintesc și acestor tagme adevărul confirmat de-a lungul mileniilor, că idealurile, în istorie, nu se

Scanned with OKEN Scanner

realizează prin calcule, prin concesiuni și prin slugărnicie, ci prin *credință, devotament și mucenicie.*

Intr-o lungă serie de articole — tot în „Tribuna" intitulate *Din frămîntările școalei germane în Polonia,* arătam, pe baza unui bogat material documentar, pe de o parte, zădărnicia eforturilor imperialismului german de a distruge, prin școală, un popor care nu vrea să moară și nu vrea să se lase asasinat, pe de alta, lupta dîrză a unui popor asuprit, care știe să reziste și celor mai neomenești presiuni, prin îndărătnicie, sfidare și jertfă.

Intr-un alt articol, publicat în revista „Biserica și școala" din Arad, sub titlul: „O premenire a culturii noastre" puneam problema esenței însăși a culturii românești ca supremul bun al poporului, insistînd asupra necesității de a o așeza pe temeliile cele mai solide și de a nu accepta ceea ce împrejurări momentan neprielnice ar încerca ca să ne impună. Insistam asupra greșelii care se face de cîteva decenii încoace, de a ne hrăni din așa-zisa cultură ungurească și militam spre orientarea culturii românești mai întîi spre propriile ei izvoare genuine, apoi spre cultura occidentală de nivel superior. Contactul cu cultura hibridă a concetățenilor noștri ne-a slăbit într-un mod îngrijorător forțele intelectuale și morale, încît consideram că o reacție puternică împotriva ei constituia o imperioasă problemă națională[236].

*

Ultimul articol scris la Jena și publicat tot în *„Tribuna"* sub titlul care, la prima vedere, nu spunea aproape nimic, de „Secția școlară a «Asociațiunii»", punea, cu o oarecare sfială, o problemă de o mare însemnătate, care, cu timpul, a luat mari proporții și care, dacă primul război mondial n-ar fi dat cu totul alt curs vieții noastre naționale, ar fi putut aduce o îmbunătățire radicală în problema școlară ardeleană și, peste tot, în întreaga noastră cultură.

Plecînd de la faptul concret al sciziunii religioase din Transilvania, care, printre alte multe metehne fatale a adus cu sine și imposibilitatea organizării învățămîntului nostru de toate gradele în conformitate cu drepturile și cu nevoile noastre naționale și de la faptul că, din cauza evoluției nesănătoase a organizației celor două biserici zise „surori" — din nenorocire vitrege — nu se putuseră stabili pînă atunci nici directive unitare, nici garanții de nici un fel, nici măcar în

fiecare mitropolie, şi că autonomia celor opt eparhii, patru ortodoxe şi patru greco-catolice, constituia o permanentă piedică în calea consolidării cît de cît a problemei noastre şcolare în conformitate cu postulatele culturii româneşti generale, eu mi-am format convingerea că marasmul acesta de-a dreptul catastrofal trebuie remediat *printr-un organ unitar mai presus de cele două confesiuni*, care se dovediseră incapabile să rezolve şi să asigure marea problemă atît de grav ameninţată de şovinismul oficial de stat. Acest organ, care există de aproape o jumătate de veac, era *Asociaţiunea „Astra"*, care dispunea şi de o „Secţie ştiinţifică şcolară" specială, secţie care însă, pînă atunci, nu ajunsese să-şi înţeleagă adevărata sa menire, limitîndu-se doar la o activitate birocratică fără aproape nici o importanţă. Consideram că se impunea, ca o imperioasă şi urgentă problemă, reorganizarea radicală a acestui organ, care să devie motorul principal unitar al vieţii şcolilor româneşti, pe de-asupra celor două confesiuni.

Sugestia dată de „Tribuna" n-a trezit interes în opinia publică, obosită şi decepţionată de atîtea încercări zadarnice înfrînte de realitatea crudă şi nesimţitoare. Dar, oricum, problema a fost pusă şi îi rămînea timpului să-şi spună cuvîntul asupra ei. Şi timpul n-a întîrziat din cale afară de mult cu răspunsul lui. Cînd, la 1912, soarta a aşezat pe umerii mei sarcina de secretar al secţiei şcolare a „Astrei", însărcinare onorifică, eu am pus problema de mai sus în discuţia şedinţei plenare a secţiilor, reuşind să o fac acceptată de către aceasta. Ce-a urmat apoi a confirmat, rînd pe rînd, temeinicia prevedrilor mele. Mai întîi, secţia şcolară a reuşit să strîngă, pentru întîia oară pînă atunci, pe toţi profesorii de la şcolile secundare româneşti într-un congres comun, la Sibiu, unde s-a elaborat un program serios de muncă, a cărui realizare a şi început, în condiţii promiţătoare. În rîndul al doilea, secţia şi-a dat o organizare care permitea gruparea, în cadrele ei, a întregului corp didactic românesc de ambele confesiuni şi de toate gradele, inclusiv a profesorilor de la institutele de teologie de ambele confesiuni. În secţia şcolară astfel organizată s-au constituit trei „subsecţii", una pentru învăţămîntul primar, una pentru cel secundar şi una pentru cel superior, fiecare schiţîndu-şi un început de program de activitate în conformitate cu ideea fundamentală centrală, de la care s-a pornit dintru început. Acţiunea inaugurată de secţia şcolară a avut un efect binefăcător asupra întregului organism al aşa-ziselor *„Secţiuni ştiinţifice-literare ale Astrei"*, care şi-a dublat volumul, cres-

Scanned with OKEN Scanner

cînd de la cinci secţii, la zece şi îmbrăţişînd toate compartimentele vieţii noastre culturale, economice, ştiinţifice, tehnice etc. Ceea ce nu se putuse realiza în cei 50 de ani de activitate a „Astrei", s-a putut înjgheba în condiţii relativ mulţumitoare în intervalul de la 1912—1914. La şedinţa plenară a secţiei şcolare, care a avut loc în zilele de 14—15 iulie 1914 urmau să participe şi profesorii din Bucovina şi Regat, dar războiul mondial izbucnit între timp a zădărnicit realizarea acestui punct din program.

In orice caz, activitatea sistematică de trei ani a secţiei şcolare a „Astrei", activitate cu care nu s-a cheltuit din bani publici nici o singură centimă, a dovedit că şi în împrejurări cu totul nepriincioase se pot realiza lucruri serioase şi că defetismul este cel mai rău sfătuitor în toate vremurile. Barca modestă a secţiei şcolare a ştiut să se strecoare, cu folos şi cu demnitate, printre *Scylla şovinismului unguresc şi Charibda confesionalismului românesc*, realizînd lucruri pe care oportuniştii, defetiştii şi trădătorii nu le-au crezut posibile.

In legătură cu această activitate din cadrele „Astrei", pentru trezirea din letargie a şcolii româneşti de toate gradele, s-a scris la timpul său destul de mult. Ecourile ei, întrerupte în cursul primului război, au răsunat şi după încheierea acestuia, pînă în preajma celui de al doilea război mondial, cînd, la Blaj şi la Sibiu, simultan, corpul didactic de toate gradele a preconizat o acţiune nouă, de proporţii vaste, în vederea *despoliticianizării şcolii* şi al punerii ei pe făgaşul adevăratei ei chemări sublime — şi de astădată tot sub aripile ocrotitoare ale venerabilei „Alma Mater" de la Sibiu, considerată ca adevăratul *„focar de educaţie naţională"*[237].

*

Am stăruit poate mai mult decît ar fi trebuit asupra timpului petrecut la Universitatea din Jena şi asupra felului în care mi-am înţeles acolo datoria de student. Am făcut, în legătură cu aceasta o mulţime de digresiuni, care depăşesc cadrul strict al temei, dar care în acelaşi timp îl şi completează.

Imi mai rămîne să spun cîteva cuvinte despre examenul de doctorat.

Examenul de doctorat avea, la străvechea Universitate, un caracter simplu, sobru, festiv. Ţinuta candidatului era cea de sărbătoare: redingotă, joben, mănuşi albe. Examinarea nu se făcea în faţa plenului comisiei; profesorii examinau pe rînd, unul după altul.

Am intrat în sala de examene fără nici o emoţie. Eram sigur de mine şi nu mă temeam de nimic.

Primul examinator: profesorul de filozofie *Rudolf Eucken*, al doilea, profesorul de pedagogie *Wilhelm Rein*, ambii pentru materia principală. Întrebări de concepţii, de principii, de metodă, de păreri proprii, de critică, de atitudine personală faţă de curente, şcoli, personalităţi consacrate. Nici un fel de pedanterie. Peste tot: nivel înalt, nobil, demn.

Al treilea examinator: profesorul de istorie universală *Cartellieri*. Deşi avea reputaţia de om din cale afară de exigent şi de sever, am fost extrem de mulţumit de felul în care am fost tratat. Cu toate că eram „tare" şi în chestiuni de amănunt, nu s-a coborît cîtuşi de puţin la meschinării, pentru a mă „prinde" eventual că nu ştiu atîta istorie cîtă ştie el. O comportare elegantă şi serioasă, cu totul ireproşabilă.

Toţi trei profesorii mi-au mulţumit şi m-au felicitat cordial, aş putea spune, chiar cu o oarecare emoţie.

Al patrulea examinator, profesorul extraordinar — în limbajul nostru de odinioară „agregatul" *Wiese*, era un om nou, al cărui prim candidat la doctorat eram eu. Avusesem înainte cu vreo cîteva săptămîni — după cum am mai spus-o — o discuţie dezagreabilă cu el pe chestiunea romanităţii limbii române, pe care el n-o admitea. Deşi la o a doua convorbire se arătase mai înţelegător, totuşi mă aşteptasem la oarecare surprize din partea lui. Tocmai din motivul acesta, pentru examenul de filologie romanică mă pregătisem cu cea mai mare grijă. Studiasem foarte conştiincios istoria limbii franceze, fiind sigur că aceasta o să fie principalul cal de bătaie şi că o să evite să mai ridice cumva problema oţioasă, cu privire la care ne găsisem în dezacord.

Examenul a decurs astfel:

— „Domnule candidat, formează poporul român o unitate politică"?

Surprins de o asemenea întrebare, care mi s-a părut pusă cu gîndul „amical" de a-mi crea de la început o atmosferă agreabilă, am răspus şi eu „prieteneşte":

— „Durere, nu"!

Profesorul îndreptă spre mine o privire direct ostilă, ripostînd:

— „Dumneavoastră vreţi să faceţi aici politică"?

Ce puteam să răspund la o asemenea întrebare?

Profesorul reluă examinarea:

Scanned with OKEN Scanner

— „Faceţi o expunere a originii poporului român şi a limbii române“!

Am făcut şi una şi alta, fără să fiu întrerupt cîtuşi de puţin. Verdictul profesorului:

— „Teoria dumneavoastră e complet falsă. Dumneavoastră nu faceţi aici nici filologie, nici istorie, ci politică. Chestiunea se prezintă cu totul altfel . . .“.

— „Mă iertaţi, domnule profesor, în expunerea mea eu am prezentat rezultatele studiilor celor mai obiectivi filologi romanici. Există, desigur, şi păreri opuse acestora. Le cunosc, şi dacă credeţi că este cazul, sînt gata să fac o expunere şi a acelor păreri aducînd şi toate obiecţiunile pentru infirmarea lor. Eu nu vorbesc aici ca un om politic, căci îmi dau bine seama că sînt la un examen serios, care e decisiv şi pentru viitorul meu. Dar, în chestia controversată încă, pe ici pe colo, a originii limbii mele materne, îmi veţi da voie să fiu de partea celor care au judecat-o cu dragoste de adevăr şi nu cu prejudecăţi, cum au judecat-o unii filologi din tabăra adversarilor politici ai neamului meu şi care astăzi aproape că nu mai contează printre filologii adevăraţi. Oricare ar fi judecata dumneavoastră, eu îmi permit să susţin că limba românească este cel puţin tot atît de romanică, ca şi limba italiană, franceză sau spaniolă. Că ea cuprinde şi multe elemente slave etc este adevărat, dar dumneavoastră ştiţi mai bine decît mine că nu există în Europa nici o singură limbă, care să nu cuprindă, cu grămada, elemente străine în ea. Dacă cineva contestă romanitatea limbii române, trebuie să conteste şi romanitatea limbilor franceză, spaniolă şi italiană“.

Jumătatea de oră fixată pentru fiecare examinator a trecut destul de repede şi în chip destul de oţios şi neacademic. Profesorul s-a ridicat, m-a salutat cu o răceală glacială şi s-a retras. După o pauză de cîteva minute, secretarul facultăţii mi-a comunicat rezultatul examenului: trei note cu foarte bine, una cu suficient. Menţiunea: cum laude.

După ce mi-am scos mănuşile albe şi mi-am aşezat pe cap jobenul cam rebel, am părăsit, seara la 8, palatul Universităţii, repetînd vorba moţului al cărui cal, încărcat cu ciubere, se rostogoleşte de-a dura, pe deal în jos: *Paguba ca paguba, da-mi plăcu cum marsă!*

N-am obţinut eu menţiunea pe care voiseră să mi-o confere profesorii mei cu nume şi trecut, dar nici flăcăul neamţ, abia descălecat în sanctuarul străvechi al gîndirii senine, n-a izbutit să mă răstoarne din romanitatea mea. N-am fost ne-

Scanned with OKEN Scanner

mulţumit de menţiunea „Cum laude", dar preopinentul meu cred că a rămas cu totul nemulţumit, dacă nu chiar revoltat de ea. Nu ştiu ce s-a ales mai tîrziu de acest prezumţios savant. Niciodată nu i-am mai întîlnit numele. Să fi fost o simplă cometă efemeră pe cerul Universităţii din Jena, mie atît de scumpă?

O altă particularitate a Jenei: metropolă a fizicii experimentale aplicate şi a marilor reforme sociale moderne

Dar mica Universitate din Jena, la începutul veacului al XX-lea, nu-şi datora renumele său mondial numai profesorilor săi, despre care am făcut amintire în capitolele precedente, *R. Eucken, E. Haeckel şi W. Rein,* ci în măsură tot atît de mare şi fizicianului *Ernst Abbe,* opticianul de reputaţie universală, care a ridicat vechiul *Stabiliment de sticlărie* al lui *Karl Zeiss* din Jena la un nivel ştiinţific şi industrial fără concurenţă în lumea întreagă. Dînd catedrei sale de optică de la Universitate un caracter experimental practic, profesorul *Abbe* a reuşit să dezvolte specialitatea sa şi să o ducă pînă la un grad de perfecţiune încît se poate afirma că el a revoluţionat optica, atît teoretic, cît şi practic, dînd o amploare fără precedent industriei sticlei optice puse în serviciul ştiinţei. Produsele firmei Zeiss în domeniul microscoapelor şi telescoapelor sînt pînă în ziua de astăzi fără concurenţă în lume: ele şi-au adus contribuţia lor în proporţii uriaşe la programul contemporan al celor mai multe şi mai importante ştiinţe ca fizica, chimia, medicina, ştiinţele naturale etc. „Uzinele Zeiss", a căror conducere a avut-o în mîinile sale timp de două decenii *Abbe,* aveau înainte de ultimul război, sucursale într-o serie de centre ştiinţifice industriale ale lumii ca: Berlin, Hamburg, Colonia, Viena, Londra, Stocholm, Paris, Milano, Madrid, New-York, Buenos Aires, Rio de Janeiro, Sao Paulo, Bombay şi Tokio.

Dar profesorul *Abbe* nu s-a distins numai ca om de ştiinţă şi ca tehnician neîntrecut, ci şi ca om de o înaltă concepţie etică şi ca un cetăţean al ţării sale şi al umanităţii. De o modestie şi smerenie asemănătoare creştinilor din primele veacuri, el şi-a închinat fiecare clipă a vieţii sale muncii fără preget pentru progresul ştiinţei şi pentru fericirea omenirii.

Scanned with OKEN Scanner

Toată agoniseala bogată a vieții sale a hărăzit-o „*Fundației Zeiss*", din care s-au realizat o întreagă serie de opere culturale și de binefacere, printre altele și o minunată „*Casă a poporului*" (Volkshaus), cum nu mai exista, la începutul veacului acestuia, alta în Europa.

Ceea ce a ridicat într-un mod cu totul deosebit valoarea uzinelor Zeiss nu numai din punct de vedere tehnic, industrial și științific, ci și social, este faptul că *Abbe* a realizat, de unul singur, o reformă care, dacă ar fi fost îmbrățișată pe cale largă, de întreaga societate, ar fi însemnat o mare fericire pentru omenirea de astăzi: el a fost cel dintîi „patron", respectiv „mare industriaș", care a făcut părtași, pe o bună cotă a veniturilor întreprinderii conduse de el, pe lucrătorii cu sudoarea cărora au fost realizate acele venituri[238]. În anul morții sale, 1905, s-au împărțit 10% din cîștig lucrătorilor, iar testamentul lui prevedea că, în viitor, procentul acesta să crească proporțional cu progresul întreprinderii și cu devotamentul tuturor celor ce ostenesc pentru menținerea la nivelul ei de pînă aici și la înălțarea și mai mare a lui.

Am ținut de o datorie a mea de a cerceta, după terminarea studiilor mele, măreața operă începută de *Karl Zeiss* și dusă pînă la ultima treaptă de perfecțiune de devotatul dascăl, care ar merita cu tot dreptul să fie așezat în rîndul sfinților omenirii de astăzi. Mă împărtășisem și pînă aici din plin de binefacerile „Casei poporului" și cu mai bine de un sfert de veac după aceea pusesem însumi bază, la Chișinău, unei instituții asemănătoare acesteia, dar acum am căutat să văd în amănunte marea realizare a dascălului de la Universitatea mie atît de scumpă și pînă aici, dar devenită acum, prin contactul cu opera lui *E. Abbe*, și mai prețioasă. Conducătorii întreprinderii mi-au dat toate deslușirile necesare spre a putea să-mi fac o idee generală despre proporțiile acesteia și despre metodele de cercetare și de lucru ale ei.

Nu voi putea uita niciodată emoția care m-a copleșit după terminarea vizitării întreprinderii și pe care n-am putut să nu i-o comunic și înaltului funcționar care mi-a servit de cicerone. Fără să mă fi gîndit vreodată înainte de aceea la o asemănare între această Jenă, care-mi devenise atît de mult „a mea", și între satul meu natal, iată că trăind aici, timp de vreo două-trei ore, în atmosfera lui *E. Abbe*, mi-a apărut înaintea ochilor sufletești chipul unui mare binefăcător al comunei natale, judecătorul *Ioan Maxim*, care cu cîțiva ani, abia, înainte de *Abbe* a înființat la Sălișteă, o instituție economică-umani-

tară, desigur de proporţii infinit mai mici, care prin obiectîvele ei — *si parvos licet componere magnis* — poate fi asemănată, cumva, cu opera acestuia. Într-adevăr, la 1884, a luat fiinţă în satul meu, tot un fel de „casă a poporului", sub titlul de „*Casa de păstrare*", cu menirea de a învăţa poporul cum să-şi păstreze mai bine avutul cîştigat cu atît de grele sudori şi cum să-l întrebuinţeze în mod mai înţelept şi mai creştinesc. Sub conducerea lui *Ioan Maxim*, poporul de ţărani din Sălişte înfiinţă o „bancă" cu scopuri în prima linie nu comerciale, ci umanitare şi culturale. Nu mai puţin de 45% din venitul băncii avea să se dea pentru binefaceri şi pentru scopuri culturale. *O asemenea faptă nu cred că-şi avea pereche în întregul teritoriu ocupat de poporul nostru.*

Această operă, înfăptuită cu toată inima de generaţia din jurul anilor 1880, care a continuat-o pe aceea a lui *Picu Pătruţ*, care, la rîndul său, ducea mai departe moştenirea stareţului *Gheorghe de la Cernica* şi pe a lui *Dionisie Romano* de la Buzău, şi-a revărsat binefacerile ei timp de aproape o jumătate de veac asupra întregii „Margini", ajutînd şcoli, biserici, societăţi, studenţi, orfani, văduve etc. şi promovînd toate iniţiativele economice, culturale şi naţionale ale poporului.

Din păcate, duhul vremii noi, curentele vulgar-materialiste ivite după primul război mondial, n-au cruţat nici acest aşezămînt atît de binecuvîntat. O seamă de oameni au crezut, după 1919, că a sosit timpul ca şi „Casa de păstrare" din Sălişte să-şi schimbe caracterul ei larg, umanitar-cultural, înlocuindu-l cu unul pur economico-financiar, în beneficiul exclusiv al acţionarilor şi funcţionarilor ei, nu în acela al obştei. Din parte-mi am avertizat în publicitate pe noii iconoclaşti asupra primejdiei pe care o aduce cu sine grija excesivă pentru partea materială a vieţii şi abaterea nerespectuoasă de la căile bătătorite de înaintaşi, dar glasul meu a răsunat, ca de atîtea ori, în pustiu. În noua sa fază, fără credinţă şi fără iubire, mînată numai de interesele economice strîmt concepute, banca a ajuns, în scurtă vreme, la faliment total. Ce importanţă mai puteau avea explicaţiile, scuzele şi regretele exprimate, după marele dezastru, de către cineva care s-a dezmeticit prea tîrziu şi care a scris în 1933, următoarele rînduri de mărturisire tardivă:

> „În anul 1920, cînd consiliul de administraţie al „Casei de păstrare din Sălişte" a decis schimbarea bazei filantropice a acestui institut financiar, care pe vremea stăpînirii ungureşti a ajutat şcoale, biserici, reuniuni cul-

Scanned with OKEN Scanner

turale și economice, studenți, sărăcime ș.a., împărțind, pe baza statutelor, 45% din venitul anual curat spre scopuri obștești, O. *Ghibu*, cu vorba și cu scrisul, a stăruit ca acest institut să nu-și schimbe nici baza filantropică, nici baza operațiunilor din trecut. Sfatul și stăruințele sale n-au fost ascultate. La doi, trei ani au început pierderile însemnate în operațiunile comerciale și industriale, care în anii următori mărindu-se, *la anul 1928 s-a pronunțat criza de* prăbușire — *un dezastru pentru viața economică-financiară din acest jur.*" (s.n.).

Din păcate — dezastrul provocat de conducătorii de la 1920 ai Sălișt'ii n-a fost numai economic-financiar, ci a fost total. *Săliștea de astăzi nu mai este decît o ruină*[239]. Parafrazînd o vorbă — vai, aproape cu totul uitată — a lui *Karl Marx*, spusă în legătură cu războiul franco-german de la 1870—1871, de pe înălțimea ruinelor de astăzi ale falnicei cetăți de odinioară a românismului, despre care cineva a scris, la 1906, că, *dacă într-un cataclism națiia noastră s-ar prăbuși, ea s-ar renaște de la sine din acest cuib de țărani* — ar trebui să se spună că *dezastrul Săliștii este o pedeapsă a Providenței pentru păcatele și pentru destrăbălarea morală a generației de la 1920, care a călcat în picioare poruncile părinților, lăcomind, cu orice preț, după un himeric trai mai bun.*

Da, *Marx* avea dreptate să invoce Providența ca judecătoarea adevărată a faptelor, care își proiectează umbrele lor asupra mulțimilor vinovate doar prin aceea că, în anumite clipe, contrar simțului lor propriu, îi urmează pe conducătorii în ale căror bune intenții se încred.

*

De mai bine de două decenii nu mai știu nimic despre marea operă a lui *Abbe*, pe care, dealtfel, lumea nici n-o cunoștea sub acest nume. Căci devotatul ei înfăptuitor n-a ținut niciodată să o lanseze, în nici un fel, ca legată de numele său. Toată lumea cunoaște măreața lui realizare, sub numele primului ei ctitor, *Karl Zeiss*. Aducînd, la sfîrșitul vieții mele, un smerit omagiu Pionerului, marea mea recunoștință și admirație se îndreaptă, totuși, spre Împlinitorul Anonim al minunii de la Jena, care a adus atîta bine omenirii de pe întreg rotogolul pămîntului.

Cîți savanți și-au înțeles și realizat destinul după norma plină de înțelepciune, umilință și noblețe a acestui veritabil erou al umanității?

Scanned with OKEN Scanner

XXI. UN PANDANT AL JENEI: WEIMARUL

Dacă micul „cuib nebunatec“ de pe malurile Saale-i a fost pentru mine, timp de trei semestre, laboratorul, atelierul şi arsenalul în care mi-am examinat, perfecţionat şi ascuţit armele de apărare şi atac, de care aveam să mă servesc mai tîrziu, după întoarcerea acasă şi după intrarea în arena de luptă — tot atît de micul cuib, care se găsea la o distanţă de el ca aceea dintre Sibiu şi Sălişte, şi pe care ursitoarele îl încărcaseră cu daruri de o natură cu totul deosebită, a fost pentru mine o permanentă baie de înviorare sufletească. Dacă Jena mi-a îmbogăţit mintea cu cunoştinţe şi cu ştiinţă, Weimar-ul mi-a îmbogăţit inima cu cele mai frumoase simţăminte şi cu cele mai înalte idealuri.

Pămînt cu adevărat „clasic“, în prima linie pentru germani, dar şi pentru alţii, care se pot ridica de la tipicul etnic firesc al cuiva la nobilul stil al general-omenescului care înfrăţeşte pe toţi oamenii deopotrivă — desigur că Weimar-ul nu poate fi asemănat nici cu Atena, nici cu Roma, nici cu Ierusalimul, nici cu Constantinopolul, nici cu Florenţa, nici cu Veneţia; cu toate acestea, icoana lui pluteşte în sufletul omului modern învăluită de un farmec de o anumită sfinţenie. Căci el a fost călcat odinioară de mari fii aleşi ai Celui ce împarte darurile sale cele mai de preţ numai la foarte puţini dintre cei mulţi chemaţi. Şi urmele acestora se simt şi astăzi acolo, înseninînd frunţile generaţiilor care se succed, înnobilînd simţurile şi gîndurile celor ce sînt în căutarea valorilor pe care viaţa cotidiană nu li le oferă şi alinînd rănile de care ursita nu cruţă mai ales pe cei mîruiţi cu doruri şi avînturi spre zările infinitului şi ale perfecţiunii. Aici au trăit, au visat, au gîndit, au scris, au suferit, au luptat, au biruit sau au fost înfrînţi „muritori“ care şi-au asigurat în viaţă nemurirea, ca *Lucas Cranach, Wieland, Herder, Goethe, Schiller, Liszt, Nietzsche* şi mulţi alţii, a căror respiraţie se mai simţea, caldă şi pătrunzătoare, pe vremea mea...

De cîte zeci de ori n-am bătut drumul Weimar-ului, ca un pelerin pios, ca să mă împărtăşesc cu sufletul din sufletul cîtorva din aceşti aştri de odinioară, care au lăsat după ei dîre de lumină ce nu se vor stinge niciodată! Dacă ar fi să arăt tot ce-i datoresc Weimar-ului, ar trebui să scriu o carte întreagă, pentru care acum, însă, nu mai găsesc timp.

Scanned with OKEN Scanner

Totuşi, nu pot să trec fără să mă opresc la cîteva momente de supremă împărtăşire a mea cu marii dioscuri ai acestui loc sfînt pentru mine: *Goethe*—olimpicul şi *Schiller*—divinul.

Pe aceste meleaguri s-a închegat în forma sa definitivă „tragedia" *Faust* şi aici am citit-o şi eu pentru întîia oară în întregime, prinzîndu-i, tot pentru întîia oară, adevăratul sens, din care cititorii preocupaţi mai mult de partea „lirică" a operei, înţeleg, de obicei, atît de puţin: peste poezia şi filozofia ei, ambele neîntrecute, am izbutit să mă situez şi să mă contopesc cu grandioasa idee religioasă, în care culminează această desăvîrşită capodoperă a geniului omenesc. Am citit la Weimar, retras în cîte un locşor discret din grădina dumnezeiescului vrăjitor, întreaga operă a Titanului, din care nu puţin am folosit; iar pentru mine adevăratul *Goethe* a rămas pentru totdeauna genialul autor al lui „Faust", care ocupă un loc de onoare în galeria dascălilor mei de pedagogie.

Trebuie să mărturisesc că distanţa dintre Olimpianul de la Weimar şi mine a fost întotdeauna atît de imensă, încît nu m-am putut apropia de el atît de mult, cum m-am apropiat de fostul profesor al Universităţii mele, de care mă simţeam legat prin cîteva note comune din însăşi viaţa noastră pămîntească.

Dacă pentru *Goethe* am avut o nemăsurată admiraţie, pentru *Schiller* am avut o adevărată iubire. Îl simţeam ca pe un prieten, ca pe un frate mai mare. În scrisul lui şi, mai cu seamă în scrisorile lui, aveam adeseori impresia că mă regăsesc pe mine însumi.

Cît de mişcat am fost cînd, într-una din scrisorile adresate de el unei prietene, citindu-i rîndurile, în care-şi evoca unele amintiri din copilărie, mi se părea uneori că este vorba de propria mea copilărie. Fiu de oameni săraci, crescut în condiţii de impresionantă strîmtorare, el povesteşte, parcă spovedindu-se, cum a păşit în viaţă printr-o copilărie tristă, apăsătoare, cum a avut parte de o educaţie fără inimă şi fără duh, care i-a împiedicat mişcarea uşoară şi frumoasă a primelor sentimente născînde. „Paguba pe care acest început nenorocit al vieţii mele — zice el în continuare — mi-a pricinuit-o, o resimt şi astăzi. Ceea ce poate să fie bun în mine, a fost plantat de cîţiva puţini oameni eminenţi. Un destin binevoitor mi i-a scos înainte în anumite perioade hotărîtoare ale vieţii mele. Aceste cunoştinţe sînt însăşi istoria vieţii mele".

Ce muncă extraordinară a depus *Schiller* pentru formarea sa sufletească potrivit unui anumit stil, cu un anumit conţi-

Scanned with OKEN Scanner

nut și cu obiective sigure de la care nu avea să se abată niciodată! Ce idei înalte și nobile l-au preocupat de-a lungul întregii sale vieți și ce sentimente profunde și delicate i-au animat și scrisul, și faptele! Herald al libertății, prima lui lucrare mare, — drama „Hoții", este îndreptată *In tyrrannos*, adică împotriva tiranilor, care sub fel de fel de formule mincinoase, țin omenirea sub călcîiul lor. Tiran era în concepția lui, adesea, și statul, care caută să supună atotputerniciei lui oarbe, toate voințele individuale. Poeții trebuie să împlinească misiune de profeți care să elibereze omenirea din sclavia de toate felurile și să o înalțe la adevărata demnitate omenească. Este o profundă eroare să se creadă că libertatea omului poate să vină din afară de el. Pîrghia mîntuirii lui este în el însuși, în spiritul lui. Nu apel la mase, deci, ci apel la mîndria și la demnitatea individului. Nu prin porunci și legi, ci prin poezie sublimă și prin înțelepciune care palpită de viață. Scriitorul trebuind să fie un educator, un ziditor de suflete, *Schiller* este preocupat cu o seriozitate de-a dreptul tragică de propria sa educație, de propria sa desăvîrșire, de umanizarea cît mai completă a sa. Cînd, la vîrsta de 28 de ani, se duce pentru întîia oară la Weimar, el nu face acest pas în vederea afirmării sale ca scriitor, ci-l face mînat de convingerea că acolo își va găsi ceea ce nicăieri altundeva nu va putea afla: liniștea necesară spre a se putea ocupa, înainte de orice altceva, de autoeducația sa.

Aici, la Weimar și-a început el marea sa operă de zidire proprie spirituală interioară. Izolat cu totul de lume, fără să vorbească săptămîni de-a rîndul cu vreun om — numai „odihnă în jurul meu și ocupație interioară — asta era totul ce căutam și ce făceam", după cum se spovedește însuși într-o scrisoare. „Spiritul meu lucrează mai mult în liniște, în contact cu mine însumi". Într-un astfel de „mediu" a avut el posibilitatea să se apropie, pînă la confundarea deplină, de cei vechi, de grecii din antichitatea clasică, în care găsea întruchipată frumusețea cea mai pură, înțelepciunea cea mai înaltă și senină, echilibrul cel mai desăvîrșit. Nimic din ceea ce a creat omenirea de la greci încoace nu se poate asemăna cu ceea ce au realizat ei. „Avem nevoie de contactul cu aceștia, în gradul cel mai înalt, pentru a-mi purifica propriul gust, care începuse să se strice prin subtilități sofistice, prin artificialitate și prin spirit de diatribă, depărtîndu-se tot mai mult de simplitate și naturalețe".

Ceea ce m-a apropiat și mai mult de acest mare prieten de idei a fost stilul impresionant al vieții sale sentimentale, cu totul deosebit de acela al lui *Goethe*. Corespondența sa cu *Charlotte von Lengefeld*, care i-a devenit soția cea mai suavă, a fost pentru mine o lectură atît de captivantă, încît urme despre această slăbiciune a mea pentru ea au rămas și în textul definitiv al tezei mele de doctorat, în care am reprodus un lung pasaj privitor la contrastul dintre stat și individ. Și în cel mai delicat sentiment omenesc, care este dragostea pentru cea mai adorată ființă, poetul, care nu era un simplu trubadur, ci un om adînc, serios, mereu preocupat de ideile cele mai nobile ale umanității, împletea sentimentul cel mai sublim cu ideea cea mai binefăcătoare.

Ce adîncă tristețe mă cuprinde, cînd mi-aduc aminte că corespondența mea din timpul petrecut la Jena, cu ființa scumpă, care avea să-mi însenineze, timp de o jumătate de secol, viața, mi-a dispărut! Cîte ecouri din corespondența lui *Schiller* nu s-ar putea descoperi în scrisorile mele din acea epocă plină de credințe mari și de entuziasm!

Ce minunată satisfacție am simțit, în schimb, dînd zilele acestea peste cele mai vechi cărți de-ale lui *Schiller* care s-au păstrat în biblioteca mea de atîtea ori răvășită de la 1914 încoace! Prima, avînd ca titlu pur și simplu numele de familie al poetului și ca autor pe neuitatul meu profesor de filozofie și pedagogie de la Universitatea din Strasbourg, *Theobald Ziegler*, poartă pe copertă, alături de numele meu, ca proprietar, data procurării ei și localitatea: „Strassburg i. Els. 30. XI. 1907“, ceea ce însemnează că legătura cu *Schiller* am făcut-o chiar în primele săptămîni după sosirea mea în Germania. Cartea cuprinde o foarte reușită prezentare succintă a poetului și gînditorului, cu prilejul centenarului de la 1905 al morții sale. Dar, mereu, alături de aceștia, întîlnești pe educatorul, patriotul țării sale și al lumii întregi, luptătorul străbătut de cele mai înalte idei și pe omul mereu preocupat de problema supremă a desăvîrșirii sale morale.

A doua carte este ediția completă a poeziilor lui *Schiller*, cu cîteva însemnări marginale ale mele deosebit de caracteristice și cu indicarea datei și localității: „Strassburg 10. II. 1908“. Dintre aceste însemnări relev în special pe cea în legătură cu oda „An die Freude“ pe care, mai tîrziu, *Beethoven* a cuprins-o în măreața sa Simfonie a IX-a și pe care eu mă simții îndemnat s-o traduc, pentru mine, în proză: iar a doua, în legătură cu poezia: „Die Worte des Glaubens“, redată și

Scanned with OKEN Scanner

ea, tot în proză. Mi s-a părut că aceste poezii constituie Crezul bipartit al sufletului mare şi curat, de care mă simţeam din clipă în clipă tot mai indisolubil legat. Cum era să nu mă înlănţuiască pe veci strigătele de bucurie cerească cuprinse în cuvinte ca acestea:

„Bucurie, frumoasă scînteie dumnezeească, fiică a Elizeului, noi păşim, divino, îmbătaţi, pragul templului tău. Vraja ta leagă din nou la un loc, ceea ce timpul a destrămat... Toţi oamenii devin fraţi, acolo unde se opreşte aripa ta blîndă.

„Imbrăţişaţi-vă, milioane! Daţi sărutarea aceasta la toată lumea! Fraţilor, deasupra cortului de stele trebuie să sălăşluiască un Tată iubitor.

„Toţi cei ce hălăduesc în cercul cel mare, să jure credinţă *iubirii*. Ea conduce spre stele, unde şade Cel Necunoscut...

„Vă răsturnaţi, milioanelor? Îl bănuieşti tu, Lume, pe Creator? Caută-l mai presus de cortul de stele. De-asupra stelelor trebuie să sălăşluiască El.

Bucurie se cheamă resortul puternic al veşnicei Naturi. Bucuria, bucuria mişcă roţile marelui ceasornic al Lumii. Ea ademeneşte florile din germen şi sorii din Firmament. Ea rostogoleşte în spaţii sfere pe care ocheanele scrutătorilor nu le cunosc.

Răbdaţi, milioane, vitejeşte; suferiţi pentru o lume mai bună. Sus, de-asupra cortului de stele, vă va răsplăti un Dumnezeu puternic.

Registrul vostru de datorii a fost nimicit. Lumea întreagă s-a împăcat! Fraţilor, deasupra cortului de stele ţine judecata Dumnezeu, nu noi.

Inchinăm pocalul nostru în cinstea Aceluia, pe care-L laudă vîrtejul aştrilor, pe care-L preamăresc imnurile heruvimilor, în cinstea Spiritului celui bun, Ce tronează acolo sus, de-asupra stelelor.

Curaj puternic în suferinţele grele,
Ajutor acolo, unde plînge Nevinovăţia,
Vecinicie pentru jurămintele prestate,
Adevăr faţă de prieten şi duşman,
Demnitate bărbătească în faţa tronurilor regeşti.

Fraţilor, de ne-ar costa averea şi viaţa, încununaţi cu cununi pe cei vrednici şi loviţi fără milă în cuibarele minciunii!

Strîngeţi mai tare cercul cel sfînt. Juraţi că veţi rămîne credincioşi votului depus; juraţi în faţa Judecătorului de deasupra aştrilor!“

Braţ la braţ cu dumnezeescul maestru al tonurilor, dumnezeescul maestru al versurilor de mai sus străbate eternitatea, turnînd fără răgaz bucurie, credinţă, speranţă şi certitudine în sufletul omenirii de pe întreg rotogolul pămîntului.

Aşişderea, nu vor muri niciodată nici *„Cuvintele credinţei“*:

„Trei cuvinte vă spun, grele de-nţeles, cari umblă din gură în gură. Totuşi, ele nu-şi au originea în afară, ci inima, doar, ne înştiinţează despre ele. Dacă nu mai crede în aceste cuvinte, i se răpeşte omului ceea ce are mai de preţ.

Omul a fost creat ca fiinţă liberă, ca fiinţă liberă, chiar dacă s-a născut în lanţuri. Nu vă lăsaţi duşi în rătăcire, de vuetul plebei, nici de abuzul tronurilor furioase. Să nu tremuraţi în faţa sclavului, cînd el îşi frînge lanţurile; să nu vă fie frică de omul liber.

Şi *virtutea*, — ea nu este un sunet gol. Omul este în stare să o deprindă în viaţă. Şi chiar dacă ar luneca mereu, el e în stare să năzuiască spre ceea ce este divin. Şi ceea ce raţiunea celui priceput nu vede, sufletul de copil realizează în simplitatea sa“. [. . .]

La Braşov, mai întîi, unde am făcut cunoştinţa autorului baladelor, apoi, rînd pe rînd, la Strasbourg, la Jena şi la Weimar, cîntăreţul, dramaturgul, luptătorul şi educatorul *Schiller* mi-a fost un permanent Mentor nu atît de estetică, de istorie sau de filozofie, cît de morală — şi în această nepreţuită calitate a lui mi-a însoţit paşii pînă în zilele de acum, mai mult decît oricare dintre dascălii mei români.

. . .Şi ce frumos l-a răsplătit poporul său şi întreaga umanitate! În vremea mea, numele lui era pe toate buzele cetăţenilor din toate straturile sociale ale Jenei şi ale Weimar-ului. Casa în care a trăit şi a murit era loc de pelerinaj, iar osemintele lui pămînteşti, împreună cu acelea ale lui *Goethe*, au fost aşezate spre odihna veşnică în cripta Marilor Duci ai Ducatului de Weimar, alături de acelea ale lui *Karl August*, nobilul protector al pleiadei de scriitori ai epocii clasice de renaştere a patriei, pe care o ursită aspră părea a fi osîndit-o la moarte.

Scanned with OKEN Scanner

Dar nu numai cu Weimar-ul clasic am avut contact, ci și cu Weimar-ul modern, sub aspectul lui pedagogic.

Voi reține aici numai două momente de această natură.

La 1—2 iunie 1909 a avut loc aici un congres pedagogic de avangardă. O seamă de reformiști cunoscuți în domeniul problemelor de educație s-au întrunit în acele zile la Weimar spre a discuta în mod cu totul liber problemele care îi pasionau și cu privire la care voiau să informeze și marele public, atît din rîndurile corpului didactic de toate gradele, cît și pe părinții copiilor. N-a fost un congres „mare", cu cine știe ce antecedente de organizare și cu „moțiuni" dinainte pregătite, ci un simplu „Erziehungstag"*, menit unui schimb de vederi neoficial și neobligatoriu pentru nimeni, prețios mai ales prin sinceritatea opiniilor, care urmau să fie spuse cu întregul simț de răspundere.

La acest congres am participat și eu, ca invitat al cunoscutului reformist de la Grosslichterfelde, lîngă Berlin, *H. Otto*, a cărui școală o vizitasem în primăvara acelui an și cu care avusesem, cu acel prilej, foarte interesante discuții pe tema „educației libere", sub care acesta înțelegea desființarea programelor analitice, a orarului, a „lecțiilor", a „disciplinei școlare", a manualelor și a deosebirii dintre bancă și catedră și asigurarea dreptului nelimitat al elevilor de a se simți în școală ca „la ei acasă" și de a învăța sub conducerea discretă a profesorului, ceea ce „comunitatea școlară" consideră mai interesant și mai util, într-o atmosferă republicană liberă, camaraderească și familială.

Desigur că nu este locul aici să mă opresc asupra discuțiilor bogate și interesante care s-au desfășurat timp de două zile într-o atmosferă serioasă, impresionantă; mă voi limita, doar, la rolul predominant pe care l-a deținut în ambele zile vestitul profesor de chimie de la Universitatea din Lipsca, *Wilhelm Ostwald*, cunoscut și ca filozof naturalist, și ca reprezentant, în cadrul acestor preocupări, al concepției „energetice".

Profesorul *Ostwald* a făcut o comunicare masivă, corespunzătoare și cu temperamentul său vulcanic, și cu teoria sa energetică despre „Idealism și Umanism", în care atribuia acestuia din urmă un caracter pronunțat filologic, urmărind un ideal legat de o anumită perioadă a istoriei. Idealul umanist a devenit pentru zilele noastre un ideal al trecutului. Dealtfel,

---

* Zi de educație (germ.).

cei vechi erau mai proşti şi mai răi decît oamenii de astăzi. Noi avem nevoie de „idealuri ale viitorului", pe care trebuie să le stabilească profesorii. Ştiinţa de astăzi nu este altceva decît profeţirea viitorului. Ea este puntea spre viitor şi marele institut de profeţire a noilor idealuri ale omenirii, care se rezumă în: sporirea culturii prin transformarea energiei brute în energie activă, spre fericirea omenirii. Cultura este idealul nostru, iar datoria noastră este de a crea pe seama copiilor noştri posibilităţi de încadrare a lor în acest ideal. Liceul de azi a devenit nesuferit pentru copii, din cauza caracterului său teoretic. „Umanismul", care este baza liceului de astăzi, nu poate fi realizat şi dacă el totuşi se realizează, aceasta înseamnă regres. Liceul de mîine trebuie să se întemeieze pe ştiinţele naturale şi pe tehnică. *Idealurile din trecut sînt idealuri ale trecutului.* Nouă ne trebuiesc idealuri noi.

Hangul profesorului *Ostwald*, care asupra mea a făcut impresia unui mare chimist, dar nu tot atît de mare filozof[240], pedagog şi om de directive culturale, l-a ţinut, cu multă iscusinţă, directorul şcolii libere de la Grosslichterfelde, *H. Otto*, care a vorbit despre „Scopurile noastre şi reforma şcolară" aducînd experienţe interesante din viaţa şcoalei de sub direcţia sa şi militînd pentru o educaţie modernă, după părerea mea extremistă, chiar şi numai pentru germani, ca să nu mai vorbesc de eventuale contingenţe cu referinţele noastre specifice de acasă[241]. La discuţia asupra referatelor mi-am permis să iau şi eu cuvîntul şi să fac rezerve asupra efemerităţii idealurilor educaţiei, proclamată în formă aproape apodictică de congres, sub influenţa mai cu seamă a lui *W. Ostwald*. Oare prin predominarea atît de absolută a „modernului" nu se pierd atîtea valori supratemporale, eterne, pe care le-a creat umanitatea de-a lungul mileniilor, a căror părăsire aduce după sine sărăcirea omului modern sub raportul spiritului şi al moralei? De hatîrul automobilului să aruncăm la camera de vechituri „Faust"-ul şi „Iphigenia" lui *Goethe*, filozofia lui *Kant* şi *Eucken* şi idealurile lui *Schiller*, declarîndu-le, pur şi simplu „idealuri ale trecutului", incompatibile cu prezentul şi cu viitorul?

În replica sa, *Ostwald* a încercat să atenueze sensul vederilor exprimate în preziuă. Mi s-a părut extrem de surprins că ideile sale n-au fost împărtăşite de toată lumea, fără rezerve. Evident, distanţa dintre mine şi vestitul profesor *Ostwald* era atît de mare, în toate privinţele, încît o „discuţie"

între mine şi el ar fi putut fi privită din capul locului ca o lipsă de bună cuviinţă din partea mea, totuşi, o tăcere totală din parte-mi aş fi socotit-o toată viaţa mea, ca o laşitate.

*

Dar să mă întorc la *al doilea moment din viaţa mea în legătură cu Weimar-ul*, şi anume tot cu Weimar-ul pedagogic contemporan.

Cunoscusem, după faimă, Şcoala normală de băieţi de acolo. Nu voiam să plec din Germania fără să cunosc şi din intuiţie proprie această vestită pepinieră de educaţie, care mă interesa nu atît prin organizarea şi activitatea ei, mai mult sau mai puţin stereotipă, cît mai cu seamă prin două personalităţi pedagogice proeminente, care se găseau în serviciul ei: directorul *K. Muthesius*, cunoscut mie prin admirabila sa carte: „Goethe als Kinderfreund" şi profesorul *H. Itschner*, autorul unei *Didactici*, care m-a izbit de la început prin îndrăzneala de a turna în tiparele vechi pedagogice conţinut nou şi obiective moderne pe cît de realiste, pe atîta şi de idealiste[242], făcînd din educaţie o afirmare vibrantă şi absorbantă a personalităţii profesorului, îndrăgostit şi conştient de misiunea lui zidîtoare, întocmai ca un artist din marea milă a lui Dumnezeu. Îi citisem cu mare interes cartea, apărută cu un an în urmă, sub titlul: *„Unterrichtslehre — Unterricht gefasst als Entbindung gestalterner Kraft"* (332 pagini) adică „Teoria învăţămîntului — învăţămîntul conceput ca naştere a puterii de creaţie".

Fără ca autorul să facă vreo mărturisire deschisă, cartea lui este o lucrare care are în vedere exclusiv poporul şi statul german, fără să se poată spune, însă, despre ea că ar avea un caracter ofensiv sau şovinist. Ea urmăreşte, cu o grijă impresionantă, înarmarea sufletească optimă a poporului german, spre a putea birui marea criză, economică şi spirituală, prin care trecea de cîteva decenii şi spre a-şi putea împlini măreaţa misiune istorică în lumea de astăzi şi de mîine. O simplă înşirare a stîlpilor sau pilonilor principali pe care se reazimă grandiosul eşafodaj pedagogic al autorului, spune mai mult decît orice încercare de caracterizare şi analiză critică mai amănunţită. Iată, într-adevăr, care sînt autorităţile pedagogice cele mai mult luate în considerare, cu arătarea, prin cifre, a frecvenţei invocării lor: *Goethe* (102), *Isus*, cu cei 4 evanghelişti ai lui (58), *Nietzsche* (41), *Kant* (27), *Schiller* (27), *Herbart* (27), *Napoleon* (18), *Luther* (15), *Schopenhauer* (12), *Bismarck*

(10), *Wagner* (10), *Ruskin* (10), *Shakespeare* (7), *Chamberlain* (7), *Pestalozzi* (6), *Michelangelo* (6).

Din parte-mi, am citit cartea cu ochii mereu deschiși, de român, dornic de a desprinde din ea ceea ce m-ar putea întări în poziția mea de căutător de drum pentru o pedagogie românească a vremii mele și de factor asupra căruia va avea să cadă în curînd răspunderea pentru noua îndrumare a învățămîntului românesc din Transilvania. Așteptările mele n-au fost înșelate. Lectura a fost în permanență antrenantă, dînd loc la numeroase sugestii folositoare și destul de des și la contraziceri, tot atît de folositoare. Cartea n-a fost numai bine și onest gîndită, ci și adînc trăită, cu sinceritate, cu patos și cu încredere în justețea ei. Întemeiată, bilateral, pe o concepție idealist-realistă adînc înfiptă în ceea ce a creat mai solid umanitatea și propriul popor, pe de o parte, iar pe de alta, în personalitatea bine înarmată a educatorului conștient de sfințenia misiunii sale, *Didactica* lui *Itschner* merită să fie socotită ca lucrare ce se ridică mult deasupra bogatei producții literare moderne a pedagogiei germane.

Cartea lui *H. Itschner* a fost pentru mine un prilej de mare răscolire sufletească folositoare. Fără pretenția de a intra în literatura pedagogică „clasică" germană, inspirîndu-se și din trecut și din prezent, ea a făcut tot ce putea să facă o carte sau un om pentru un viitor mai luminos al omenirii și în special al ramurii germane a acesteia.

*

Și acum cîteva cuvinte despre *Școala normală de băieți din Weimar.*

Prima impresie mi-e și acum vie în suflet: întîlnirea cu directorul *K. Muthesius*, în „cancelaria" școlii. Zic „cancelarie", deși numai așa ceva nu era. Închipuiți-vă o cameră spațioasă și luminoasă, cu o mare masă de scris spre mijlocul ei, pe care, într-o nespus de simpatică dezordine, stăteau de-a valma cărți voluminoase și broșuri zvelte, reviste, manuscrise, ustensile de scris variate, dominate, suveran, de o splendidă statuie în miniatură a *„Dioscurilor"*, copie după cea din fața Teatrului[243]. Pe pereți tablouri cu peisaje și portrete, lucrate cu cea mai fină artă, de pictori cu renume. Din bogata galerie de portrete, așezate cu un gust de mare discreție, nu lipsea nici unul dintre cei ce au sfințit, prin personalitatea lor, Weimarul „clasic". Dar nu lipsea nici *Comenius*, nici *Rousseau*,

nici *Pestalozzi*. În schimb, n-am putut descoperi nicăieri nici pe ministrul instrucţiei, nici pe împăratul *Wilhelm II*. După cum n-am întîlnit, în toată această încăpere, nicăieri, vreun dosar sau vreo cartotecă.

Directorul *Muthesius*, care-mi evoca în suflet, şi ca înfăţişare, şi ca fel de a fi, pe directorul meu de la Braşov, *Virgil Oniţiu* — cel mai desăvîrşit „inginer sufletesc" din cîţi am cunoscut vreodată — s-a arătat foarte bucuros să cunoască pe proaspătul „dr. în filozofie", care în curînd va fi şi el profesor la un seminar pedagogic românesc şi a discutat cu el deosebit de „colegial" diferite probleme de educaţie şi de organizare a învăţămîntului. După ce, însoţit de el, am vizitat mai întîi cu de-amănuntul întreaga şcoală, rămînînd extrem de mulţumit de bogata înzestrare a ei cu laboratoare, ateliere şi biblioteci, am asistat timp de 3 ore la diferite lecţii ţinute de profesori şi, la şcoala de aplicaţie, de către elevi din ultima clasă, apoi la o conferinţă profesorală improvizată, în care am avut prilejul să discut, tot „colegial", cu membrii corpului didactic asupra multor aspecte interesante pe care mi le-a oferit scurta vizită din cursul zilei.

Şcoala mi-a lăsat în toate privinţele impresia unei instituţii la înălţimea celor mai exigente aşteptări. Se simţea în toate ochiul ager al unei conduceri conştiente, dar şi al unei conştiinţe individuale a fiecărui profesor. O atmosferă de armonie se desprindea din tot ce am putut vedea şi auzi. Lecţia de geografie a profesorului *Itschner* a fost de o neîntrecută măiestrie, bogăţie şi farmec. Am avut impresia că *Didactica* lui nu este, în această şcoală, o simplă carte scrisă de unul dintre profesorii şcoalei, ci este o forţă care-i animă întreaga viaţă şi activitate. Pătrunsă de ideea de bază a lui *Itschner*-pedagogul, *şcoala nu este o simplă transmiţătoare a culturii de la o generaţie la alta, ci o generatoare de cultură prin eforturile comune, conştiente, energice şi devotate a două generaţii care îşi împletesc, în unire şi în emulaţie, silinţele în vederea realizării celui mai înalt ideal ce poate fi conceput de vremea de acum.*

*

In timp ce sufletul meu înregistra fenomenul acesta complex şi măreţ, pe dinaintea ochilor îmi defila convoiul trist al bietelor noastre „seminarii" de învăţători de la Caransebeş, de la Oradea, de la Gherla, de la Blaj, de la Sibiu şi de

la Arad, cu profesorii lor amenințați în fiecare clipă cu sabia lui Damocles a cutărui „comisar guvernial“ grăsun și rubicond[244] de la Budapesta, cu localurile lor medievale, cu manualele lor traduse din ungurește sau îmbîcsite de „spirit patriotic“ exprimat într-o limbă românească stricată, cu elevii lor recrutați de cele mai multe ori din pleava bietelor noastre gimnazii, cu birocrația lor stearpă, cu sărăcia amară care stăpînea totul și cu o armătură pedagogică și științifică învechită, uzată pînă la maximum posibil.

Mai puteau visa oare bietele opaițe, în care abia mai pîlpîia o flacără gata-gata să se stingă, la un „ideal“ cultural superior, la înălțimea vremurilor?

XXII. DIN NOU ACASĂ, ÎN TRANSILVANIA DE SUB STĂPÎNIREA UNGUREASCĂ

Doamne, cît sînt de nepătrunse căile tale! Nici cea mai ageră minte omenească nu le poate dibui!

Ajuns la acest capitol al Amîntirilor mele, îmi vine în minte o vorbă a neuitatei mele măicuțe:

„N-am putut înțelege niciodată cu mintea mea, ceea ce s-a întîmplat cu tine. Tu știi bine că noi am avut o casă grea: șase copii de crescut, cu lucrul palmelor noastre! Numai Dumnezeu din cer știe greutățile pe care le-am avut, pînă v-am văzut pe toți ieșiți din necazuri. Nici prin gînd nu ne-a putut trece să vă dăm pe careva la vreo învățătură mai înaltă. Dar, mi-aduc bine aminte, de parcă a fost numai ieri, de ziua în care ai venit pe lume. Eram amîndoi cu tatăl tău destul de bătrîni, căci înainte de tine am mai avut șapte nașteri și eram destul de îngrijorați. Dar, cum i-o fi venit în minte tatălui tău să facă atunci, ceea ce n-a mai făcut niciodată înainte de aceea? Cînd, după naștere, ai fost scăldat și înfășat și, apoi așezat în leagăn, tată-tău ți-a pus sub căpătîi un condei. Văzînd mirarea mea, a zis: lasă să avem și unul care să trăiască după peană, nu tot după ac și după sapă! Eu am zîmbit și n-am zis nimic, dar în sufletul meu mi-am zis: Doamne, fie voia ta! Și iată că vorba într-o doară a lu tată-tău s-a împlinit aievea! Cum? Asta numai Cel de sus o știe“.

Părinții mei nu urmăriseră îndrumarea mea după nici un plan dinainte stabilit. Poate că, dacă ar fi avut un plan, pînă

Scanned with OKEN Scanner

la sfîrșit nu s-ar fi ales nimic de el. Și nici de mine. Nici eu n-am avut un plan. Abia în cursul superior al liceului am început să-mi dau seama de ceea ce se întîmplă cu mine și să înțeleg că lumea aceasta e plină de mistere și că eu trebuie să mă încadrez în ordinea ei fizică și morală. În orice caz, aș putea afirma că sînt opera simplei întîmplări oarbe, dacă nu cumva s-a amestecat în devenirea mea, în mod cu totul acoperit, fie vreuna dintre Parce, fie Providența. Fie una, fie alta, eu mulțumesc din adîncul sufletului meu puterilor, oarbe sau luminate, care mi-au călăuzit pașii vieții pe multe cărări minunate, deschizînd înaintea ochilor mei, trupești și sufletești, privelișți de care nu toți muritorii s-au putut învrednici.

După truda grea de peste 20 de ani prin școli de diferite limbi și din diferite țări, într-una din zilele lui decembrie 1909 mă întorceam din Germania la casa părintească din satul meu de sub munte, unde mă așteptau o mamă văduvă și cinci frați. Aduceam cu mine, din Apus, în afară de o bogată zestre sufletească, un petec provizoriu de hîrtie în care se arăta că cei ce au fost însărcinați de înalta școală de filozofie de la Jena să ispitească știința adunată de mîne de-a lungul unei vremi atît de îndelungate, m-au găsit vrednic să mă înscrie în rîndurile laureaților ei și să mă declare apt pentru însărcinări mai înalte.

În acele momente într-adevăr unice în felul lor în viață, mărturisesc că mă simțeam întru toate la înălțimea lor. Nu că m-ar fi flatat, oricît de puțin, orgoliosul titlu de „doctor în filozofie“ de la o vestită universitate germană. Nu de dragul unei asemenea deșertăciuni mi-am irosit o bună parte a tinereților mele pe băncile atîtor școli și nu pe temelia acestui titlu mă gîndeam să-mi așez viața și osteneala mea viitoare. Mă simțeam cu adevărat fericit pentru că reușisem ca numai prin puterile mele proprii să biruiesc toate obstacolele din cale-mi, să strîng o comoară nespus de bogată de știință și, mai presus de acestea, să-mi făuresc un suflet tare, pe care să nu-l poată înfrînge decît moartea. Desigur că sufletul nu mi l-am dat eu și în dobîndirea lui nu am nici cel mai mic merit. „Meritul“ meu unic era că n-am irosit talentul ce mi s-a încredințat, ci l-am păstrat neatins și l-am înmulțit pe cît numai a fost omenește cu putință. În această neobosită trudă, pe care am săvîrșit-o totdeauna cu entuziasm, n-am rîvnit la acumularea unei cantități cît mai impunătoare de cunoștințe, ci am fost preocupat în mod statornic de calitatea celor agonisite și de binele pe care acestea aveau să-l reverse asupra semenilor în rîndul

Scanned with OKEN Scanner

cărora aveam să fiu așezat de soartă. Grija mea de fiecare clipă a fost să mă înarmez cu principii solide și sigure, care să reziste la orice vijelii care s-ar abate asupra mea și care să-mi chezășuiască nu numai posibilitatea de rezistență, ci biruința față de orice greutăți. Am prețuit la justa sa valoare rațiunea omenească, dar nu i-am acordat credit decît în măsura în care ea merge împreună cu virtutea și cu morala. Am crezut în om, și am crezut în umanitate, ca depozitară și creatoare a celei mai grandioase experiențe a lumii, care i-a fost încredințată ei.

Mă întorceam printre ai mei, pregătit de luptă împotriva oricui, pentru drept și dreptate, pentru libertate și adevăr, pentru pace și bunăînvoire între oameni și între popoare, pentru umanitate. Cine este dușmanul acestora era dușmanul meu și eram hotărît a nu depune armele în fața lui, fie ministru, fie prinț, fie rege, fie împărat. Voi prefera de o mie de ori moartea, decît, pentru meschine ambiții sau interese omenești, să renunț la principiile sfinte, care sînt însăși rațiunea de a fi a omului conștient de menirea sa adevărată, sau decît să renunț la lupta impusă de necesitatea inexorabilă a apărării lor. Cel ce ne-a dat viața nu ne-a dat-o pentru „a trăi bine" în lumea asta, ci pentru a crea, prin înalta conștiință a demnității omenești, o altă lume mai bună. Prin aceasta se deosebește, doar, omul de celelalte vietăți de pe pămînt.

Astfel, n-a fost o simplă întîmplare că, drept *motto* al lucrării mele de temelie, scrisă în ultimele luni petrecute la Jena, am luat cuvintele filozofului-apostol *Th. Carlyle*, pe care le repet, dată fiind valoarea lor: *„Omul să nu se plîngă împotriva vremurilor în care i-a fost dat să trăiască. Sînt rele vremurile? Ei, bine, de aceea sîntem noi aici, ca să le facem mai bune"*. După cum, de asemenea, n-a fost o simplă întîmplare articolul de fond, scris în colaborare cu *Octavian Goga* și publicat în revista „Luceafărul" din Sibiu, sub titlul, împrumutat tot din *Carlyle*: *„Filozofia porcilor"*[245].

*

Mă întorceam spre casă, într-una din zilele lunii decembrie 1909, de la Jena și de la Weimar, *în armura spirituală a unui cruciat*, cu obiective hotărîte de luptă, luptă cu orice risc împotriva nu numai a dușmanilor care voiau să stîrpească poporul nostru, ca neam, din Transilvania, ci și împotriva dușmanilor dinlăuntrul zidurilor cetății noastre, care erau în slujba ipocriziei, a minciunii, a banului, a trădării, luptă pen-

tru trezirea din somnul cel de moarte, la care ne-adînciră nu numai „barbarii de tirani", ci și mulțimea de nemernici ridicați din propriile noastre rînduri. Trebuia eliberat poporul și de sub stăpînirea străină, și de sub povara păcatelor proprii și *înălțat spre Umanitate*.

*

Cu aceste concepții mă întorceam, la vîrsta de aproape 27 de ani, în țara mea de naștere, țară cu părinți vitregi, fără suflet și fără dragoste, și cu frați încovoiați atît economic, cît și politic și spiritual, sub povara unui regim apăsător și a unor tradiții nu totdeauna norocoase.

Dar realitatea aceasta nu mă făcea nici pesimist, nici sceptic. Aveam destulă încredere în mine, în dreptatea imanentă și în puterea de viață a neamului meu, ca și în biruința finală a binelui asupra răului. Chiar dacă eu însumi aș fi înfrînt în luptă, tot e mai frumoasă viața în iureșul de lupte pentru idealuri înalte, decît „la partea sedentară", comodă și lașă.

*

La întoarcerea spre casă, m-am oprit două zile la Dresda, în scopul de a mă mai desfăta odată cu privirea comorilor de artă pe care acest oraș minunat le-a creat sau le-a strîns în curs de cîteva veacuri. Ce bogată arhitectură din diferite perioade! Dar divina „Madonă Sixtină" a lui *Rafael!* Apoi, alte două zile, la Praga, și alte două zile, la Arad. În capitala Boemiei de odinioară m-a impresionat sumeția națională a cehilor. Sosit în timpul nopții, a trebuit să colind pe la vreo trei hotele, pentru a găsi o cameră. Amicii noștri mă credeau neamț... La Arad am petrecut ceasuri plăcute în societatea prietenilor de la „Tribuna" și a profesorilor de la școala normală, în frunte cu „unchiașul" *Ciorogariu*, directorul[246].

*

XXIII. „CAPUL DE POD" DE LA ARAD

Asupra popasului de la Arad, care n-a fost nici pur convențional, nici pur ocazional cum au fost cele mai multe dintre cele despre care am vorbit mai înainte, trebuie să mă opresc ceva mai pe larg, dat fiind caracterul lui cu totul aparte.

Scanned with OKEN Scanner

Deşi nu văzusem pînă atunci acest oraş, aveam totuşi cu el legături preţioase prin cîteva persoane şi prin cele două publicaţii periodice locale, la care începusem să colaborez în anul din urmă. Cunoşteam anume, şi încă foarte bine, pe unul din redactorii „Tribunei", cu care fusesem coleg de studii atît la Braşov, cît şi la Budapesta, şi cu care eram de mult într-o corespondenţă serioasă ce depăşea interesele noastre particulare. Am amintit despre el şi cînd am vorbit de anul petrecut în capitala Ungariei. Lucrasem împreună, după iniţiativa lui, la conferinţele organizate în vederea strîngerii legăturilor cu studenţii sîrbi, croaţi şi slovaci. În cursul anului din urmă, după ce descoperisem, la Jena, pe românul timocean *Atanasie Popovici*, l-am informat, printr-o lungă scrisoare, despre acest fapt, sugerîndu-i ideea de a ridica, în coloanele „Tribunei", chestiunea românismului din Valea Timocului, ca o nouă faţă a chestiunii naţionale general-româneşti. Amicul meu s-a şi executat şi a făcut să apară încă prin martie 1909, un prim articol intitulat *„Românii din Serbia"*[247]. [...]

Mă opream acum la Arad, hotărît ca, mai întîi prin prietenul meu *Gh. Popp*, care se dovedise încă de tînăr un gazetar extraordinar de serios şi pe care, mai tîrziu, viaţa avea să-l copleşească cu însărcinări din cele mai grele, să închei legături cît mai strînse cu „Tribuna" în vederea programului meu de viitor, pentru care îmi trebuia neapărat un fundament solid şi tovarăşi de luptă pe care Sibiul nu mi-i putea oferi.

Ardealul dispunea în vremea aceea de trei cotidiene: „Gazeta Transilvaniei" din Braşov, „Lupta" din Budapesta şi „Tribuna" din Arad. Cu cea dintîi avusesem ceva legături; publicasem acolo o serie de articole, în 1906, privitoare la stările sociale din satul meu natal, care stîrniseră mare zarvă mai ales printre „domnii" de acolo şi care pătrunseseră şi în păturile de jos ale „poporului", totuşi, nu cunoşteam pe nimeni dintre redactorii ei, cu care aş fi putut intra în raporturi mai strînse în vederea luptelor pe care ştiam dinainte că va trebui să le port simultan pe două fronturi: împotriva guvernanţilor şovini şi a conducătorilor bisericeşti ai Sibiului însuşi.

Cu „Lupta" avusesem — după cum am mai spus — legături foarte strînse în anul 1907. În coloanele ei mi-am făcut ucenicia timp de mai bine de o jumătate de an, zi de zi, ca gazetar român şi ca adversar declarat al şovinismului unguresc. Dar, de la o vreme încoace începusem să mă conving că această gazetă îşi cam pierduse busola, din multe puncte de vedere. Ea devenise o publicaţie slabă şi mai mult de harţă, decît de

Scanned with OKEN Scanner

luptă, ceea ce i-a și adus, la cîteva luni abia după întoarcerea mea din Germania, încetarea pentru totdeauna din viață. O încercare de reîncadrare a mea în sînul ei, în această situație, nu mai era posibilă.

„Tribuna", în fine, era o publicație curajoasă și cu orizonturile cele mai largi în toate domeniile: cultural, politic, economic, bisericesc, școlar etc. Printre redactorii ei era și *Gh. Popp*, cu care, la 1907, fusesem împreună pe baricade, la Beiuș. Prietenul meu era un om de convingeri tari, de o impresionantă inflexibilitate și corectitudine morală, dezintersat, fără nici un gînd de „carieră", idealist pur-sînge, pe un fond realist sănătos, gata să facă oricînd orice pentru cauzele mari ale obștei românești. Poseda, pe lîngă limba română, germana, ungara și franceza. Avea un ascuțit simț de observație și de distingere și un scris clar, energic, direct, fără cotituri și ambiguități. Ne potriveam în foarte multe privințe, doar într-un punct nu ne potriveam: el studiase dreptul și deși avea o cultură generală serioasă, nu cunoștea problema școlară așa de adînc, cum aș fi dorit-o eu, care făcusem din ea, de cîțiva ani încoace, obiectul meu de predilecție. Scopul meu era să încerc a-l cîștiga pe prietenul meu ca să-mi devină un colaborator de mîna întîi pentru această problemă, pe care eu o consideram ca problema cea mai importantă a generației noastre[248].

Cu privire la acest obiectiv am stat mult de vorbă cu colegul *Popp* în cele două zile petrecute la Arad, avînd, la urmă, satisfacția de a fi reușit să-l cîștig pentru vederile mele. El se angajă, chiar, să traducă în românește teza mea de doctorat, din care voia să facă o axă solidă a viitoarelor lui preocupări. Dar, cum între timp se angajase la o asemenea lucrare și poeta *Maria Cunțan*[249], din Sibiu, *Popp* renunță la ea, rămînînd ca el să-mi dea mînă de ajutor, prin gazetă, la tot ceea ce eu voi crede că este necesar în lupta grea, în care eram hotărît să mă angajez.

*

Dar partea cea mai delicată a chestiunii nu era de a-l cîștiga de partea mea pe *Gh. Popp*, ci de a cîștiga prin el, conducerea însăși a gazetei. Căci eu nu veneam în simpla calitate de „colaborator extern" al acesteia, ci ca un militant care putea deveni, în orice moment, o persoană foarte incomodă. Dacă lupta împotriva Budapestei putea fi acceptată fără nici o dificultate prea mare ca punct principal al programului meu, aceea împo-

triva Sibiului se prezenta într-o formă mai dificilă. De ce să ia asupra sa, Aradul, păcatele Sibiului? Acesta avea, doar, un organ al său, „Telegraful român". Și, apoi, mai era o chestiune delicată: eu va trebui să arunc răspunderi grave nu numai asupra Consistoriului arhidiecezan, ci și asupra Consistoriului mitropolitan, din care făceau parte, ca asesori, doi stîlpi ai „Tribunei". Mai întîi, era părintele *Roman Ciorogariu*, directorul seminarului și fostul președinte al „anchetei" care stabilise noul plan de învățămînt, pe care îl atacasem în lucrarea despre care am scris mai înainte: „Păreri cu privire la o nouă fundamentare a învățămîntului nostru primar". Apoi, era *Vasile Goldiș*, secretarul Consistoriului din Arad și prim-specialistul Consistoriului mitropolitan în chestiuni de politică școlară. Vor accepta aceștia ca organul patronat de ei să devină un mijloc de luptă, oricît de justă și de civilizată, la adresa înaltei corporațiuni din care ei făceau parte ca persoane reprezentative?

Întrebarea aceasta ne-a dat mult de furcă în cele două zile, pînă ce eu am putut ajunge la un luminiș. Amicul *Popp* a început prin a sonda terenul la primul redactor al gazetei, *Sever Bocu*[250]. Acesta n-a avut nici o obiecțiune de făcut, dimpotrivă, s-a arătat, în mod sincer, foarte bucuros de perspectivele intrării mele alături de combatanții din garda „Tribunei". Totuși, considera că este necesar ca să iau personal contact cu cei doi conducători de seamă amintiți mai sus, treabă care pe mine mă cam indispunea, căci mă obliga să-mi descopăr anumite secrete intime de o natură delicată și poate chiar mai mult decît atîta. Dacă în părintele *Ciorogariu* aveam toată încrederea, față de *V. Goldiș* aveam anumite rezerve peste care nu puteam trece. Aș putea să iau contactul cu cel dintîi, dar cu al doilea, cel puțin deocamdată, nu. Pînă la urmă, am căzut de acord că este de ajuns să mă întîlnesc numai cu cel dintîi, ceea ce am și făcut, în tovărășia lui *Gh. Popp*.

Această întîlnire în trei și-a avut partea sa dramatică, peste care n-aș vrea să trec prea ușor.

Părintele *Ciorogariu*, cu care aveam să conlucrez în curînd la redactarea Planului de învățămînt — despre care am relatat într-altă parte —, dar pe care încă nu-l cunoscusem personal, mă cunoștea din cele ce-i povestiseră doi prieteni de-ai lui, profesorii *dr. Petru Pipoș*[251], de la seminar și *Victor Stanciu*[252] de la școala de fete din Arad, care în vara precedentă veniseră la mine, la Jena, unde au petrecut timp de peste două săptămîni, audiind și „cursurile de vară" de sub conducerea

Scanned with OKEN Scanner

profesorului *W. Rein. V. Stanciu* fusese chiar oaspetele meu. tot timpul. La întoarcerea acasă i-am dat un articol pentru revista „Biserica şi şcoala“ pe care o redacta părintele *Ciorogariu*. Articolul, intitulat: *„O premenire a culturii noastre“*, în care puneam problema necesităţii orientării culturii româneşti din Transilvania nu spre Budapesta şi Cluj, ci spre centrele mari din Apusul Europei, fusese primit cu mare bucurie de bătrînul redactor, care în tinereţele sale se adăpase şi el la izvoarele Universităţii din Bonn, unde a fost coleg de studii cu împăratul *Wilhelm al II-lea* de mai tîrziu, după cum cu vreo trei decenii după aceea am fost şi eu coleg cu fiul acestuia, prinţul *August Wilhelm* şi cu nepotul lui, prinţul *Waldemar*, la Universitatea din Strasbourg. Părintele *Ciorogariu* a publicat articolul meu, bineînţeles nesemnat, ca articol editorial, punîndu-i în vedere lui *V. Stanciu* să mă roage „să mai scriu“. Astfel că, venind cu *Gh. Popp*, la el, părintele *Ciorogariu* ştia cu cine avea să stea de vorbă.

O întîmplare nespus de fericită a făcut ca pentru întîlnirea cu el să am la îndemînă un material documentar pe cît de bogat, pe atît de preţios şi de concludent. Pentru teza mea de doctorat strînsesem timp de peste trei ani un întreg arsenal de arme, de care aveam să mă folosesc în măsura trebuinţelor, oricînd. O parte a materialului acestuia nu intra decît indirect în obiectivele tezei, de aceea nu m-am folosit de el decît în lucrarea „Păreri“ . . . etc., şi şi acolo numai într-o măsură redusă. Concluziile bazate pe acel material fuseseră verificate, dacă nu în presa din Ardeal, unde preocupările de ordin şcolar deveneau tot mai rare şi mai palide, într-o parte a presei din Regat. Inserez aici, ca document, următoarele rînduri din „Revista generală a învăţătorului“[253] din Bucureşti, organul lui *Haret*, în care se înregistra activitatea mea din coloanele „Tribunei“:

> „Tribuna“, ziarul politic ce apare zilnic la Arad, se ocupă mai mult de situaţia şi — ceea ce-i face o şi mai mare cinste, de viitorul şcoalelor. Astfel în numărul din septembrie-octombrie, un anonim discută cu înţelegere deplină şi cu multă dragoste pericolul care ameninţă şcoalele noastre în urma legii învăţămîntului primar adusă de *Apponyi*. Mai importante sînt articolele din 16—18 iulie 1909[254], intitulate: *Păreri* privitoare la o nouă fundamentare a învăţămîntului nostru primar*. Autorul arată că învăţămîntul nostru primar nu e destul de românesc, nu-i

* În textul din revistă, greşit indicat: Idei.

național și, cerînd schimbarea planului de învățămînt, ori prefacerea și adăugirea lui — arată mijloacele prin care s-ar româniza studiul limbii românești, istoria, geografia etc., trecînd în revistă toate materiile, pînă la gimnastică și cîntări".

Deși, deci, cu părintele *Ciorogariu* nu mă întîlnisem niciodată pînă atunci, m-am dus la el, date fiind antecedentele amintite, ca la un vechi cunoscut, cu care aveam de gînd să vorbesc cu totul deschis, ca la spovedanie. I-am descoperit, de la primele cuvinte, că mă duceam la Sibiu, unde, după pregătirea pe care o aveam, urma să intru în serviciul bisericii, adică al neamului, în calitate de organ de îndrumare a învățămîntului primar, care este astăzi problema cea mai acută a întregii noastre vieți naționale. Cunoaștem destul de bine împrejurările concrete în care va avea să se desfășoare activitatea mea. În Germania n-am căutat numai să „învăț carte", ci tot ce-mi trebuie pentru lupta ce urma să fie dusă în vederea salvării situației extraordinar de grave în care am ajuns prin vitregia îndoită a împrejurărilor: pe lîngă asuprirea politică, propria noastră nemernicie.

Am cutezat să afirm că, de la *Șaguna* încoace, românismul ardelean a mers într-un permanent declin, în prima linie de ordin moral. Sufletul ardelean este astăzi incomparabil mai slab decît înainte de aceasta cu trei-patru decenii. Clasa noastră „cultă" s-a îndepărtat, sufletește, de popor, cu toată „democrația" de care se vorbește atîta; ea este de un oportunism revoltător. Bineînțeles că vorbesc de situație în general, lăsînd la o parte puținele excepții onorabile. Unde nu întîlnim oportunismul vulgar, dăm peste cel mai lamentabil scepticism și defetism. Eroismul generației de la 1848 nu se mai întîlnește aproape nicăieri.

I-am spus că știu dinainte că la Sibiu o să dau peste cele mai mari greutăți. Că, pentru înfrîngerea lor doream să-mi cîștig un punct de sprijin la Arad și anume în cadrele „Tribunei". Căci pe „Telegraful român" nu mă mai puteam întemeia decît ca pe o umbră, acolo nemaistăpînind duhul lui *Șaguna*, ci duhul lui *Burdea*,[255], *Babeș*[256], *Siegescu*[257], *Moldován Gergely* etc. Scrisesem foarte mult la acest ziar în anii 1903—1906, pe cînd domnea acolo un spirit sănătos, așa că nu eram un necunoscut, dar de la 1907 încoace, de cînd, pe chestia legii *Apponyi*, organul mitropoliei sibiene s-a abătut de la linia strict națională și a apucat-o pe calea unei „moderații" pe care o socoteam uneori egală cu trădarea, n-am

mai vrut să public nici un singur rînd, pînă înainte de aceasta cu vreo trei luni. Ba, mai mult chiar, am luat în „Lupta“ atitudine categorică împotriva halului de veritabilă prostituare a gazetei despre care *M. Eminescu* scrisese, la 1876, că este „cea mai modernă foaie de peste Carpaţi, *care urmăreşte cu stăruinţă politica modernă şi sigură a neuitatului Şaguna*“.

În acest ceas deci, cînd *mă întorceam în Sibiul lui Şaguna* — despre care am scris de cîteva ori, la 1905, chiar în coloanele „Telegrafului“, nu puteam să nu-mi reamintesc *enormele poticneli ale Sibiului lui Meţianu*[258] *de la 1907 încoace.*

După ce am trecut în revistă diferite întîmplări penibile, care aruncau o lumină stranie asupra modului cum se lucra la Mitropolia din Sibiu, am încheiat:

„Iată, iubite Uncheaşule, în *acest* Ardeal mă întorc eu după doi ani şi jumătate petrecuţi în ţara lui *Luther, Kant, Fichte, Goethe, Schiller, Beethoven, Eucken, Ziegler, Paulsen, Rein* ş.a. Mă zbat ca peştele pe uscat, întrebîndu-mă în chip şi fel: ce să fac? Să mă duc la Sibiu, să mă înec în atmosfera otrăvită a lui? Căci, ce poate să facă un om înecat de atîtea metehne cîte mă frămîntă pe mine, într-un asemenea mediu? Sau, poate, să părăsesc Ardealul şi să trec munţii, cum i-au trecut zeci şi poate chiar multe sute de fii nenorociţi ai lui, care nu şi-au găsit aici posibilităţi de muncă? Existau destule motive care să mă oblige spre o asemenea soluţie. Acolo mă aştepta doar o fiinţă iubită, alături de care existenţa mea în această lume ar fi putut fi altceva decît o condamnare la muncă silnică pe viaţă, care mă aştepta, poate, aici. Acolo îl aveam pe *N. Iorga,* cu ajutorul căruia aş putea lucra în cadrul „Ligii Culturale“ al cărui bursier am fost atîta timp, realizînd programul pe care i-l propusesem eu însumi şi pe care ea l-a aprobat, dar pe care din păcate nu-l poate înfăptui, neavînd un om potrivit, pentru o asemenea problemă. Acolo îl aveam şi pe *Haret,* care a urmărit cu interes investigaţiile mele din Alsacia-Lorena, dîndu-le loc în „Revista generală a învăţămîntului“ şi tipărindu-le şi în broşură separată[259]. Sînt absolut încredinţat că pe lîngă acest mare om mi-aş putea crea un rost potrivit cu temperamentul şi cu programul vieţii mele“.

*

Şi, totuşi, nu aveam dreptul să aleg calea cea mai uşoară.

După frămîntări îndelungate am ajuns azi la o limpezire a gîndurilor mele: voi rămîne totuşi în Ardeal, oricît de mari

și de multe greutăți va trebui să întîlnesc în calea mea. Simt că aici e mai mare nevoie de mine. Îmi dau seama de toate greutățile ce mă pot aștepta aici, dar aș fi un nemernic dacă mi-ar fi frică de viață și aș încerca să-mi pun pielea proprie la adăpost, lăsînd vraiște cauza sfîntă a poporului meu, pe mîna dușmanilor lui de tot felul, externi și interni. Voi rămîne deci aici, indiferent de postul ce mi se va încredința, și din locșorul meu, oricît de modest va fi, voi lupta pînă la ultima picătură de sînge pentru descoperirea, mai întîi, a greșelilor, din cauza cărora școlile noastre au ajuns în situația nenorocită de astăzi, apoi a vinovaților care împiedică, dintr-un motiv sau altul, redresarea noastră. Nu voi cruța nici o osteneală pentru a demonstra întregii conștiințe românești de pretutindeni, că supunerea oarbă în fața legii *Apponyi* însemnează abdicarea însăși de la ființa noastră etnică și că datoria generației de astăzi este, în prima linie, lupta prin toate mijloacele împotriva acelei legi. Justificarea juridică și filozofică a acestei datorii am dat-o în teza mea de doctorat, care a fost aprobată, și încă cu mențiune specială, de Universitatea din Jena și care va apărea în curînd în cea mai de seamă „Bibliotecă pedagogică" din Germania. De pe piedestalul acesta solid nu mi-e frică că mă va putea răsturna cineva. Întemeiat pe el, vreau să torn nu numai în învățătorimea și preoțimea noastră, ci în întreg poporul nostru, de la vlădică pînă la opincă, un duh nou, de credință neclintită în dreptatea imanentă și în adevărurile sfinte, care sînt mai tari decît toate legile parlamentului unguresc sau ale oricărui alt parlament din lume. Am dat expresie categorică acestei convingeri chiar în concluzia finală a tezei mele, prin cuvintele:

„Statul este dator să introducă în toate școlile sale frecventate de naționalități, fie ele de stat sau confesionale, limbile naționale, dîndu-le prin aceasta deplină libertate naționalităților să se conducă după principiile adevăratei pedagogii, neinfluențate de considerațiuni politice trecătoare.

Aceasta este singura soluție loială a problemei. Ea singură este în stare să aducă pacea eternă între popoarele care astăzi se urăsc și se combat".

În această luptă aprigă în care intru ca un soldat voluntar, am nevoie însă înainte de toate, să-mi asigur un „*cap de pod*" solid, unde să-mi pot concentra toate mijloacele trebuitoare pentru cîștigarea ei. Sibiul de astăzi nu poate fi un astfel de cap de pod, de aceea m-am fixat asupra Aradului. Căci „Tribuna" care a îmbrățișat și pînă acum felul meu de a privi ma-

Scanned with OKEN Scanner

rea problemă a zilelor noastre, are autoritatea morală și poate să-mi ofere siguranța că în coloanele ei și cu girul ei moral voi putea duce întreaga luptă de care este astăzi nevoie, după ideile mele, pe care vi le-am făcut cunoscute cu de-amănuntul. Lupta aceasta nu va avea un caracter sau un ascuțiș personal. Țin să precizez că nu înțeleg cîtuși de puțin să angajez „Tribuna" la o atitudine favorabilă în legătură cu postul pe care ar fi să-l ocup la Sibiu. Din acel post, eu personal nu-mi fac nici o problemă și pentru obținerea lui nu mă voi căciuli înaintea nimănui. Cum nu m-am căciulit, la Jena, în fața profesorului *W. Rein*, ca să accepte subiectul tezei mele, cu privire la care n-am făcut nici o concesie, și cum nu m-am căciulit nici în fața profesorului *Wiese*, care contesta romanitatea limbii române. Postul pe care l-a hotărît pentru mine Providența, îmi va veni de la sine, fără ca eu să mișc un singur deget, ori vor vrea dușmanii mei, ori nu. Eu vorbesc aici numai de cauza cea mare a noastră, a tuturor și nu de o afacere „pro domo mea". Ceea ce mă interesează în mod exclusiv, este ca „Tribuna" să ducă, *în numele ei*, întreaga luptă pe care o voi deslănțui eu, în spiritul celor expuse mai sus, fără ca numele meu să apară undeva. Această măsură de prevedere era necesară din punct de vedere tactic, dat fiind postul pe care-l voi ocupa și instituția pe care o voi reprezenta, care mă împiedica de a scrie sub nume propriu și trebuia să se răsfrîngă și asupra cazurilor eventuale de procese de presă.

Dacă voi putea obține asigurarea, sinceră și loială, din partea conducerii „Tribunei" în sensul acesta, voi considera că-mi sînt create bazele pentru a putea începe lupta și voi rămîne în Ardeal, fiind sigur că osteneala mea nu va rămîne fără rezultat. Dacă nu o voi putea obține, voi socoti aceasta ca o indicație din partea Providenței, că locul designat de ea pentru mine nu este Sibiul și voi aștepta, în liniște și cu încredere, un nou semn din partea ei.

*

Lunga mea spovedanie, ca sub patrafir, s-a terminat cu asigurarea categorică a „Unchiașului" — căci așa mi-a poruncit să-i zic de acum înainte —, că este absolut de acord cu toate vederile mele și că, întrucît îl privește pe el personal, el este de acord cu privire la viitoarele raporturi dintre mine și „Tribuna", în sensul cel expus de mine. Dar, în chestiunea aceasta va fi nevoie să stau de vorbă și cu *dr. Nicolae Oncu*, directo-

rul băncii „Victoria“ din Arad și cu *Vasile Goldiș*, secretarul Consistoriului arădean, care sînt pricipalii stîlpi ai ziarului. Am răspuns „uncheașului“ că nu mă pot spovedi în serie. Pe *N. Oncu* nu-l cunosc și mi-ar fi greu să discut cu el o chestiune atît de delicată. Ar putea să creadă că apelez la el într-o chestiune personală de-a mea. Or, eu nu am un interes personal în toată această chestiune. Aș putea afirma, chiar, că lucrez în contra interesului meu personal. Dar o astfel de situație n-o poate înțelege oricine și riscam să mă expun la cine știe ce interpretări din partea unei persoane pe care n-o cunosc mai de aproape. Nici cu *V. Goldiș* nu mă simt îndemnat să iau contact. Îl cunosc de la Budapesta, din 1907, cînd, în calitatea de deputat în Parlament a vorbit foarte documentat și convingător împotriva proiectului lui *Apponyi*. Ne-am întîlnit, în același an, vara, la alegerea de deputat a părintelui *dr. Vasile Lucaciu*, la Beiuș. Îi apreciez anumite calități, ca om politic, dar am și anumite rezerve față de el în raport cu problema noastră școlară. Ar trebui să mă prezint în fața dînsului într-o postură de oarecare nesinceritate, ceea ce nu voiesc. Eu îl socotesc pe *V. Goldiș* printre defetiștii zilelor grele de astăzi, avînd în vedere că el a lansat în mai multe rînduri — ce e drept, nu prea pe față — ideea abandonării școlilor noastre confesionale. Am combătut, în „Lupta“ de la 1907, această idee, pe care n-aș vrea să trebuiască să o ating într-o eventuală convorbire cu părintele ei. Afară de aceea, mi se pare că *Vasile Goldiș* într-o întreagă serie de manuale pentru școlile noastre primare, publicate înainte de 1907, a avut atitudini care mie îmi creează situații prea delicate față de el. Mai multe nu pot spune acum, dar una o pot spune: nu doresc să discut cu el viitoarele mele raporturi cu „Tribuna“[260].

Și, am adăugat, eu m-am spovedit în fața duhovnicului în care mă încred. Acesta are din partea mea dezlegare să împărtășească și celor doi preopinenți cele ce i-am comunicat eu. Ori, „Tribuna“, în compoziția ei actuală, care pe mine nu mă interesează în amănunte, are încredere deplină în mine, adică în capacitatea și în probitatea mea, și atunci nu mai e nevoie de nici un fel de vorbărie, ori n-are o astfel de încredere și atunci orice discuție este inutilă.

„Uncheașul“ m-a înțeles și mi-a dat pînă la urmă dreptate. Mi-a promis că va vorbi el cu cele două persoane și că în aceeași seară, înainte de plecarea mea din Arad, îmi va comunica rezultatul. Lucru care s-a și întîmplat. Rezultatul a fost cel pe care contasem și pentru care mă dusesem la Arad: toți

Scanned with OKEN Scanner

„stîlpii“ gazetei se declaraseră nu numai de acord, ci erau chiar extrem de bucuroşi de instalarea „capului de pod“ la Arad, în sensul pe care-l preconizasem eu. Mi se acorda în felul acesta toată încrederea.

Cu acest aranjament făcut, care-mi consolida încrederea în viitor, am plecat spre casă, la Sălişte, unde nu mai fusesem de aproape un an şi jumătate. Pot să spun că eram fericit.

XXIV. MĂ AŞTEAPTĂ TEMNIŢELE CU PORŢILE LARG DESCHISE

Am sosit la Sălişte în ajun de sărbătoare. A doua zi era ziua sfîntului ierarh Nicolae de la Mira Lichiei, vestit, printre altele, prin metoda tranşantă cu care l-a convins pe ereticul *Arie*, la primul sinod ecumenic de la Niceea, în anul 525, despre divinitatea lui *Hristos*.

Ai mei m-au primit cu o mare bucurie, în care am descoperit însă şi un strop de supărare, pricinuit de faptul că nu anunţasem dinainte, telegrafic, ora la care aveam să sosesc, după cum fusesem rugat printr-o scrisoare de către fratele meu cel mare. Dar pe mine, tocmai insistenţa suspectă a acestuia mă făcuse să nu anunţ ora sosirii. Bănuiam eu ceva şi nu voiam să mă pretez la ceea ce avea să se întîmple dacă ascultam de cuvîntul fratelui meu. Eram aproape sigur că prietenii şi consătenii mei, care cu un an şi jumătate înainte făcuseră prietenului *Lupaş* răsunătoarea manifestaţie de simpatie despre care am povestit, intenţionau să-i facă o manifestaţie şi consăteanului lor care se întorcea de la studii din Germania ca „doctor în filozofie“. Bănuiala mea s-a dovedit întemeiată şi a trebuit să-mi cer, oarecum, scuze, prin fratele meu, de la cei vreo sută de meseriaşi din satul meu natal, care, mîndri de faptul că un fiu de meseriaş român din Sălişte se înconunase cu o aşa de mare cinste într-o ţară mare şi cultă ca Germania, voiseră să dea expresie sărbătorească bucuriei şi mîndriei lor de clasă, intenţie peste care indiferenţa mea trăsese pur şi simplu dungă.

A doua zi, deşi sărbătoare, nu m-am dus, conform obiceiului meu din copilărie, la biserică, fiind obosit de călătoria care a durat o săptămînă întreagă. N-am ieşit nici în cursul zilei din

casă, mai ales că se nimerise un ger cumplit, însoțit și de o zăpadă zdravănă.

Dar vestea sosirii mele se răspîndise încă din preseară prin sat, datorită birjarilor care făceau cursa la gară la toate trenurile. Astfel că dorința mea de a petrece prima zi numai în sînul familiei, neștiut de nimenea, n-avea să se împlinească. Indiscreția birjarilor avea să-și facă repede efectul.

Într-adevăr, pe la orele trei după amiază, bate cineva la ușă. N-apucasem să rostesc formula sacrosanctă de: „Intră", cînd ușa se deschise larg, făcîndu-și intrarea, spre marea mea surprindere, cei doi mai buni prieteni ai mei din vremea aceea: *Octavian Goga* și *Ioan Lupaș*.

Pe *Goga* l-am recunoscut bineînțeles din primul moment, fără nici un fel de greutate, dar nu puteam înțelege cum ajungea el la mine la Săliște, înainte de a se fi împlinit 24 de ore de la întoarcerea mea acasă? Pe însoțitorul lui însă, deși atît de vechi prieten, nu l-am recunoscut în primul moment; semăna cu vlădica *Inocențiu Clain* de la Făgăraș, mort în exil, la Roma, înainte cu vreo sută cincizeci de ani. Într-adevăr, *Lupaș*, care de vreo cîteva luni își părăsise catedra de profesor la seminarul din Sibiu și se făcuse protopop la Săliște, își lăsase între timp barbă și această barbă neagră ca pana corbului îi încadra în așa fel fața, încît în primul moment te impresiona asemănarea cu mucenicul de odinioară al credinței românești.

Cel dintîi, *Goga*, se îndreptă spre mine, mă îmbrățișă, îmi ură bun sosit și mă felicită pentru terminarea cu bine a studiilor. În schimb, mi s-a părut ciudată formula de bună întîlnire întrebuințată de Pseudo-Inocențiu Clain:

— Măi, *Ghibule*, ți-ai despachetat geamantanul? mă întrebă *Lupaș*, pe care nu-l mai văzusem din clipa în care se îndrepta, cu trenul, din gara Săliștei, spre închisoarea de la Seghedin.

Mirat oarecum de acest fel de a mă întîmpina, n-am putut răspunde decît prin întrebarea:

— De ce?

Lupaș repetă însă din nou întrebarea:

— Spune, măi, ți-ai despachetat geamantanul?

Intrigat de insistența atît de ciudată a prietenului meu, am răspuns, în sfîrșit:

— Da, mi l-am despachetat.

— Foarte rău ai făcut. Trebuie să ți-l faci la loc, căci te așteaptă și pe tine Seghedinul! Noi ne-am făcut cătănia; acum e rîndul tău. Tot pentru „agitație", pe tema articolului din „Telegraf", în chestia catehizării. Nu am putut afla cum s-a

întîmplat că, în contra tuturor uzanţelor din viaţa presei noastre, parchetul a descoperit că tu eşti autorul, în loc ca redactorul foii să fi luat răspunderea asupra sa (păstrînd secretul asupra autorului, aşa cum se obişnuia în general în presa noastră). Mai ales că articolul fusese editorial, deci nu era semnat, şi angaja redacţia. O să afli tu mai multe cînd te vei duce la Sibiu. Anumiţi „prieteni" ai tăi de acolo au şi început să jubileze. Nu le eşti pe plac, şi gata. Dar să lăsăm vorba asta şi să ne povesteşti despre tine, despre examen, despre proiecte etc. Hai, îmbracă-te, că noi am venit cu o sanie, să facem mai întîi o plimbare pînă pe la Săcel şi apoi să mergem acasă la noi. Căci avem o zi de bucurie familială: am botezat pe Ponica. Aşa se explică prezenţa naşului *Goga* printre noi . . .

Plimbarea cu sania pînă în comuna vecină ar fi fost o rară plăcere, pe o vreme aşa de potrivită şi într-o societate atît de agreabilă, dacă — peste vestea pe care mi-o aduseseră — n-ar mai fi venit un nou ghimpe care să-mi rănească sufletul. Nu mai ştiu datorită căror împrejurări, în timpul din urmă relaţiile, odinioară foarte bune, dintre *O. Goga* şi *N. Iorga* au intrat într-o fază penibilă, şi acum *Goga* ne-a prevenit că era hotărît ca în timpul cel mai scurt să îndrepte împotriva acestuia din urmă un puternic atac în publicitate.

La început am crezut că e vorba de o simplă glumă, dar m-am încredinţat repede că era vorba de un lucru serios, nespus de serios chiar şi de grav. Am încercat să dezarmez pe prietenul meu, ba cu o glumă, ba cu un argument, dar zadarnic: înverşunarea lui era atît de mare, încît conflictul nu mai putea fi înlăturat. El s-a şi declanşat dealtfel în curînd, avînd ca urmare, printre altele, ruperea totală a relaţiilor personale dintre cei doi oameni cu rosturi atît de importante în viaţa noastră naţională. Această situaţie tristă a durat timp de cinci ani de zile, pînă în decembrie 1914, cînd soarta a vrut ca sarcina de a-i împăca să cadă asupra mea, în nişte împrejurări din cele mai dramatice, pe care le voi arăta în alt capitol al amintirilor mele.

După plimbarea cu sania, de care nu mă putusem bucura prea mult din cauza celor două veşti pe care a trebuit să le înregistrez una după alta, ne-am dus la reşedinţa protopopească, unde am încercat să mai potolim furtunile din suflet cu cîte un pahar de vin, închinat în sănătatea micii odrasle a amfitrionilor, a părinţilor ei şi a naşilor . . .

*

Scanned with OKEN Scanner

Cînd, într-un tîrziu, m-am înapoiat acasă, i-am găsit pe toți ai mei la sfat, în așteptarea mea. Eram pregătit să-i găsesc mîhniți peste măsură de vestea pe care ni-o comunicase *Lupaș*. Desigur că ea nu-i putea lăsa indiferenți și eu, în gîndul meu, îmi și făcusem planul, cum să-i liniștesc și cum să-i mîngîi. Dar, spre marea mea bucurie, starea lor sufletească era cu totul alta de cum mă temusem eu. Departe de a vedea în întîmplarea neprevăzută o nenorocire propriu zisă, ei o priveau prin prisma credinței religioase.

— Tu să nu-ți pui întîmplarea asta la inimă — îmi zise mama. Ține-ți „corajia". Și asta-i trimisă de Dumnezeu și trebuie să o primim așa cum ne-o dă. Dacă te va duce la închisoare, acolo au mai fost și alții, și-au scăpat. Iacă *Lupaș* a stat și el închis cîteva luni și acuma-i protopop. Îi sta și tu cît ți-a fi scris și Dumnezeu va avea grijă și de tine. Numai să fii tare în credință. Sfinții cîte au pătimit și pe urmă s-au proslăvit prin credința lor cea mare. Ține-ți corajia, că Dumnezeu nu-i părăsește pe cei drepți ai lui.

La fel de viteji s-au arătat și cei doi frați ai mei, care mai adăugau la elementul religios și o doză de sentiment și de mîndrie națională. Nu fusese fratele cel mare, Dumitru, la 1894 — după cum am mai amintit — pe timpul procesului Memorandului printre sălăștenii care semnaseră adresa către tribunalul unguresc din Cluj, prin care se declarau solidari cu autorii faimosului protest și cereau să fie judecați și ei în rînd cu aceștia? Și nu se dusese el, în persoană, la Cluj, pe întreaga durată a procesului, de unde s-a întors oțelit sufletește pentru toată viața? Perspectiva fratelui său mai mic de a fi condamnat de justiția ungurească pentru „agitație", departe de a-i pricinui vreo supărare, era pentru el oarecum un prilej de înălțare și purificare sufletească.

*

Trecut odată peste acest punct dificil, am rămas la sfat de unul singur, încercînd să analizez din fir în păr noua situație în care am fost pus prin descoperirea faptului că eram autorul articolului împricinat.

Trebuia, mai întîi, să văd clar: cum a fost posibil ca procurorul să afle pe autorul unui articol neiscălit, care prin locul ce i se dăduse în ziar, era un articol „editorial" de care răspunde redactorul însuși? În istoria presei noastre nu cunoșteam un alt caz analog.

Scanned with OKEN Scanner

Întrebarea aceasta ducea la o altă întrebare prealabilă: Cum a fost posibil să fie împrocesuat ziarul „Telegraful român“, care de vreo doi, trei ani încoace a făcut mereu o politică „moderată“ foarte bine cotată la Budapesta? De ani de zile acest ziar nu mai avusese nici un proces de presă. Ultimul, care i se înscenase la 1907, a fost scos de pe rol, în urma intervenţiei consilierului aulic *C. Burdea*. De unde, aşa deodată, „prigoană“ împotriva blîndului mielușel de pe malurile Cibinului?

Răspunsul la ambele întrebări a fost unul singur: *procurorul a fost sesizat de către elemente din însuşi sînul Consistoriului.* Faptul, ca atare, nu putea fi desigur *dovedit* prin martori sau documente, dar a putut fi confirmat prin alte fapte petrecute mai tîrziu, de o gravitate la fel de mare. Dealtfel chiar întîmplarea anterioară de la 1906, cînd desigur aceeaşi persoană denunţase Ministerului Instrucţiei, pe căi lăturalnice, că mi se conferise o bursă pentru Germania, era suficientă pentru a-mi arăta la ce mă puteam aştepta de la Consistoriu. Denunţătorul care era nu numai asesor consistorial şi referent pentru problemele învăţămîntului secundar, ci şi membru în Comisia tipografică, sub a cărei autoritate apărea „Telegraful“, îşi crease în legătură cu legea *Apponyi* şi cu ordonanţa relativă la catehizare, o situaţie destul de critică, pe care se temea să nu i-o dea cineva pe faţă, căci acel lucru ar fi însemnat completa lui distrugere morală şi materială. Cazul în speţă se prezenta astfel: Încă cu zece ani înainte de legea des pomenită şi de ordonanţa de asemenea des amintită, un anumit asesor consistorial şi anume tocmai cel din chestiune, s-a făcut, din proprie iniţiativă, *apostolul limbii maghiare în şcolile noastre*, introducînd, cu toată viclenia care-i era proprie, calul troian al maghiarizării în sanctuarele noastre sfinte, înfiinţate cu atîta trudă de către părinţii noştri. La 1897, asesorul în chestiune a publicat, chiar în tipografia arhidiecezană de sub supravegherea lui, un *Abecedariu magiar* (sic) *pentru şcoalele elementare poporale*“, în tovărăşia lui *Petru Bod*[261], director la şcoalele elementare de stat din Sibiu, abecedar care, la 1902 a apărut într-o nouă ediţie, şi care a fost completat şi cu o *Carte de citire* pentru clasele II—IV.

Acest manual, în aparenţă benign, prezenta o deosebită importanţă prin aceea că prin el se încerca desfiinţarea virtuală a şcolilor noastre confesionale şi asimilarea lor cu şcolile de stat maghiare. Să se observe, în această ordine de idei, că asesorul bisericii ortodoxe române enunţa chiar în titlul cărţii sale dispariţia caracterului ortodox confesional şi românesc al şcoli-

lor noastre, prezentîndu-le ca simple „școli elementare populare". Dar, ceea ce era și mai grav era materialul de lectură pe care această nepreţioasă cărticică îl oferea copiilor români și spiritul care se desprindea din ea. Întreaga hrană sufletească ce li se îmbia acestora era tipic ungurească, fără nimic românesc sau ortodox într-însa.

Cînd asesorul consistorial din senatul școlar al Consistoriului din Sibiu își ia ca tovarăș pe un director de școală de stat ungurească și pornește cu el la drum pentru a asimila școlile noastre confesionale românești cu școlile de stat unguresti, [...] mai poate veni acum biserica noastră să-l combată pe ministrul *Apponyi*, pe motiv că vrea să maghiarizeze școlile noastre învățîndu-i pe copiii noștri să se roage lui Dumnezeu în limba statului? Mai putea lupta asesorul cutare, la 1909, împotriva unor tendințe pe care el le-a îmbrățișat și propovăduit din proprie inițiativă, încă la 1897? Și putea el sta impasibil față de perspectiva de a vedea, eventual, la cîrma școlilor pe omul care declarase război necruțător politicii școlare astăzi în vigoare, pe care el o anticipase cu mai bine de un deceniu în urmă? Nu era un lucru „firesc" ca omul, amenințat atît de serios prin blestemate de „voturi separate", de a fi demascat pentru toate nemerniciile lui să recurgă acum, *in extremis*, și la măsura menită să-l ducă la închisoare și să-l „compromită" politicește pe omul de care se temea că, prin prezența lui în Consistoriu îi va aduce răsturnarea din rosturile pe care și le asigurase prin acte de veritabilă trădare?

Nu aveam nici o îndoială că așa s-a ajuns la denunțarea mea ca autor al articolului în care protestasem, cu ultima vehemență, împotriva celor ce caută să maghiarizeze pînă și cu ajutorul rugăciunii, poporul român.

*

În tot cazul, prin procesul de presă deschis pe asemenea căi, mi se crease la Sibiu, o situație excepțional de grea. Căci, orice aș încerca să întreprind, nu voi putea scăpa de condamnare. Și condamnarea ar putea fi destul de „serioasă" dacă, „prietenii" mei vor complica procesul, aducînd în discuție și teza mea de doctorat, ca „motiv agravant". Justiția va putea să schimbe, în cursul cercetărilor sau al dezbaterii, calificarea de „agitație" în aceea de „trădare de patrie" și atunci

Scanned with OKEN Scanner

situaţia mea, cît priveşte perspectiva de a mai ocupa un post în serviciul învăţămîntului, la Sibiu, era definitiv pecetluită. Care consistoriu românesc ar mai fi avut curajul să aleagă într-un post de conducere pe cineva care a fost condamnat pentru un delict politic atît de grav?

*

În faţa acestui cleşte al destinului ce-mi rămîne de făcut? Să aştept procesul şi condamnarea, după care va urma cu certitudine, ostracizarea mea din rîndurile oamenilor de şcoală ai Ardealului şi apoi să plec în ţară, ca „martir naţional"? Iată o glorie care nu mă ademenea cîtuşi de puţin.

Să nu mai aştept procesul ci să trec de pe acuma munţii, în Regatul liber, rămînînd să chibzuiesc acolo, în linişte, asupra paşilor pe care va trebui să-i întreprind? De acolo mi s-ar putea deschide o mulţime de perspective: sau cu *Iorga* la „Liga Culturală", făcînd din această societate, destul de firavă — care nu tocmai de mult dobîndise prin votul Parlamentului, calitatea de „persoană morală" — un „*Schulverein*" sau un „*Gustav Adolf Verein*", sau o „*Alliance Française*" sau un pandant al societăţii panitaliene „*Dante Alighieri*", sau un „*Szent István Király Egyesület*" şi creînd astfel, la Bucureşti, o pîrghie solidă pentru promovarea învăţămîntului românesc din provinciile robite?

Sau cu *Haret*, pentru crearea unei administraţii şcolare de tip superior, mai presus de politica de partid, care înveninase pînă în profunzime întreaga viaţă a României moderne?

Sau să trec în Rusia. [. . .]

Nu mi-era tocmai atît de frică de Rusia, cum le era altora. Aveam rudenii şi în Crimeea, şi în Caucaz — oieri din Sălişte stabiliţi acolo — la care aş putea să mă duc şi cu ajutorul cărora mi-aş fi putut crea undeva, dincolo de Prut, un rost dintre cele mai ademenitoare. Cu Basarabia aveam legături şi mai strînse: bunica mea, după tată, *Zosima, Puşchilă*, se născuse acolo, din părinţi ardeleni transhumanţi. De asemenea şi vărul meu *Ioan N. Roman*, cunoscutul luptător dobrogean de mai tîrziu. Despre marea noastră vecină de la Răsărit, la Sălişte vorbeau mulţi dintre cei ce trăiseră acolo ca oieri, ca despre „Sfînta Rusie". Praporii bisericii celei mari din satul meu natal fuseseră aduşi de la Ecaterinodar de către nepoata mea de soră, *Maria Mosora*, emigrată acolo cu familia ei, ca oieri. O evadare în Rusia, în urma împrejurărilor ce mi s-au creat la Sibiu, ar fi ceva ce m-ar pasiona cu adevărat. [. . .]

Scanned with OKEN Scanner

Nu priveam totuşi cu prea mare teamă spre ziua de mîine. Cuvintele înţelepte ale mamei mele, culese deopotrivă din propria ei experienţă de viaţă, ca şi din Psaltirea proorocului şi regelui *David*, din care-şi împrospăta şi întărea zilnic sufletul, m-au făcut, mai mult decît toată teologia şi filozofia învăţată pe la atîtea şcoli înalte, să ancorez puternic în „voia lui Dumnezeu", care este mai presus de toate combinaţiile oamenilor. Şi am luat hotărîrea de a mă lăsa, deci, în grija Lui şi a Providenţei.

*

După frămîntările produse de gîndurile expuse mai sus, într-o bună zi am simţit luminîndu-mi-se sufletul. Nu voi pleca nici în România, nici în Rusia, nici în Serbia, şi nici altundeva, ci voi rămîne aici, pe loc, aşteptînd procesul şi pregătindu-mi o apărare care va avea să fie o condamnare inapelabilă a politicii şcolare oficiale. Voi chema ca martori în proces pe toţi marii pedagogi ai lumii, dovedind cu ajutorul scrisului lor caracterul barbar al pedagogiei oficiale şi cerînd, în auzul lumii întregi, abrogarea legii *Apponyi* şi intrarea Ungariei pe calea impusă de comandamentele civilizaţiei europene, în vederea înfăptuirii unei păci drepte înlăuntrul ţării, care să fie o contribuţie şi la pacea eternă dintre popoare. Voi chema ca martor, dintre marii pedagogi în viaţă, pe profesorul *W. Rein* de la Jena, dascălul de la care am învăţat meşteşugul de „agitator" şi care îmi dase şi brevet pentru o asemenea îndeletnicire.

Dacă domnilor de la Budapesta le-a trebuit un proces de agitaţie pe chestii de pedagogie, ei bine, să-l aibă! Să mă condamne la o pedeapsă cît mai mare! Cu atît mai bine pentru mine şi pentru cauza pe care o servesc! Şi cu atît mai rău pentru ei!

Cît îi priveşte pe pigmeii de la Sibiu, eram decis să-i absolv de orice vină, ca pe nişte unelte de care se serveşte Providenţa pentru scopurile ei mai presus de înţelegerea noastră. Mi-era mai mult milă de ei, decît scîrbă. O să vie fără doar şi poate un ceas al dreptei judecăţi şi pentru ei, şi-şi vor lua răsplata pe care le-o va stabili — după ce vor trece patimile omeneşti, adeseori prea aprinse, — istoria nepărtinitoare.

*

Scanned with OKEN Scanner

În tot cazul, mă hotărîsem să aştept în liniște, aici,în acest Ardeal, care mi-a fost leagăn şi care-mi va fi şi mormînt, împlinirea a ceea ce-mi este scris în marea Carte a Vieţii. Dar nu cu braţele încrucişate . . .

Căci în afară de Providenţă, mai aveam şi „capul de pod“ de la Arad . . .

XXV. EPPUR SI MUOVE!

N-a trecut prea multă vreme şi iată că s-a adeverit pe deplin că socoteala mea n-a fost greşită, oricît de îndrăcite ar fi fost împrejurările în care am fost aruncat de prostia şi de răutatea omenească. Credinţa în puterile mai presus de înţelegerea omenească nu m-a înşelat: toate calculele ticluite cu artă şi cu viclenie împotriva mea de către vrăjmaşii de la Budapesta şi mai ales de către cei de la Sibiu s-au năruit, într-o singură clipă, ca niște jucării de carton.

Procesul meu, care între timp se „pregătea“ pe niște coordonate pe cît de dramatice, pe atît de hazlii uneori, nu apucase să ajungă în stadiul de judecare, cînd, deodată, ca un *Deus ex machina*, s-a produs o cotitură, care a răsturnat întregul eşafodaj înjghebat cu atîta caznă şi cu atîtea nădejdi de răii şi necredincioşii acestui veac; o mare învolburare cu caracter politic internaţional a tras dunga neagră peste întreaga înscenare diabolică a dibacilor măsluitori de la Sibiu.

Într-adevăr, în primăvara anului 1910 părea iminentă izbucnirea războiului dintre monarhia austro-ungară şi Serbia, război pe care, precum se ştie, dibacea diplomaţie austriacă a izbutit să-l amîne cu încă vreo patru ani, pînă în 1914. Pentru a impune respect adversarilor, conducătorii de la Viena şi de la Budapesta ai monarhiei aveau neapărată nevoie de o manifestare impunătoare a „solidarităţii de monolit“ a tuturor cetăţenilor caleidoscopicei şandramale habsburgice. În care scop ei au cerut şi concursul Comitetului Naţional Român din Transilvania şi Banat în sensul de a face o declaraţie publică de loialitate şi solidaritate cu înaltele interese ale vechii şi putredei monarhii. Drept recunoştinţă pentru marile servicii aduse prin declaraţia sa de către Comitetul Naţional Român, guvernul de la Budapesta, printr-o amnistie generală, a sistat toate procesele de presă ale românilor.

Scanned with OKEN Scanner

Graţie acestei întîmplări providenţiale, perspectiva condamnării mele la închisoare, şi deodată cu ea, a ostracizării mele din viaţa publică bisericească şi şcolară, a fost înmormîntată cel puţin pentru moment.

Ceea ce trebuia să se întîmple, s-a întîmplat. Nu mai era nici o piedică în calea mea, care să mă mai poată opri pe loc[262].

Sinodul arhidiecezan din primăvara anului 1910 avea să ducă, în sfîrşit, la biruinţă o idee veche, care se vînturase periodic, de peste trei decenii, în mai toate sesiunile congresului naţional-bisericesc şi ale sinodului arhidiecezan, aceea de a-şi crea organe proprii care să se ocupe de conducerea problemelor de învăţămînt şi educaţie, organe cu pregătire de specialitate şi care să aibă o sferă de activitate în care să poată lucra cît mai autonom.

*

Cîteva cuvinte în legătură cu atmosfera specifică a sinodului din acel an. Mai întîi cu privire la „primenirea" Consistoriului cu cadre noi de asesori-consilieri. Este extrem de caracteristic faptul că singurul asesor ordinar din senatul şcolar, deşi intrat abia de un an în acea slujbă, era trecut, prin votul Sinodului, ca asesor în Senatul bisericesc. Motivul? Interese personale ale asesorului-navigator şi calcule meschine, care frizau trădarea. *Lazăr Triteanu,* căci de el este vorba, îşi făcuse următoarea socoteală: Prin crearea postului de inspector şcolar — care, după cele petrecute în sesiunea trecută în legătură cu interpelarea deputatului *dr. N. Comşa* şi după cele două voturi separate ale asesorilor *Preda* şi *Lucuţa,* nu mai putea fi împiedicată — el risca să ajungă o simplă anexă a noului organ cu pregătire academică specială, deoarece nu avea nici o pregătire pentru postul de conducător al învăţămîntului; era de aceea mai bine să se refugieze, din vreme, în senatul bisericesc, pentru care nu se cerea nici un fel de pregătire specială . . .

Aşa s-a „primenit" senatul bisericesc, care, în afară de acest caz, a mai înregistrat şi un al doilea, la fel de edificator. Căci, în sesiunea aceasta aveau să se completeze două posturi vacante de asesori ordinari în senatul bisericesc, rămase după *Moisc Lazăr* şi *Miron Cristea.* În al doilea post fu ales, după preferinţa mitropolitului, bătrînul protopop de la Reghin, *Galacteon Sagău,* om cu stare materială foarte bună, însă nepregătit pentru problemele din senat.

Scanned with OKEN Scanner

Și s-a mai „primenit“ și senatul epitropesc cu o valoare aproximativ egală cu aceea a lui *G. Sagău* și anume cu modestul funcționar în serviciul Consistoriului, *Demetriu Cîmpean*.

Dar nici unul din noii asesori nu aveau nici pregătire academică, nici activitate științifică, teologică, culturală, publicistică sau de altă natură, în schimb, mitropolitul putea fi totdeauna absolut sigur de votul lor, cu totul dezinteresat. De la asesori nici nu se aștepta la altceva, decît să fie strîns uniți cu capul bisericii, în toate și oricînd.

*

Cînd s-a ajuns la discutarea raportului Comisiunii școlare, prezentat prin deputatul *N. Bogdan*[263] de la Brașov, care culmina în propunerea că: „Sinodul susține concluzul nr. 29 din 1909, referitor la sistematizarea unui post de inspector școlar și îndrumă Consistoriul să-l execute, irevelant apoi cum se va numi noul ales în senatul școlar[264]“, nici unul singur din treimea *Proca-Voileanu-Triteanu,* care răsturnase cu un an în urmă concluzul în chestiune, nu ridică vreo obiecțiune. In schimb, s-a ridicat cel mai tînăr dintre deputații sinodali, *Octavian Goga,* care printr-un foarte documentat și aspru rechizitoriu la adresa conducerii bisericești din ultimele decenii, a pus categoric punctul pe *i,* făcînd cu neputință toate sforăriile imaginabile de care obișnuiește să se folosească Consistoriul pentru eludarea concluzelor sinodale și pentru menajarea intereselor personale ale celor din „gremiu“[265]. *Goga* prezentă, drept completare a propunerii comisiunii, următorul amendament, sever ca un clește implacabil: „Întregirea postului de inspector școlar are să se facă prin *concurs care avea să se publice în decurs de o lună de zile*“.

Țin să înregistrez aici momentul amuzant, care n-a fost relevat nici în procesul verbal al ședinței, nici în darea de seamă din „Telgraful român“ că deputatul *Goga*, care venise pregătit pînă-n dinți, în lungul său expozeu, printre mulți alții, care în cursul ultimilor 30—40 de ani au militat pentru organizarea serioasă a inspecției școalelor noastre, l-a citat și pe fostul vicar de la Oradea, trecut apoi ca episcop la Arad, și pe urmă, ca mitropolit la Sibiu. Numele lui *I. Mețianu* fusese citat de vreo trei ori și avea să mai fie citat, drept document, de alte cîteva ori, ceea ce îl punea pe venerabilul președinte al Sinodului într-o situație cu totul delicată. Cînd *Goga* ajunsese abia pe la jumătatea rechizitoriului său, ascultat de

toţi cei prezenţi cu răsuflarea reţinută, abilul moşneag din scaunul prezidenţial îl întrerupse cu cuvintele: „Domnule deputat, Sinodul e deplin edificat asupra chestiunii — nu mai e nevoie de nici o documentare mai departe. Fă propunerea concretă!“ Protopopii deputaţi răsuflară uşuraţi: votăm orice propunere, numai să nu iasă „bătrînul“ compromis. La rîndul său, publicul din sală izbucni în aplauze la adresa îndrăznețului deputat, care supunîndu-se recomandării mitropolitului, nu-şi mai continuă discursul, pînă la sfîrşit, conform planului iniţial, ci prezentă, pur şi simplu, amendamentul de mai sus, care a fost votat imediat cu unanimitate.

Şi care apoi, a fost şi executat întocmai, spre deosebire de aproape toate concluzele sinodale anterioare care nu erau chiar pe plac Consistoriului.

*

Concursul fu publicat în termen de o lună. S-a prezentat un singur candidat. Cei ce nu vedeau cu ochi buni instaurarea noii politici şcolare au făcut tot ce au putut pentru a înlătura primejdia de care se temeau atît de mult. Ei n-au putut ajunge însă decît pînă acolo că, în Consistoriul plenar, voturile asesorilor s-au împărţit în mod egal între candidatul unic şi contra lui. Conform statutului organic, în caz de paritate de voturi se poate proceda la repetarea votării sau preşedintele „dirimă“ el, cu votul lui, cazul, alăturîndu-se la una din cele două fracţiuni. După scena din sinod, prilejuită de intervenţia lui *Goga*, îşi mai putea lua mitropolitul asupra sa odiul, în faţa lumii româneşti, de a vota alături de defetişti şi în contra candidatului care întrunea toate calităţile necesare pentru postul în chestiune? Spre dezolarea acestora, mitropolitul se văzu nevoit să „dirime“ chestiunea în defavoarea acoliţilor săi, votînd pentru candidatul pe care n-avea posibilitatea de a-l combate[266].

Am ţinut să înregistrez aici faptul aşa cum s-a petrecut în realitate şi nu cum el este redat în procesul verbal al şedinţei plenare, unde specialistul neîntrecut în potriveli şi în mistificări, care era secretarul consistorial, afirmă că reuşita candidatului s-ar fi datorat înseşi voturilor asesorilor, fără intervenţia mitropolitului.

*

Scanned with OKEN Scanner

Este locul aici, să mă opresc în cîteva rînduri asupra lui *Virgil Oniţiu*, care a fost figura cea mai strălucită a oamenilor de şcoală ai vremii sale şi pe care opinia publică îl socotea ca pe omul cel mai potrivit pentru noul post, atît de important, creat de Sinod.

V. Oniţiu însă nu s-a gîndit nici un singur moment să schimbe Braşovul cu Sibiul. De o lungă serie de ani, el se găsea într-un grav conflict cu conducerea bisericească şi şcolară de la „Centru", unde anumiţi sicofanţi braşoveni îşi făceau treburile cum voiau, pe socoteala obrazului şi sufletului poporului. Aşa de departe împinsese Consistoriul treburile şcolare de la liceul în fruntea căruia sta vrednicul om de carte şi de caracter, încît acesta, în semn de protest, şi-a dat demisia din demnitatea de director. În opinia publică a Ardealului s-a produs pe această chestiune o veritabilă rumoare. Să trebuiască să ajungă lucrurile pînă acolo, încît un om ca *Oniţiu* să se vadă îndemnat la asemenea mijloace de protest? Ce va face acum Consistoriul? De hatîrul oamenilor lui, va accepta demisia celui mai brav dintre oamenii şcoalei? După multe ezitări şi socoteli, în sfîrşit Sibiul a respins demisia, în jurul căre'a fierbea întreg Ardealul. Dreptatea şi omenia a ieşit, cu chiu cu vai, învingătoare. Iată ce a spus despre acea înfruntare „învingătorul" într-o scrisoare adresată prietenului său *Dumitru Lăpădat*[267], directorul şcoalei primare din Sălişte:

„Din lupta purtată am ieşit învingător, complet învingător, dar nu mă amăgesc nici un moment că nu dreptatea cauzei mele, nu adevărul curat ca lumina soarelui au învins aici, ci numai curat *groaza mitropolitului de opinia publică românească*, — iată pîrghia secretă care m-a scos învingător.

De nu era *forţa cumplită a opiniei publice*, pe care nenorocitul de V. *(Arsenie Vlaicu)*[268] zadarnic cerca a o seduce şi perverti, cu toată sfînta dreptate, rămîneam cu gîtul sucit de Eforie şi delegaţiuni; *nu-şi mişca Consistoriul nici degetul cel mic pentru o cauză ideală*, pentru care actualul mitropolit nici un sens nu are. Astfel, dar, nu-mi fac nici o iluzie despre valoarea reală a învingerii mele; valoare reală nu înseamnă că de-acum şcoala va merge pe şinele puse de mine, ea înseamnă numai atît, că . . . *s-au convins cu groază că există puteri chiar în lumea aceasta, pe cari nu le poţi omorî cu forţa brută a banilor*, că în ochii lumii mari româneşti calicul şi „săracul" director *Oniţiu* numără mai mult decît tot . . .,

cu toate milioanele lui și cu toată haita lui cu tot. Acesta e cîștigul real: *este o stavilă în calea celei mai temerare nesocotințe a unor oameni al căror Dumnezeu e banul*. Atît, și nimic mai mult! Eu sînt însă și cu atîta foarte mulțumit. *Căci nu mă așteptam mai la nimic de la stăpînirea din Sibiu*". (s.n.)[269]

Mai adaug la aceste rînduri, caracteristice nu numai pentru „cazul *Onițiu*", ci pentru însăși atmosfera morală din centrul ortodoxiei românești ardelene de la începutul veacului acestuia, și următoarele rînduri adresate de același dîrz înfruntător al marilor păcate ale vremii, tot unui sălișteau, cu vreun deceniu și ceva mai tîrziu, protopopului *Ioan Lupaș:*

„Nu mă preocupă prea mult frămîntările mici ale *acelui Sibiu care nu mai este al lui Șaguna,* care de mult nu mă mai atrage, nu mă interesează *și de care mă simt cu desăvîrșire înstrăinat și depărtat*. Nu zic mai mult; deși ar trebui să zic, dacă ar fi să-ți spun tot ce gîndesc. Atît numai: că nici nu am candidat de astă dată pentru deputația sinodală și am fost ales fără știrea mea și fără voia mea! Pentru ce n-am candidat? O fi și sănătatea mea șubredă cauza, dar cauza principală este și rămîne: *horror Cibinii.*

Micile intrigi și scurmările subterane pentru ambiții proaste și interese de ordin material, atmosfera mucegăioasă a liliecilor din Sibiu și tot ce le aparține și îi privește, atît îmi sînt de îndepărtate, infinit de îndepărtate, încît parcă le-am și uitat, ca pe o poveste veche și urîtă . . . Indreptați lucrurile Dv. — eu știu — am încercat, nu o dată, zadarnic, marea cu degetul!" (s.n.)[270]

*

Din păcate, icoana Sibiului din epoca mitropolitului *Ioan Mețianu,* așa cum o zugrăvise la timpul său *V. Onițiu,* era perfect adevărată și oroarea acestuia față de Sibiul care nu mai era al lui Șaguna, este pe deplin justificată.

De la acest Sibiu eu nu mă așteptam la nimic, dar, mărturisesc că nici nu mă temeam prea mult de el. Mă fac că nici nu-l văd și *mă transpun într-un nou Sibiu al lui Șaguna, în care cred din tot sufletul,* și în care am trăit, am sperat, am lucrat și am luptat timp de patru ani și un sfert, pînă cînd valurile primului război mondial mi-au pus în mînă, pentru alți patru ani și un sfert toiagul pribegiei.

Ce-am visat, ce-am gîndit, ce-am urmărit, ce-am înfăptuit în aceste două lungi intervale de timp, aceasta nu intră în programul volumului prezent, ci formează subiectul altor două volume, pe care sper să le pot termina într-un timp nu prea îndepărtat.

*

Pentru încheierea volumului de faţă, mi se pare că n-aş putea găsi rînduri mai potrivite decît cele de mai jos, publicate în gazeta „Naţionalul“ din Bucureşti[271], de un tînăr profesor ardelean refugiat şi el „în ţară“, cu prilejul morţii mitropolitului *Meţianu*. Publicasem şi eu, cu acea ocazie, un pios necrolog în legătură cu Nestorul bisericii ardelene, spunînd despre el tot binele care se putea spune într-un moment ca acela şi încheind cu cuvintele: „Nu într-un necrolog se va putea spune judecata cea mai justă despre faptele unui om ca mitropolitul *Meţianu*. Asta este datoria istoriei nepărtinitoare“. Totuşi, tînărul *Vasile Stoica*[272], originar din Avrigul ireductibilului *Gheorghe Lazăr*, nu s-a mulţumit cu ce va spune, cine ştie cînd, o istorie oarecare fără puterea de pătrundere a adevăratei vieţi a unei epoci bizare, ca aceea în care a păstorit bătrînul plecat acum pe căile veşniciei, ci şi-a luat îndrăzneala de a face el pe istoricul contemporan al proaspăt decedatului mitropolit. În două articole consecutive din ziarul amintit, ce apărea sub conducerea fostului ministru de justiţie, *Toma Stelian*[273], tînărul istoric supuse unei aspre critici întreaga viaţă şi activitate a mitropolitului *Meţianu*. Articolele au apărut sub titlul mult grăitor: „Să spunem adevărul“. Reţin din ele numai partea finală, care sună astfel:

„La 1907, contele *Apponyi* înaintă Parlamentului faimoasa sa lege, care ne transforma şcoala în simplu instrument de maghiarizare.

Toată lumea românească fierbea. Simţea şi contele *Apponyi* că situaţia e primejdioasă. Proiectul său era doar cea mai brutală călcare în picioare a autonomiei noastre bisericeşti şi şcolare, garantate de parlament şi domnitor. Se primejduia dreptul principal al bisericii. Toată lumea, atît oamenii politici, cît şi mulţimea, îşi îndrepta privirile spre arhierei şi mai ales spre cei doi mitropoliţi, de la Sibiu şi de la Blaj, *Meţianu* şi *Mihali*. In presă, în întruniri publice, se cerea ca ei să facă o pro-

testare solemnă, cum se cuvine de la doi conducători de biserică și de neam.

Toată lumea, revoltată, cerea ca mitropoliții și episcopii, uniți și neuniți, să meargă împreună la Împăratul, să protesteze hotărît împotriva nelegiuirii ce se săvîrșise și, în caz că nu se revocă acel proiect, să-și pună la treptele tronului cîrjele lor de arhierei.

Era cu neputință ca acest gest bărbătesc și demn să nu aibă rezultat. Și ar fi rămas în istoria noastră politică din Ardeal ca cea mai frumoasă și înălțătoare manifestare de luptă națională.

Dar astfel de gesturi mari le fac numai oamenii mari. Iar *Ioan Mețianu*, ca și colegul său de la Blaj, *Victor Mihali*, nu era din categoria aceasta. Sufletul lui, foarte isteț dealtfel, nu voia să înțelagă însemnătatea morală a acestei manifestații. Poate că ar fi înțeles-o, dacă o făcea altul. Dar așa, se gîndea, că dîndu-și ei demisiile, te pomenești că Împăratul le primește. Iar atunci, ce te faci fără vlădicie?

Și, bărbat cu minte, care s-a ferit totdeauna de hotărîri energice și riscuri, n-a riscat nici de astădată. Nu și-a știut jertfi ambiția sa de a fi mitropolit, în fața intereselor obștei și viitorimii. Și doar tocmai pe aceasta i-ar fi putut fi satisfăcută și ambiția, căci din o figură ștearsă de birou, îngustă și de un vicleșug rustic, ar fi putut ajunge o importantă figură istorică.

Nenorocirea însă s-a întîmplat; legea din 1907 ne-a nimicit total școala, iar *Mețianu* a rămas așa cum a fost. Singurul lucru într-adevăr vrednic și bun, pe care l-a făcut de la această dată încoace, a fost instituirea d-lui *Onisifor Ghibu*, ca inspector general al școalelor primare ortodoxe, care cu profundele d-sale cunoștințe pedagogice, cu zelul său de muncă cinstită și românească avea să mai mîntuiască ce se mai putea mîntui și să împiedice învățătorimea de a aluneca pe calea slugărniciei în fața organelor ungurești.

Dar cîte mizerii a trebuit să îndure în această calitate *D. Ghibu*, numai dînsul ne-ar putea spune".

*

O elementară datorie față de adevăr mă obligă să declar că mie, personal, mitropolitul nu mi-a făcut prea multe mizerii, după cum nici eu nu i-am făcut nici o concesiune, de nici

un fel, niciodată. Că între noi au putut să fie divergenţe de păreri — şi încă destul de multe şi de oţioase, uneori, pe chestiuni de principii — asta, da. Dar un lucru pot să mărturisesc şi anume că bătrînul mitropolit a avut pentru ideile mele adeseori o înţelegere mai presus de prevederile şi aşteptările mele şi că arareori m-a împiedicat de la multele mele iniţiative, uneori destul de îndrăzneţe şi chiar periculoase. A rămas pentru mine un mister pînă în ziua de astăzi, cum acest om atît de just caracterizat de *V. Oniţiu* şi, în parte chiar şi de *V. Stoica*, înconjurat de atîţia „lilieci" şi naufragiaţi notorii, între care se simţea deosebit de bine, a putut să aibă faţă de mine o atitudine împotriva căreia nu m-am prea putut plînge[274].

Am terminat această lucrare, scrisă direct la maşină de mine însumi în Sibiul copilăriei, pribegiei şi văduviei mele, astăzi, sîmbătă — ajunul aniversării a 78-a a naşterii mele.

Sibiu, 30 mai 1961[275]

Scanned with OKEN Scanner

NOTE ŞI COMENTARII

1. Ceea ce *Onisifor Ghibu* numeşte „pace anodină" între popoare nu este tot una cu contrariul „păcii eterne", adică cu o pace *vremelnică,* ci mai ales o pace întemeiată pe încălcarea drepturilor popoarelor, şi de aceea sortită să nu reziste, să fie deci tulburată pe drept. De fapt, el nu a fost un adept al păcii cu orice preţ. Ca atare, „pacea eternă" la care se referă va merita acest atribut numai în măsura în care va fi dreaptă.

2. Pentru pregnanţa şi caracterul întru totul remarcabil al articolului (*„România nouă", nr. 193, din 18. X. 1918 — articol de fond nesemnat),* reproducem următoarele pasaje, care dau o idee şi despre actualitatea sa „în multe privinţe": „Într-adevăr, niciodată în faţa unei păci făcute de diplomaţi şi militari nu s-a vorbit de acele *condiţii morale* care trebuiesc puse la baza ei, *în scopul promovării binelui întregii omeniri,* ci s-a vorbit numai de „echilibru de puteri", de „preponderenţă economică", de „hegemonie", de „interesele dinastiilor", de „libertatea mărilor" ş.a.; dar niciodată de libertatea şi dreptatea popoarelor de a trăi potrivit destinaţiei lor firești, spre binele lor şi al omenirii întregi". Apoi, după ce scoate în evidenţă propunerile de pace ale lui *Wilson,* care „întronează drepturile limbilor şi ale popoarelor", „aşază pe trepte egale popoarele mici cu popoarele mari şi face stăpîni ai pămîntului pe aceia care l-au stăpînit din vechi şi care l-au lucrat şi-l lucrează. Ele pun în locul Puterii — Dreptatea", *Ghibu* afirmă că „dreptatea va împiedica pe cel tare în poftele sale egoiste şi va asigura fiecăruia dreptul neştirbit la viaţă, şi astfel locul războiului îl va lua pacea binefăcătoare".

3. *Félicité Robert de Lamennais* (1782—1854), filosof francez, precursor al „socialismului creştin". Publicist, apărător al „suveranităţii poporului", în sens democratic-socialist. Traducerea lucrării amintite, făcută de *Dionisie Romano,* a fost publicată de *O. Ghibu,* sub titlul *Vrei să fii înţelept?,* în anul 1916, în timpul refugiului său la Bucureşti.

4. În sens de consolidare a elementului românesc. Cum se ştie, recunoaşterea drepturilor României asupra Dobrogei a avut loc abia la Congresul de la Berlin din 1878.

5. Cu semnificaţie de geograf al tuturor teritoriilor locuite de români. *I. Genilie* (?—1852) a fost profesor la „Sf. Sava", profesor la Universitatea din Bucureşti şi fondator al primului cotidian românesc, „Universul".

6. Bituşcă se numea, în regiunea Săliştii, cojocelul scurt, fără mîneci, din blană de oaie.

7. *Ioan Rusu-Şirianu* (1864—1909), fruntaş al Partidului Naţional Român din Transilvania, istoric şi publicist de mare talent. A contribuit la adoptarea de către acesta a tacticii „noului activism". A reprezentat gruparea lui cea mai apropiată de mase, care era orientată „spre ţară". În afară de „Foaia poporului", el a condus gazeta „Tribuna" şi „Tribuna poporului" (Arad şi Orăştie).

Scanned with OKEN Scanner

8. „Memorand"-ul din 1892 reprezintă unul din cele mai zguduitoare documente, care demască asuprirea socială și națională a populației românești de către guvernul de la Budapesta. Mișcarea stîrnită în jurul lui, „mișcarea memorandistă", este considerată drept cea mai însemnată acțiune din perioada cuprinsă între revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Memorandul a fost redactat de fruntași ai Partidului Național Român. Procesul memorandiștilor a avut loc în anul 1894.

9. Aici și în toată lucrarea, termenul are echivalență de patriotism românesc, fiind folosit ca atare în toată presa și literatura perioadei evocate de *O. Ghibu*.

10. Cum se va vedea și mai departe, meritul nu constă în păstrarea echilibrului în sine, ci a unui echilibru cu știința într-o vreme în care învățămîntul era religios.

11. Pentru populația română majoritară din Transilvania „patria" era vremelnic alta decît națiunea. Toată viața și în tot scrisul său *O. Ghibu* a făcut distincția cuvenită în această privință, ceea ce desigur nu putea face plăcere autorităților asupritoare. În același sens el vorbea de patriotismul „românesc", pe care-l numea naționalism. Vezi și nota 9.

12. E vorba de cunoscutul marș „Deșteaptă-te române", admirabil numit pentru semnificația lui patriotic-revoluționară și priza lui în epocă.

13. Se referă la „Unio trium nationum" — înțelegerea realizată între nobilii maghiari, fruntașii secui și patriciatul săsesc, la Căpîlna, în 1437, după celebra răscoală a iobagilor de la Bobîlna.

14. Păstrarea limbii germane în școala din Săliștedupă 1867 a avut poate și un sens politic, dar, fiind o limbă de circulație, ea putea da acces mai mare la valorile culturii universale și în același timp putea să deschidă copiilor posibilitatea de a alege ulterior școli de grad mai înalt (care erau, cu minime excepții, fie în maghiară, fie în germană) în această limbă — știut fiind că cele în limba română se reduceau la patru licee. La Sibiu, regiune cu populație prioritar românească, existau, de exemplu, trei licee: două săsești și unul cu limba de predare maghiară. Nici unul românesc.

15. Se referă la abolirea formală a odiosului act „Unio trium nationum", dar, cum se știe, în practică, asuprirea socială și cea națională mai ales, s-a înăsprit continuu după 1848, în special în epoca dualismului.

16. *Ioan Al. Lăpedatu* (1844—1878), poet și scriitor, născut la Colun (Sibiu). După terminarea liceului maghiar din Sibiu, a trecut în țară, unde s-a făcut remarcat prin cîteva încercări literare și de unde a fost trimis, în 1868, cu o bursă „Transilvania", la studii la Paris, unde a stat pînă la războiul din 1870. După luarea doctoratului în litere și filozofie, în 1871, la Bruxelles, este chemat la Brașov, ca profesor la gimnaziul românesc de acolo. În cursul scurtei sale vieți, a publicat două lucrări în volum și a fondat și condus „Albina Carpaților" (1877).

17. În ediția din 1899 (intitulată „Carte de cîntece pentru tinerimea școlară de ambe sexe și de toate gradele"), cele mai multe din poeziile amintite aici au fost eliminate. În prefață, autorul dă următoarea explicație: „Timpul a adus cu sine că guvernul, din considerațiuni mai înalte, a oprit folosirea în școală, nu însă din public, a edițiunilor vechi sub titula de „Arion". De aceea, în edițiunea de față am luat numai acele cîntece din edițiunile vechi, care și în fața guvernului pot trece de cele mai nevinovate. .". Printre acestea sînt însă și „Deșteaptă-te române", „Marș ostășesc", „N. Bălcescu murind" ș.a.

18. Distincția pe care *O. Ghibu* o face ulterior, mai în tot locul, între cîrmuitori — pe care-i acuză vehement, făcîndu-i răspunzători

Scanned with OKEN Scanner

pentru politica de deznaționalizare — și poporul propriu-zis, nu putea să fie clară în cugetul lui de copil în vîrstă de numai 11 ani. Pe asemenea fapte și contexte s-au și născut, poate, resentimente, pe care numai rațiunea și cultura le-au putut reprima.

19. „Să-și piardă vremea", de fapt, pentru că nu era predată cum trebuie din nici un punct de vedere.

20. Din demonstrațiile anterioare rezultă că spiritul șovin data din epoci, evident anterioare dualismului, acum fiind vorba doar de o intensificare a politicii discriminatorii față de populația românească.

21. Toate acestea constituiau pe plan individual elementele specifice de imediată manifestare a apartenenței la poporul său. Reprimarea lor cu violență și intoleranță nu putea să aibă ca efect decît și mai profunda atașare la ele pentru tot restul vieții. Este poate aici una din explicațiile faptului că o minte atît de ascuțită și luminată ca a lui *O. Ghibu* a rămas atașată în același stil acestor aspecte (religie, de exemplu), continuînd să le dea sensul și semnificația pe care le avuseseră în vremurile de opresiune națională ale copilăriei și tinereții sale.

22. *Ioan Piuariu-Molnar* (1749—1815). Mare cărturar și medic oculist, profesor la Institutul de chirurgie din Cluj. Coautor, împreună cu *Samuil Micu* și *Ioan Budai-Deleanu*, al celebrului „Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae". A elaborat prima gramatică și un dicționar româno-german și o istorie universală.

23. *Sava Popovici* (1814—1879), învățător, director al școlii române din Rășinari, preot, apoi profesor la Seminarul din Sibiu. Participant la Marea adunare națională de la Blaj (1848) și membru al delegației conduse de *A. Șaguna*. Autor a numeroase manuale didactice.

24. *Simion Balint* (1810—1880), participant la revoluția din 1848, ca prefect în oastea lui *Avram Iancu*.

25. *Ilie Măcelariu* (Elie Măcelar) (1822—1891), om politic, jurist, luptător pentru drepturile politice ale românilor din Transilvania. Tribun al revoluției din 1848/49. Președinte al Partidului Național Român. Are multe merite în dezvoltarea școlilor din cercul Miercurea. A fost primul deputat român care a încercat să vorbească în Parlamentul de la Budapesta în românește, fiind însă împiedicat. Cofondator și președinte, timp îndelungat, al institutului de credit „Albina" din Sibiu.

26. *Ioan Axente Sever* (1821—1906), participant la revoluția din 1848/49 din Țara Românească și Transilvania, prefect în oastea lui *Avram Iancu*. În casa lui de la București, organizatorii revoluției au ținut o ședință secretă. În 1849 a fost arestat pentru că nu a dizolvat cetele de sub comanda sa după emiterea, în septembrie, a ordinului guvernamental respectiv. A fost profesor la Blaj și la București.

27. *Ioan Hannia* (1818—1897), protopop și profesor la Seminarul din Sibiu. Membru în comitetul central al „Astrei" și în consiliul „Albinei".

28. *Ioan Pușcariu* (1824—1911), istoric român care a combătut teoria lui Roessler și a descoperit și publicat numeroase documente; a supraapreciat într-o anumită măsură „era habsburgică" și urmările revoluției de la 1848. Jurist și publicist, membru al Academiei Române.

29. *Ion Popazu* (1808—1888), protopop la Brașov, apoi episcop la Caransebeș, promotor al învățămîntului românesc din Transilvania. Autor moral al înființării Școlii naționale centrale din Brașov (1850) și al construirii edificiului ei. *O. Ghibu* îl consideră, alături de *Șaguna* ctitor al liceului din Brașov.

Scanned with OKEN Scanner

30. *Nicolae Cristea* (1834—1908), asesor consistorial sibian, profesor la Seminarul teologic, redactor-şef timp îndelungat al „Telegrafului român"; condamnat în procesul Memorandului.

31. *Ion Bădilescu (Bădilă)* (1824—1873), profesor la Seminarul din Sibiu, redactor la „Telegraful român"; trecut apoi în România, a fost profesor la liceul „Matei Basarab" din Bucureşti, şi primul director al Şcolii Normale a „Societăţii pentru învăţătura poporului român". A conceput şi organizat remarcabil sistemul de pregătire a învăţătorilor.

32. *Visarion Roman* (1833—1885), redactor al „Telegrafului român" din Sibiu, remarcabil publicist, cu interesante contribuţii pedagogice. A scris şi în „Albina Carpaţilor", la a cărei înfiinţare a contribuit, şi la „Amicul şcoalei".

33. *Vasile Glodariu* (1832—1899), profesor la gimnaziul român din Braşov între 1863—1894. După studiile făcute la Sibiu, şi-a luat doctoratul la Viena. Filolog. În 1881 a deschis şi condus gimnaziul român din Bitolia (Macedonia), unde a funcţionat numai o jumătate de an. *O. Ghibu* îl consideră ca pe unul din urmaşii spirituali ai lui *Gheorghe Lazăr*.

34. *Ioan Popescu* (1832—1892), pedagog herbartian, profesor la Seminarul teologic din Sibiu timp de 30 de ani (1861—1891). Autor al unui compendiu de pedagogie. Cum se va vedea la p. 112 ca dealtfel şi în alte lucrări ale sale, *O. Ghibu* l-a apreciat în mod deosebit pentru vina sa pestalozziană şi efortul de a-şi construi o concepţie adaptată trăsăturilor şi nevoilor poporului nostru, numindu-l „pedagog naţional".

35. *Nicolae Ivan* (1855—1936), asesor consistorial la Sibiu pînă după Unirea din 1918. Primul episcop ortodox al Clujului românesc. Membru în Comitetul Central al „Astrei". *O. Ghibu* a scris despre el: „*P. S. Nicolae Ivan* — mînuitor al condeiului" (în „Renaşterea", Cluj, 1935 şi în „Prinos P. S. Episcop *N. Ivan* la aniversarea de 80 de ani", Cluj, 1935) şi „Cuvîntare la înmormîntarea episcopului *N. Ivan*" (în „Renaşterea", Cluj, 1936).

36. *Ilarion Puşcariu* (1842—1922), arhimandrit şi vicar al mitropoliei de la Sibiu, profesor la Seminarul teologic. Studiile şi le-a făcut la Braşov, Sibiu şi Viena. A făcut parte din conducerea „Astrei", a colaborat la „Enciclopedia română" a lui *Diaconovici*. Membru de onoare al Academiei Române. Lucrări filologice şi istorice în care susţine drepturile românilor din Transilvania. Autor de manuale şcolare.

37. *Dumitru Comşa* (1846—1931), profesor la Seminarul teologic din Sibiu, după ce a făcut studii teologice la Sibiu şi economice, la Altenburg, în Germania şi în Boemia; redactor al revistei „Economul" (1893—1894). Ca membru şi secretar al Comitetului Partidului Naţional Român din Transilvania, a fost condamnat la trei ani închisoare, în procesul Memorandului. Membru onorar al Academiei Române. Scrierile sale sînt în special pe teme de economie şi agricultură.

38. *Valer Branisce* (Valeriu Braniştе) (1869—1928), remarcabil publicist şi om politic cu poziţii radicale, director al ziarului „Drapelul" din Lugoj. Strălucit militant pentru drepturile românilor din Transilvania şi Banat, a fost condamnat la închisoare pentru prodigioasa sa activitate naţională, fiind eliberat abia după prăbuşirea monarhiei austro-ungare. A militat pentru coaliţia Partidului Naţional Român cu Partidul Social-Democrat în problema Unirii. A subliniat în scrisul său drepturile naţionalităţilor, pe care poporul nostru nu aspiră să le subordoneze. A condus Resortul Instrucţiei şi Cultelor din Consiliul Dirigent al Transilvaniei, după *V. Goldiş*, în care calitate a lucrat cu *O. Ghibu*,

Scanned with OKEN Scanner

care deținea funcția de secretar de stat. Cu privire la colaborarea cu el, *O. Ghibu* a scris, în amintirile sale relative la înființarea universității românești din Cluj, cuvinte calde, de înaltă apreciere și prietenie.

39. *Ioan Lupaș* (1880—1967), istoric reputat, membru al Academiei Române, profesor la Universitatea din Cluj din 1919. Înainte de primul război mondial a fost profesor la Seminarul teologic din Sibiu, apoi protopop la Sălișteș. Între *O. Ghibu* și *I. Lupaș* a existat în cursul întregii lor vieți o strînsă prietenie. *O. Ghibu* a scris despre el, între altele: *O tăcere vinovată* (articol de fond, editorial, în „Tribuna", Arad, nr. 98/1910, cu prilejul apariției monografiei lui *Lupaș* despre *A. Șaguna); Amintiri despre I. Lupaș*, în „Societatea de mîine", nr. 13/1926.

40. *Albert Apponyi* (1846—1933), conte, ministru al Instrucțiunii și Cultelor în guvernele maghiare între 1906—1910 și 1917—1918, șef al delegației maghiare la Conferința de pace de la Paris, reprezentant al Ungariei la Liga Națiunilor. A căpătat o tristă celebritate în istoria Transilvaniei, a Ungariei și a lumii, datorită legii învățămîntului din 1907, care îi poartă numele, prin care a urmărit și stipulat maghiarizarea forțată a naționalităților din Ungaria. Șef al Partidului Național înființat în 1892.

41. *Tisza István* (1861—1918), fiu al magnatului și omului politic reacționar *Tisza Kálmán*, prim-ministru al Ungariei între 1875—1890, el însuși prim-ministru între 1903—1905 și 1913—1917. Adept al menținerii dualismului. A dus o politică antimuncitorească și de maghiarizare forțată a populației nemaghiare din Ungaria.

42. *Cinozură*, latinism, ieșit din uz, utilizat în Transilvania cu semnificația de model, călăuză, îndreptar în viață, regulă de conduită.

43. *Vörösmárthy Mihály* (1800—1855), poet maghiar provenit dintr-o familie săracă, cunoscut mai ales pentru poemele sale epice și poeziile lirice, fruntaș al literelor maghiare din vremea sa; participant la revoluția din 1848; conducător al unor publicații literare. Poezia sa are o tentă romantică pesimistă. Este considerat drept unul din creatorii poeziei maghiare moderne.

44. *Tompa Mihály* (1817—1868), pastor reformat, reprezentant de seamă al poeziei maghiare moderne, participant la revoluția din 1848. Autor al unui poem celebru, pentru care a făcut închisoare, — în care exprima dorințele și dezolările patrioților maghiari.

45. *Nicolae Olahus* (1493—1568), născut la Sibiu, descendent al familiei domnitoare din Țara Românească, renumit umanist. Intrat de tînăr în serviciul regelui Ungariei, el a deținut funcțiile de secretar al lui *Ladislau al II-lea*, consilier al *reginei Maria*, văduva acestuia, episcop de Zagreb, arhiepiscop de Strigoniu și primat al Ungariei, în care calitate a guvernat în locul lui *Ferdinand al II-lea*, îndeplinind funcția de cancelar. Prieten al lui *Erasmus de Rotterdam*, cu care a fost în corespondență. Lucrarea sa „Hungaria", scrisă la Bruxelles în 1536 și apărută abia în 1735, cuprinde și știri referitoare la țările române, precum și afirmația referitoare la unitatea de neam și origine latină comună a muntenilor, moldovenilor și transilvănenilor.

46. *Mihai Halici* (1643 — circa 1712), născut la Caransebeș, a adoptat religia reformată, ajungînd rector al Colegiului reformat din Orăștie. A scris o odă în limba română, precum și un dicționar valah-latin. *D. Murărașu* îl consideră precursor al poeziei în limba latină, iar *G. Călinescu* îi citează o epigramă „în metru clasic, scrisă la 1674, cu litere latine Silit să părăsească Transilvania, a emigrat în Țările de Jos, apoi în Anglia de unde se pare că nu s-a mai întors. De la *Halici* a rămas

Scanned with OKEN Scanner

una din cele mai celebre biblioteci particulare din Transilvania, lista autografă a celor 500 de cărți și manuscrise dovedind că era „un om foarte cult și cu vederi progresiste" (cf. Istoria Românilor, vol. III, Edit. Acad. R.P.R., Buc. 1964, p. 299).

47. *Ioan Caioni* (1629—1687), trecînd la religia romano-catolică, a devenit călugăr franciscan și a înființat tipografia de la Șumuleul Ciucului (la 1676). A scris o cronică în versuri despre luptele dintre *Matei Basarab* și *Vasile Lupu*, și a introdus și dansuri populare românești în antologia sa muzicală, cunoscută sub numele de „Codex Caioni".

48. *Gavril Ivul* (1619—1678), născut la Caransebeș, contemporan cu Caioni, a ajuns profesor la colegiile iezuite din Kosice și Viena, unde a predat matematica, filozofia, gramatica și teologia. Este primul român autor de manuale școlare (Logica și Philosophia).

49. *Sigismund Stoica* (1699—1770) a fost episcop romano-catolic al Ardealului (1749), în care calitate a pus bazele Seminarului de preoți din Alba Iulia. Ridicat în 1750 la rangul de baron. În 1759 a renunțat la demnitatea de episcop, retrăgîndu-se la Mediaș.

50. Resortul Instrucțiunii Publice și Cultelor din Consiliul Dirigent al Transilvaniei a fost condus la început de *V. Goldiș*, apoi de *Valeriu Branișteș*, pînă la desființare, în aprilie 1920.

51. *Moldován Gergely* (1845—1930), profesor de limba și literatura română la Universitatea din Cluj, între anii 1886—1919, membru al societății etnografice a Ungariei. Colaborator la ziare și reviste exclusiv maghiare, el se considera și este considerat folclorist maghiar de origine română. A publicat și numeroase studii despre folclorul și obiceiurile românilor. A scris numai în limba maghiară.

52. *August Wilhelm von Schlegel* (1767—1845), scriitor și filolog german, teoretician al artei, cercetător al limbilor orientale și excelent traducător de literatură universală în limba germană.

53. În această cifră, *O. Ghibu* a cuprins și pe cei opt profesori cu studii la Cluj, dat fiind faptul că în perioada respectivă universitatea de aici era tot maghiară.

54. *Virgil Onițiu* (1864—1915), pedagog de înaltă ținută, cu mare experiență practică, profesor la liceul din Brașov și director al acestuia timp de 21 de ani (începînd din 1894). A publicat articole în „Anuarele" liceului, o „Carte de citire" pentru clasele I—IV și două volume de „Conferințe pedagogice".

55. Adică Consiliul Dirigent, organul executiv provizoriu de conducere a Transilvaniei, ales de Marele Sfat Național la Adunarea națională de la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918. Compus din 15 membri, el a avut drept președinte pe *Iuliu Maniu*. A funcționat circa 16 luni, fiind dizolvat la 4 aprilie 1920. Cu toate că unificarea administrativă a provinciilor românești unite în statul național unitar era un comandament natural, *O. Ghibu* a susținut că încetarea bruscă a activității acestui organ, aflat în plin efort de organizare a administrației românești a Transilvaniei, a fost inoportună, în orice caz prea timpurie.

56. Cunoscînd bine, din interior și în modul cel mai direct situația, atît din punct de vedere istoric, cît și sociologic concret, *O. Ghibu* a putut, în calitatea pe care o avea, să treacă imediat și fără șovăire la acțiunea respectivă. Trebuie să recunoaștem că oricare altul în acea funcție nu ar fi putut acționa eficient decît după o amănunțită cercetare prealabilă, ceea ce ar fi reclamat timp și mijloace în plus. A fost, fără îndoială, în împrejurarea de atunci, omul potrivit la locul potrivit.

Scanned with OKEN Scanner

57. *Gavril Munteanu* (1812—1869), pedagog și publicist făcînd parte din pleiada de profesori transilvăneni trecuți în Țara Românească (el a trecut Carpații în 1845, după absolvirea studiilor de drept și filozofie la Cluj). La stăruințele lui *G. Barițiu*, în 1850 vine la Brașov, ca profesor și director al primului gimnaziu românesc de aici. Elaborează programe și manuale, un dicționar german-român și traduce din scriitorii latini clasici și din literatura germană.

58. *Ioan Meșotă* (1837—1878), distinsă personalitate a școlii și culturii transilvănene, profesor la liceul din Brașov și director al acestuia timp de opt ani. Autor al unui manual de istorie universală și al unor studii publicate în „Anuarele" liceului.

59. *Andrei Bîrseanu* (1858—1922), autorul cîntecului patriotic „Pe-al nostru steag", a fost un apreciat publicist, scriitor, folclorist, profesor și director al liceului din Brașov, apoi director al școlii comerciale din aceeași localitate Membru al Academiei Române și președinte al „Astrei". Autor de manuale școlare și al unei masive monografii, *Istoria școalelor centrale române gr. ort. din Brașov.*

60. *Iosif Blaga* (1864—1937), din Lancrăm, după studii de teologie la Sibiu și filozofie la Budapesta, a devenit profesor, apoi director al liceului din Brașov. La numirea lui, *O. Ghibu* a publicat în „Revista generală a învățămîntului" (nr. XI, din 1916) articolul: *Noul director al liceului din Brașov.* După război, a fost inspector școlar, făcînd parte din primii inspectori numiți de *O. Ghibu* în cadrul reorganizării învățămîntului din Transilvania. Din 1923 a devenit și protopop al Brașovului.

61. *Aurel Ciortea* (1872—1929), profesor la Școala reală și la liceul din Brașov pînă în 1919, apoi profesor de fizică experimentală la Universitatea din Cluj (1919—1920), de unde trece ca profesor și primul rector al Academiei Comerciale din aceeași localitate. Autor al unor lucrări de fizică experimentală și al unei destul de timpurii introduceri în principiul relativității (1924).

62. *August Bebel* (1840—1913), muncitor turnător, socialist de orientare marxistă, cunoscut reprezentant al mișcării muncitorești germane și internaționale, unul din fondatorii Partidului Social-Democrat din Germania și ai Internaționalei a II-a. Deputat în Reichstag din 1867 pînă la moarte, cu excepția celor doi ani cît a fost închis, începînd din 1871, și condamnat pentru „crima de înaltă trădare" de a nu fi votat creditele de război.

63. Aluzie la lucrarea sa *Limba noualor cărți bisericești,* tipărită în „Telegraful român" la Sibiu, încă în anii studenției sale, dar și într-o broșură de 102 p., foarte bine primită de presa românească, nu numai din Transilvania, ci și din țară, unde a scris despre ea o seamă de personalități în frunte cu *N. Iorga*, care se referă la ea în cîteva locuri chiar în „Istoria Bisericii Românești". Mai tîrziu *G. Coșbuc* se va oferi să-i furnizeze materiale în plus în această problemă, lucru care însă nu s-a mai realizat. Vezi și paginile următoare.

64. *Tudor, Cavaler de Flondor* (1862—1908), compozitor român din Bucovina, citat elogios și de către *N. Iorga.*

65. *Voința națională,* organ al Partidului Liberal, partid ce reprezenta interesele burgheziei naționale, aflată în luptă pentru puterea economică și politică cu moșierimea, al cărei partid politic a fost, cum se știe, Partidul Conservator. La începutul secolului al XX-lea și mai ales după răscoalele țărănești din 1907, partidul liberal a susținut re-

Scanned with OKEN Scanner

forma agrară și electorală, orientare oglindită masiv în coloanele ziarului.

66. Pentru națiunea dominantă și în limitele legislației elaborate de ea era recomandabil ca populația românească din Transilvania să se refere la problemele ei specifice, orice „extindere" la problemele generale românești fiind considerată subversivă. În acest context, a te plasa pe pozițiile națiunii tale dincolo de orice hotare vremelnice, însemna o atitudine înaintată, pe care *O. Ghibu* o desemnează cu termenul de concepție *panromânească*, așadar care are în vedere interesele tuturor românilor, și nu numai pe cele ale românilor din Transilvania.

67. „Primitiv" are aici sensul de „naiv". „Arta naivă" pe care o reprezintă *Picu Pătruț* cu strălucire și originalitate, își așteaptă încă valorificarea, ea prevalînd, fără îndoială, asupra poeziei și „creștinismului său etnic".

68. Fără intenția de a diminua cu nimic marea personalitate și meritele lui *Andrei Șaguna*, trebuie să amintim că studii mai vechi sau mai noi (vezi *N. Albu*, de exemplu) au pus în circulație și rezerve și aprecieri critice la adresa activității lui. Oricum, în caracterizarea pe care i-o face *O. Ghibu* în stilul său „militant" și cu pasiunea tînărului format în spirit șagunian, există, în concepția noastră de astăzi și o notă de idolatrizare.

69. *Platon al Moscovei* (1737—1812), mitropolit rus, teolog care a lăsat o vastă operă scrisă, între altele un catehism (1765) și o istorie a bisericii ruse.

70. *Vasile Moga* (1774—1845), primul episcop ortodox român al Transilvaniei (din 1810), timp de 35 de ani. Activitatea i-a fost adeseori criticată de urmași, din cauză că nu s-a opus injoncțiunilor autorităților de la Viena. Și-a lăsat averea pentru „Fundația V. Moga", din care s-au dat, timp îndelungat, burse unor tineri ortodocși care studiau științele filozofice și juridice.

71. Într-adevăr, *Petru Șpan* (1860—1911) s-a afirmat ca un herbartian în prea puține privințe pus de acord cu realitățile date. Intelectualismul bine cunoscut al acestei concepții, căruia *O. Ghibu* îi spune *raționalism*, nu putea intra în nici un fel de acord cu concepția sa pedagogică prevalent formativă, educativă, axată pe necesitățile și idealurile poporului român. Nici maniera de predare strict expozitivă, teoretică, nu putea să fie agreată de *O. Ghibu*. Cu toate acestea, *P. Șpan* rămîne o figură viguroasă în istoria școlii și a pedagogiei noastre, date fiind condițiile în care s-a afirmat și a activat.

72. *J. H. Pestalozzi* (1746—1827), mare pedagog clasic elvețian de valoare universală. Deși cu studii filologice, teologice, de drept și de istorie, își urmează vocația de educator, pe care și-o descoperă în contact cu opera lui *Rousseau*. Se dedică cu dăruire educației copiilor săraci, ceea ce conferă personalității lui o aură neobișnuită de democrație și umanism. Credea atît de mult în puterea educației, încît spera că de la reorganizarea ei să vină tot binele omenirii. De aici marea preferință a lui *O. Ghibu* pentru doctrina lui pedagogică.

73. Cercetări comparative își vor spune desigur cuvîntul definitiv în această privință, afirmația lui *O. Ghibu* fiind valabilă doar în măsura în care criteriul său de valoare este avut în vedere și acceptat. Ordonarea tuturor elementelor într-un sistem de pedagogie coerent, presupune desigur și apelul la elemente și părți ale disciplinei ce nu pot varia de

Scanned with OKEN Scanner

la țară la țară. Cel puțin din acest punct de vedere nu i se pot face imputări *Compendiului* lui *I. Popescu.*

74. *C. Leonardescu* (1844—1904), filozof și psiholog care s-a apropiat de pozițiile materialiste. Profesor universitar la Iași.

75. *Ermil Borcia* (1870—?), militant pentru ideea națională și publicist asiduu la „Libertatea" (Orăștie), „Lupta" (Budapesta), „Revista economică".

76. *Johann Gottlieb Fichte* (1762—1814), mare filozof german idealist, cu reputație de democrat și liberal, acuzat de ateism — fără să fie — pentru poziția sa națională față de religie. Fuge de sub ocupația napoleoniană, se înapoiază apoi și ține cuvîntări ardente, „naționaliste", împotriva ocupanților. Gîndirea lui e totodată teoretică și militantă, făcînd mereu efortul de a lega teoria cu practica. Teoria sa personală, asupra religiei îi atrage și ea, ca și elementele enunțate mai sus, simpatia necondiționată și aderența entuziastă a lui *O. Ghibu.* Doctrina lui practică (morala și teoria statului), coerent legată de aspectele teoretice ale concepției sale, a avut un ecou extraordinar, spre deosebire de partea teoretică, extrem de dificilă și de aceea rămasă doar la îndemîna unor cercuri restrînse de specialiști. El rămîne primul filozof modern, pentru că practică autonomia demersului filozofic față de religie și leagă filozofia practică de progresul istoric. Aceasta nu l-a împiedecat însă ca în ultimii doi ani de viață să alunece către un veritabil misticism.

După lectura integrală a acestor memorii ale lui *O. Ghibu* cititorul va realiza și mai complet măsura în care militantul nostru și-a găsit și și-a cultivat totodată punct cu punct corespondențe perfecte cu cel pe care-l declară a fi fost marea și minunata lui întîlnire — alături de *Gh. Lazăr* și *N. Bălcescu* — care l-a ajutat să iasă din toate zbaterile și crizele sufletești prin care inerent a trecut în evoluția sa.

77. *Johann Friedrich Herbart* (1776—1841), filozof și pedagog clasic german, care i-a succedat lui *Kant* la catedra de filozofie din Königsberg. Adept al psihologiei asociaționiste, pe care și-a întemeiat riguros didactica, făcînd din ea pentru prima dată o disciplină științifică concepută pas cu pas, dar tocmai de aceea ajunsă dogmatică, înțepenită. În școlile din țara noastră, dar mai ales în Transilvania, *Herbart*, mai exact didactica lui în partea ei uzual-practică, a cunoscut o largă răspîndire. Rigorismul și lipsa de înaripare a acesei pedagogii i-au displăcut profund lui *O. Ghibu,* care însă, cu prilejul studierii ei directe, la Strasbourg și apoi a unei aniversări a lui *Herbart,* la Sibiu, i-a descoperit și dezvăluit latura filozofică și teoretică de mare frumusețe, rămasă practic necunoscută la noi pînă atunci.

78. *Zaharia Bîrsan* (1879—1948), scriitor, actor dramatic, animator al teatrului românesc, în special din Transilvania; director al Teatrului Național din Cluj timp de 17 ani (1919—1936). *O. Ghibu* a scris despre el, între altele: *Un nou prinos al Ardealului: „Trandafirii roșii" de Zaharia Bîrsan* („Tribuna", București, nr. 32/1915) și *Doi* sărbătoriți: *Zaharia și Olimpia Bîrsan* („Societatea de mîine", nr. 18/1925).

79. *Dimitrie Onciul* (1858—1923), istoric, profesor la Universitatea din București, membru al Academiei Române, director al Arhivelor Statului, după *Hașdeu;* specialist în istoria evului mediu, a scris și despre „teoria lui *Roessler*", ceea ce pe *O. Ghibu* l-a interesat anume.

80. Admirabil de obiectivă și detașată descrierea aceasta a rolului bisericii la începutul secolului nostru și cu totul lucidă și acceptabilă explicația poziției lui *O. Ghibu* în problema bisericească. Ca militant transilvănean care a folosit biserica drept singur instrument legal de

Scanned with OKEN Scanner

apărare a identității noastre ca neam, a rămas desigur cu această deprindere. Numai că aici, la București, contextul era altul, vremurile evoluaseră și ele, și biserica rămăsese fatalmente la atribuțiile ei de cult. Cu atît mai mult, cu cît, doctrinar, ea fusese dintotdeauna o parteneră destul de slabă față de celelate biserici creștine, ea apărea ca o instituție într-adevăr vlăguită.

81. Între anii 1910—1912, *O. Ghibu* a semnat în „Viața românească" cu pseudonimele *O. Sima* și *G. Oprean* (cf. *Octavian O. Ghibu, Cum și-a semnat Onisifor Ghibu lucrările pînă la Unirea din 1918,* în „Revista de istorie și teorie literară", nr. 3/1979).

82. *C. Dimitrescu-Iași* (1849—1923), filozof, sociolog și pedagog, profesor universitar la Iași și București. De orientare materialistă, el a ținut primul curs de sociologie la Universitatea din București. Lui *O. Ghibu* îi displăcea poate — așa cum se va vedea mai departe — din cauza ateismului său și a comportării deloc riguroase.

83. *Dumitru Drăghicescu* (1875—1945), a fost timp de opt ani conferențiar de sociologie și psihologie socială (începînd din 1905), după care a intrat în diplomație. Este de reținut determinismul concepțiilor sale filozofico-sociologice.

84. Printre numeroasele lucrări ale lui *O. Ghibu* aflate încă în manuscris, este și una — din seria „Revizuiri și restructurări istorice" — intitulată: *Școala Ardeleană,* în care unele capitole sînt gata redactate, iar altele numai pregătite (însemnări, fișe). Nu este o monografie a cunoscutei „Școli ardelene", ci mai mult o privire asupra continuatorilor în timp ai acestei școli. Unul din capitole — la care se referă aici — este intitulat: *Un ardelean care a rupt firul Școlii ardelene — Titu Maiorescu.* Manuscrisul autograf al lucrării se găsește în „Fondul O. Ghibu — Fond B", la Arhivele Statului, București, dos. 593.

85. *Sabba Ștefănescu* (1857—1931), geolog și paleontolog, profesor universitar la București, membru corespondent al Academiei Române.

86. De fapt, nici *Titu Maiorescu,* nici *C. Dimitrescu-Iași* nu l-au lăsat chiar indiferent, ci i-au zdruncinat în unele privințe pozițiile, așa cum singur va mărturisi chiar în lucrarea de față. Cînd se referă la poziția consecvent religioasă cu care pornise încă din casa părintească, el face mențiunea că aceasta îi fusese clătinată, într-o oarecare măsură, la București, de *T. Maiorescu* și *C. Dimitrescu-Iași.*

87. *N. Basilescu* (1860—1904), membru în comitetul de redacție al revistei „Convorbiri literare", discipol al lui *Titu Maiorescu.* În ultimii doi ani de viață, profesor de liceu la Iași. *N. Iorga* apreciază că a dat „bune traduceri din poeții clasici". A scris și o carte de filozofie pe tema eredității.

88. *Ioan Clinciu* (1864—?), după studii liceale la Brașov, și universitare, la București, funcționează ca profesor de istorie la Ploiești, apoi la liceul „Gh. Lazăr" din București. A fost președinte al societății „Transilvania", căreia i-a dedicat și o monografie, precum și al „Asociației generale a profesorilor secundari din România". Autor de manuale de istorie.

89. *A. C. Cuza* (1857—1947), profesor universitar la Iași, publicist al cărui reacționarism va fi evidențiat încă de *E. Lovinescu.* A fost „părintele" „Ligii Apărării Naționale Creștine", grupare înființată în 1923, din care s-a desprins „Garda de fier". După fuziunea cu Partidul Național-Agrar al lui *Oct. Goga* și crearea Partidului Național-Creștin, a fost președinte de onoare al acestuia.

Scanned with OKEN Scanner

90. *I. Gorun* a fost pseudonimul literar al lui *Alexandru Hodoş* (1863—1928), scriitor şi ziarist, traducător al lui „Faust".

91. *Solomon Haliţa* (1859—1926), profesor de pedagogie la Bîrlad (1867), Galaţi (1893) şi Iaşi (1905), inspector al învăţămîntului primar şi normal. După primul război a fost prefect al judeţului Iaşi (1919), apoi al judeţului său de baştină, Bistriţa-Năsăud (1922).

92. *H. G. Lecca* (1873—1920), scriitor; poezia sa e sever calificată de *G. Călinescu*, ca şi de *E. Lovinescu*, dealtfel *N. Iorga* judecînd-o în primul rînd nu după criteriul estetic, ci după tematica şi factura ei, îi relevă însă merite incontestabile.

93. *George Moroianu* (1870—1945), merituos militant pentru realizarea unităţii naţionale, profesor de economie politică (1921—1939), apoi rector (din 1935) al Academiei Comerciale din Cluj.

94. *Ioan Paul* (1857—1926), originar din Ţara Moţilor, şi-a făcut studiile liceale la Aiud, Blaj şi Sibiu, cele universitare, la Viena şi Budapesta. După ce şi-a luat doctoratul, a fost profesor la Caransebeş, apoi la Slatina şi Iaşi. După Unire, profesor de estetică la Universitatea din Cluj. În timpul refugiului de la Iaşi, *O. Goga* şi *B. Delavrancea* au locuit la el; *Ghibu* însuşi a fost deseori în acea perioadă în casa lui. După moartea sa, *O. Ghibu* a publicat, în „Societatea de mîine", nr. 9/1926, *Amintiri despre Ioan Paul.*

95. *A. C. Popovici* (1863—1917), publicist şi om politic transilvănean, unul din conducătorii Partidului Naţional Român şi ai mişcării memorandiste din 1892. Adept, o vreme, al federalizării în cadrul unor „state unite ale unei Austrii mari", ulterior el militează hotărît pentru unirea Transilvaniei cu ţara.

96. *D. Rosetti* (Max) (1850—1934), bun publicist şi ziarist, cu veleităţi scriitoriceşti. *G. Călinescu* îl inserează la rubrica „Teatrul mărunt pînă la 1900".

97. *Alexandru Tălăşescu* (1863—?), medic, născut în Hălmagiu-Transilvania, trecut în ţară, unde a început să lucreze ca asistent al lui *V. Babeş*, apoi ca medic-şef de spital rural, şi medic-şef al portului Constanţa. A desfăşurat o harnică activitate de cercetare în domeniul imunologiei şi al bacteriologiei, publicînd numeroase lucrări.

98. *Dr. Al. V. Urechia* (care semna *Dr. Urechiă*) (1860—1941), medic şi publicist. Împreună cu *Al. Vlahuţă* a condus revista „Viaţa" (1893).

99. *N. Vaschide* (1874—1907), psiholog român cu cercetări experimentale şi lucrări publicate în Franţa, publicist, prim-redactor la „Revista idealistă" (1903—1904), ironizat în această ultimă postură în repetate rînduri de *N. Iorga.*

100. *M. Vlădescu* (1885—1939), scriitor cu proze apreciate în epoca şi care au primit chiar premii literare. *G. Călinescu* îl consideră un romancier „care are ceva de spus", deşi „nu inaugurează o artă şi nu creează tipuri".

101. *Irineu Mihălcescu* (1874—1948), teolog cu studii la Bucureşti şi Leipzig, profesor de teologie în Bucureşti (din 1904), mitropolit al Moldovei (1939—1948), cu lucrări de specialitate publicate în ţară şi străinătate şi o cunoscută istorie a religiilor.

102. *N. Dobrescu* (1874—1914), teolog, cu doctorat la Viena, autor al unei istorii a bisericii din România şi al altor lucrări, cu căldură susţinute de *N. Iorga.* Membru corespondent al Academiei Române. *O. Ghibu* i-a făcut o recenzie elogioasă la lucrarea „Istoria bisericii

Scanned with OKEN Scanner

românești", în „Telegraful român" (nr. 95/1905), apărută înaintea aceleia a lui *N. Iorga*, din „Sămănătorul".

103. Se referă la *C. Rădulescu-Motru* și *D. Drăghicescu* pe care, pentru cercetările lor legate de trebuințele noastre specifice, îi opune înaintașilor lor, criticați de *O. Ghibu* tocmai pentru ignorarea acestei necesități.

104. *Miron Cristea* (1868—1939), patriarh între 1925—1939. Vicepreședinte al Marelui Sfat Național ales de Marea Adunare de la Alba Iulia, de la 1 decembrie 1918. Membru al Consiliului de regență (1927—1930). Prim-ministru în timpul dictaturii regale.

105. Simplă figură de stil, de valoare personală absolută, pentru relevarea unui foarte puternic contrast afectiv; altminteri, atmosfera de la București, mai ales cea politică, fiind așa cum a descris-o singur în paginile anterioare, iar cea de la Budapesta, cel puțin sub raport instructiv, așa cum o descrie cu obiectivitate mai departe.

106. Din cele circa 200 de articole publicate în „Lupta", numai patru au fost semnate cu numele său, iar circa 60 cu diferite pseudonime (*O. Preașmă, N. Frunză, N. Foișior, Gh., F., f., N. F., Toader Cândea, Ghimpe, Spiridon Popa, Pedagogul, Raportor, Corespondent* și *O. G.*). Toate celelalte au apărut ca editoriale, nesemnate; între acestea, 31 au apărut în rubrica sa intitulată „Lupta pentru drepturile noastre" (în care sînt prezentate dările de seamă cu privire la acțiunile ce se desfășoară în întreaga Transilvanie contra proiectului de lege *Apponyi*), iar 34 în cadrul rubricii sale „De la românii de pretutindeni" (cf. *Octavian O. Ghibu*, lucr. cit.).

107. *Vasile Goldiș* (1862—1934), om politic, fruntaș al Partidului Național Român din Transilvania, deputat în parlamentul maghiar, după război, de mai multe ori ministru, președinte al „Astrei", cu care *O. Ghibu* nu a fost niciodată în termeni prea buni, poate și datorită „tactului", „echilibrului", „măsurii" acestuia, însușiri pe care mulți i le-au admirat, dar care contrastau puternic cu temperamentul activ și caracterul tranșant al personalității lui *Ghibu*. În problema școlară, temerile lui *V. Goldiș* din acest moment nu s-au dovedit benefice. Cu privire la cauzele neînțelegerilor dintre ei din perioada 1926—1927, *Ghibu* a publicat, în 1928, lucrarea „Ardealul în Basarabia". Despre colaborarea dintre cei doi în primele luni de existență a Consiliului Dirigent, cînd *Goldiș* a fost șef al Resortului Instrucțiunii, iar *Ghibu* secretar de stat al acestuia, unele lucrări s-au publicat, altele sînt încă inedite, în amintirile aflate în arhiva *O. Ghibu*. În afara acestora, în „Fondul O. Ghibu — Fond B" de la Arhivele Statului, București (dos. 714), se găsește o vastă lucrare, aflată încă în manuscris autograf, în care sînt analizate în mod critic activitatea și concepțiile lui *V. Goldiș* (unele capitole ale lucrării sînt definitiv redactate, altele au numai materialul documentar aferent — însemnări și fișe).

108. De reținut consecvența concepției sale în privința subordonării principiale a tuturor laturilor și elementelor vieții poporului său, a tuturor acțiunilor, față de problema națională, într-adevăr cea mai importantă în acel moment istoric pentru Transilvania. Am văzut în această privință poziția sa față de biserică. Teologia, ortodoxismul, credința chiar constiuie pentru el nu probleme de speculație teoretică și de cuprins mistic-individual, ci dovezi și temeiuri ale unității noastre de neam, și ca atare instrumente eficiente de luptă pentru rezistența în fața presiunilor deznaționalizatoare și, apoi, pentru realizarea unității politice, a statului național unitar. Identic procedează acum

Scanned with OKEN Scanner

și cu școala, pe care n-o considera în sine, ci ca „cea mai importantă dintre toate afacerile naționale", biserica fiind doar „una dintre cele mai importante".

109. Sub titlul *Cum să ne apărăm? Păreri în chestia reformei învățământului poporal*, dr. *Eugen Lemény* a publicat, în numerele 66—68, 1904, din „Telegraful român", un studiu în care analizează posibilitățile de rezistență în fața proiectului de lege *Berzeviczy*. Cere activizarea activității parlamentare a românilor (în acel moment nu exista în Parlamentul de la Budapesta decît un singur deputat român — dr. *Aurel Vlad*) și lansarea amenințării cu închiderea tuturor școlilor românești în cazul votării proiectului de lege.

110. „Generația de la 1907", de fapt cei care erau în fruntea Partidului Național Român în anul în care s-a votat legea *Apponyi*.

111. Este vorba de lucrarea *„În slujba școlii din Ardeal"*, aflată încă în manuscris, care constituie al doilea volum din seria *„Pe baricadele vieții"*. Problema unității de acțiune a conducerii ambelor confesiuni românești în lupta pentru păstrarea ființei naționale prin școală a fost ridicată de O. *Ghibu*, în „Lupta", în cursul întregii campanii desfășurate în contra *proiectului* și apoi — după votarea acestuia — a *legii* Apponyi. Rubrica „Lupta pentru drepturile noastre", condusă de ei, abundă de materiale în acest sens.

112. Crearea statelor naționale sau desăvîrșirea unității acestora a constituit, pentru perioada de după 1848 în Europa, o tendință firească, concordantă cu mersul înainte al istoriei, cu progresul. Ca atare, și lupta în acest sens a patrioților maghiari era legitimă. *Ghibu* are aici în vedere pe cei care susțineau crearea unui stat maghiar care, departe de a fi național, se dorea extins, în mod nejustificat, peste regiuni cu populații majoritare de alt neam, cum era cea românească din Transilvania care de drept nu le puteau aparține. Se află aici criteriul, pus și altcori în joc de *Ghibu*, și profund just, conform căruia, în ce privește Transilvania, guvernanții de la Budapesta erau șovini și nu naționaliști, dat fiind că lupta pusă în slujba propriei națiuni este dreaptă, corectă, numai dacă nu impietează asupra drepturilor firești, legitime, naturale, ale altor națiuni, care e firesc să lupte și ele pentru apărarea intereselor lor naționale legitime. Chiar dacă nu a făcut de fiecare dată precizările de nuanță necesare, el a folosit apelativul de șovin în acest sens, după cum în același sens s-a apărat de acuzația de șovinism pe care i-au adus-o unii adversari ai săi, arătînd că el a militat pentru interesele naționale legitime ale poporului său, fără să aibă sau să exprime vreodată intenția de extindere și asuprire, de dominare a altei națiuni.

113. *Iosif Popovici* (1876—1928), lingvist, cu studii de slavistică, lingvistică romanică și fonetică experimentală, docent pentru limba română și filologie slavă la universitățile din Viena (1903—1905) și Budapesta (1905—1914), apoi, după Unire, profesor de slavistică la Universitatea din Cluj (1919—1928). A publicat studii de dialectologie, fonetică, folcloristică, istoria culturii, dintre care unele au fost recenzate favorabil de *N. Iorga* în „Sămănătorul". A fondat primul laborator de fonetică experimentală din țară (1919). A descoperit în biblioteca Universității din Budapesta un exemplar complet din „Palia de la Orăștie".

114. Această optică de subordonare a politicului față de cultură este concordantă cu întreaga lui concepție și atitudine, reflectîndu-se și în refuzul categoric al oricărei supleți de ordin tactic sau strategic. Se re-

Scanned with OKEN Scanner

simt în atitudinea lui și ecouri tîrzii ale iluminismului ardelean, atît de încrezător în eficiența culturii și a școlii. Și totuși, cum se știe, și cum singur a recunoscut, țelul suprem pe care l-a slujit este eminamente politic. În chip paradoxal, tocmai în faptul că prim-planul activității sale nu era politica, își află în parte explicația, continuitatea, consecvența, virulența și caracterul activ, deschis al atitudinii lui, știut fiind că pozițiile strict politice trebuiau abil camuflate, în timp ce în problemele culturii și ale școlii era posibilă o înfruntare cu caracter mai deschis.

115. *Dimitrie Nanu* (1873—1941), poet semănătorist apreciat de *E. Lovinescu* pentru poezia sa epică. *G. Călinescu* l-a considerat „versificator experimentat, merituos traducător al lui *Corneille* și *Racine*".

116. *Corneliu Moldovanu* (1883—1952), poet, la început semănătorist, apoi cultivînd o poezie de idei; cunoscut mai ales pentru traducerea „Cîntării cîntărilor", despre care *G. Călinescu* spune că este „așa de liberă încît e o operă personală". A scris și proză, un roman chiar, „Purgatoriul" pe care același critic îl califică drept lipsit de talent. După primul război a intrat în politica de partid, fiind în repetate rînduri deputat liberal.

117. *Atanasie Mîndru* (1883—1960), scriitor bucovinean cu o lirică patriotică și de dragoste și cu o proză cu subiecte paseiste. În vîrstă fiind, participă la cenaclurile lui *E. Lovinescu* (în perioada de început a „Zburătorului") dar maestrul nu se sfiește să-l caracterizeze cu asprime dată fiind aprehensiunea lui față de semănătorism.

118. *Ion Dragoslav* (1875—1928), prozator moldovean, căruia *E. Lovinescu* îi apreciază umorul și o anumită stilizare literară. *G. Călinescu* îl caracterizează ceva mai aspru.

119. A scoate un supliment literar populat cu asemenea condeie românești exact în capitala Ungariei era desigur o mare izbîndă. Articolul lui *A. C. Cuza*, intitulat *„Crezul nostru"* este axat pe problema naționalităților din Ungaria și pledează pentru renunțarea la politica de oprimare a popoarelor din monarhie și pentru egala îndreptățire la cultură a tuturor acestora.

120. *Kossuth Ferenc Ákos*, zis „Kossuth cel tînăr" (1841—1914), fiul lui *Kossuth Lajos*, șef al Partidului Independenței, în Dietă, partizan al impunerii cu orice preț a limbii maghiare ca limbă oficială a statului.

121. În ceea ce ne privește, ne-am fi dispensat de citarea acestui fragment, al cărui ton e tipic pentru o anumită mentalitate burgheză de extremă dreaptă, fie ea maghiară sau română, pusă în slujba vîrfurilor dominante de tristă amintire, dacă nu ne-am fi gîndit că pentru cititorii mai tineri el este instructiv, avînd valoare de probă a unor atitudini cu adevărat șovine de care, în condițiile de azi, ei sînt complet străini.

122. Citat din *Discursul dlui Iuliu Maniu*, reprodus în numărul din 2/15 martie 1907, p. 3—7 ale ziarului.

123. *Pompiliu Nistor* (1883—1961), medic la Zărnești. Activitatea publicistică pe care a desfășurat-o pe vremea cît a fost student la Budapesta a fost semnalată pozitiv de *N. Iorga*. Ceea ce nu spune *Ghibu* în această parte a memoriilor sale este că în perioada neutralității României, în timpul în care *Pompiliu Nistor* era prizonier în Siberia, între cei doi prieteni a avut loc o corespondență care a exercitat o influență pozitivă asupra constituirii în Rusia a unităților de voluntari ardeleni și bucovineni ce aveau să vină apoi să lupte pe frontul românesc. O parte

din scrisorile lui *P. Nistor* către *O. Ghibu* au fost publicate în „Tribuna" de la București (1915—1916).

124. *Alexandru Mocsonyi* (1841—1909), primul președinte al Partidului Național al Românilor din Banat și Ungaria și promotor al unirii acestuia cu Partidul Național Român din Transilvania. Deputat în dieta de la Budapesta între 1865—1874. Președinte, timp de doi ani, al „Astrei". Orientarea tactică a partidului său, înființat în ianuarie 1869, cu cîteva zile înaintea celuia din Transilvania, a fost „activistă", adică pentru participarea activă la viața politică a Ungariei, și pentru lupta, în cadrul legal, pentru drepturile populației românești.

125. *Friedrich Paulsen* (1846—1908), filozof german, docent, apoi profesor al Universității din Berlin. A scris studii asupra filozofiei lui *Kant* și studii de morală, în mod special asupra voinței. S-a pronunțat pentru punerea pe același plan a gimnaziilor reale cu cele umaniste.

126. Descoperirile uluitoare ale științei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea dăduseră, cum se știe, o serioasă lovitură pozițiilor religiei. De aceea, tema știință-religie era la ordinea zilei la începutul secolului nostru. Românii ardeleni, militanți pentru apărarea ființei lor naționale, care se deosebea de națiunea asupritoare și prin religie, nu puteau adopta pozițiile cele mai înaintate. Și totuși această situație de fapt nu l-a determinat pe *Ghibu* să aibă o poziție retrogradă, cu totul vetustă, de respingere a științei și, aș zice, nici de „împăcare" a acesteia cu religia în sensul punerii lor de acord în probleme de principiu, ci pur și simplu a rămas pe poziții pe care bunul simț și judecata riguros logică nu le contraziceau, afirmînd puterea credinței, ceea ce, psihologic vorbind, este perfect adevărat, dar lăsînd religiei numai ceea ce nu aparține încă științei.

127. Deși *Ghibu* are luciditatea să înțeleagă că pentru noi, generația de astăzi, o astfel de punere a problemei echivalează „cu un anacronism ridicol", cu tot respectul pe care-l datorăm personalității sale și vîrstei pe care o avea la scrierea acestor pagini, noi nu-i putem recunoaște, în această privință, decît meritul consecvenței de o viață.

128. „Nota", semnată de *S. C. Dan*, a apărut în ziarul citat sub forma unui articol, intitulat „Ivan Turghenieff".

129. *Gheorghe Popp* (1883—1967), excelent ziarist, militant pentru Unire, coleg de clasă și bun prieten și tovarăș de luptă al lui *O. Ghibu* pînă la realizarea unității naționale. Împreună cu *Ghibu* și cu *C. Bucșan* a fondat și condus, în anii 1915—1916, revista „Tribuna", la București. Multe din articolele sale din „Tribuna" de la Arad, „Luceafărul", „Românul" și „Tribuna" de la București au fost semnate cu pseudonimul *Gh. Pădure* sau au apărut nesemnate. Între cele două războaie a fost fruntaș al Partidului Național-Țărănesc.

130. *Emil Panaitescu* (1885—1958), istoric și arheolog, din 1920 conferențiar de istorie veche la Universitatea din Cluj, apoi director al Școlii române din Roma (1929—1940). A făcut parte, deși nu era transilvănean, din cercul din jurul „Tribunei" de la București (1915—1916). „Un om solid, inteligent și cu dragoste de țară", cum îl caracterizează *O. Ghibu* într-o lucrare a sa.

131. Deși mișcarea muncitorească se găsea încă la începuturile organizării sale (Partidul Comunist se va înființa abia peste 15 ani), aflîndu-se mai mult în faza revendicărilor profesionale decît a celor general-politice, nu e mai puțin adevărat că în problema reprezenta-

ției cu pricina, numai vajnicul ardelean *Ghibu* a rămas neclinit pe poziții și după șase decenii, știut fiind că însuși *Iorga*, inițiatorul mișcării de protest împotriva ei, și-a modificat ulterior părerea. În aceste condiții, n-aveau oare dreptate muncitorii, indiferent de naționalitatea lor, să califice mobilul acțiunii drept „fleacuri boierești", cînd ei nu cuceriseră încă nici ziua de muncă de opt ore?

132. Articolul nesemnat, intitulat: *1 Maiu (Note cu creionul ale unui riporter care scrie slab).*

133. Conducătorul revoluției maghiare de la 1848, *Kossuth Lajos*, luptător pentru drepturile poporului său, demn de admirat, a făcut greșeala de a nu accepta că și românii au aceleași aspirații și drepturi ca și poporul său. El continua deci să aibă în vedere supunerea Transilvaniei. După tratative cu o delegație română condusă de *N. Bălcescu*, în iulie 1849 la Seghedin, a acceptat să recunoască drepturile minimale ale românilor, dar imediat după revoluție, a revenit la vechile lui poziții, pe care *O. Ghibu* le califică drept „șovine", în speță antiromânești.

134. În spinoasa și delicata problemă națională au greșit, cum se știe, într-un sens sau altul, într-o perioadă sau alta, și partidele muncitorești din alte țări, inclusiv de la noi.

135. *Teodor Mihali* (1855—1934), fruntaș politic transilvănean, membru în comisia de redactare a Memorandului din 1892 și al delegației care l-a prezentat la Viena. Vicepreședinte al Adunării de la Alba Iulia din decembrie 1918. După război, a fost primar al Clujului.

136. *Aurel Vlad* (1875—1953), om politic transilvănean, deputat în parlamentul maghiar înaintea primului război, unul din cei șase reprezentanți ai Partidului Național Român în Consiliul Național, format în 1918. Membru al Consiliului Dirigent al Transilvaniei după Unire, apoi ministru și parlamentar.

137. *Al. Vaida Voevod* (1872—1950), medic de profesie, a fost unul din conducătorii Partidului Național Român din Transilvania, deputat în parlamentul maghiar, membru al Consiliului Național Român; după Unire, a fost ministru în guvernul central de la București, apoi prim-ministru și ministru de externe, în care calitate a condus delegația română la Conferința de pace de la Paris. Ca fruntaș al Partidului Național-Țărănist și, după despărțirea de acesta, în 1935, președinte al așa-numitului „Front românesc", a fost ministru și prim-ministru în cîteva rînduri. Treptat, a alunecat, în activitatea politică, spre dreapta. Sub guvernarea lui au fost reprimate luptele muncitorilor petroliști și ceferiști din 1933.

138. E drept să ne amintim că aproape în aceiași termeni își descrie *Ghibu* constatările făcute la prima sa descindere la București; este aceasta desigur o consecință a felului său radical de a aprecia stările de lucruri: în alb-negru, fără culori intermediare.

139. Afirmația lui *O. Ghibu* trebuie amendată oricum, contactele sale de pînă atunci cu „poporul" maghiar — ca tînăr care trăise într-o regiune compact românească — fiind limitate practic la anumiți reprezentanți ai acestui popor, la anumite cercuri suprapuse, conducătoare și la presa și literatura patriotardă a timpului. Asemenea aproximări, pe baza unor experiențe personale oricît de concludente, sînt întotdeauna susceptibile de erori. Dealtfel, mai departe, vorbind de experiența anului petrecut la Budapesta, *O. Ghibu* se exprimă mai limpede, profund corect, precizînd că atunci și-a dat seama de „psihologia adevărată a conducătorilor ei politici (ai Ungariei, n.n.), de

prejudecăţile lor, de metodele lor de luptă, de virtuţile şi defectele lor".

140. Referire la asesorul consistorial *Matei Voileanu* (1852—1933), una din personalităţile cele mai de seamă din jurul mitropolitului *Meţianu*. Epitetul de „micul Machiavelli" este datorat faptului că *Voileanu* conducea resortul relaţiilor cu organele politice de la Budapesta şi ca atare exercita o influenţă destul de mare asupra plenului consistorial. Mai tîrziu, după ce *Ghibu* şi-a început activitatea ca inspector al şcolilor din subordinea acelui consistoriu, el a fost într-un permanent dezacord cu *Voileanu*, care deşi răspundea de un alt sector, nu vedea cu ochi buni activitatea tînărului care se pusese de-a curmezişul politicii şcolare a statului, el situîndu-se, dimpotrivă, de cîte ori putea, pe poziţii conformiste, comode. Volumul următor din aceste memorii cuprinde frămîntările din acea eroică perioadă, în care *Ghibu* a reuşit, cu toată opoziţia unor puternice forţe din sînul consistoriului, printre care şi *M. Voileanu*, să schimbe mersul şcolii româneşti din Transilvania.

Scrisoarea din care este luat fragmentul reprodus aici a fost scrisă la 27 iulie 1907, din Sîngeorz-Băi, ca răspuns la o comunicare a lui *Voileanu* că bursa ce-i fusese acordată va fi valabilă în continuare numai pentru studii la Budapesta.

141. Studiul cuprinde o largă analiză critică a felului, cu totul aproximativ, în care erau prezentate, în presa germană şi franceză — rareori, dealtfel — stările de lucruri nu numai din România, ci şi din celelalte ţinuturi locuite de români. Concluzia era aceea că trebuie să se facă o propagandă mai substanţială, mai de proporţii, peste hotare. Semnalul de alarmă tras prin acest studiu a avut darul să dinamizeze un timp — dar nu suficient de bine organizat — activitatea de propagandă în străinătate.

142. De reţinut încă o dată cît de personală şi de subordonată ţelului vieţii sale era alegerea autorilor şi a operelor studiate de *O. Ghibu*. Nu numai pe bază de afinităţi elective, ci — cum se vede în cazul lui *Kant* şi *Fichte* — şi pe identitatea unor elemente de biografie şi formaţie.

143. *Wilhelm von Humboldt* (1767—1835), întemeietor al Universităţii din Berlin (1810), al cărei rector a fost şi care-i poartă şi astăzi numele, filozof, poet, savant şi om politic celebru. Iluminist, a susţinut progresul istoric şi o serie de reforme liberale.

144. *Wilhelm Windelband* (1848—1915), întemeietorul şcolii filozofice neokantiene de la Baden, fondator al axiologiei, profesor la Zürich, apoi la Freiburg i. Br., la Strasbourg şi la Heidelberg.

145. *Ernst Troeltsch* (1865—1923), teolog protestant, istoric şi filozof, profesor la Heidelberg şi Berlin. De bună seamă că efortul său de teoretizare a religiei de tip protestant, cu accentele ei filozofic-antidogmatice i-au atras simpatia lui *O. Ghibu*.

146. Cum se ştie, poetul *Panait Cerna* (1881—1915) a murit tînăr, la Leipzig, atins de tuberculoză, suferind şi de pe urma unei dragoste neîmplinite. Cît priveşte valoarea reală a poeziei sale, după un succes totuşi disproporţionat datorat junimiştilor, critica dintre cele două războaie îi rezervă un loc mai modest în istoria literaturii noastre (vezi *E. Lovinescu* şi *G. Călinescu*).

147. *Iuliu Scriban* (1878—1949), eminent publicist şi om de cultură, arhimandrit, director şi profesor al Seminarului Central din Bucureşti, din 1928 profesor la Facultatea de teologie din Iaşi şi apoi Bucureşti,

Scanned with OKEN Scanner

unde a funcţionat pînă în 1943, cînd iese la pensie. Descendent al cunoscutei familii de cărturari moldoveni, ardeleană de origine, om de carte, autor prodigios de neîntrecute predici morale, „conferenţiar şi profesor neegalat, scriitor bisericesc de mare răsunet şi influenţă, polemist temut şi mare bibliofil... Biblioteca sa avea proporţiile unei instituţii publice" (pr. prof. *Gr. Cristescu*, în „Glasul Bisericii", I—II. 1949). Acelaşi exeget ne mărturiseşte că „ultimii ani de viaţă i-au fost plini de griji şi de lipsuri. Sănătatea l-a părăsit, lăsîndu-l pradă unor suferinţe grele, dintre care cea mai grea a fost a singurătăţii". Tragismul acestui final, la care se referă şi *Ghibu* spre sfîrşitul evocării sale, ne apare cu atît mai zguduitor cu cît avem în vedere dimensiunea personalităţii sale despre care însuşi *N. Iorga* scrisese că reprezenta „obiectul celei mai mari speranţe", „de la care se aştepta o adevărată «revoluţie» religioasă" (vezi „O viaţă de om aşa cum a fost", Ed. Minerva, Bucureşti, 1976).

148. Absenteişti — în acest caz cei ce se mutaseră sau îşi petreceau cea mai mare parte din an în Occident.

149. Aluzie la faptul că, împreună cu „Jurnalele" sale zilnice din perioada dintre cele două războaie şi cu alte preţioase materiale documentare, a fost pierdut în împrejurări neclare încă.

150. *Jacob Minor* (1855—1912), critic şi filolog austriac, din 1855 profesor de literatura germană la Universitatea din Viena. Printre lucrările sale de mare erudiţie sînt citate studiile despre limba lui *Goethe*, despre *Schiller*, despre metrica germanei moderne şi despre „Faust"-ul lui *Goethe*.

151. *Wilhelm Jerusalem* (1854—1923), filozof german, născut în Boemia, profesor la Universitatea din Viena. A fost în polemică cu neocriticismul şi cu *Husserl*.

152. Există şi azi o parohie activă a coloniei de români din Viena.

153. *Horia Petra-Petrescu* (1884—1962), scriitor şi publicist cu preferinţe pentru teatru. După război, a fost secretar literar al „Astrei". Un frumos portret al său ne face *O. Ghibu* la p. 234—236 din prezentul volum.

154. Aci în sens de patriotism declarat, platonic.

155. Referire la întîlnirea cu *Atanasie Popovici*, colegul său la studiile de pedagogie.

156. *I. Lupaş. Mitropolitul Andrei Şaguna. Monografie istorică*, Sibiu, Tip. arhidiecezană, 1911.

157. *Partenie Cosma* (1837—1924), personalitate marcantă a românilor din Transilvania, preşedinte al Comitetului Executiv al Partidului Naţional Român, fondator şi conducător al institutului de credit „Albina", din Sibiu. Fiica sa, *Hortensia*, a fost prima soţie a lui *Octavian Goga*.

158. Sonetul III din *Cain*, publicat mai întîi în „Luceafărul", la 1. IX. 1908, apoi în „Ne cheamă pămîntul".

159. În sens de *compacte*, şi nu cu nuanţa rasistă, conferită mai tîrziu termenului de o anumită mişcare de extremă dreaptă.

160. Probabil ca să nu capete sens de obedienţă faţă de stăpînire şi, de ce nu, din spirit de frondă juvenilă faţă de aceasta.

161. *Daniil Barcianu* (1847—1900), profesor, autor de manuale şcolare, redactor al unor reviste pedagogice, între care „Foaia ilustrată" (1891). A luat parte la mişcările politice ale românilor din Transilvania, fiind închis după procesul Memorandului.

Scanned with OKEN Scanner

162. *Ioan Stroia* (1865—1937), doctor în pedagogie la Budapesta, profesor la Seminarul din Sibiu, protopop la Sălişte, autor de manuale şcolare; după război, episcop al armatei. „Om foarte cult şi simpatizat de săteni", cum îl caracterizează *O. Ghibu* în altă parte. L-a găzduit pe *N. Iorga* într-unul din popasurile acestuia din călătoria prin Transilvania.

163. *Ioan Candrea* (1844—1877), după studii pedagogice în Germania, a venit profesor la Preparandia din Deva (1871), apoi la Seminarul teologic din Sibiu (1874). A editat, împreună cu *Vasile Petri,* revista „Şcoala română", la începutul anului 1876.

164. *Vasile Petri* (1833—1905), pedagog, profesor la Năsăud, Deva, Orlat şi din nou la Năsăud. A scos reviste de specialitate printre care „Şcoala română" şi a elaborat valoroase manuale şcolare.

165. Repudiată tocmai pentru că era impusă cu violenţă.

166. *Simion Mehedinţi* (1869—1962), geograf, pedagog, om politic, creator al învăţământului geografic modern în ţara noastră, profesor universitar la Bucureşti, membru al Academiei Românei. Adept al unei educaţii tradiţionaliste. Între anii 1907—1923 a fost director al „Convorbirilor literare".

167. *Heinrich Weinel* (1874—?), teolog evanghelic, din 1904 profesor la Universitatea din Jena, mai întîi de Noul Testament, apoi de teologie sistematică.

168. Publicat ca articol de fond, sub titlul *În faţa noilor tulburări bisericeşti din România* („Românul", III, nr. 244, din 7/20. XI, 1913), articolul, semnat de *N. Bălan, A. Crăciunescu, S. Dragomir, P. Roşca,* profesori, *O. Ghibu* şi *I. Lupaş,* „foşti profesori" ai Seminarului „Andreian", ia poziţie fermă contra hotărîrii Sinodului bisericii ortodoxe din România de a considera „Mica Biblie", publicată de *Nicodim,* episcopul Huşilor, şi *Iuliu Scriban,* drept eretică şi de a destitui pe autorii ei. Hotărîrea Sinodului fusese provocată de un articol al lui *C. Cernăianu* şi *Şt. C. Păunescu,* din „România creştină" din 3. IX. 1913, care scotea în evidenţă unele erori şi scăpări din lucrarea respectivă. În protestul din „Românul" se argumentează inconsistenţa hotărîrii Sinodului, considerată a fi urmarea unor invidii şi interese personale, cerîndu-se anularea ei, ceea ce s-a şi întîmplat apoi. A mai fost nevoie însă de un nou articol, semnat de aceiaşi, publicat în nr. 276, din 18/31. XII. 1913, sub titlul *Cine-i Cernăianu şi Păunescu.*

169. *Friedrich Wilhelm Schelling* (1775—1854), filozof clasic german idealist; în ultima perioadă a vieţii sale a încercat să împace filozofia cu religia, problemă care l-a preocupat, după cum se ştie, şi pe *O. Ghibu.*

170. *Ernst Heinrich Haeckel* (1834—1919) îşi are meritele sale ştiinţifice incontestabile ca naturalist; de relevat aici partizanatul lui *O. Ghibu,* dispus la diatribe scînteietoare împotriva oricui se află în contradicţie cu vreunul din principiile fundamentale pe care şi-a axat concepţiile şi viaţa.

171. *Wilhelm Rein* (1847—1929), pedagog german herbartian de mare prestigiu internaţional, elev al lui *K. Stoy* şi *T. Ziller* şi conducător al seminarului pedagogic de la Jena. A fost nu numai profesor universitar, ci şi şef de şcoală. Cu *O. Ghibu* a rămas în relaţii intelectuale strînse. A scris special pentru „Anuarul pedagogic" din 1913 — operă remarcabilă a lui *Ghibu* — un studiu, intitulat *Pedagogia filozofică.*

172. *Tuiskon Ziller* (1817—1882), elevul lui *Herbart* şi profesorul lui *Rein,* autorul statuării „treptelor formale" ale lecţiei în forma în care

Scanned with OKEN Scanner

au făcut epocă, stîrnind însă după aceea cunoscuta reacție violentă în sens contrar.

173. În jubilația sa pentru descoperirea unor noi argumente în sprijinul concepției și luptei sale, *O. Ghibu* nu mai ține seama de contribuțiile lui *Ziller* și *Rein* la „îmbunătățirea" și răspîndirea didacticii maestrului lor, *Herbart*, atît de criticată și despre care el însuși — *Ghibu* — avea o părere nu tocmai entuziastă. Și de la acest maestru al său el a luat numai ce îi trebuia, nu totul! Cît despre amestecul statului în problemele educației, argumentele lui *Rein* citate în continuare îi erau extrem de oportune în lupta sa împotriva intențiilor statului maghiar de a subjuga cu totul învățămîntul românesc, dar în principiu etatizarea s-a dovedit o tendință viabilă, pe care extinderea și democratizarea școlii au legitimat-o ulterior în toate țările lumii.

174. Interzicerea a sosit la mitropolia din Sibiu (în subordinea căreia se afla tipografia arhidiecezană, care tipărise lucrarea) după ce „Anuarul" fusese difuzat atît în Transilvania cît și în cercurile pedagogice din țara liberă și din Bucovina. Măsura a avut însă urmarea că anuarul pe care *Ghibu* îl poiectase pentrul anul următor, n-a mai putut fi tipărit la Sibiu (dealtfel, din cauza războiului, el nu a mai ajuns să fie tipărit deloc).

175. *Rudolf Eucken* (1846—1926), filozof și scriitor german, laureat al premiului Nobel pentru literatură (1908). Profesor la Bâle, apoi la Jena, promotor al reacției filozofice de esență idealistă față de gîndirea naturalistă aflată în plin avînt. Se declară în afara oricărei biserici, dar totodată creștin și adept al unei lumi de esență spirituală superioară.

176. Vezi nota 126.

177. Ar putea surprinde, la prima vedere, faptul că acest decalog moral al lui *Eucken*, care cuprinde elemente am putea spune banale, spuse de cînd lumea, a găsit o aderiune totală la *O. Ghibu*, care era atît de selectiv și de pregnant personal în selecțiile pe care le făcea. Explicația ni se pare a fi de dublă natură: mai întîi, pentru că *Ghibu*, datorită poate și educației primite în copilărie, era profund încredințat că la baza progresului omenirii stau principiile eterne ale eticii, care trebuie mereu scoase în evidență și stimulate pentru a fi însușite de toate generațiile; apoi — după cum o mărturisește de atîtea ori —, pentru că și el dădea, ca și maestrul său, importanță factorului religios (în sensul deja explicat în note anterioare), cu toate că știa foarte bine că tot mai mulți gînditori ai vremii sale, materialiști sau nu, îi demonstrau vetustitatea. Legarea de religie a celor mai firești comandamente morale general-umane este ceva ce noi, astăzi, nu putem nici înțelege, cu atît mai puțin accepta.

178. *Theobald Ziegler* (1846—1918), după studii teologice și filozotice a fost profesor de liceu, apoi titular al catedrei de filozofie și pedagogie la Universitatea din Strasbourg. De orientare pozitivistă, cu un vădit accent social, filozofia și pedagogia sa erau totodată creștine și democratice, el cerînd o școală primară unitară și generalizată. A militat pentru o înaltă pregătire a profesorilor. Lucrarea sa de istorie a pedagogiei a fost foarte răspîndită în rîndurile dascălilor. (Vezi caracterizarea pe care i-o face *O. Ghibu* la p. 170—171.)

179. *Alexander Cartellieri* (1867—?), istoric german, născut la Odesa, profesor la Universitatea din Jena. Fratele său, *Otto*, a fost tot istoric, profesor la Heidelberg.

180. *Wilhelm Cloëtta* (1857—1911), născut la Triest, romanist, din

Scanned with OKEN Scanner

1893 profesor la Universitatea din Jena. Specialitatea sa a fost istoria literaturii franceze și critica textelor.

181. *Leopold von Ranke* (1795—1886), istoric german cu orientare conservatoare, profesor la Universitatea din Berlin, celebru pentru forma scrisului său, pentru sinteza generalizatoare și pentru spiritul critic față de izvoare.

182. *Friedrich von Bezold* (1848—1928), istoric, profesor la universitățile din Erlangen (1884) și Bonn (1896), renumit în special prin lucrarea sa privitoare la istoria Reformei în Germania, în care a analizat în profunzime curentele spirituale, economice și sociale ale secolului al XVI-lea.

183. *Gustav Groeber* (1844—1911), profesor la universitățile din Zürich, Breslau și Strasbourg, cu mari merite în dezvoltarea filologiei romanice. Fondator, în 1877, al revistei „Zeitschrift für romanische Philologie".

184. *Berthold Wiese* (1859—1932), romanist german, profesor universitar de limba italiană; a publicat lucrări despre *Dante* și traduceri în germană din opera acestuia.

185. Însemnătate are și azi, cel puțin în privința luptei pentru pace, căreia nu numai biserica ortodoxă îi slujește, ci și toate celelalte culte de la noi. Mișcarea ecumenică, de apropiere între diferitele religii, se dezvoltă și ea în același spirit.

186. *Veturia Ghibu* (1889—1959), cîntăreață de lieduri, cu studii la Cluj, Viena și Paris, supranumită „Privighetoarea Ardealului" pentru talentul și calitatea interpretării, în concertele date în țară și în străinătate a cîntecului românesc popular și cult; apreciată de *G. Enescu*, care a acompaniat-o la pian în cîteva concerte; între cele două războaie a fost o susținătoare deosebit de eficientă a numeroși tineri compozitori români (printre care *Zeno Vancea, Marțian Negrea, Alfred Alessandrescu, Nona Ottescu, Filip Lazăr, Ana Voileanu, Gr. Ghidionescu, Adam Teleki*), ale căror lucrări le-a cîntat în primă audiție; în anii '30 a fost principala animatoare și organizatoare a Filarmonicii „Gh. Dima" din Cluj. Deși cu asemenea înzestrare și activitate artistică, ea a înțeles să-și închine viața în primul rînd soțului ei, ale cărui idealuri le-a împărtășit și susținut în pofida tuturor neplăcerilor, necazurilor și mizeriilor pe care lupta lui neclintită le-a atras după sine. Ei îi este dedicată această carte, așa cum reiese din închinarea simplă, lapidară, ce se află în fruntea volumului.

187. *Hermann Lietz* (1868—1919), pedagog, elev și el al lui *Rein* și *Eucken*, la Jena. Fondator al institutelor populare de educație (Landerziehungsheime) din Germania, după modelul noii școli engleze din Abbotsholme. A stimulat educația națională în școala germană.

188. *Friedrich Froebel* (1782—1852), pedagog german de descendență pestalozziană, care a elaborat teoria — cam nebuloasă și dificilă — concepînd în schimb pînă la detalii surprinzătoare tehnica educației preșcolarilor; aceasta trebuia să se conformeze „instinctelor" (de curiozitate, de construcție, spiritului de observație) și principiului libertății educației copilului. Pe cît de cunoscute sînt numele și opera lui practică, pe atît de puțin cunoscute rămîn lucrările sale dominate de un spirit religios împins pînă la misticism.

189. *Gustav Weigand* (1860—1930), specialist în limbi romanice și balcanice, profesor la Universitatea din Leipzig, unde a înființat un Institut pentru limba română. În 1909 a publicat „Atlas lingvistic

al teritoriului lingvistic daco-român", primul la noi și unul din primele din lume, cuprinzînd 48 de hărți fonetice.

190. *Eftimie Mărculescu* (1882—?), după studii juridice și filozofice la București și Berlin, a fost profesor la R. Sărat, inspector general al învățămîntului secundar și director de liceu.

191. *Pavel Roșca* (1884—1945?), dr. în pedagogie de la Jena, profesor la Seminarul teologic din Sibiu; după Unire, director al Școlii normale de băieți din Cluj, apoi profesor la Academia Comercială din Cluj pînă în 1940.

192. *Vasile Chindriș* (1881—1947), om de cultură maramureșan. Pentru meritele sale culturale și politice a fost ales, la Marea Adunare de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, membru al Marelui Sfat Național al Transilvaniei.

193. *Wilhelm Münch* (1843—1912), pedagog german, trecut prin întreaga filieră didactică: profesor, director de liceu, inspector al învățămîntului, apoi profesor la Universitatea din Berlin. Are merite deosebite în domeniul pedagogiei învățămîntului superior.

194. *Adolf Lasson* (1832—1917), profesor de filozofie la Universitatea din Berlin, specialist în hegelianism. (Fiul său, *Georg*, va fi editorul operelor lui *Hegel*). Specialist în filozofia dreptului. Lucrarea sa *Biserica și statul și Fichte* nu se poate să nu fi atras atenția lui *O. Ghibu*, cunoscută fiind pasiunea acestuia pentru *Fichte* exact în problemele cu care Lasson îl pune în relație.

195. *Alois Riehl* (1844—1924), filozof german neokantian, aparținînd realismului critic.

196. *Georg Simmel* (1858—1918), filozof de descendență kantiană și sociolog, profesor la universitățile din Berlin și Strasbourg. A exprimat idei radicale mai ales în domeniul sociologiei. Filozof al culturii, dar și istoric literar.

197. *Adolf von Harnack* (1851—1930), profesor și membru al Academiei de științe din Berlin (1890), teolog luteran, director al Bibliotecii regale din Berlin. Șef al școlii raționaliste și critice, el consideră că orice credincios are dreptul să critice dogmele; nu e deci greu de observat că admirația și simpatia lui *O. Ghibu* pentru el nu e întîmplătoare.

198. *U. von Willamowitz-Möllendorf* (1848—1931), profesor la universitățile din Göttingen și Berlin, specialist în filologie clasică.

199. *Johannes von Müller* (1752—1809), contemporan cu *Fichte;* istoric elvețian de limbă germană, devenit istoriograf al Prusiei și ministru de stat al regatului Westfaliei.

200. Pentru o dreaptă judecată, e cazul să ne amintim că în toate culturile se produc, în timp, dezacorduri și negări cu înaintașii. O primenire a concepțiilor, o punere în acord cu ceea ce se petrecea în lume, nu putea să nu se producă, chiar dacă aceasta presupunea o punere în discuție mai puțin pioasă a unor stîlpi ai ideologiei noastre naționale, ca *Bărnuțiu, Șincai, P. Maior.*

201. Se referă, evident, la monarhia austro-ungară, în cadrul căreia, după „Tranzacțiunea" de la 1867, Ungaria avea o situație aparte. Dealtfel, în continuare *Ghibu* se referă explicit la Austro-Ungaria.

202. Învățămînt popular (sau poporal) se numea pe atunci învățămîntul primar, elementar, pentru mase.

203. Cum se vede, sînt aici amestecate considerente obiective, științifice, cu poziții subiective, de ordin afectiv, cu valoare de prejudecată, ca de exemplu lipsa de atracție pentru studiul limbii maghiare, care ar

putea fi însă invocată, sau nu, în cazul oricărei limbi străine, indiferent de aria ei de circulație. Cît privește calificările grăbite cu privire la cultura maghiară („împrumutată" și cu valoare de surogat), ele nu puteau fi justificate decît de temperatura dezbaterii, părerea reală a lui *O. Ghibu*, sedimentată și explicată ulterior, fiind alta. De văzut, în această privință prețuirea lui pentru literatura maghiară, pe care ar fi dorit-o prezentă și în manualele noastre școlare, exprimată în 1915 în lucrarea „Din istoria literaturii didactice românești". Dealtfel, el avizează că nu are pretenții de absolută obiectivitate științifică: „Înainte de a fi fost o cercetare științifică severă... teza mea era o declarație categorică de război adresată simultan regimului politic feudal maghiar și regimului bisericesc românesc".

204. În sens de „specialist în probleme financiare".

205. *Heinz Brandsch*, pedagog de naționalitate germană din România, profesor de pedagogie la Sighișoara. A elaborat în 1935 o lucrare de sinteză asupra pedogogiei române contemporane, tradusă și în limba română, în cadrul căreia consacră un capitol lui *O. Ghibu*. Citatele date aici sînt extrase din traducerea românească, publicată de *V. Beneș* (Cluj, 1938).

206. Formula „statului național maghiar unitar" era neîndreptățită în condițiile granițelor de atunci, nefirești, care cuprindeau atîtea regiuni cu populații compacte de alte naționalități.

207. *Gál Kelemen* (1869—1945), filolog și pedagog maghiar din Transilvania, profesor și director al liceului unitarian din Cluj. Articolul în chestiune, intitulat: *Kétnyelvüség a népiskolában és Dr. O. Ghibu felfogása (Bilingvismul în școala populară și concepția dr-ului O. Ghibu)*, a apărut în revista amintită, an IV, nr. 3, din 1. II. 1925, p. 128—133.

208. *Vásárhelyi Lajos* — pseudonimul lui *György Lajos* (1890—1950), profesor, secretar general al Academiei Catolice din Ardeal. A semnat studiul intitulat: *A modern Utraquismus. Ghibu Onisifor tanitása a kétnyelvüségről (Utracvismul modern. Învățătura lui Onisifor Ghibu cu privire la bilingvism)* publicat în primele patru numere ale nou apărutei reviste școlare maghiare „Erdelyi iskola", din Cluj (nr. 1/2, 3/4 din 1933 și 5/6, 7/8 din 1934).

209. În această problemă vezi studiul introductiv, partea referitoare la utracvism.

210. *Vasile Grecu* (Greciuc) (1885—1972) profesor la Universitatea din Cernăuți (1920) și decan al Facultății de litere și filozofie de acolo, apoi profesor de bizantinologie la Universitatea din București (din 1938); membru corespondent al Academiei Române (1936). Din 1963 președinte al Societății de studii bizantine și vicepreședinte de onoare al Asociației internaționale de studii bizantine (1971). Are numeroase studii asupra istoriei și literaturii bizantine și a influențelor acestora asupra istoriei și culturii române.

211. Fondul religionar din Bucovina, la care cu timpul se vărsau și contribuții ale cetățenilor români strînse prin biserica lor, era destinat întreținerii școlilor confesionale. Expresia „curat românesc" are sens de „cu adevărat" românesc, adică cu predarea tuturor obiectelor în această limbă.

212. *Eusebie Popovici* (1838—1922), profesor universitar, istoric, publicist în periodice românești bucovinene. Autor al unui manual de istorie, interzis de stăpînirea habsburgică.

213. *Alexe Procopovici* (1884—1946), elev al lui *Sextil Pușcariu* de la Cernăuți, specialist în filologia clasică și limba română; profesor de lim-

ba și literatura română la Universitatea din Cernăuți, apoi, din 1938, la cea din Cluj. Din 1919 membru corespondent al Academiei Române. Editorul „Cronicii" lui *Neculce* și al „Cazaniei" lui *Coresi;* fondator al „Revistei filologice" (1927—1928).

214. În sens de introducere a limbii naționale, materne, ca limbă de predare în școală.

215. Nr. 1—2, din I—II. 1913, sub titlul *O scrisoare.*

216. *Ioan Nistor* (1876—1962), istoric și om politic, luptător pentru realizarea unității naționale a poporului nostru; membru al Academiei Române, cercetător de seamă al istoriei Bucovinei. De cîteva ori ministru în guvernele liberale interbelice (după Unire, ministru al Bucovinei).

217. *I. Maior,* în „Foaia scolastică", Blaj, VI, 1914, nr. 17—20.

218. În afara programului pedagogic invocat aici pe bună dreptate, *O. Ghibu* avea în vedere, în punerea acestei probleme, situația copilului român pus să învețe nu istoria poporului său, ci pe a „țării" în care era încorporat. Altminteri, despre rolul educativ al predării istoriei poporului său, *Ghibu* a vorbit în repetate rînduri. „Pentru orice popor, *istoria proprie* este aceea care-i influențează în mod hotărîtor formarea personalității", scria el în 1909 în „Tribuna" de la Arad (vezi prezenta lucrare p. 273).

219. Nr. 33, 1910, p. 513—515.

220. E vorba de românii de confesiune greco-catolică („uniți"), cu centrul la Blaj.

221. Se referă la populația românească de atunci din Transilvania.

222. Problema națională nu poate fi, așa cum a dovedit istoria, ruptă de cea socială, cu care e strîns împletită. Conducătorii maghiari aveau o anumită poziție de clasă, astfel încît prin însuși acest fapt nu puteau „să accepte" drepturile celorlalte naționalități. Din aceleași motive „convietuirea pașnică, ideală" nu depindea exclusiv de obținerea „libertății naționale" — lucru care s-a văzut după Unirea din 1918, care, deși a însemnat un pas capital pe drumul istoric al progresului nostru ca popor, n-a putut rezolva toate contradicțiile și inegalitățile, nici măcar pe cele de ordin național.

223. Fragmentul trebuie înțeles în accepția dată problemei în lucrarea despre utracvism. Se referă, adică, la *obligativitatea de predare într-o limbă străină,* și nu la învățarea, pur și simplu, a unei limbi străine — oricare ar fi ea.

224. Înțelesul dat de *O. Ghibu* acestui punct rezultă numai prin relaționarea lui cu cel următor, despre necesitatea studierii *în școala populară* a istoriei Transilvaniei. Altmineri, în înțeles superior și la alt nivel de cultură, este evident că istoria poporului maghiar, ca și a oricărui altui popor, poate fi educativă pentru oricine și trebuia să fie cunoscută de către toți cetățenii țării de atunci, indiferent de naționalitate.

225. În sensul predării geografiei ținînd seama de principiul etnografic și antropogeografic. Geografia trebuie așadar să aibă și ea un asemenea caracter, pornind de la geografia localității respective.

226. În sens de aparținînd corpului didactic din învățămînt subordonat mitropoliei ortodoxe din Sibiu.

227. Iată aici un exemplu tipic, definitoriu pentru felul de a gîndi și de a acționa al lui *O. Ghibu:* chiar dacă fostul său profesor *Șpan, văzuse* partea slabă a planului de învățămînt, care după cum afirmase el, *ar fi trebuit să fie* „întocmit după idealul de cultură al neamului

nostru", aşteptînd însă de la stăpînire libertatea de a face un asemnea plan, această atitudine nu-l satisface pe *Ghibu;* conştient de faptul că stăpînirea nu este în stare să accepte acest lucru, el a cerut adoptarea unei atitudini radicale, şi îndată ce a intrat în serviciul şcolii, a şi trecut efectiv la elaborarea instrumentului de educare coresponzător acelui „ideal de cultură al neamului nostru".

228. Adică pentru şcolile subordonate mitropoliei ortodoxe.

229. Deşi nu din vina lui, *O. Ghibu* nu cunoştea totuşi exact drepturile şi îndatoririle unui redactor de carte din zilele noastre. Forma definitivă a unei lucrări şi-o dă întotdeauna autorul însuşi, pînă şi în cazul în care acceptă unele sugestii sau propuneri ale redactorului de carte personal.

230. Sau, poate neobservînd-o?

231. Poate părea uimitoare această plutire în vag a ultimei fraze, atît de detestată în fond de omul de acţiune care era *Ghibu* şi pe care îl interesa întotdeauna „întruparea" concretă a oricăror declaraţii de principii, traducerea lor în viaţă. El să vorbească de întronarea „spontană" a dreptăţii, cînd pînă aici a demonstrat că nimic nu vine, niciodată, pe tavă? Este aici un exemplu de răbufnire a utopicului din el, mînat de dorinţa lui profundă de a se ajunge la înfrăţirea tuturor popoarelor şi la „pacea eternă".

232. Articolul de fond, nesemnat, din nr. 179, din 20. VIII/2. IX. 1909.

233. Articolul de fond, nesemnat, din nr. 185, din 27. VIII/9. IX. 1909.

234. Termenii excesiv de duri nu trebuie să ne împiedice să reţinem esenţialul: o asemenea măsură era cu totul excesivă, ştiut fiind că trecerea bisericii de la o limbă de cult unică (latină sau slavă veche, de exemplu) la limba naţională echivalase, la vremea ei, cu o revoluţie, nu metaforică, ci efectivă, cu importante cauze şi efecte naţionale, şi sociale totodată. Într-un asemenea context, înlocuirea în catehizaţie a limbii naţionale cu o altă limbă, care nu avea nici o tangenţă cu religia respectivă, însemna o sfidare a unor drepturi elementare. Introducerea unei indemnizaţii („congruă") pentru preoţii care acceptau diversiunea, dincolo de micimea ei morală, dovedea că autoritatea de stat dominatoare ştia foarte bine cît de săraci erau preoţii români, şi bineînţeles şi populaţia pe care ei o deserveau.

235. În tot paragraful se referă la viaţa naţională din Transilvania, a cărei unitate a fost grav afectată de dezbinarea în confesiuni. Cît priveşte efectele sociale ale acesteia, ele sînt certe, în măsura în care populaţia trecută la „uniaţie" — desigur nu toată, dar printr-o seamă de reprezentanţi ai ei — a beneficiat de anumite favoruri mai mult sau mai puţin materiale.

236. Vezi nota 203. Cultura maghiară, mult mai tînără decît culturile vechi occidentale, era normal să nu le poată concura şi să absoarbă rapid din ele tot ceea ce îi era necesar. Faptul s-a petrecut, în măsuri diferite, şi cu alte culturi, fără ca prin aceasta ele să-şi altereze fondul lor de autenticitate şi originalitate. Oricît de logică este intenţia de a te adăpa direct de la surse, ea nu justifică prin ea însăşi calificativele date, ci ne ajută doar să ne reamintim cît de urgentă şi grea era sarcina de a-i face pe învăţătorii şi pe preoţii ademeniţi prin tot felul de mijloace de către regimul asupritor, să nu renunţe pentru nimic în lume la limba şi cultura lor naţională.

Scanned with OKEN Scanner

237 . Sibiul fiind centrul bisericii ortodoxe ardelene, prin însuşi faptul că aceasta rămăsese la credinţa tradiţională, rezistînd presiunilor de la 1699 şi de mai tîrziu, venite din partea oficialităţii, a avut într-adevăr meritul de a fi polarizat deschise luări de poziţie naţională. Prin aceasta însă nu poate fi diminuat cu nimic marele rol cultural-naţional al Blajului, care în alte forme şi cu alte mijloace şi-a adus aportul la păstrarea şi cultivarea limbii şi la dezvoltarea culturii poporului nostru. Dacă aici şi în alte locuri se vorbeşte mai ales de Sibiu, faptul se datoreşte împrejurării că *O. Ghibu* a activat acolo.

238. Procedeul s-a generalizat, cum se ştie, dar fericirea omenirii n-a apucat să vină. Mai mult, el a devenit o adevărată diversiune, un paravan la adăpostul căruia concentrarea profiturilor în cît mai puţine mîini şi-a continuat nestingherită cursul.

239. După 1964, noua orientare intervenită în viaţa poporului nostru şi-a întins aripa binefăcătoare şi asupra Săliştei, aflată azi în plină renaştere.

240. Cam în aceiaşi termeni s-a exprimat şi *Lenin* despre filozoful W. *Ostwald*, în celebra lucrare „Materialism şi empiriocriticism".

241. „Educaţia liberă", cu înfăţişarea prezentată în paginile anterioare, în care se vorbeşte de întîlnirea cu *H. Otto*, cu o şcoală fără programe, fără orar, fără lecţii, fără manuale, cu ştergerea deosebirii dintre bancă şi catedră, i se părea aşadar extremistă, nu numai pentru situaţia de acasă, ci şi pentru germani. Şcoala trebuia să rămînă, în concepţia lui, instrumentul principal de educaţie, care să inculce elevilor în mod sistematic idealurile mari ale poporului. Aşadar, *O. Ghibu* se delimita net şi de *clasicul Herbart*, dar şi de *modernul Otto*, păstrînd aceeaşi măsură", şi în problemele pedagogiei, ca şi în cele ale istoriei, filosofiei religiei, culturii în general.

242. În sensul educaţiei pentru un ideal.

243. Celebra statuie a lui *Goethe* şi *Schiller*.

244. Causticitatea, pe care o găsim uneori magistrală, în exprimarea sa, are aici o tentă răutăcioasă, prin considerarea unor însemne ale prosperităţii" ca fiind trăsături tipologice.

245. Titlul complet este: *O pagină din Carlyle — „Filozofia porcilor"*. Articolul, prin care se biciuieşte oportunismul politic, a fost prilejuit de numirea lui *I. Siegescu* în funcţia de „consilier aulic". Apărut sub pseudonimul *Yorick*, în „Luceafărul", nr. 18/1912, el va trebui inclus, în baza acestei informaţii, în bibliografia, atît a lui *Goga* (din care lipseşte pînă acum), cît şi a lui *Ghibu*.

246. Vezi şi referirile anterioare la *Roman Ciorogariu*. „Uncheaşul" era pseudonimul cu care acesta semna în „Biserica şi şcoala" (Arad), „Legea românească" (Oradea), „Tribuna" (Sibiu).

247. Articol nesemnat (an XIII, nr. 58, din 13/27. III. 1909).

248. „Cea mai importantă" e un fel de a spune, pentru că, de fapt, cea mai importantă rămînea realizarea unităţii naţionale. În momentul de atunci însă, fără îndoială că prin educaţie se putea lupta şi cîştiga cel mai mult în domeniul culturii şi păstrării conştiinţei naţionale — factor determinant pentru a se putea ajunge la realizarea unităţii statale.

249. *Maria Cunţan* (1862—1935), poetă ardeleancă modestă, pe atunci gustată. Poeziile ei pot fi găsite în toate periodicele de cultură ale vremii.

250. *Sever Bocu* (1874—1951), publicist, om politic bănăţean, militant pentru Unire. A condus ziarul „România mare", la Kiev (1917), apoi la Paris (1918), unde a făcut parte din grupul de personalităţi care au fă-

Scanned with OKEN Scanner

cut propagandă în vederea realizării statului național român. După război, a fost ministru național-țărănist.

251. *Petru Pipoș* (1859—1913), pedagog, profesor timp de 32 de ani la Preparandia din Arad, autor de manuale și metodici, publicist („Biserica și școala", „Viața școlară"). Herbartian la început, apoi s-a detașat de acesta datorită spiritului său critic ascuțit, susținînd prin toate mijloacele școla poporală de masă. La moartea lui, *O. Ghibu* a ținut un discurs, publicat în „Românul", nr. 215/1913 și în „Transilvania", an. XLV, nr. 1.

252. *Victor Stanciu* (1884—1953), pînă la Unire, director al școlii civile de fete din Arad și publicist. A scris elogios despre lucrarea lui *O. Ghibu*, „Cercetări privitoare la situația învățămîntului nostru primar", în „Biserica și școala". A fost în fruntea comitetului care a editat, la 1916, din inițiativa lui *I. Lupaș*, revista bilunară „Pagini literare", destinată ostașilor de pe front și care conținea nu numai literatură, ci și probleme ale școlii românești, ce trebuia să rămînă legată de popor. Se vede aici puternica influență a ideilor lui *Ghibu*. După Unire, a fost profesor de mineralogie la Universitatea din Cluj (din 1919).

253. Nr. 7, din 1. II. 1910, p. 537.

254. De fapt, studiul a apărut în 12 numere ale ziarului, între 16. VII și 2. VIII. 1909 (st. v.).

255. *C. Burdea*, consilier aulic, partizan al tratativelor din 1914 cu *Tisza*, care, după cum se știe, nu au dat nici un rezultat.

256. Se referă la *Vincențiu Babeș* (1821—1907), editor al „Albinei", prin paginile căreia a manifestat o vreme atitudine conciliantă în problema națională, pe care o voia încadrată „între marginile legii și ale loialității". Altminteri, mare luptător pentru dezvoltarea învățămîntului românesc, pe care îl dorea laic și științific.

257. *Iosif Siegescu* a rămas și el „sensibil" la propunerile lui *Tisza*, împreună cu vicarul *V. Mangra* și episcopul *V. Hossu*, motiv pentru care *Ghibu* le încriminează atitudinea. Dealtfel, încă înainte de aceasta, în 1909, cînd *Siegescu* fusese numit profesor de limba și literatura română la Universitatea din Budapesta (unde a funcționat pînă în 1928), avînd de pe atunci un statut de renegat, studenții români au protestat energic contra numirii lui.

258. *Ioan Mețianu* (1828—1916), episcop de Arad, apoi mitropolit al bisericii ortodoxe din Transilvania, cu sediul la Sibiu. A dus o politică abilă, încercînd să apere interesele populației românești din Transilvania, strecurîndu-se printre măsurile administrative maghiare. Pînă în 1910 viu criticat, în legătură cu învățămîntul, pentru cedarea în fața presiunilor administrației maghiare. Meritele sale în acest vital domeniu al activității bisericii — cu privire la care este necesar să se facă cercetări mai largi — sînt legate în mare măsură — după părerea noastră — de faptul că i-a dat posibilitate lui *Ghibu* să acționeze, să-și realizeze punctele de vedere în lupta contra maghiarizării școlii, și că l-a apărat, pe față sau nu, în diferitele situații mai dificile în care acesta s-a aflat. Aici trebuie căutată și explicația fluctuațiilor din aprecierile lui *O. Ghibu* la adresa activității sale în materie școlară.

259. În paginile anterioare arată că prezentase studiul respectiv nu lui *Haret*, cum avusese intenția, ci direct revistei. Oricum, *Haret* nu se putea să nu fi aflat de conținutul lui, dacă nu înainte, cel puțin după apariție.

Scanned with OKEN Scanner

260. În privința lui *V. Goldiș*, reținînd precizarea că *O. Ghibu* îl considera un defetist *al acelor zile*, trebuie să amintim că cercetările științifice recente i-au apreciat în mod special contribuția în domeniul politic pînă la Unire. Dealtfel însuși *Ghibu* arată mai jos că *V. Goldiș* a fost de acord cu poziția sa. Cu privire la cuprinsul unora din manualele lui școlare, a se vedea, în afara manualelor respective, și lucrarea lui *O. Ghibu* (sub pseudonimul *G. Sima*): *Școala românească din Transilvania și Ungaria*, București, 1915, p. 59—60.

261. Dorind să aflăm cine a fost autorul atît de aspru tratat de *O. Ghibu*, am rugat pe *Octavian O. Ghibu*, fiul acestuia, să caute abecedarul în discuție în biblioteca părintelui său. Dar acesta nu l-a găsit nici aici, nici în diferite biblioteci publice. Numai la Biblioteeca „Astra", din Sibiu, a aflat un exemplar, din prima ediție (cota 60.095). O constatare curioasă: manualul lipsește și din biblioteca mitropoliei sibiene, nefiind nici măcar menționat în lista publicațiilor tipografiei arhidiecezane, unde a fost de fapt tipărit. Mulțumindu-i lui *Octavian O. Ghibu* pentru strădania sa, precizăm că autorii abecedarului sînt: *Matei Voileanu*, asesor consistorial și *Petru Bod*. În privința temeiniciei învinuirilor aduse de *O. Ghibu*, nu dispunem, deocamdată, de dovezi suplimentare.

262. În aceste pagini, ca dealtfel și în restul cărții, sînt risipite expresii ca: „Providența", „cleștele destinului", „voia lui Dumnezeu *a fost ca*", „ce era să se întîmple s-a întîmplat". Deși este evident că unor exprimări de acest tip le corespunde în principiu o convingere religioasă, pe care *O. Ghibu* simte nevoia să o afirme cu atît mai mult cu cît este — am putea spune — doar filozofică și deloc „ortodoxă", cititorul va fi observat că atunci cînd se referă la propria-i persoană, acestea constituie doar o expresie a modestiei, o modalitate de a evita aducerea în discuție a meritelor personale. De asemenea, „dreptatea imanentă" și „drepturile sfinte" sînt invocate de el ori de cîte ori simte nevoia să pună sub semnul absolutului, al indiscutabilului, drepturile și cauza poporului său.

263. *Nicolae Bogdan* (1867—?), profesor la liceul din Brașov, trecut apoi în România; în timpul războiului a ajuns, prin Rusia și Suedia, la Paris, unde a luat parte la activitatea de propagandă în slujba cauzei Unirii.

264. Adică indiferent de denumirea care i se va da acestei funcții după înființare.

265. *Gremiu* — cei ce alcătuiesc conducerea unei organizații sau instituții.

266. Argumentația poate fi suspectată și de prezumție. Dacă într-adevăr *Mețianu* a fost un mare și „abil" patriot, cum îl prezintă numeroase surse, poate că a făcut-o conștient de valoarea lui *Ghibu*. Vezi, dealtfel, și mărturia lui *Ghibu* de la sfîrșitul acestui volum.

267. *Dumitru Lăpădat* (1861—1954), învățător și director al școlii primare din Săliște, deputat în Marele Sfat Național al Transilvaniei; după Unire, director al școlii civile din Săliște, pînă la pensionare, în 1928. Autor de manuale școlare.

268. *Arsenie Vlaicu* (1864—?), profesor (din 1886), apoi director al școlii comerciale din Brașov; aflat la conducerea „Gazetei Transilvaniei" a arătat nehotărîre și chiar ostilitate față de acțiunile organizate în favoarea Unirii, motiv pentru care fruntașii Partidului Național din Țara Bîrsei au înființat, în 1918, „Glasul Ardealului".

Scanned with OKEN Scanner

269. Textul e reprodus după *H. Teculescu: V. Oniţiu. Un educator*, Bucureşti, 1937. Punctele de suspensie aparţin textului Teculescu.

270. Aceeaşi sursă, indicată în nota anterioară. Sublinierile din ambele citate sînt ale lui *O. Ghibu*.

271. An I, nr. 87 şi 88, din 25 şi 26 februarie 1916. Articolul, scris în general cu reţinere, de pe poziţia însă a luptătorului transilvănean intransigent, nu poate fi omis de către cercetătorii care se vor apleca asupra activităţii mitropolitului *Meţianu*.

272. *Vasile Stoica* (1889—1960), profesor la Sibiu, trecut în 1914 în România, unde a desfăşurat o intensă activitate pentru intrarea în război contra Austro-Ungariei, în vedrea unirii Transilvaniei cu România. A participat, ca voluntar, la lupte, în prima fază a războiului. În 1917 a plecat în S.U.A, unde a desfăşurat o eficientă acţiune de propagandă în favoarea României. Aci a înfiinţat „Liga naţională română", a prezentat problema românească ministerului de externe american şi — împreună cu alţi reprezentanţi ai naţionalităţilor din Ungaria — preşedintelui *Wilson* însuşi.

273. *Toma Stelian* (1869—1925), avocat şi om politic, profesor de drept comercial la Universitatea din Iaşi (1885), apoi la cea din Bucureşti (1897); ministru de justiţie între 1907—1909. Şi-a donat casa şi valoroasele colecţii de artă, statului.

274. Acest ultim paragraf *O. Ghibu* îl începe cu ideea că ceea ce va spune va fi „în încheierea volumului de faţă". Totuşi, el a inserat în continuare şapte pagini dactilo, intitulate „Cuvinte de încheiere", cărora le-a dat o valoare testamentară şi care prin aceasta se justifică abia în finalul întregului ciclu de memorii şi nu al primului său volum. Prezenţa acestor pagini ar fi motivată doar de vîrsta înaintată la care au fost scrise şi nu de fragmentul de viaţă pe care-l narează sau de economia interioară a cărţii de faţă. De aceea noi nu le-am reprodus.

275. Între 1961 şi 1966 — dată la care este scris „Cuvîntul înainte" al prezentelor memorii, autorul a lucrat asupra materialului dactilografiat. Stabilirea textului pus nouă la dispoziţie a fost făcută de *Octavian O. Ghibu*.

Scanned with OKEN Scanner

POSTAFAȚA

Cînd am mai scris despre Onisifor Ghibu (în Lecturi și zile, *1975), la apariția* Amintirilor *editate tot la „Dacia", îi evocam statura impunătoare, capabilă, și la acea vîrstă venerabilă, cînd îl cunoscusem, să sugereze militantul, luptătorul de vocație și de structură. Era impresionant să vezi ce fibră impavidă, ce flacără nedomolită ascundea acest bărbat, a cărui biografie singură ar putea constitui materie pentru un* Bildungsroman *al trecutului transilvan (și nu numai!). Dar cum temperamentul marelui bătrîn, nedomolit nici cu vîrsta, nici cu asprimile anotimpurilor istorice, se revărsa pur și simplu în proiecte, acțiuni și idei mai adesea rămase în uriașa sa arhivă de manuscrise, era de bănuit că nu de un confesor-romancier avea el nevoie! Dealtfel, cît l-am cunoscut, îi lipsea acea „sfătoșenie" suspectă a unor bătrîni risipitori în vorbe și incapabili să traducă în pagină farmecul istorisirii. Cred că Onisifor Ghibu era, dimpotrivă, dăruit aproape exclusiv corvoadei scrisului, cu limpedea intenție de a lăsa posterității o* mărturie *indelebilă. Și cum unul din modelele sale recunoscute a fost mereu Nicolae Iorga, ultimele planuri de amplă evocare autobiografică urmau poate exemplul operei maestrului:* O viață de om, așa cum a fost. *In linii mari, și tetralogia* Pe baricadele vieții, *din care cititorul a putut urmări abia primul panou,* Anii mei de învățătură, *pare să urmeze un fir tematico-narativ similar. Dar marea performanță a acestor pagini constă în faptul că, deși redactate la 78 de ani, culoarea lor e mereu proaspătă, emoția ce le încălzește nu s-a risipit, fervoarea și tonul patetic au rămas neatinse, ca și cum autorul n-ar* retrăi *(evoca) evenimentele, ci le-ar fi eroul imediat,* acum și aici. *Ceea ce explică și accentul mereu polemic, gestica profetică, chiar un retorism, i-aș zice „heliadesc". Fiindcă nu impasiva, olimpiana retrospecție maioresciană îl caracterizează în reconstituirea trecutului, ci agitația interioară a memorialisticii lui Heliade Rădulescu, justificările, pledoaria, vindictele și acizii stilului aceluia. Din această înrudire (nu face oare Ghibu de atîtea ori elogiul generației de la 1848,*

Scanned with OKEN Scanner

al cărui temperament incendiar a fost apoi acoperit, și în Transilvania, de cenușa compromisurilor?) vine și vocația sa „luministă", și ethosul național, și o doză de exaltare romantică. Nu discut aici „programul" complex al istoricului, pedagogului, moralistului, politicianului. O privire echilibrată, lucidă, științifică aduce în toate aceste domenii studiul introductiv al Nadiei Nicolescu, animat de o profundă optică interpretativă. Anii mei de învățătură *relevează însă, poate dincolo de intenția imediată a autorului, darul scriitoricesc, ținînd de conceptul camilpetrescian al* autenticității. *Căci dacă pentru autorul* Patului lui Procust, *un scriitor e (în celebra formulare inserată într-o pagină de roman) „un ins care exprimă în scris cu o liminară sinceritate, ceea ce a simțit, ceea ce a gîndit, ceea ce i s-a întîmplat în viață, lui și celor pe care i-a cunoscut . . .", atunci fără doar și poate textul lui Onisifor Ghibu trebuie citit în aceeași măsură și ca* literatură. *Întîi, fiindcă faptele sînt filtrate prin puternica personalitate a celui ce le-a trăit și văzut în felul său propriu, în al doilea rînd, fiindcă acest mod personal poartă pecetea (coincidentă temperamental) a unor spirite tutelare esențial romantice: Kant, Fichte, Iorga. Nu spune Ghibu însuși, comentînd pasaje din autorul* Cuvîntărilor către națiunea germană *că „este, desigur, în verbul înflăcărat al filosofului nostru și o doză de exaltare, dar, să fim drepți și să recunoaștem că o anumită formă de exaltare se întîlnește nu numai în rîndurile credincioșilor fanatici, ci și în acelea ale artiștilor de tot felul și în ale gînditorilor, și că această particularitate departe de a constitui un defect al acestora, dimpotrivă, poate fi socotită ca o virtute"? Unei atare formule, asimilată estetic, îi corespund în bună parte și* Memoriile *lui N. Iorga, și chiar cele, mult mai recente, deși scrise aparent neutru și detașat, ale lui Iorgu Iordan. Deosebirea față, să zicem, de* Anii de ucenicie *de Mihail Sadoveanu, ori de* Hronicul . . . *lui Lucian Blaga, nu e interioară, de viziune, cît stilistică, de expresie. Ea ține de explozia umorală, de un anume monoideism, de rezistența (cu nimic diluată în timp) a afectelor, fie ele minore (melancolie, nostalgie, duioșie), fie ridicate la nivelul pasional, acesta evoluînd în gama foarte diversă a fervorilor, iubirii și aversiunii deopotrivă. Dominanta afectivă a textului se reclamă de la o* constanță, *căreia autorul n-a acceptat nici o clipă să-i cedeze, în pofida piedicilor din cele mai neașteptate. Nimic — spune autorul într-un loc — nu-l poate abate pe „omul de carte" din drumul său „spre adevăr", nici „să-i schimbe vederile". Dintr-o asemenea rocă dură, caracterologică, au țîșnit*

Scanned with OKEN Scanner

multe scîntei, s-au iscat nu puține ciocniri, au urmat și cîteva ocurențe dramatice. Trecut printr-un lung șir de experiențe intim împletite cu însăși istoria, Onisifor Ghibu nu era — la vîrsta cînd și-a redactat memoriile, omul dispus să îndulcească tonurile unei biografii zbuciumate, nici să opereze niște „revizuiri" de pe un promontoriu al amurgului. El a crezut pînă la capăt în adevărul lui, chiar dacă relativismul nostru, sau confruntarea la rece cu o „altera pars" nu-i conferă peste tot cîștig de cauză. Nu-i vom tăgădui, prin asemenea rezerve, o bună-credință funciară, mereu decisă a se pune în slujba unei lupte, de atîtea ori inegală, chiar dacă iluziile prevalau asupra realităților, dure și coercitive peste cît aspirația sa donquijotească îi permitea să distingă. Să nu uităm însă sorgintea acestui spirit tenace-obstinat, enclava săliștеană, cu trăsăturile sale etico-sociale, cu ethosul său specific: religiozitatea, rafinamentul străvechilor tradiții, inteligența și astuția benignă nu sînt totuși străine de o anume impulsivitate agresivă, așa cum însuși Mikszáth Kálmán le elogiase într-o celebră cronică istorică.

Scriitor el însuși, Onisifor Ghibu urmează însă nu atît desenul naiv-etnografic, sau lirismul patriarhalității — ici-colo inserat în pagină, asemenea unor „enluminuri" înrudite cu cromatica consăteanului său de atîtea ori elogiat, Picu Pătruț — dar dominanta rămîne aspirația către Idee, ascenderea spre lumea vastă a culturii, în deplin spirit al Școlii ardelene. Fiul cojocarului-țăran trăiește epifania unei revanșe istorice, în ea crede, pentru ea urmează spinoasele culmi ale formării academice, la Sibiu, București, Budapesta, Viena, Jena, Strasbourg, Heidelberg etc. etc. Prin ea vede Ghibu și mișcarea românilor ardeleni din vremea dualismului, și tot prin ea judecă, cum o făcuseră altă dată Cipariu, Bariț, Bărnuțiu și alți rigoriști, lumea intelectuală și politică de „dincolo", sancționată uneori în asemenea avertismente: „Un popor ca al nostru, de-abia scăpat cu viață, pe urma atîtor fatalități istorice, n-are nevoie nici de pesimism, nici de budhism, nici de profeți mincinoși. El își are fixată de milenii axa sa proprie, și nu înțelege să se sinucidă de dragul nici unei formule de ultimă oră, oricine ar propovădui-o. El poate fi expus pentru un timp oarecare la te miri ce ispite, dar el nu poate fi clintit din ale lui, pe care și le-a verificat de-a lungul întregii sale istorii. El e dornic de cultură și de progres și este convins că, punîndu-și la contribuție forțele sale specifice, va putea ajunge în rîndul oricărui popor din lume. Propria sa filozofie, oricît ar dispre-

Scanned with OKEN Scanner

ţui-o cei influenţaţi de formulele străine, este mai sănătoasă decît a multor filozofi-vîntură pleavă. Pe el l-a învăţat experienţa, care-i mai tare decît toate teoriile, că «apa trece, pietrele rămîn»...“ Dincolo de asemenea inserţii ale unei retorici specifice scriitorului nostru, farmecul Anilor mei de învăţătură rezidă în forţa verbului artistic, cu adevărat uimitoare pentru vîrsta cînd Onisifor Ghibu îşi scria cartea: atmosfera vieţii transilvănene, incizia de gravor a tablourilor bucureştene sau budapestane, uneori în cerneluri amestecate cu otravă, alteori (cum e cazul centrelor academice germane) muiate în culori mai luminoase. Acolo, linia e descărnată, esenţială, dürerianǎ, deşi nu fără o secretă afecţiune, disimulată sub cenzura intelectului. E cazul elogiului închinat Jenei, matcă spirituală a filosofului, sau altui „cuib“ al moştenirii „clasice“ — Weimarul, amintindu-i evocatorului farmecul sibian, căruia i se adaugă însă amprenta celor „miruiţi cu doruri şi avînturi“ ale gîndului şi perfecţiunii Artei: Lucas Cranach, Goethe, Schiller, Herder, Wieland, Nietzsche ş.a. Mai sînt, în buna tradiţie a memorialisticii româneşti, atîtea tablouri de gen, pandant al lumii fictive slaviciene sau a lui Agârbiceanu, cu ritualuri, detalii concrete ale cotidianului (o întreagă „sociologie“ a vieţii şcolare de odinioară, spre pildă), scene din viaţa rurală sau din culisele ecleziastice, impregnate mereu de acel timbru particular, amestec de umor, reflecţie filosofică, scrutare moralistă. Ochiul portretistului nu e mai blînd, într-o impresionantă galerie tipologică văzută nu prin pînza rememorării sentimentale (îndeobşte atoate-iertătoare), ci în instantaneul nemodificat de cursul destinelor sau de estompa temporală. Prinse în reţeaua complicată a propriei sale deveniri, implicate într-o biografie agitată, figuri de dascăli, savanţi, prelaţi, politicieni, filosofi, artişti evoluează pe o scenă a cărei lumină crudă evidenţiază fardurile, machiajele, travestiurile. Ca peste tot, scriitorul optează şi în portretistică pentru tonurile tranşante, neconcesive, mărturisindu-şi cu egală francheţe şi adeziunile, şi antipatiile. Mecanica acestor procedări e în funcţie de o concepţie, nu de afecte, de unde şi schiţa în acvaforte a lui Titu Maiorescu („nedreaptă“: în spiritul obiectivităţii dar exprimînd cu francheţă o non-aderenţă), faţă de un Iorga sau Goga, unde pasta rembrandtiană exprimă afinităţi de alt ordin. Lectura Anilor mei de învăţătură poate suscita reacţii ambigue, de la comprehensiunea unui document în egală măsură sociologic şi psihologic, la reticenţe, dezacorduri, confruntări. Ea trebuie citită însă în primul rînd ca o confesiune

Scanned with OKEN Scanner

de o liminară sinceritate a unei experiențe de „formație" (intelectuală, morală, socială etc.) într-un context istorico-politic precis determinat: atmosfera unei Europe aflată în pragul dezmembrării marilor imperii asupritoare de naționalități diverse și a unei Transilvanii care-și presimțea apropiata emancipare și libertate. Pe acest fundal de mari proporții, se proiectează destinul unui copil de țăran ce-și croiește, cu o incredibilă energie, un drum deloc ușor către luminile științei și culturii, dar și spre o conștiință, aceasta nu scutită de prizonieratul determinismelor epocii. Structura vocii evocatoare rămîne a unui „cronicar", mai aproape de Neculce decît de Lovinescu, spre pildă. Nici o inhibiție, nici o reticență nu dictează retușuri sau transfigurări. Rectiliniu, mereu convins de propria lui viziune, nici o clipă ispitit de dubiu sau de un demon al erorii, Onisifor Ghibu e din familia profeților biblici: o dată ce s-au încredințat Dumnezeului lor, nimic nu-i mai poate clinti din urmărirea stîlpului de foc al Ideii. Aici, da, spiritul sumisiunii „cronicărești", a bietului om sub vremi, îi rămîne străin, căci el îi opune orgolioasa ripostă a lui Carlyle: „Omul să nu se plîngă împotriva vremurilor în care i-a fost dat să trăiască. Sînt rele vremurile? Ei bine, de aceea sîntem noi aici, ca să le facem mai bune". Între dezastre, iluzii, victorii și rătăciri, acest om sever cu alții și nu mai puțin aspru cu sine, și-a urmat drumul pustniciei. Personaj macedonskian, străbătînd mistuitorul deșert al idealului.

MIRCEA ZACIU

Scanned with OKEN Scanner

INDICE DE NUME

Abbe, Ernst 297, 298, 300
Agârbiceanu, Ion 374
Albu, Nicolae 349
Alecsandri, Vasile 63
Alessandrescu, Alfred 362
Andrássy, Carol (prof) 82, 156
Apponyi, Albert 11, 22, 26, 29, 83, 133, 134, 138, 141, 144, 145, 156, 165, 170, 177, 198, 209, 211, 246, 247, 266, 287, 319, 330, 339, 346
Arany Iános 12, 85
Arie 325
Aristotel 194
August, Karl 306
August, Wilhelm 319
Axente, Sever Ioan 83, 344

Babeș, Vincențiu 320, 368
Babeș, Victor 352
Balint, Simion 83, 344
Banciu, Axente 72
Barcianu, D. P. 210, 359
Bariţiu, George 348, 373
Basilescu, Nicolae 128, 351
Bădilă (Bădilescu), Ioan 83, 345
Bălan, Nicolae 102, 220, 360
Bălcescu, Nicolae 8, 64, 65, 350, 357
Bărnuţiu, Simion 240, 278, 363, 373
Bebel, August 99, 154, 348
Beethoven, Ludwig van 304, 321
Beneș, V. 364
Berzeviczy, Albert 135, 144
Bethlen, Edmond 257
Bezold, Fr. 232, 362
Bismarck, Otto 83, 309
Bîrsan, Olimpia 350
Bîrsan, Zaharia 121, 140, 350
Bîrseanu, Andrei 64, 96, 97, 348
Blaga, Iosif 96, 97, 348
Blaga Lucian 372
Boccaccio 219
Bocu, Sever 318, 367
Bod, Petru 329, 369
Bogdan, I. 121
Bogdan, N. 335, 369
Bogdan-Duică, G. 128
Bolintineanu, Dimitrie 59, 65
Bolliac, Cezar 65
Borcia, Ermil 116, 350
Boros, G. 87
Botez, C. 101
Bournáz, E. 76, 90
Brandsch, Heinz 251, 252, 364
Branișce, Valer (Branişte Valeriu) 7, 83, 345, 347
Bucșan, Constantin 85, 356
Budai-Deleanu, Ion 344
Budha 284
Bulgakov, Macarie 110
Burdea, C. 320, 329, 368

Caioni, Ioan 88, 347
Candrea, Ioan 210, 360
Caragiale, Ioan Luca 128, 235
Carlyle, Thomas 269, 274, 314, 367, 375
Cartellieri, Al. 231, 295, 361

Scanned with OKEN Scanner

Cartojan, Nicolae 53, 103, 214
Călinescu, George 346, 352, 355, 358
Cărată, Ana 215
Cebecauer, I. (prof.) 82
Cerna, Panait 182, 183, 236, 358
Cernăianu, C. 360
Chamberlain, Ioseph C. 310
Chendi, Ilarie 100
Chindriș, Vasile 236, 363
Chiriac, Dimitrie 82
Cholnoki, E. (prof.) 82, 91
Ciordaș, Ioan 161, 162, 164
Ciorogariu, Roman 46, 164, 278, 279, 280, 315, 318, 319, 320, 367
Ciortea, Aurel 97, 348
Cipariu, Timotei 373
Cimpean, Demetriu 335
Clain (Micu), Samuel 77, 344
Clain (Micu), Ioan Ioncențiu 136, 178, 326
Clement al XIV-lea (papă) 72
Clinciu, I. 128, 351
Cloëta, W. 231, 232, 361
Closius, G. 56
Costache, Veniamin 108, 109
Comenius, J. A. 310
Comșa, D. 83, 90, 210, 334, 345
Comșa, N. (deputat) 334
Comte, Auguste 224
Coresi 364
Corneille, P. 355
Cosma, Partenie 193, 359
Cosmiuc, I. 261
Coșbuc, Gheorghe 7, 121, 128, 263, 269, 348
Cranach, Lucas 301, 374
Crăciunescu, Aurel 220, 360
Crăciunescu, I. (prof.) 124, 128, 360
Cristea, Miron 131, 334, 353
Cristea, Nicolae 83, 345
Cristescu, Grigore 359
Cseke, Vincențiu 84, 85
Cunțan, Maria 317, 367
Cuza, A. C. 128, 140, 351, 355

Dante, Alighieri 85, 362
Dariu, Ioan 63, 104
Darwin, Charles 224
David (regele) 332
Delavrancea, Barbu 352
Densușianu, Ovid 101, 128
Diaconovici, Corneliu 345
Dima, Gheorghe 97, 100
Dimitrescu-Iași, Constantin (Cocó) 124, 126, 231, 351
Dobrescu, N. 129, 214, 217, 218, 352
Dobrogeanu-Gherea, Constantin 154
Dományáncz, P. (prof.) 82
Dragomir, Silviu 220, 360
Dragoslav, Ion 140, 355
Drăghicescu, Dumitru 124, 129, 130, 351, 353
Dulfu, Petre 264

Ecaterina cea Mare 108
Eminescu, Mihai 76, 116, 206, 219, 321
Enescu, George 362
Epicur 128
Erasmus de Rotterdam 346
Eucken, Rudolf 228, 231, 232, 295, 297, 308, 361, 362

Făgărășanu, Dionisie (prof.) 97
Ferdinand al II-lea 346
Ferencz, Ioseph 136, 257
Ferenczy, St. (prof.) 78, 87, 88, 92, 95
Fichte, J. G. 17, 40, 116, 117, 150, 151, 173, 174, 176, 178, 222, 223, 231, 238, 239, 269, 271, 272, 321, 350, 358, 359, 363, 372
Flondor, T. Cavaler de 100, 348
Francisc de Assisi 284

Scanned with OKEN Scanner

Ranke, Leopold von 231, 232, 262
Rădulescu-Motru, Constantin 124, 128, 129, 149, 150, 151, 353
Rein, Wilhelm 38, 39, 224, 225—229, 234, 240, 241, 244, 246, 249, 250, 251, 269, 281, 282, 283, 295, 297, 319, 321, 323, 332, 334, 360, 361, 362
Riehl, Alois 237, 363
Roessler, Robert 350
Rojdestvenski 110
Roman, Ioan N. 54, 331
Roman, Visarion 83, 210, 345
Romano, Dionisie 53, 204, 299, 342
Rosetti, D. (Max) 129, 352
Roșca, Eusebiu 110
Roșca, Pavel 236, 360, 363
Rousseau, Jean Jaques 169, 310, 349
Ruskin, John 310
Russu, Ioan 74, 90
Rusu-Sirianu, Ioan 56, 57, 342

Sadoveanu, Mihai 100, 101, 103, 121, 140, 372
Sagău, Galacteon (protopop) 334, 335
Sauter, Wilhelm, 71
Schelling, F. W. 222, 360
Schiller, Fr. 12, 185, 222, 223, 234, 285, 301, 302—306, 308, 309, 321, 367, 374
Schlegel, A. W. 90, 347
Schopenhauer, Arthur 18, 113, 114, 116, 124, 127, 309
Scriban, Iuliu 183, 184, 214, 358, 360
Scurtu, I. 121
Shakespeare, W. 85, 90, 310
Siegescu, I. 320, 367, 368
Silvestru de Kanev 110
Simmel, G. 35, 237, 363
Sinczky, G. (prof.) 82
Sion, G. 64
Slavici, Ioan 212
Socor, E. 191
Socrate 284
Spencer, Herbert 124
Spieser, J. 249
Stan, Vasile 110
Stanciu, Ioan 75, 77, 83
Stanciu, Victor 318, 319, 368
Stelian, Toma 339, 370
Stoica, Mihail (înv.) 60, 61
Stoica, Sigismund 88, 347
Stoica, Vasile 339, 341, 370
Stoy, K. 360
Strauch, B. (prof.) 82
Stroia, Ioan (protopop) 186, 210, 211, 360
Sturza, Mihail 183, 184
Szekély, István (prof.) 79, 80—82, 85, 86
Szentimrei, St. (Frîncu) 76, 88, 89, 90
Szöcs, G. (prof.) 76, 82, 90
Șaguna, Andrei 7, 42, 64, 77, 94, 98, 104, 105, 108, 109, 112, 178, 193, 210, 212, 278, 320, 338, 344, 349
Șandru, D. 54
Șincai, Gheorghe 77, 240, 363
Șpan, Petru 110, 111, 131, 178, 210, 211, 277, 349
Ștefan cel Mare 64, 66, 186, 261
Ștefănescu, Sabba 126, 351
Șteflea, Dumitru (vătaf) 54, 195, 206
Șteflea, Eufrosina (stareță) 54
Șteflea, Savu 54

Tălășescu, Alexandru 129, 352
Teculescu, Horia 96, 97, 370
Teleki, Adám 362
Tisza, Kálmán 83, 346
Tisza, István 159, 163, 346, 368

Scanned with OKEN Scanner

Tmák, I. (prof.) 82
Tompa, Arpád (prof.) 91, 92
Tompa, Mihály 12, 85, 346
Traian (împărat) 64
Triteanu, Lazăr 265, 334, 335
Troeltsch, Ernst 181, 358
Turgheniev, Ivan 152

Ulmann, Venceslav (prof.) 71
Ureche, A. V. (dr.) 129, 352
Uberweg-Heize 113

Vaida-Voevod, Al. 158, 357
Vancea, Zeno 362
Vásárhelyi, Lajos 256, 364
Vaschide, Nicolae 129, 352
Vasilco, Nicolae 259
Vasile Lupu 347
Vătășan, Nicolae 110
Veress, Ignatie 86—88
Vestemean (catehet) 90
Virgiliu 269
Vlad, A. 158, 353, 354, 357
Vladimirescu, Tudor 64, 65
Vlahuță, Alexandru 129, 352
Vlaicu, Arsenie 337, 369
Vlaicu, Aurel 83
Vlădescu, M. 129, 352
Voileanu, Matei 335, 358, 369
Voileanu, Ana 362
Vörösmarty, Mihály 12, 85, 346
Vulcu, Nicolae 205
Vulcu, Stan 206
Vulpescu, Sofronie 173

Wagner, Richard 310
Waldemar (prinț) 319
Weigand, G. 235, 362
Weinel, H. 217, 232, 233, 239, 360
Wettstein, A. 169
Wieland, Christoph 301, 374
Wiese, Berthold 232, 295, 323, 362
Wilhelm II. 311, 319
Willamowitz-Möllendorf, U.v. 238, 363
Wilson, T. W. 342, 370
Windelband, Wilhelm 181, 182, 358
Wundt, W. 173

Zane, N. 8
Zeiss, Karl 297, 298, 300
Ziegler, Theobald 170, 171, 173, 178, 179, 231, 237, 304, 321, 361
Ziller, T. 225, 360, 361

Xenopol, A. D. 77, 223

Scanned with OKEN Scanner

239, 360

Lector: VASILE IGNA
Tehnoredactor: CONSTANTIN RUSU

Apărut: 1981. Bun de tipar: 16. 02. 1981. Comanda nr.: 2039. Coli de tipar: 24+9 pl. Hîrtia: velină 60 g/mp. Format: 16/61×86.

Tiparul executat sub comanda nr. 572/1980
la Întreprinderea Poligrafică Cluj,
Municipiul Cluj-Napoca, B-dul Lenin nr. 146.
Republica Socialistă România

Scanned with OKEN Scanner

Onisifor Ghibu, elev la Sibiu, împreună cu mama lui, două surori și unul din cumnați (Sălișteț, 1895)

Casa în care a locuit „în gazdă" la Sibiu, ca elev în clasa a VI-a (1899—1900)

Scanned with OKEN Scanner

„Student“ la Seminarul Andreian din Sibiu (1903)

Student la Budapesta și redactor la „Lupta“ (1907)

Scanned with OKEN Scanner

Student la Universitatea din Strasbourg (1908)

Scanned with OKEN Scanner

Student, în vacanță, în grădina din spatele casei părintești de la Sălișteu, cu fratele său Dumitru și sora Paraschiva (1906/1907)

Scanned with OKEN Scanner

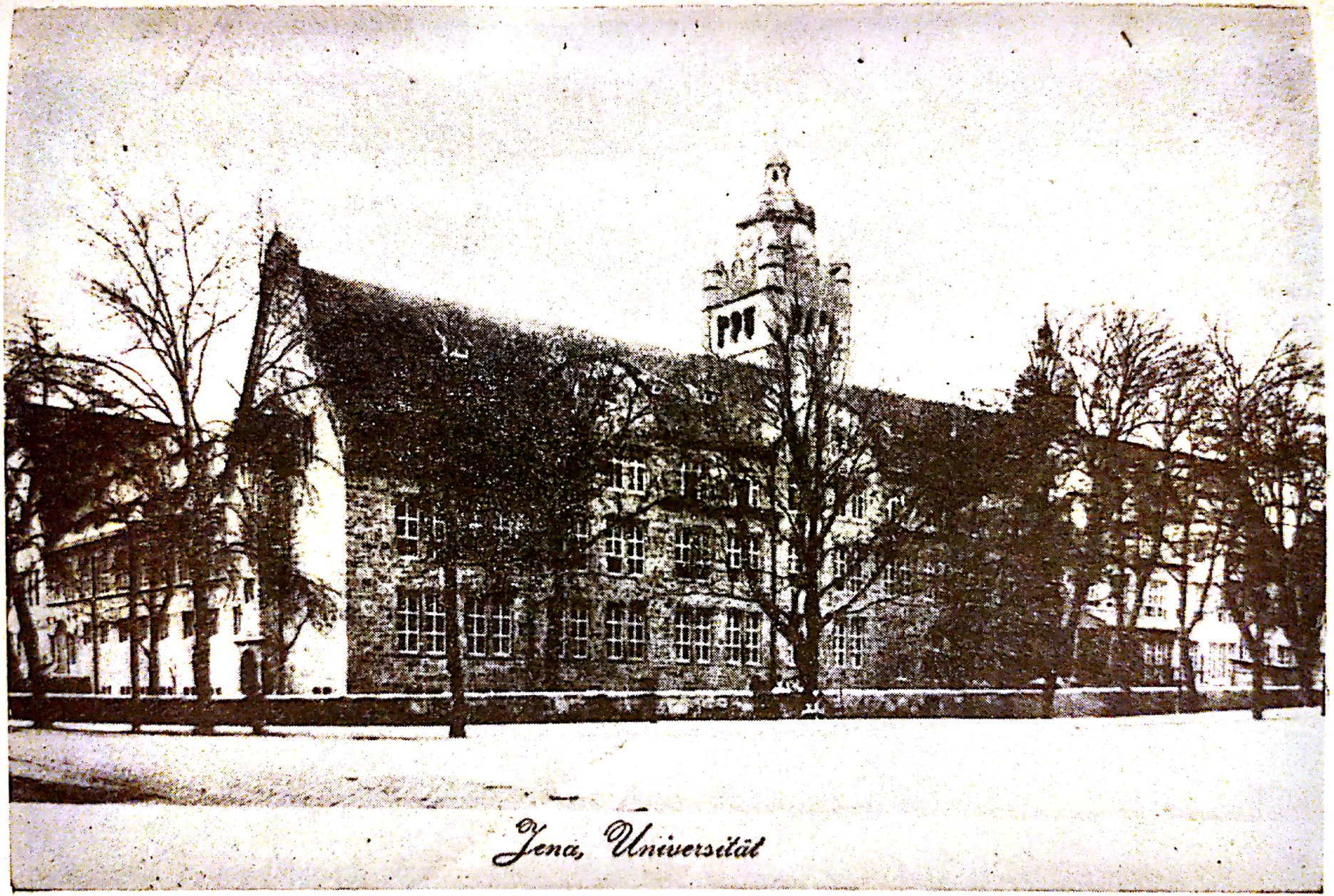

Universitatea din Jena (ilustrată din 1910)

Scanned with OKEN Scanner

Onisifor Ghibu cu soția, la Sibiu, după ce s-au căsătorit (1911)

Scanned with OKEN Scanner

La Cluj, cu soția și primii trei copii, după înapoierea din refugiu (1919)

Scanned with OKEN Scanner

Cu soția și cei patru copii, în 1930—1931

Scanned with OKEN Scanner

EDITURA
DACIA

dacia
dacia

Lei 15,—

Scanned with OKEN Scanner